

Verschil in Nederland

Verschil in Nederland

Sociaal en Cultureel Rapport 2014

Redactie:

Cok Vrooman
Mérove Gijsberts
Jeroen Boelhouwer

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, december 2014

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het scp verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het scp te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2014

scp-publicatie 2014-33

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Ontwerp omslag, hoofdstukpagina's en infographic (p. 314-15): bureau Stijlzoorg, Utrecht

Illustraties omslag en binnenwerk: © Ien van Laanen, Geldermalsen

ISBN 978 90 377 0724 3

ISSN 0922 8772

NUR 740

Fotoverantwoording kader 5.2, p. 163, vlnr:

©Liesbeth van Asselt; © Jos Kottmann Photography, Rotterdam (www.profielfotograaf.nl); © patricia wolf fotografie; © PA Photos Ltd. | НН; © Laura de Haan

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50

2515 XP Den Haag

(070) 340 70 00

www.scp.nl

info@scp.nl

De auteurs van scp-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	9	
1	Verschil in Nederland, een introductie	11
1.1	Een internationaal debat...	13
1.2	... en de weerklank ervan in Nederland	15
1.3	Thematiek en probleemstelling van dit rapport	18
1.4	Percepties van verschil	20
1.5	Opzet van het rapport	25
	Noten	25
	Literatuur	25
2	Visies op verschil	29
2.1	Theorieën over maatschappelijk onderscheid	31
2.2	Theoretisch kader	53
2.3	Een korte vooruitblik	59
	Noten	61
	Literatuur	62
3	Een ideaal met een keerzijde	67
3.1	Verschuiving van herkomst naar verdienste	69
3.2	Een gelijk speelveld in het onderwijs?	70
3.3	De invloed van afkomst en opleiding op de arbeidsmarktpositie	79
3.4	Wordt de afstand in andere kenmerken van de arbeidspositie groter?	81
3.5	Samenloop van verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden	87
3.6	Conclusies en slotbeschouwing	92
	Noten	96
	Literatuur	96
4	Kapitale tegenstellingen? De maatschappelijke betekenis van financiële ongelijkheid	103
4.1	Meer belangstelling voor financieel verschil	105
4.2	Rijkelui en armlastigen	106
4.3	Ongelijkheid in inkomen en vermogen	109
4.4	Geld en andere hulpbronnen	119
4.5	Inkomen en vermogen, waarden en wrijving	124
4.6	De burger over vermogensbronnen en –verschillen	129
4.7	Eigen woning en geografische segmentatie	131
4.8	Conclusies en beleidsimplicaties	133
	Noten	136
	Literatuur	137

5	Aantrekkelijk gezond: de sociale gevolgen van verschillen in fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal	139
5.1	Het belang van presentatie en persoonskapitaal	141
5.2	Fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal	142
5.4	Persoonskapitaal en levensuitkomsten	151
5.5	Een sociaal experiment: de vignettenstudie	161
5.6	Conclusies en aanknopingspunten voor beleid	170
	Noten	173
	Literatuur	174
6	Het politiek-culturele verschil	177
6.1	Verschillen in politieke strijdpunten en houdingen	179
6.2	Ontwikkelingen sinds de jaren zeventig	180
6.3	Politiek-culturele verscheidenheid in 2014	185
6.4	Achtergronden van politieke onvrede	188
6.5	Mogelijke gevolgen van politieke onvrede	194
6.6	Slotbeschouwing	197
	Noten	198
	Literatuur	200
7	De eenzame elite	203
7.1	Elites en de samenleving	205
7.2	Soorten elites en hun statusbronnen	207
7.3	De Nederlandse 'power elite'	209
7.4	De elite over de elite	212
7.5	De bevolking over de elite	215
7.6	Conclusies en slotoverwegingen	219
	Noten	222
	Literatuur	223
8	Jong versus oud?	225
8.1	Belangentegenstellingen tussen jong en oud	227
8.2	Verschillen in feitelijke condities	229
8.3	Culturele verschillen	235
8.4	Identiteit	238
8.5	Organisatie en mobilisatie	239
8.6	Slot	244
	Noot	247
	Literatuur	247
9	Segmentatie langs etnische grenzen	251
9.1	Zorgen over interetnische verhoudingen	253
9.2	Verschillen in kapitaalposities	253
9.3	Sociale segregatie en identificatie	258

9.4	Botsende waarden	260
9.5	Discriminatie en ervaren uitsluiting	264
9.6	Hoe denkt de bevolking over interetnische verhoudingen?	274
9.7	Besluit: diversiteit en segmentatie	276
	Noten	277
	Literatuur	277
10	Nederland in meervoud	281
10.1	Perceptie en zelfplaatsing	284
10.2	Meting van de kapitaalkvormen	285
10.3	De vier vormen van kapitaal cumulatief en in samenhang	287
10.4	Segmentatie in Nederland?	289
10.5	Een beeld van de segmenten	294
10.6	De mate van segmentatie	297
10.7	Bekrachtigende factoren voor segmentatie	299
10.8	Zelfperceptie, vertrouwen en welbevinden	309
10.9	Segmentatie of klassenindeling?	311
	Noten	317
	Literatuur	319
11	Slotbeschouwing	321
11.1	Verskil in Nederland: meer dan financiële ongelijkheid	323
11.2	Scherpe en minder urgente tegenstellingen	331
11.3	Percepties van verschil	342
11.4	Wat te doen?	343
	Literatuur	346
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	347

Voorwoord

De discussie over ongelijkheid en verschil kent evenzovele invalshoeken als emoties. In het Nederlandse publieke en politieke debat domineerde tot nu toe de ongelijkheid in inkomen en vermogen. Geld bepaalt inderdaad mede of je in Nederland kunt meekomen, in werk, in de zorg of in de buurt. Maar inkomen en vermogen staan nooit op zichzelf. Vele andere facetten van het leven sturen de kansen van mensen en wat ze daarmee doen. Denk aan opleiding, familiebanden en sociale netwerken, levensstijlen, leeftijd, etniciteit, fitheid of een mooi dan wel minder fraai uiterlijk.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) brengt al sinds 1973 in kaart hoe het er met ons land en zijn inwoners voor staat. Via De sociale staat van Nederland houden we u elke twee jaar een spiegel voor die vooral bestaat uit feiten en cijfers. Dat roept echter de behoefte op om ook het verhaal erachter te kennen. In dit Sociaal en Cultureel Rapport analyseren we daarom wat verschillen tussen mensen in Nederland tegenwoordig betekenen. Voor de kansen op een onbezorgde oude dag, op een gezond leven, op goed werk of op een zeker opleidingsniveau. Zo draagt *Vershil in Nederland* bij aan de discussie over ongelijkheid en tegenstellingen, maar niet louter vanuit een economische benadering. We doen dat vanuit een breder sociaal en cultureel perspectief. Dit rapport heeft daarmee een drieledige relevantie: maatschappelijk, beleidsmatig en wetenschappelijk.

Maatschappelijk gezien raken ongelijkheid en verschil de dagelijkse werkelijkheid. Mensen verschillen van elkaar. Dat is niet goed of fout, maar een feit. Om te begrijpen hoe groepen in de samenleving met elkaar omgaan en hoe daarbij conflicten kunnen ontstaan, moeten we weten waar die verschillen optreden en hoe sterk ze zijn. Gaat het om opleiding, kans op werk, etnische en culturele achtergronden of inkomensposities? We presenteren de nieuwste inzichten in de ontwikkeling van verschillen in Nederland en de ervaren ongelijkheden.

Beleidsmatig leidt de discussie over verschillen al snel tot een emotionele kramp over gelijkheid en ongelijkheid. Politici en beleidsmakers associëren verschil vaak met problemen, terwijl dat niet noodzakelijkerwijs terecht is. Ook leent niet elk verschil zich voor een beleidsmatige aanpak. Voor de vraag of vermogensongelijkheid om bijsturing vraagt is niet alleen van belang hoe groot financiële verschillen zijn, maar ook hoe ze doorwerken in de kansen op een goed leven. Volgens onze analyses is Nederland nog steeds een meritocratische samenleving, waarin mensen zelf tal van mogelijkheden hebben om hun positie te beïnvloeden. Het beïnvloeden van inkomensverhoudingen en de verdeling van vermogens is bovendien slechts één van de opties voor overheidsbeleid.

De *wetenschappelijke relevantie* is dat we de verschillen in Nederland systematisch analyseren in termen van het economisch, cultureel, sociaal en persoonskapitaal (zoals gezondheid en uiterlijk) waarover mensen beschikken. We brengen de ‘state of the art’

kennis in kaart. Door het vertalen van die kennis naar opties voor kansrijk beleid, dragen we bij aan de valorisatie van de vergaarde kennis.

Verschillen tussen mensen zorgen niet per definitie voor maatschappelijke ontregeling. Dat is pas het geval als ze samengaan met een gebrek aan sociale cohesie in gemeenschappen, met polarisatie op sociaal en cultureel gebied en met een zwakke sociaaleconomische positie van groepen. De maatschappelijke en culturele veranderingen in Nederland hebben tot een diversiteit aan leefsituaties geleid, waardoor de samenleving minder vanzelfsprekend in hokjes is in te delen. De 'oude' scheidslijnen naar leeftijd, sekse en inkomen bepalen nog steeds mede hoe we leven, werken en wonen, maar ze werken anders uit dan vroeger. Er doen zich ook nieuwe tegenstellingen voor, bijvoorbeeld door etnische verschillen.

Voor de maatschappelijke positie van mensen zijn opleiding en werk sterk bepalend, maar onderbelicht zijn factoren zoals het sociale netwerk en het esthetisch kapitaal (uiterlijk en de waardering ervan). Door een ruime notie van 'kapitaal' te gebruiken, vonden we de zesdeling van de inwoners van Nederland zoals die op het omslag is verbeeld. Aan de boven- en onderkant doet zich een tegenstelling voor tussen twee sociale klassen: de gevestigde bovenlaag en het precariaat (een term, ontleend aan de Britse sociologie, om een groep aan te duiden die over de gehele linie achterblijft). Tussen die twee extremen bevinden zich echter vier andere segmenten, die samen het grootste deel van de bevolking (70%) uitmaken: de jongere kansrijken, de werkende middengroep, de comfortabel gepensioneerden en de onzekere werkenden. Deze laatste groep en het precariaat hebben in veel opzichten een zwakkere maatschappelijke positie dan de overige vier. Zodoende vinden we een duidelijke segmentatie van de Nederlandse bevolking en ook een 'zachte' tweedeling die soms tot ongemakkelijke tegenstellingen leidt, maar geen simpele polarisatie is tussen *haves* en *have nots*.

Het rapport beoogt met zijn keur aan empirisch materiaal en nieuwe analyses bij te dragen aan de kennis over 'verschil in Nederland' en aan de objectivering van het soms zeer hevige debat over ongelijkheid. Ik hoop dat het die functie zal vervullen.

Prof.dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

1

Vershil in Nederland, een introductie

1 Verschil in Nederland, een introductie

Mérove Gijsberts, Cok Vrooman en Jeroen Boelhouwer

1.1 Een internationaal debat...

De recessie die in 2008 inzette, blies ook in Nederland het debat over maatschappelijke verschillen nieuw leven in. Deels ligt dit in het verlengde van een internationaal discours. Zo is volgens de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) in veel ontwikkelde landen de inkomensongelijkheid de afgelopen 25 jaar toegenomen, versterkt door de recente economische neergang, en valt een steeds groter deel van het totale verdiende inkomen toe aan de 1% hoogste inkomens (OEC D 2011, 2013, 2014). De OESO schrijft de toenemende inkomensverschillen toe aan een aantal trends. Allereerst hebben sommige mensen beter toegang tot wereldwijde handels- en kapitaalstromen of profiteren ze meer van de nieuwe informatietechnologie. Ook is het inkomensverschil tussen mannen toegenomen, maar in veel landen is dit op het niveau van huishoudens gedeeltelijk tenietgedaan doordat vrouwen meer zijn gaan werken en verdienen. Vooral in Angelsaksische landen is het aantal topinkomens sterk gestegen, en in de meeste landen groeide het aandeel van kapitaalinkomsten in het totale huishoudensinkomen, met name in de hogere inkomensgroepen. Ten slotte wijst de OESO op inefficiënte belasting- en arbeidsmarktinstituties. Dat betreft onder meer de erosie van honoreringsnormen en de toenemende beloning via aandelenopties (met name bij topinkomens en in de financiële sector), de afnemende progressiviteit en lagere toptarieven in de inkomens- en successiebelasting, de financiële vrijstellingen en een geringe inzet op naleving van de belastingwetten.

De Franse econoom Thomas Piketty (2014) richt zich vooral op de groeiende vermogensverschillen, en werpt daarvoor een meer fundamentele verklaring op. Aan de hand van lange tijdreeksen – hoofdzakelijk over de Verenigde Staten, Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië – onderbouwt hij de stelling dat in een markteconomie het rendement op kapitaal doorgaans hoger ligt dan de groei van het nationaal inkomen. Daaruit volgt dat *'wealth accumulated in the past grows more rapidly than output and wages'* (Piketty 2014: 571). En omdat vermogen in een economisch systeem dat privébezit kent van generatie op generatie wordt overgedragen, valt de accumulatie ervan toe aan een selecte groep. De toename van vermogensverschillen is volgens Piketty niet te keren met meer gelijke spreiding van kennis en vaardigheden. In de periode 1930-1975 werd deze historische wetmatigheid echter wel tijdelijk onderbroken: de zeer vermogenden zagen hun kapitaal sterk teruglopen door de nasleep van de beide wereldoorlogen en de recessie van de jaren dertig, en later door de opbouw van de verzorgingsstaat in veel westerse landen met een grotere herverdeling via belastingen en premies. Vanaf de jaren tachtig verminderden de overheidsinterventies en herstelde de kapitaalcrachtige elite zich, profiterend van de liberalisering en internationalisering van financiële markten.

Piketty verwacht in de eenentwintigste eeuw een terugkeer naar het oude ‘patrimoniale kapitalisme’. Hij voorziet een langdurige periode van lage economische groei en acht het niet waarschijnlijk dat technologische veranderingen daarin verandering brengen. Zodoende komt het rendement op kapitaal als vanouds structureel hoger te liggen dan de economische groei en zal een kosmopolitische economische elite haar grote vermogen steeds verder kunnen uitbouwen en overdragen aan het eigen nageslacht. Dat zal op collectief niveau negatieve gevolgen hebben: de zeer rijke groep zal haar ruime financiële middelen gebruiken om invloed uit te oefenen en wetten en regelingen naar haar hand te zetten. Dat houdt niet alleen een democratisch tekort in, maar is ook in andere opzichten maatschappelijk niet optimaal. Financieel vermogen wordt bepalend voor levenskansen: de publieke zorg wordt uitgehold, hoger onderwijs wordt alleen betaalbaar voor kinderen uit de rijke bovenlaag, talent wordt niet goed benut en de middenklasse zal afzakken. Vanwege de gefnuikte levenskansen en gevoelens van onrechtvaardigheid zijn sociale spanningen tussen de klassen waarschijnlijk. Piketty acht dit proces overigens niet onvermijdelijk: nationale overheden kunnen gezamenlijk via gecoördineerde vermogensheffing herverdeling realiseren. Hij is echter sceptisch over de kans van slagen. In zijn visie is in de komende eeuw een gepolariseerde klassenstructuur op grond van vermogensverschillen, sterk gelijkend op die van de negentiende eeuw, de meest waarschijnlijke uitkomst.

De Amerikaanse econoom Joseph Stiglitz (2012) wijst vooral op de institutionele oorzaken van economische ongelijkheid. Door gebrekkige regulering worden markt-imperfecties (informatie-asymmetrie, kartelvorming, oligopolies, prijsafspraken) van overheidswege onvoldoende bestreden. Dit heeft zich in recente jaren volgens hem niet alleen gemanifesteerd in de excessieve beloning van topbestuurders, maar ook in de handelwijze van financiële instellingen die grote risico's namen om zelf voordelen te bemachtigen en de nadelen ten laste van het collectief brachten. Het gebrek aan regulering komt volgens Stiglitz in de Verenigde Staten voort uit de neoliberale voorkeur voor non-interventie (ontleend aan de economische Chicago School), uit concentraties van economische macht aan de bovenkant van de inkomens- en vermogensverdeling (met name de hoogste 1%) en uit de verwevenheid van bedrijfsleven en politieke elite (lobby's, financiering van politieke partijen en onderling jobhoppen).

In hun studie *The Spirit Level* richtten de epidemiologen Richard Wilkinson en Kate Pickett (2010) zich op de maatschappelijke gevolgen van inkomensverschillen. Zij stellen dat inkomensongelijkheid vanaf een bepaald niveau disfunctioneel is en meer sociale en gezondheidsproblemen teweegbrengt dan als de tegenstellingen minder groot zijn. Ze wijzen op negatieve effecten zoals een gemiddeld slechtere fysieke en mentale gesteldheid, meer obesitas, drugmisbruik, geweld en tienerzwangerschappen, meer gevangenisopsluitingen, een lager welzijn van kinderen, geringere onderwijsprestaties, minder sociale mobiliteit en minder sociaal vertrouwen. De socioloog Göran Therborn (2013) gaat nog een stap verder door te stellen dat door de samenhang met levensduur de economische ongelijkheid niet alleen op mondiaal niveau maar ook binnen westerse samenlevingen ‘*killing fields*’ in stand houdt. Wilkinson en Pickett beweren dat er geen

sprake is van een *zero sum game*, waarbij de rijksten meer profiteren en de armeren meer nadelen ondervinden naarmate de ongelijkheid oploopt: in meer gelijke samenlevingen zouden *alle* groepen beter af zijn. Hun studie werd bekritiseerd omdat het bewijsmateriaal hoofdzakelijk op bivariate samenhangen stoelt, maar uit een overzichtsstudie van de wetenschappelijke literatuur concludeerde Rowlingson (2011) dat een causaal verband tussen grote economische ongelijkheid en ongunstige sociale uitkomsten plausibel is, al is het vrij zwak.

Aan dit recente internationale debat vallen twee zaken op. In de eerste plaats verandert de toonzetting. In de jaren zeventig en tachtig botsten vooral ideologische opvattingen; nu ligt het accent veel meer op de kwestie of ‘te grote’ economische verschillen op collectief niveau tot ongewenste effecten leiden. Zodoende draait het huidige debat minder om de rechtvaardigheid of nastrevenswaardigheid van financiële verschillen, maar eerder om de aard en omvang van economische ongelijkheid die een samenleving zich kan permitteren. In de tweede plaats is het opmerkelijk dat dit grotendeels een economedebat is, waarin dan ook het accent komt te liggen op de materiële aspecten van verschillen tussen mensen en de gevolgen daarvan. De Britse socioloog John Goldthorpe (2010) merkte naar aanleiding van *The Spirit Level* op dat dit soort analyses vaak eendimensionaal zijn en voorbijgaan aan de lange sociologische en politicologische traditie van onderzoek naar maatschappelijke gelaagdheid. Volgens hem staan inkomens- en vermogensverschillen niet op zichzelf, maar weerspiegelen ze structurele verschillen op onderliggende dimensies, zoals posities op de arbeidsmarkt en statushiërarchieën. De posities op die dimensies zijn niet per se tot elkaar herleidbaar (een groep met weinig geld kan door een hoge status toch invloedrijk zijn, en omgekeerd) en ze hangen samen met de inrichting van de samenleving als geheel, niet uitsluitend met de economische instituties.

1.2 ... en de weerklank ervan in Nederland

Deze eenentwintigste editie van het Sociaal en Cultureel Rapport beoogt de analyse van maatschappelijke verschillen voor Nederland te verbreden en de mogelijke beleidsimplicaties aan te geven. Inkomens- en vermogensverschillen zijn belangrijk en komen dan ook in een afzonderlijk hoofdstuk aan bod, waarbij we aanhaken bij de discussie die Piketty (2014) aanzwengelde. Hoe verhouden inkomens- en vermogensverschillen zich tot elkaar, wordt het vermogen belangrijker voor levenskansen en vindt de Nederlandse bevolking dit aanvaardbaar?

Maar wellicht is er meer aan de hand: tekenen zich tussen Nederlandse bevolkingsgroepen nieuwe of zich verdiepende maatschappelijke tegenstellingen af? Voor beleidsmakers is dit in ieder geval een zorg, en in die zin resoneert de internationale discussie in ons land. Zo zijn sociale verschillen in het regeerakkoord van het kabinet-Rutte II een centraal thema (TK 2012/2013). De titel ‘Bruggen slaan’ houdt al in dat er in de samenleving tegenstellingen bestaan die moeten worden weggewerkt. Kennelijk lukt dit niet goed of minder eenvoudig dan vroeger. Het regeerakkoord noemt enkele tegenstellingen ook expliciet: ‘Tussen Den Haag en de samenleving. Tussen stad en landelijk

gebied. Tussen rijk en arm. Tussen jong en oud. Tussen hoog- en laagopgeleiden. Tussen mensen die in elke verandering een uitdaging zien en mensen die vooral bezorgd naar veranderingen kijken.’ Het Strategieberaad Rijksbreed (2013) – een overlegplatform van de kennisdirecties bij de ministeries – ziet het thema ‘nieuwe scheidslijnen in de samenleving’ zelfs als een van de belangrijke opgaven voor de nationale overheid voor de komende tien jaar. Men veronderstelt dat er een samenleving ontstaat met scherpere tegenstellingen, die niet langer een louter economische basis hebben, maar voortkomen uit segmentatie in meer levensdomeinen. Dat laatste constateerde het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) ook in *De sociale staat van Nederland 2013* (Bijl et al. 2013): kwetsbare groepen zien hun leefsituatie verslechteren en achterstellingen in inkomen, opleiding, gezondheid en arbeidsmarkt vallen vaker samen.

De hernieuwde belangstelling voor ‘verschil in Nederland’, de titel van dit Sociaal en Cultureel Rapport, is opmerkelijk, aangezien het onderwerp na een periode van felle politieke strijd wat minder in de belangstelling stond. In de jaren zeventig was ‘spreiding van kennis, macht en inkomen’ een centraal thema in het beleidsdebat (vgl. Ramakers et al. 1998) en met name de inkomensverhoudingen bleven ook in de jaren tachtig een heftig strijdpunt. De toenmalige bezuinigingen en stelselherzieningen in de sociale zekerheid en het arbeidsmarktbeleid riepen veel maatschappelijk protest op (zie bv. SCP 1998; Berghman et al. 2003; Trommel en Van der Veen 2004; Vrooman 2010). Ook de vroege selectie in het basis- en voortgezet onderwijs, die zou leiden tot reproductie van ongelijkheid in nieuwe generaties, leidde tot stevige discussies, onder andere over de wenselijkheid van een systeem waarin de vroege verdeling over onderwijsniveaus minder centraal stond, zoals de middenschool (SCP 1998).

In de jaren negentig werd de discussie veel minder fel; de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid noteerde dat de tweedeling in inkomen, beroep en opleiding in rap tempo aan het verdwijnen was (WRR 1996). De ‘oude’ emancipatiecategorieën – vrouwen, allochtonen en ouderen – zouden volgens de WRR inmiddels te divers zijn om categoriaal beleid nog te rechtvaardigen. De combinatie van laaggeschooldheid en uitsluiting van de arbeidsmarkt, die niet samenvalt met één van die emancipatiecategorieën, vergde volgens de WRR echter wel een gerichte aanpak voor maatschappelijke integratie. De overkoepelende conclusie was aan de stellige kant: ‘Na de *ontzuiling* in de jaren zeventig en tachtig, kondigen de jaren negentig en de decennia na de eeuwwisseling zich aan als het tijdperk van de *ontlaging*’ (WRR 1996: 9). Die visie sloot aan bij de visie op sociale ongelijkheid die destijds in de postmodernistische sociologie in opkomst was (zie hoofdstuk 2). De WRR waarschuwde nog wel voor een mogelijk doorschieten van de meritocratisering. Indien opleiding of intellectuele competentie als verdelingsmechanisme ongeclausuleerd in de plaats zou treden van afkomst of financieel kapitaal, zouden de laaggeschoolden te zeer in de verdrukking kunnen komen, ten koste van de sociale samenhang. Emancipatie van talent ‘aan de onderkant’ vond de WRR daarom destijds van belang. Hierbij dacht men onder meer aan het wegnemen van belemmeringen voor het verrichten van zinvolle arbeid aan de onderkant van de opleidingsladder – iets dat weer goed aansloot bij de Melkertbanen die toen juist waren geïntroduceerd.

Sommige onderzoekers menen dat zich een cognitieve tegenstelling tussen bevolkingsgroepen aftekent (bv. Elchardus 2012). Opleidingsniveau wordt steeds bepalender voor de levenskansen van mensen: hogeropgeleiden hebben niet alleen betere banen, meer inkomen en vermogen dan laaggeschoolden, maar houden er ook andere (meer kosmopolitische) opvattingen op na, zijn gezonder en beter ingebed in de politieke elite ('diplomademocratie', zie Bovens en Wille 2010). In deze redenering evolueren opleidingsgroepen tot 'cognitieve klassen', of zelfs – wanneer ze elkaar in beroep of vrije tijd weinig tegenkomen, in eigen kring trouwen en de intergenerationele mobiliteit laag is – tot 'cognitieve standen' (zie echter Volker et al. 2014). In dit Sociaal en Cultureel Rapport gaan we in op de selectiemechanismen in het onderwijs en op de vraag of zij doorwerken in een sterkere allocatie op de arbeidsmarkt op basis van formele kwalificaties. Vallen bepaalde groepen steeds meer buiten de boot? Zijn in Nederland cognitieve klassen aan het ontstaan en wat zijn de maatschappelijke gevolgen van meritocratisering?

In het nieuwe millennium kwam er in het publieke discours minder aandacht voor inkomen en meer voor armoede en ontwikkelingen op de arbeidsmarkt, mede aangejaagd door de economische recessie. Daarnaast stond het eerste decennium in het teken van culturele tegenstellingen. In heel West-Europa, en ook in Nederland na de moord op de politicus Pim Fortuyn in 2002, neemt de polarisatie toe over sociaal-culturele thema's, niet zozeer de moreel-religieuze kwesties van de vorige eeuw (abortus, euthanasie) maar vooral globaliseringskwesties als immigratie en Europese eenwording (Kriesi et al. 2012; Bovens et al. 2014). In deze studie gaan we in op deze politiek-culturele tegenstellingen. Dreigt er polarisatie of zelfs een 'culture war', doordat groepen met verschillende achtergronden in steeds feller conflict verwikkeld raken?

Het ongenoegen over 'Den Haag', het wantrouwen in de politiek en de kloof tussen de burger en de elite staan hiermee in rechtstreeks verband (Dekker en Den Ridder 2011). De laatste jaren lijkt vanwege allerlei schandalen in de semipublieke sector de legitimiteit van de elite onder druk te staan. We gaan in op de politiek-economische machtselite van Nederland: hoe is zij samengesteld en hoe toegankelijk is zij, en hoe oordeelt de bevolking daarover?

Een andere tegenstelling is die tussen autochtonen en migrantengroepen. Werde deze tegenstelling in de jaren negentig nog voornamelijk geframed in sociaaleconomische termen, aan het eind van de twintigste eeuw vond in Nederland een omslag plaats in het politieke en publieke debat (zie SCP 2004). De algehele teneur was er een van grote somberheid over de integratie: er werd gesproken van 'het multiculturele drama' en de Tweede Kamer liet het mislukken van het integratiebeleid in Nederland onderzoeken (Scheffer 2000; TK 2003/2004). Gebeurtenissen zoals 9/11 en de moord op Theo van Gogh hadden ingrijpende gevolgen voor de interetnische verhoudingen. Sociaaleconomisch gaat het dan misschien wel de goede kant op, zo was de heersende opinie, maar sociaal-cultureel allerm minst. De berichtgeving over radicaalislamitische groeperingen, de concentratie van migranten in de grote steden en de overlast van Marokkaanse en Antilliaanse jongeren brachten de tegenstellingen scherp aan het licht. De aandacht leek wat te verflauwen toen

Iedereen zich concentreerde op de economisch recessie, maar de etnische tegenstelling staat de laatste tijd weer volop op de voorgrond. Hoge en snel oplopende werkloosheid onder migranten, religieuze tegenstellingen die zich lijken te verdiepen, moslimjongeren die naar de burgeroorlog in Syrië trekken en migranten uit de Europese Unie die autochtone werknemers zouden verdringen, zijn enkele thema's die de aandacht trekken. We gaan in dit Sociaal en Cultureel Rapport in op de tegenstelling tussen autochtonen en migrantengroepen in Nederland.

Ook tegenstellingen tussen oud en jong lijken zich te verdiepen en worden daarom in dit rapport onderzocht. Waar de tegenstelling tussen leeftijdsgroepen zich in het verleden vooral concentreerde op waarden, lijken nu belangen meer centraal te staan. Actueel discussiepunt is het pensioen: ouderen hebben het gevoel veel te moeten inleveren; jongeren vrezen dat hun pensioen sterk in waarde afneemt. Ook op de arbeidsmarkt zijn er tegenstellingen: jongeren zijn vaker flexwerker; ouderen hebben vaker een vaste baan. Het is ook niet meer vanzelfsprekend dat de jongeren het beter krijgen dan hun ouders. Tot slot ontluikt ook een zekere politieke polarisatie: ouderen richten ouderenpartijen op en jongeren de G500-beweging, die oproept tot lidmaatschap van bestaande partijen om op die manier de politiek te beïnvloeden.

Een laatste tegenstelling die maatschappelijk gezien meer op de voorgrond lijkt te treden, is het verschil in gezondheid. Tot op heden heeft onderzoek en beleid zich vooral gericht op de gevolgen van gebreken in de fysieke gezondheid voor welbevinden en participatie. In dit rapport kijken we niet alleen naar de invloed van fysieke, maar ook naar die van mentale en esthetische verschillen in kapitaal. Deze drie kenmerken samen benoemen we als het 'persoonsskapitaal' van mensen. De tegenstelling tussen mensen met veel en weinig persoonsskapitaal lijkt toegenomen, onder andere vanwege de groeiende visualisering via oude en nieuwe media, waardoor het voor levenskansen bepalender wordt hoe men eruitziet. We gaan na in hoeverre persoonsskapitaal samenhangt met kansen op de arbeidsmarkt en andere levensterreinen.

1.3 Thematiek en probleemstelling van dit rapport

Zoals gezegd ziet de overheid het thema 'verschil in Nederland' als een van de belangrijke opgaven voor de komende tien jaar. Beleidsassumptie is dat de Nederlandse samenleving op weg is naar scherpere tegenstellingen in meerdere levensdomeinen. Dat roept de vraag op wat dan de maatschappelijke gevolgen zijn, voor de sociale cohesie, voor solidariteit of voor het politieke spectrum. De empirische bewijsvoering achter de beleidsassumptie is niet in alle opzichten overtuigend en de vraag naar gevolgen van nieuwe tegenstellingen is makkelijker opgeworpen dan beantwoord. Bovendien is onvoldoende duidelijk of de sociale tegenstellingen die men op het oog heeft hoofdzakelijk worden gestuurd door beleidsexogene processen, zoals vergrijzing en migratie, internationalisering, nieuwe technologie of culturele veranderingen, of ook verband houden met beleid, zoals bezuinigingen, decentralisatieprocessen of het streven naar een participatiesamenleving en meer eigen verantwoordelijkheid van de burger. In het

eerste geval dient zich aan of die exogene processen autonoom en onafwendbaar zijn, dan wel door landelijk, lokaal of Europees beleid zijn bij te sturen. In het tweede geval is het thema des te urgenter: als het gevoerde beleid nieuwe sociale tegenstellingen in de hand werkt, is het beleid dan maatschappelijk gezien wel optimaal? Om deze redenen is besloten dit Sociaal en Cultureel Rapport aan deze problematiek te wijden.

De vraag naar verschil in Nederland raakt aan kwesties die centraal staan in de sociale wetenschappen. Allereerst sociale ongelijkheid: in hoeverre zijn samenlevingen verticaal gesegmenteerd in termen van sociale categorieën? Klassieke studies in de sociologie hebben zich bijvoorbeeld gericht op ongelijkheden tussen werkgevers en werknemers, tussen hoge en lage sociale klassen en tussen hoog- en laag opgeleiden. Daarnaast raakt het tevens de vraag naar sociale cohesie: in hoeverre zijn samenlevingen horizontaal gesegmenteerd in termen van sociale categorieën? Sociologen hebben deze maatschappelijke segmentatie op veel terreinen onderzocht, bijvoorbeeld in termen van sociale klasse, religie of etniciteit. In de onderzoeksliteratuur wordt vaak de term ‘scheidslijnen’ gehanteerd om verschillen tussen sociale categorieën te duiden. We gebruiken deze term niet in dit rapport met als belangrijkste reden dat sociale segmentatie op zichzelf kenmerkend is voor samenlevingen: iedere samenleving kent verschillen en is gesegmenteerd. Het is een empirische vraag in hoeverre deze segmentatie ook echt maatschappelijke breuken, tweedelingen dan wel scheidslijnen tussen een aantal vaste lagen tot gevolg heeft.

Als door verschillen de levenskansen van bepaalde groepen afnemen of de kwaliteit van samenleven vermindert, doet zich een beleidsprobleem voor en is de vraag gerechtvaardigd of het beleid hier iets aan zou kunnen of moeten doen. De beleidsrelevantie schuilt dan enerzijds in waar mogelijk de tegenstellingen niet te veel laten oplopen (aangrijpen op de ongelijkheid) en anderzijds de maatschappelijke gevolgen in termen van belangtegenstellingen of conflicten tussen groepen te verzachten (aangrijpen op de sociale cohesie). Een derde punt van aandacht voor het beleid is sociale verschillen op de diverse dimensies niet te veel te laten samenvallen. Tegenstellingen in een samenleving worden immers scherper naarmate ze op meerdere dimensies cumuleren (zie bv. Elchardus 2012). Cumulatie van sociale achterstand dan wel sociale voorsprong kan leiden tot ongewenste gevolgen als sociale uitsluiting aan de onderkant van de verdeling of bevoordeling aan de bovenkant.

We behandelen achtereenvolgens de volgende verschillen die in het maatschappelijke debat van belang zijn (zie § 1.2): verschillen in opleiding, verschillen in inkomen en vermogen, verschillen in persoonskapitaal, politiek-culturele verschillen en verschillen in macht. Vervolgens behandelen we twee domeinen die de bovenstaande tegenstellingen deels kunnen overlappen: verschillen in leeftijd en verschillen tussen etnische groepen. We beweren niet dat dit de enige relevante verschillen zijn in het hedendaagse Nederland; er zijn er zeker meer, denk aan verschillen tussen mannen en vrouwen, ruimtelijke verschillen en de zogenoemde *digital divide* (digitale kloof). Deze thema's komen wel aan de orde, maar niet in afzonderlijke hoofdstukken.

In een apart hoofdstuk bekijken we in hoeverre de geconstateerde tegenstellingen samenvallen. Hiermee bouwen we voort op de constatering in *De sociale staat van Nederland 2013* dat de cumulatie lijkt toe te nemen: achterstellingen in inkomen, opleiding, gezondheid en arbeidsmarkt vallen vaker samen (Bijl et al. 2013). We onderzoeken of segmentatie in de belangrijkste levensdomeinen samengaat.

Naast de beschrijving en analyse van 'objectieve' tegenstellingen zijn percepties van belang: welke tegenstellingen zien mensen, en waar ziet men zichzelf in de maatschappelijke verdelingen? Dit past niet alleen bij het gebruikelijke burgerperspectief in het Sociaal en Cultureel Rapport, maar is ook van belang om de maatschappelijke urgentie in beeld te krijgen.

Alles bijeengenomen komen de volgende vragen aan bod: Wat zijn actuele tegenstellingen in Nederland en welke gevolgen hebben deze op individueel niveau en op samenlevingsniveau? Welke tegenstellingen worden door de Nederlandse bevolking gepercipieerd en waar ziet men zichzelf op de maatschappelijke ladder? In hoeverre is er sprake van samenhang en cumulatie van tegenstellingen? En welke consequenties heeft dit voor het beleid?

1.4 Percepties van verschil

Voor dit rapport hebben we nieuw empirisch materiaal vergaard met een enquête onder de Nederlandse bevolking (kader 1.1) om te achterhalen welke tegenstellingen men percipieert en waar men zichzelf plaatst op de maatschappelijke ladder.

Kader 1.1 Enquête en andere databronnen

In het voorjaar van 2014 is de enquête Verskil in Nederland (ViN) gehouden onder bijna 3000 Nederlanders van 18 jaar en ouder. Voor dit onderzoek is door het Centraal Bureau van de Statistiek (CBS) een representatieve steekproef getrokken van personen uit de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). De steekproef is zodanig samengesteld dat personen uit de bovenste 10% van de verdeling van het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen (en daarbinnen personen uit de bovenste 1%) zijn oververtegenwoordigd en hetzelfde geldt voor personen uit de onderste 10% van de verdeling. Dit is gedaan om er voor te zorgen dat personen met hoge en lage inkomens voldoende in het onderzoek zijn vertegenwoordigd. Na afloop van het veldwerk heeft het CBS deze oververtegenwoordiging aan de boven- en onderkant teruggewogen naar de verdeling in de bevolking. Het onderzoek is een combinatie van een schriftelijke vragenlijst en een internetsurvey. Respondenten kregen eerst een brief met een link naar de website waar zij de vragenlijst konden invullen. Als ze niet reageerden, kregen zij een schriftelijke vragenlijst toegestuurd. De respons van het onderzoek was 43% (de onderzoeksverantwoording is te raadplegen op de website van het SCP (www.scp.nl)).

Kader 1.1 (vervolg)

In deze enquête is een aantal groepen uit de bevolking niet vertegenwoordigd, zoals dak- en thuislozen (die meestal in algemene bevolkingenquêtes ontbreken). Bovendien is er kans op ondervertegenwoordiging van laaggeletterden, personen die geen Nederlands spreken en mensen met de allerhoogste inkomens en vermogens. Jongeren en niet-westerse migranten blijken wat ondervertegenwoordigd in de uiteindelijke respons. Het ViN bestand is door het CBS gewogen (naar o.a. geslacht, leeftijd, etnische herkomst, gezinssamenstelling en stedelijkheid) om deze ondervertegenwoordiging recht te trekken. Na weging zijn de hoogst opgeleiden (hbo/wo niveau) nog steeds wat oververtegenwoordigd in de respons als we het bijvoorbeeld vergelijken met een groot onderzoek als de Enquête beroepsbevolking van het Centraal Bureau voor de Statistiek (33% hbo/wo opgeleiden in de ViN-enquête tegenover 27% in de EBB). Zie de bijlage gebruikte databestanden op www.scp.nl voor meer informatie.

Voor de enquête heeft het SCP vragen opgesteld waarin veel facetten naar voren komen: sociaaleconomische verschillen, gezondheidsverschillen, verschillen in sociaal en cultureel kapitaal, maar ook verschillen in politieke en culturele opvattingen. Daarnaast is informatie verzameld over percepties van die verschillen. Deze enquêtegegevens zijn gekoppeld aan registratiebestanden van het CBS om verbanden te kunnen leggen tussen alle dimensies. De meting van al deze dimensies in één onderzoek is uitzonderlijk. Sociologisch onderzoek meet meestal slechts een beperkt aantal vormen van kapitaal.

Naast de ViN-enquête is meer nieuw materiaal verzameld. We hebben een vignettenstudie gedaan voor de relatie tussen persoonskapitaal en kansen op de arbeidsmarkt (hoofdstuk 5) en er zijn interviews gehouden met kenners van de Nederlandse elite (hoofdstuk 7).

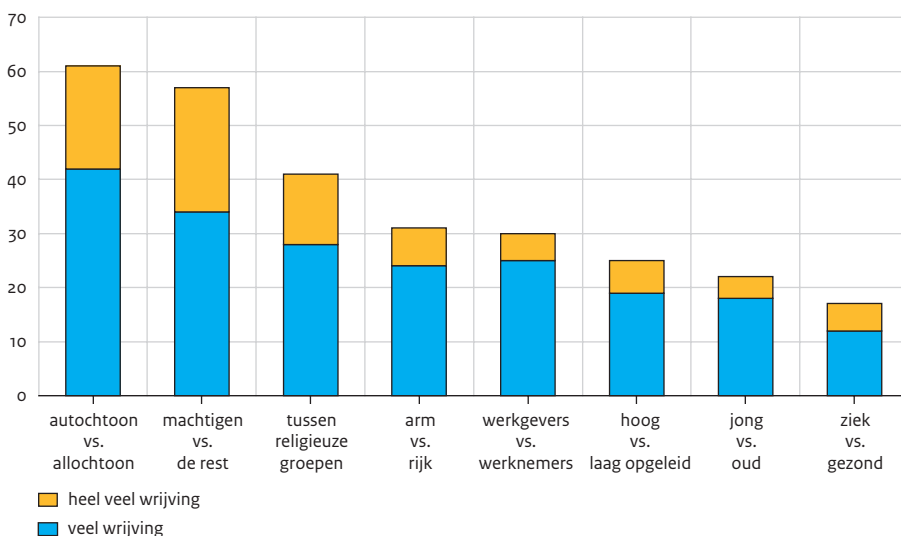
Ten slotte is veel empirisch materiaal benut uit secundaire bronnen. Een overzicht van de gebruikte databestanden is te raadplegen op de website van het SCP (www.scp.nl).

In onderzoek naar de perceptie van maatschappelijke tegenstellingen wordt doorgaans gevraagd naar tegenstellingen tussen sociale categorieën, zoals arm en rijk of jong en oud (bv. Den Ridder et al. 2012; Dekker en Den Ridder 2014). In de enquête Verskil in Nederland (ViN) hebben we gevraagd naar het ervaren van ‘wrijving’ tussen maatschappelijke categorieën (zie ook Spruyt 2014). Tegenstellingen zien is nog wat anders dan werkelijk conflict ervaren. Dekker en Den Ridder tonen bijvoorbeeld dat tussen arm en rijk en tussen hoog- en laagopgeleiden wel vaak tegenstellingen worden gezien, maar veel minder vaak spanningen of conflict. In de tegenstelling allochtoon-autochtoon is het beeld echter anders: hier wordt zowel een grote tegenstelling als een groot conflict gezien. Dat laatste blijkt ook duidelijk uit onze enquête. De maatschappelijk tegenstelling die het meest in conflictueuze termen wordt gezien is die tussen autochtonen en allochtonen. Maar liefst 60% van de Nederlandse bevolking ziet veel of zelfs heel veel wrijving tussen beide bevolkingsgroepen (figuur 1.1). Op korte afstand volgt de tegenstelling tussen de elite en ‘de rest’, waartussen ook een meerderheid van de bevolking veel of zelfs heel veel wrijving ervaart. Op nummer drie staat in de perceptie van de Nederlandse bevolking de tegenstelling tussen religieuze groepen. Het zou goed kunnen dat hier eveneens een etnische dimensie meespeelt. Gezien de internationale onrust rond de beweging Islamitische Staat en de aantrekkingskracht ervan op Nederlandse jonge moslims, is het denkbaar dat een deel van de populatie hier aan conflicten met

moslimgroepen denkt. Een op de drie Nederlanders ziet wrijving tussen arm en rijk, en een even zo groot aandeel tussen werkgevers en werknemers. Wrijving tussen hoog- en laagopgeleiden, tussen jong en oud en tussen zieke en gezonde burgers worden minder als conflict ervaren.

Figuur 1.1

Mate waarin wrijving wordt ervaren tussen verschillende groepen in Nederland, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)^a

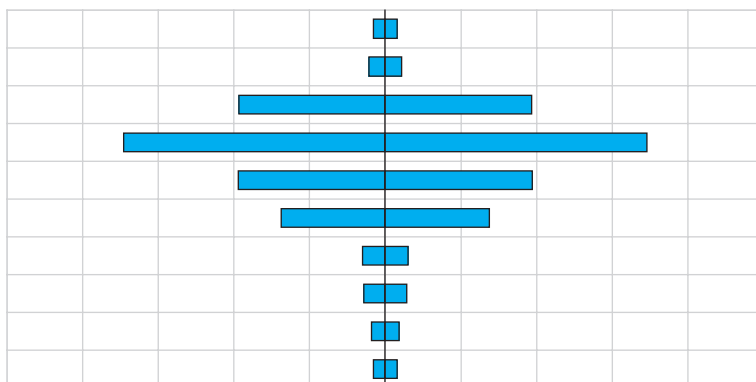
a Gemeten op een schaal van 1 (helemaal geen wrijving) tot 10 (heel veel wrijving); heel veel wrijving is een score van 9 of 10; veel wrijving een score van 7 of 8.

Bron: SCP (ViN'14)

Hoe zit het met zelfplaatsing op de maatschappelijke ladder? Onderzoek van een aantal jaren geleden wees uit dat in alle 21 onderzochte landen de bevolking zichzelf het meest in het midden plaatste; slechts weinigen zagen zichzelf helemaal bovenaan de maatschappelijke ladder of helemaal onderaan (Evans en Kelley 2004). Dit beeld zien we hier heel duidelijk terug (figuur 1.2). Nederland is in de perceptie van de bevolking dus een relatief egalitaire samenleving. Opvallend is wel dat de grootste groep zichzelf ver boven het midden plaatst (in stratum 7 op een ladder van 1 tot 10); je zou dit kunnen vertalen als de hogere middengroep. Ook de strata 6 en 8 zijn goed gevuld. Slechts weinigen plaatsen zichzelf aan de onderkant van de maatschappelijke ladder (onder de 5). Tien jaar eerder, in het onderzoek van Evans en Kelley (2004), plaatste de Nederlandse bevolking zich gemiddeld genomen wat lager op de maatschappelijke ladder.

Figuur 1.2

Zelfplaatsing op de maatschappelijke ladder,^a bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

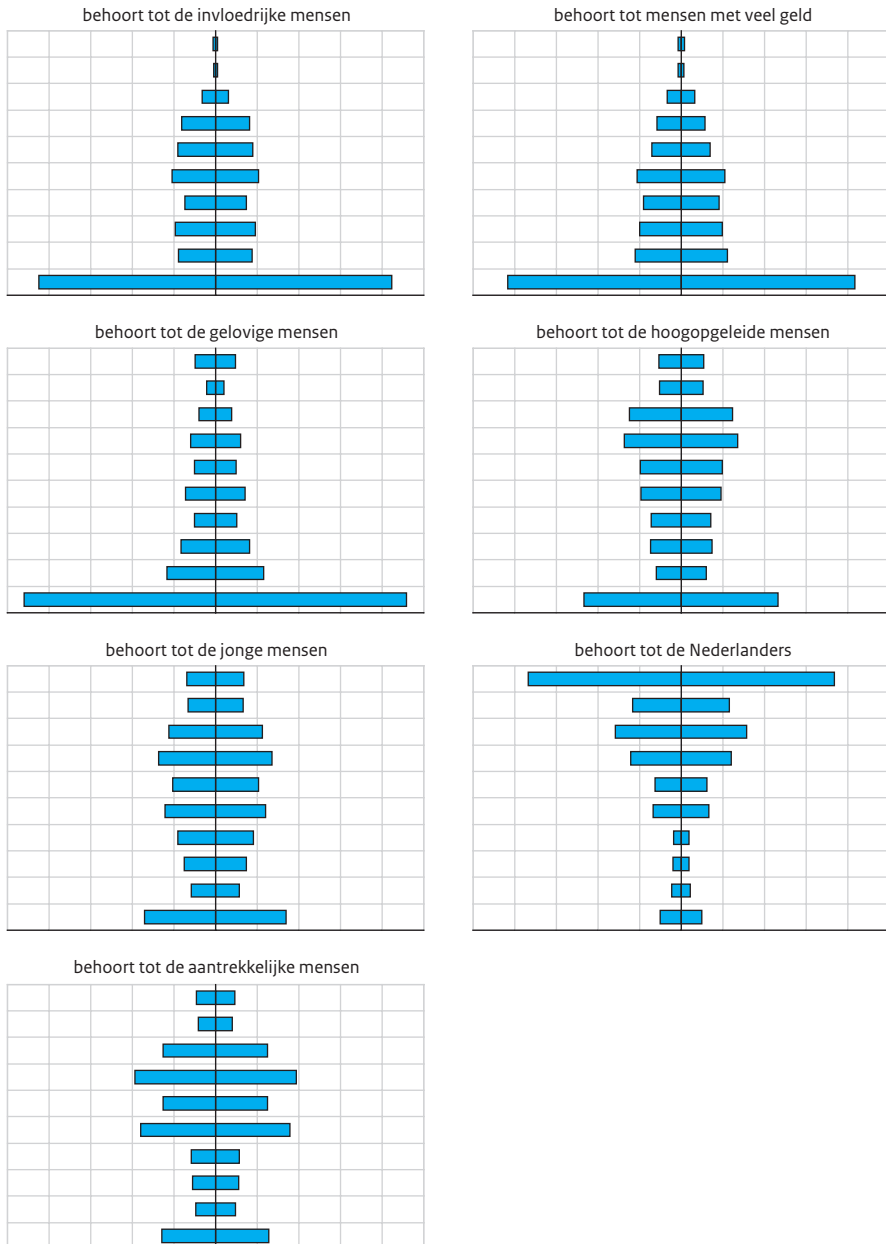
a 'Er zijn mensen die tot de onderlaag van onze maatschappij behoren en mensen die eerder tot de bovenlaag behoren. Waar zou u zichzelf plaatsen op deze schaal?' Antwoorden op een schaal van 0 (onderlaag van de maatschappij) tot 10 (bovenlaag van de maatschappij); in deze figuur zijn de antwoordcategorieën 0 en 1 samengenomen.

Bron: SCP (ViN'14)

We hebben ook informatie over waar men zichzelf plaatst in de tegenstellingen die we onderscheiden (figuur 1.3).¹ Het beeld is in lijn met Nederland als egalitaire en seculiere samenleving: de grootste groep ziet zichzelf als helemaal niet behorende tot de invloedrijke mensen in dit land en ook niet tot de mensen met geld. Dit doet zich ook voor bij het geloof: de overgrote meerderheid ziet zichzelf als niet-gelovig. Bij het behoren tot de hoogopgeleiden, de jongeren en groep met een aantrekkelijk uiterlijk is de identificatie veel gelijkjer verdeeld. Opvallend is ten slotte dat een flinke meerderheid van 60% zich niet volledig tot de groep Nederlanders voelt behoren.²

Figuur 1.3

Identificatie met verschillende maatschappelijke groepen,^a bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

a 'In de samenleving komen verschillende groepen voor. Kunt u aangeven in hoeverre u voelt dat u van de volgende groepen deel uitmaakt.' Antwoorden op een schaal van 1 (helemaal niet) tot 10 (volledig).

Bron: SCP (ViN'14)

1.5 Opzet van het rapport

Om de hernieuwde aandacht voor verschil in Nederland te kunnen plaatsen, behandelen we in hoofdstuk 2 de theoretische achtergrond van het begrip. Welke dimensies vallen er aan te onderkennen, welk mechanisme brengt maatschappelijke gelaagdheid teweeg, welke structurele ontwikkelingen kunnen we op basis van wetenschappelijke inzichten verwachten? Uit deze exercitie destilleren wij een theoretisch model als basis voor de analyses van de tegenstellingen.

Daarna volgen hoofdstukken over de afzonderlijke tegenstellingen. Hoofdstuk 3 gaat in op meritocratisering in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Verschillen in inkomen en vermogen, en de maatschappelijke gevolgen daarvan, komen in hoofdstuk 4 aan de orde. Hoofdstuk 5 behandelt verschillen in fysieke en mentale gezondheid en esthetische aantrekkelijkheid, oftewel persoonskapitaal. Politiek-culturele tegenstellingen staan centraal in hoofdstuk 6. Hoofdstuk 7 heeft de Nederlandse elite als thema en hoofdstuk 8 richt zich op de mogelijke tegenstelling tussen jongeren en ouderen. Hoofdstuk 9 inventariseert de mate van segmentatie langs etnische grenzen.

In hoofdstuk 10 gaan we in op het samengaan en cumuleren van tegenstellingen.

We sluiten onder andere aan bij het werk van Savage et al. (2013), die voor het Verenigd Koninkrijk nagingen in hoeverre tegenstellingen op verschillende dimensies cumuleren en de Britse samenleving op basis daarvan indeelden in klassen die meer omvatten dan economische tegenstellingen. We komen daarbij voor Nederland tot een empirische typologie, net zoals in dit *Great British Class Experiment*. De hoofdvraag bij die analyse is of zich maatschappelijke segmentatie voordoet door cumulatie van kapitaaltvormen en door bekrachtigende factoren in de groepskenmerken.

In de slotbeschouwing (hoofdstuk 11) passeren de bevindingen op hoofdlijnen de revue en identificeren we maatschappelijke tegenstellingen die vermoedelijk beleidsmatige aanpassingen of interventies behoeven.

Noten

- 1 Met uitzondering van de dimensie 'religie'; in plaats daarvan gaan we in op politiek-culturele tegenstellingen (hoofdstuk 6).
- 2 Het aandeel migranten (westers en niet-westers samen) in de steekproef ligt veel lager dan deze 60%, namelijk op 21%.

Literatuur

- Berghman, J., A. Nagelkerke, K. Boos, R. Doesschot en G. Vonk (red.) (2003). *Honderd jaar sociale zekerheid in Nederland*. Delft: Eburon.
- Bijl, R., J. Boelhouwer, E. Pommer en N. Sonck (2013). *De sociale staat van Nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bovens, M. en A. Wille (2010). The education gap in political participation and its political consequences. In: *Acta Politica*, jg. 45 nr. 4, p. 393–422.

- Bovens, M., P. Dekker en W. Tiemeijer (red.) (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Dekker, P. en J. den Ridder (red.) (2011). *Bestemming Onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continue Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2014). Polariseert Nederland? Ontwikkelingen in politiek–culturele tegenstellingen. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.) (2014), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 103-129). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Elchardus, M. (2012). Onderwijs als (nieuwe) sociale scheidslijn. In: *De sociale klasse voorbij* (essaybundel). Den Haag: ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en Sociale Zaken en Werkgelegenheid / Sociaal en Cultureel Planbureau / Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Evans, M.D.R. en J. Kelley (2004). Subjective social location: data from 21 nations. In: *International Journal of Public Opinion*, jg. 16, nr. 1, p. 3-38.
- Goldthorpe, J. (2010). Analysing social inequality: A critique of two recent contributions from economics and epidemiology. In: *European Sociological Review*, jg. 26 nr. 6, p. 731-744.
- Kriesi, H., E. Grande, M. Dolezal, M. Helbling, D. Hoglinger, S. Hutter en B. Wuest (2012). *Political conflict in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- OECD (2011). *Divided we stand; Why inequality keeps rising*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2013). *Crisis squeezes income and puts pressure on inequality and poverty*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2014). *Top incomes and taxation in OECD Countries: Was the crisis a game changer?* Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Piketty, Th. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge / Londen: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Ramakers, J., G. Voerman en R. Zwart (red.) (1998). *Illusies van Den Uyl? De spreiding van kennis, macht en inkomen*: Amsterdam: Het Spinhuis / Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis.
- Ridder, J. den, P. Dekker en M. van Ditmars (2012). *Burgerperspectieven 2012/4*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rowlingson, K. (2011). *Does income inequality cause health and social problems?* York: Joseph Rowntree Foundation (www.jrf.org.uk), University of Birmingham.
- Savage, M., F. Devine, N. Cunningham, M. Taylor, Y. Li, J. Hjellbrekke, B. Le Roux, S. Friedman en A. Miles (2013). A new model of social class? Findings from the BBC's great British class survey experiment. In: *Sociology*, jg. 47 nr. 2, p. 219-250.
- Scheffer, P. (2000). Het multicultural drama. In: *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.
- SCP (1998). *Sociaal en Cultureel Rapport 1998 – 25 jaar sociale verandering*. Rijswijk / Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Elsevier bedrijfsinformatie.
- SCP (2004). *Sociaal en Cultureel Rapport 2004. In het zicht van de toekomst*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Spruyt (2014). Vlaanderen: conflictdenken als (nieuwe) scheidslijn. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.) (2014), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in*

- Nederland (p. 79-100). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Stiglitz, J.E. (2012). *The price of inequality*. New York / Londen: W.W. Norton & Company.
- Strategieeraad Rijksbreed (2013). *Rijksbrede trendverkenning*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Therborn, G. (2013). *The killing fields of inequality*. Cambridge: Polity.
- TK (2003/2004). *Bruggen bouwen. Eindrapport Tijdelijke commissie onderzoek integratiebeleid*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/2004, 28689, nr. 8-9.
- TK (2012/2013). *Brief van de informateurs; Kabinetsformatie 2012, eindverslag (Bijlage: 'Bruggen slaan – Regeerakkoord vvd-PvdA')*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2012/2013, 33410, nr. 15.
- Trommel, W. en R. van der Veen (2004). *De herverdeelde samenleving; De ontwikkeling en herziening van de Nederlandse verzorgingsstaat*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Volker, B., I. Andriessen en H. Posthumus (2014). Gesloten werelden? Sociale contacten tussen lager- en hogeropgeleiden. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.) (2014), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 217-234). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid,
- Vrooman, C. (2010). Een succesvolle gedaantewisseling? De hervorming van de sociale zekerheid, 1985-2010. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jg. 26 nr. 4, p. 358-377.
- Wilkinson, R.G. en K. Pickett (2010). *The spirit level; Why more equal societies almost always do better*. Londen: Allen Lane.
- WRR (1996). *Tweedeling in perspectief*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid / Sdu Uitgevers.

2

Visies op verschil

2 Visies op verschil

Cok Vrooman

In de sociale wetenschappen worden maatschappelijke verschillen uiteenlopend benaderd, en dat betreft zowel de afbakening, de verklaring als de gevolgen ervan (zie bv. Hurst 2007; Ultee et al. 2009). Dit hoofdstuk schetst eerst enkele hoofdlijnen uit de omvangrijke sociaalwetenschappelijke literatuur over het thema van dit Sociaal en Cultureel Rapport. Daarna worden de belangrijkste inzichten samengevat in een theoretisch kader. Dat geeft aan hoe bevolkingsgroepen kunnen verschillen in termen van uiteenlopende vormen van kapitaal en andere onderscheidende kenmerken. Het theoretisch model dient als leidraad voor de volgende hoofdstukken, waarin specifieke vragen over maatschappelijk onderscheid aan de orde komen. Ook biedt het een onderbouwing voor de analyse van cumulaties en samenhangende verschillen in hoofdstuk 10.

2.1 Theorieën over maatschappelijk onderscheid

In het maatschappelijk debat over ongelijkheid zijn enkele theorieën invloedrijk, en die behandelen we het eerst: neoklassieke, functionalistische en neomarxistische benaderingen. Vervolgens schetsen we de visies van Pareto, Weber en zijn navolgers, de moderniseringstheorie, en Lenski's ecologisch-evolutionaire benadering. Ten slotte komen enkele meer recente theoretische opvattingen aan bod: Bourdieus integratie van economisch, sociaal en cultureel kapitaal, de sociale netwerktheorie en het post-modernisme. Tabel 2.2 aan het eind van deze paragraaf geeft een globale indruk van de theoretische benaderingen.

Neoklassieke verklaring: het rendement van opleidingsinvesteringen op de markt

Bij de neoklassieke economische benadering van verschillen ligt het accent op inkomensongelijkheid. Die wordt geacht voort te vloeien uit de verhouding tussen arbeidsvraag en -aanbod op een open markt, in relatie tot de talenten, kennis en vaardigheden van mensen. De laatste twee hangen af van de investeringen die mensen in hun opleiding doen (bv. Becker 1993; Thurow 1969). Ze wegen daarbij de te verwachten meeropbrengsten van opleidingen gedurende de gehele levensloop af tegen de studiekosten en de inkomensderving vanwege de tijd die men aan opleiding besteedt. Hoger-opgeleiden zijn bij werkgevers doorgaans meer gewild en kunnen daardoor een hoger salaris claimen. Indien bepaalde opleidingen minder opleveren dan de productiviteit rechtvaardigt, zal het aanbod afnemen; minder mensen zullen voor deze studie kiezen. Door de toegenomen schaarste lopen de lonen op en ontstaat er na enige tijd een nieuw evenwicht. Dat inkomensverdelingen doorgaans scheef zijn komt door leeftijdseffecten: het rendement van opleiding neemt op latere leeftijd toe (zolang het punt waarbij de kennis verouderd is niet wordt bereikt) en daardoor lopen de inkomensverschillen tussen hoog- en laagopgeleiden op met de leeftijd. Afgezien van dat onderscheid – dat

voortvloeit uit individuele keuzes, niet uit categorale tegenstellingen – onderkent deze benadering geen systematische verschillen tussen sociale groepen en is de samenleving dus niet gelaagd. Hooguit kunnen bepaalde groepen suboptimale beslissingen nemen, bijvoorbeeld omdat zij niet voldoende geïnformeerd zijn over de langetermijncosten en -baten van onderwijs. Ook zijn beloningsverschillen in dit denkmodel per definitie legitiem, omdat ze de marktverhoudingen weerspiegelen en kunnen worden beschouwd als een *return on investment in human capital*. Beleid en instituties spelen geen rol, of hooguit een marktverstorende. De benadering is in wezen a-historisch (er kan hooguit een tijdelijke verstoring van het marktevenwicht zijn) en neigt tot reductionisme: alle vormen van verschil, ook de niet-economische, worden al snel tot dezelfde marktverhoudingen en differentiële investeringen gereduceerd.

Functionalistische verklaring: status en beloningen voor belangrijke posities met een schaars aanbod

Functionalistische theorieën in de sociologie nemen aan dat een hoge status, een hoog inkomen en sociale privileges mensen ertoe aanzetten posities te verwerven die voor de welvaart en het voortbestaan van de maatschappij belangrijk zijn. De theorie van Davis en Moore (1945) is het bekendste voorbeeld. Volgens deze auteurs worden sociale tegenstellingen normatief bepaald: de beloning en toegankelijkheid van beroepen hangt af van hun prestige. Dit laatste weerspiegelt de gepercipieerde bijdrage van beroepen aan de maatschappij en de schaarste van die beroepen: het prestige en de daaraan gekoppelde beloningen zijn hoger bij mensen die besturen, economische meerwaarde creëren, het religieuze waardenstelsel bewaken, enzovoort. Zonder beloningsstructuur die is afgestemd op het functioneel belang en de personeelsschaarste zouden mensen niet gemotiveerd zijn om belangrijke posities te bezetten en hun rol goed te vervullen, en daardoor zou uiteindelijk de sociale structuur te gronde gaan. De segmentatie of stratificatie in een bepaalde samenleving weerspiegelt de omstandigheden waarin deze verkeert in termen van functioneel belang en schaarste: een dijkgraaf zal in Nederland vanwege zijn expertise en zijn verantwoordelijkheid voor de waterbeheersing in de laaggelegen delta eerder een belangrijke positie hebben, aanzien genieten en goed beloond worden dan in de Alpen. De gelaagdheid van samenlevingen is dan ook contextafhankelijk: afhankelijk van de ter plekke geldende omstandigheden lopen het functioneel belang en de schaarste van beroepsposities uiteen, waardoor variatie optreedt in het aantal afzonderlijke strata en de herkenbaarheid ervan (mede in relatie tot de mate van specialisatie en arbeidsdeling), de sociale afstand tussen de top en de onderkant, en de mate van mobiliteit. Dat houdt in dat de sociale structuur van samenlevingen een empirische kwestie is. In onderzoek dat in deze traditie past wordt daarom vaak gewerkt met gedetailleerde ‘ladders’ van het prestige van beroepen. Hiertoe worden beroepen in een enquête door burgers gerangschikt in termen van de goedkeuring en het respect dat de bezetters ervan toekomt, als beloning voor de waardevolle diensten die ze de samenleving bewijzen. De *Standard International Occupational Prestige Scale*, gebaseerd op een meta-analyse van nationale prestige-onderzoeken, is het meest gebruikte voorbeeld (Treiman 1977). In Nederland zijn de indelingen van Van Tulder (1962) en Sixma en Ultee (1983) het bekendst, respectievelijk gebaseerd op 57 en 116 beroepen. De eerste

had betrekking op 1953; toen was het prestige van een loopknecht/besteller het geringst en dat van een hoogleraar het grootst. De tweede, uit 1982, liep van vuilnisman tot chirurg (zie ook Ganzeboom en Luijkx 1995; Ultee et al. 2009: 323-330). Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft berekend dat, afgaand op de beoordeling door de burgers, het gemiddelde beroepsprestige in Nederland in de periode 1975-2009 voortdurend toenam (Den Boer 2010).

Volgens de functionalistische benadering zijn verschillen in welstand en sociale mobiliteit meer gelegitimeerd naarmate mensen sterker betrokken zijn op de sociale normen waarin de stratificatie is vastgelegd (bv. door hun lidmaatschap van intermediaire organisaties, zoals kerkgenootschappen) en zich daardoor met de verschillen identificeren. Dat lost in theorie het sociale cohesieprobleem op: als iedereen de functionele rol bezet die het best bij de eigen talenten en vaardigheden past en dit vanzelfsprekend acht, blijft de sociale structuur van generatie op generatie intact en ontstaan er geen sociale spanningen. De denkwijze is daarmee echter nogal harmonieus: in beginsel zit uiteindelijk iedereen op de juiste plaats, er zijn geen conflicten en machtsverschillen, en beleid en instituties spelen geen rol. Ook ligt een teleologische manier van redeneren op de loer: iemand met een topsalaris moet wel schaars en functioneel belangrijk zijn, anders zou hij niet zo veel verdienen. Dit geldt ook op macroniveau: als de sociale stratificatie verandert, kan het niet anders dan dat er iets is gewijzigd in de context, waardoor het functioneel belang en/of de schaarste van bepaalde posities niet langer hetzelfde is. Niet iedereen zal dit overtuigend vinden. Hoewel deze simpele functionalistische benadering binnen de sociologie om dergelijke redenen na de jaren zestig van de vorige eeuw in onbruik geraakte, komt men haar in het maatschappelijk debat over beloningsverhoudingen nog regelmatig tegen.

Marxistische verklaring: de macht van economische klassen

In (neo)marxistische benaderingen worden maatschappelijke verschillen juist nadrukkelijk gekoppeld aan economische tegenstellingen en sociale conflicten. In het historisch materialisme staat één ongelijkheidsdimensie centraal: de economische macht die is verweven met het bezit van en de controle over de productiemiddelen; of, in de recentere versie, met het monopoliseren van beroepskennis. Op deze dimensie zijn slechts een paar klassenposities mogelijk; andere gradaties – zoals de ‘middenklasse’ – vallen in het niet bij het basale onderscheid tussen bezitters van land (aristocratie) of kapitaal (bourgeoisie) versus bezitslozen (proletariaat), c.q. mensen met en zonder beroepskennis. Tegenstellingen die op andere aspecten betrekking hebben (zoals cultuur, ideologie, politieke macht en beleid) zijn hiervan afgeleid en hebben geen zelfstandige betekenis: de ideologische bovenbouw rust op de verhoudingen in het economisch fundament, en de staat is slechts een uitvoerend ‘comité dat de gemeenschappelijke zaken van de burgerklasse beheert’ (Marx en Engels 1848). Anders dan de neoklassieke economische benadering is deze theorie sterk historisch, maar op een deterministische wijze. Klassenverhoudingen zijn het onafwendbare gevolg van de kapitalistische economische ordening. Die draagt de kiem van haar eigen vernietiging in zich: de voortdurende accumulatie van kapitaal bij één klasse leidt in theorie tot polarisatie en na verloop van tijd tot klassenbewustzijn, politieke organisatie en een revolutie die uitmondt in de

afschaffing van privébezit (zie voor een uitvoeriger schets Hurst 2007: 189-199). Latere marxistische theoretici kijken hier genuanceerder tegen aan en maken binnen de fundamentele tegenstelling tussen bezitters en niet-bezitters ook fijnere distincties. Het klassenschema van Wright (2005) met twaalf verschillende 'locaties' in een klassenstructuur die is gebaseerd op eigendom, expertise en managementtaken is daarvan het bekendste voorbeeld.¹

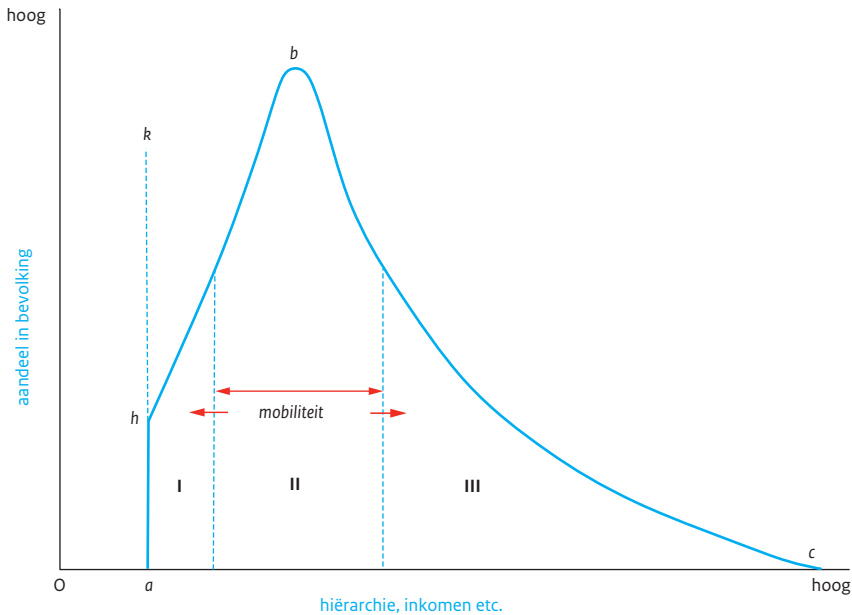
Pareto: menselijke heterogeniteit en selectie als basis voor sociale hiërarchie

De Italiaanse socioloog en econoom Pareto (1897; 1909; 1916/1935) ontwikkelde een andere visie op sociale verschillen. Hij begon met een empirische observatie over economische ongelijkheid. Volgens de data die hem destijds ter beschikking stonden waren inkomen en bezit in veel landen in grote lijnen op dezelfde manier verdeeld: ongeacht de historische periode of het welvaartspeil was sprake van een grote groep arme inwoners aan de ene kant en een lange staart van een betrekkelijk gering aantal rijken aan de andere kant. Dit leidde tot de formulering van het naar Pareto vernoemde principe: 80% van de economische hulpbronnen in een samenleving zou doorgaans in handen zijn van 20% van de populatie. Een simpele statistische interpretatie hiervan is dat er aan de onderkant van de verdeling een grens is waar men niet onder kan zakken (omdat dan de middelen onvoldoende zijn om fysiek te overleven), terwijl er aan de bovenzijde geen limiet is. Dat laat echter onverklaard waarom de verdeling juist deze specifieke vorm zou aannemen. Pareto constateerde dat het geen uitkomst van toevalsprocessen kon zijn en ook niet kon voortkomen uit een rechtstreekse allocatie op basis van biometrische kenmerken. In beide gevallen komt men op een statistische normaalverdeling uit en zou de inkomensverdeling dus niet scheef moeten zijn. Hij veronderstelde daarom dat heterogeniteit een rol speelde. Indien individuen op basis van uiteenlopende persoonlijke kwaliteiten verschillen in hun mogelijkheid tot het verwerven van inkomen en daarop worden geselecteerd, verwacht men op statistische gronden een inkomensverdeling die overeenkomt met Pareto's empirische waarnemingen.

Later generaliseerde Pareto dit tot een algemene theorie over sociale hiërarchie; figuur 2.1 toont de verdeling die hij kenmerkend achtte voor een industriële samenleving.

Figuur 2.1

Pareto-verdeling voor sociale hiërarchie in een industriële samenleving

Bron: Pareto (1909: 386, figuur 56); Nielsen (2007) SCP-bewerking

In de figuur geeft de lijn *ahbc* de hiërarchie van samenlevingen aan, zoals die bijvoorbeeld in de verdeling van inkomen, andere hulpbronnen en macht tot uiting komt. De vorm is steeds hetzelfde, maar dit houdt geen onveranderlijkheid in. Onder de lijn, die een gelegenheidsstructuur weergeeft, veranderen individuen regelmatig van positie: de hiërarchie interacteert met hun persoonlijke fysieke, intellectuele en morele kwaliteiten, en daarbij vindt selectie plaats. In figuur 2.1 markeert *k* het punt waaronder overleven niet mogelijk is. Pareto postuleert dat de selectie in het gebied I gering is: hier is sprake van extreme armoede waaruit men niet kan ontsnappen, ongeacht of men nu over goede of slechte eigenschappen beschikt. In gebied II is de selectie maximaal: de inkomens en hulpbronnen zijn niet voldoende om iedereen te doen overleven (er is bijvoorbeeld veel kindersterfte), maar ze zijn ook niet zo gering dat ze de beteren ontmoedigen. Dat houdt in dat binnen gebied II de mobiliteit het grootst is – een gevolg van de hardere selectie, niet van de kleinere sociale afstand ten opzichte van de hogere en lagere groepen. Degenen met de minste persoonlijke kwaliteiten zullen zelfs afzinken naar gebied I, terwijl de allerbesten de grens naar gebied III zullen overschrijden en tot de elite of aristocratie van de samenleving kunnen gaan behoren. In die groep is de mobiliteit weer gering: de hulpbronnen zijn hier zo ruim voorhanden dat zelfs een groot aantal zwakkere, onaangepaste en incompetent menselijke ertoe kunnen blijven behoren

(zie Nielsen 2007 voor een uitgebreider behandeling). Pareto achtte de drie gebieden echter niet strak afgebakend: er is in zijn visie een continue verdeling met graduele overgangen, en geen sprake van duidelijke en onveranderlijke klassen of statusgroepen. Ook zulke vaak monolithisch voorgestelde categorieën worden gekenmerkt door een grote interne heterogeniteit: *'Whether certain theorists like it or not, the fact is that human society is not a homogeneous thing, that individuals are physically, morally, and intellectually different'* (Pareto 1916/1935: sectie 2025).

In het verlengde van dit algemene model ontwikkelde Pareto ook zijn bekende theorie over 'elitecirculatie'. Samenlevingen hebben altijd een heersende elite, maar de samenstelling daarvan verandert voortdurend, een proces dat Pareto kenschetst als een gestaag stromende rivier die af en toe buiten haar oevers treedt. De permanente stroom ontstaat doordat de besten uit de geregeerden gewoonlijk in de elite infiltreren. Deze beweging kan echter stagneren wanneer de bestuurlijke talenten en geschiktheden niet meer worden overgedragen aan de volgende generatie en niet-capabele nazaten uit de hogere kringen door privileges worden beschermd. Er kan een stroomversnelling (snelle circulatie) optreden wanneer de gevestigde groep haar politieke dominantie verliest doordat mensen met andere geschiktheden dan die van de traditionele elite massaal toetreden en zich onderling verbinden. Dat deed zich bijvoorbeeld in de negentiende eeuw voor, toen de opkomende bourgeoisie de overhand kreeg door zich niet langer te schikken in de spelregels van de aristocratie (geweldsmonopolie op basis van afkomst), maar zijn toevlucht nam tot wettelijke en financiële manoeuvres en ideologische overtuigingskracht, en een alliantie met de arbeidersbeweging aanging.

De theorie van Pareto heeft beperkingen, onder andere omdat later empirisch onderzoek meer variatie in de vorm van de inkomensverdeling liet zien dan hij waarnam – zeker toen na de Tweede Wereldoorlog in veel westerse landen verzorgingsstaten ontstonden die sterk herverdelend werkten. Nielsen (2007) stelt echter dat de moderne sociologie de inzichten van Pareto over sociale hiërarchie ten onrechte heeft genegeerd. Volgens hem zou er in het ongelijkheidsonderzoek niet alleen aandacht moeten zijn voor leerprestaties, maar ook voor de onderliggende verschillen in cognitieve vaardigheden en persoonlijkheidskenmerken. Dat houdt tevens in dat men open moet staan voor de mogelijkheid dat maatschappelijke verschillen ten dele een genetische basis hebben. De stellingname van Herrnstein en Murray (1994) in *The Bell Curve* ('de klokgrafiek') – over de bepalende rol van IQ voor sociaaleconomische achterstand in de Verenigde Staten – biedt zo gezien een moderne variant van de paretiaanse benadering. Die studie kwam door de koppeling van groepsverschillen in IQ aan etnische herkomst al snel in een kwaad daglicht te staan. De onderliggende redenering wijkt echter niet veel af van de in de sociologie vrij gangbare visie dat cognitieve vaardigheden in de moderne samenleving sterk bepalend zijn voor levenskansen en deels van generatie op generatie worden overgedragen.

Weber: economische posities, sociaal aanzien en politieke macht

Aan het begin van de twintigste eeuw onderscheidde Weber drie typen sociale verschillen: de economische positie van mensen, hun sociaal aanzien of prestige en de mate van dominantie die elkaar bestrijdende groepen in de politieke arena weten te bereiken

(vgl. Hurst 2007: 199-207). De samenleving was volgens Weber (1946) dan ook gelaagd in klassen, statusgroepen ('standen'), en vormen van politieke organisatie ('partijen'). Het weberiaanse begrip van *klasse* is ruimer dan het marxistische. Niet de controle over de productiemiddelen staat centraal, maar de combinatie van onderscheidende gezagsrelaties, onderwijsniveaus en vaardigheden. Dat vertaalt zich volgens hem in uiteenlopende levenskansen van de klassen: een gedeelde kenmerkende waarschijnlijkheid om toegang te krijgen tot schaarse en gewaardeerde *outcomes*, waaronder de economische en culturele goederen van een samenleving (Breen 2005: 31). Meer specifiek zag Weber klassen als economische categorieën met ongeveer evenveel vermogen (*Besitzklassen*) of met vergelijkbare inkomens en levenscondities, vanwege hun vakkennis en zeggenschap over de productie (*Erwerbsklassen*). Weber onderscheidt vele typen van klassen. Zo zijn 'renteniers' volgens hem de typische bezitsklasse; het gaat echter niet uitsluitend om mensen die leven van de opbrengst van hun land, schepen of aandelen, maar ook om slavenhouders die rentenieren op de afgedwongen arbeid van anderen. Bij de *Erwerbsklassen* ziet hij aan de bovenkant ondernemers staan (met inbegrip van sommige bankiers), maar ook professionals (artsen, advocaten, kunstenaars) en 'arbeiders met monopolistische kwaliteiten' (zoals diamantbewerkers). Aan de onderkant staan de arbeiders zonder dergelijke kwaliteiten (in verschillende mate van geschooldheid), 'armen' en 'proletarii' (in de betekenis uit de klassieke oudheid, niet de marxistische). Klassen zijn bij Weber niet per se gemeenschappen: men hoeft geen onderlinge omgang te hebben om tot eenzelfde klasse te behoren. Als er directe ruil plaatsvindt tussen personen, of tussen generaties via vererving, spreekt Weber van *sociale* klassen. Hier maakte hij van laag naar hoog een onderscheid in arbeiders, het kleinburgerdom, de bezitloze intelligentsia en vakmensen – onderling strikt gescheiden op basis van de kosten van de vereiste opleiding – en 'de klasse der bezittenden en op grond van hun scholing geprivilegieerden'. Uit Webers opvattingen over rationaliteit en bureaucratisering volgt dat de economische klassenpositie naar verwachting steeds bepalender zou worden voor de levenskansen van mensen.

De *statusgroep* of stand is bij Weber een homogene groep binnen de sociale rangorde van een samenleving. Zulke groepen verschillen door de uiteenlopende mate van aanzien (*Ehre*) die ze genieten. Statusgroepen hebben anders dan klassen wel onderlinge omgang, maar om eerverlies te voorkomen zijn de contacten zoveel mogelijk beperkt tot de eigen kring en kiest men daaruit ook de huwelijkspartner (*Konvivium und Konnubium*). Ook delen statusgroepen bepaalde waarden en conventies (zoals noblesse oblige) en consumptiepatronen (een typerende levensstijl en levensstandaard). Statusgroepen kunnen net als klassen vele gedaanten aannemen: beroepsgroepen, geboortestand, politieke standen, lifestylegroepen, priesterstanden enzovoort. Ze vallen niet automatisch samen met economische klassen. Zo kan een rijke groep weinig *Ehre* hebben vanwege de verkeerde levensstijl, kenmerkend voor *nouveaux riches*. Omgekeerd geniet een arme groep mogelijk veel aanzien doordat zij wapens mag voeren of een privilege heeft op de bezetting van politieke of religieuze ambten. Volgens Weber staan statusdistincties theoretisch op gespannen voet met economische klassen: ze remmen immers vrije marktwerking, omdat sociale posities niet voor iedereen bereikbaar zijn. Omgekeerd

bedreigen klassenonderscheiden de *ständische Ehre* en de statusgebonden levensstijl: een kapitalistisch parvenu kan door een landgoed aan te leggen de leefwijze van de aristocratie imiteren in de hoop uiteindelijk als even eervol te worden beschouwd.

Met het begrip *partij* doelt Weber niet alleen op politieke partijen: het verwijst naar iedere vorm van organisatie die is gericht op het behartigen van belangen of verwezenlijken van beginselen door politieke macht uit te oefenen. Het gaat hier dus niet om de economische of sociale rangschikking, maar om het gecoördineerd gedrag van politieke actoren. Weber ziet het politieke veld als een arena: in samenlevingen zonder staat concurreren groepen elkaar om een geweldsmonopolie te vestigen, als er wel een staat is gaat het om de zeggenschap over het uitoefenen van het geweldsmonopolie van de overheid. Partijen kunnen gericht zijn op het realiseren van de belangen en doelen van economische klassen of statusgroepen (klassen- of standspartijen), maar ook op het realiseren van abstracte principes (levensbeschouwelijke partijen) of op het eigenbelang van de leiders en achterban (patronagepartijen). Mengvormen (statusgroepen die zich politiek organiseren, een ideologie ontwikkelen en patronage bedrijven) zijn ook denkbaar. Weber beschouwt de georganiseerde wedijver in de politieke arena niet als een epifenomeen van de economische en sociale verhoudingen, maar als een zelfstandige dimensie.

De driedeling is relatief open, en Weber lijkt sociale verschillen vooral als een empirische en historische kwestie te zien, waarbij ook ruimte is voor toeval, padafhankelijkheid en onbedoelde uitkomsten. Deze openheid heeft als nadeel dat men er veel kanten mee op kan: het is lastig er specifieke hypothesen aan te ontleen, waardoor de benadering soms neigt naar historisch particularisme.

Neoweberianen: de moderne klassenstructuur

In lijn met Webers veronderstelling dat in moderne samenlevingen de economische positie steeds belangrijker wordt en standsverschillen naar de achtergrond verdwijnen, ging in veel empirisch onderzoek van zijn navolgers de aandacht vooral uit naar het klassenbegrip. Een neoweberiaans klassenschema 'kent posities toe aan klassen, zodat de belangrijkste dimensies van de differentiatie in arbeidsmarkten en productie-eenheden worden gevangen, voor zover die de verdeling van levenskansen beïnvloedt' (Breen 2005: 39). Het bekendste voorbeeld is de beroepenindeling van Erikson, Goldthorpe en Portocero (1979), een veelgebruikt meetinstrument om landenverschillen in sociale structuur en mobiliteit in kaart te brengen (zie ook Goldthorpe 1980; Erikson en Goldthorpe 1992; Breen 2005). De EGP- of CASMIN-indeling in tabel 2.1 stoelt op een beoordeling van beroepen in termen van hun marktsituatie (bronnen en niveau van inkomen, secundaire arbeidsvoorwaarden, zekerheid van het contract, carrièremogelijkheden) en hun werksituatie (autoriteitsrelaties en controle). Het laatste betreft hoofdzakelijk een onderscheid tussen lagere arbeid en hogere dienstverlening. *Labour* betreft lagere beroepen met een vaste hoeveelheid werk, gewoonlijk voor een wekelijks loon. De motivatie van de werknemers is hoofdzakelijk extern: supervisie door de ploegbaas is bepalend. *Service* heeft betrekking op complexere hogere beroepen waarvoor schaarse vaardigheden en expertise vereist zijn. Dat gaat samen met andere gezagsver-

houdingen: de werknemer draagt veel verantwoordelijkheid voor het eigen werk, wordt doorgaans per maand uitbetaald, en bovendien beloond via arbeidszekerheid en carrière-trajecten.

De oorspronkelijke versie van het EGP/CASMIN-schema telt vijf klassen: de *service class* staat bovenaan, de arbeidersklasse onderaan, met daartussen de kleinburgerij (winkeliers e.d.) en twee groepen werknemers die de arbeidersklasse zijn ontstegen, in een witte- en blauweboordenvariant. De uitgebreide indeling heeft zeven hoofdklassen. Door een aantal verfijningen daarbinnen – op grond van de scholingsgraad, de beroepssector en het aantal personeelsleden in dienst van zelfstandigen – worden in totaal elf categorieën onderscheiden.

Tabel 2.1

Sociale klassen op basis van beroep, en aandeel in de Nederlandse werkzame beroepsbevolking, 1975 en 2009

sociale klasse ^a	beroepen	% 1975	% 2009
I salariaat / <i>service class</i>	hogere leidinggevenden, bestuurders en professionals; eigenaren en managers grote bedrijven	7,6	14,7
II salariaat / <i>service class</i>	lagere leidinggevenden en bestuurders; hoger-geschoolde technici; managers kleine industriële bedrijven; supervisors hoofdarbeid	16,1	23,7
IIIa middelbaar <i>white collar</i>	routinematige hoofdarbeid, hoger niveau (handel en administratie)	27,0	26,8
IIIb arbeidersklasse	routinematige hoofdarbeid, lager niveau (verkoop en dienstverlening)		
IVa zelfstandigen / kleinburgerij	kleine bedrijfseigenaren, ambachten e.d. met personeel	9,6	7,9
IVb zelfstandigen / kleinburgerij	kleine bedrijfseigenaren, ambachten e.d. zonder personeel		
IVc zelfstandigen / kleinburgerij	zelfstandige agrariërs en keuterboeren; overige zelfstandigen in de primaire sector		
V middelbaar <i>blue collar</i>	laaggeschoolde technici; supervisors handarbeid	5,8	4,6
VI arbeidersklasse	geschoolde handarbeiders	6,0	5,1
VIIa arbeidersklasse	halfgeschoolde en ongeschoolde handarbeiders (niet in landbouw of andere primaire sector)	27,6	17,4
VIIb arbeidersklasse	landarbeiders en andere arbeiders in de primaire sector		

a Romeinse cijfers: indeling volgens de *Comparative Study of Social Mobility in Industrial Nations* (CASMIN); label: oorspronkelijk EGP-klassenschema.

Bron: Goldthorpe (1980); Goldthorpe en McKnight (2004); Den Boer (2010)

CBS-berekeningen geven aan dat in Nederland de gemiddelde EGP-klassenscore tussen 1975 en 2009 gestaag opliep, net als we eerder al zagen bij het beroepsprestige. Dit kwam vooral door een toename van het aandeel van de klassen I en II en een afname van het aandeel van klasse VII: de *service class* groeide in ruim 30 jaar van 24% naar 38%, de lager-geschoolde arbeidersklasse kromp van 28% naar 17%.

Dit soort typologieën is overigens omstreden (zie bv. Marshall et al. 1997). In sommige opzichten zijn ze mogelijk te grofmazig: zo wordt in de hoogste categorie geen onderscheid gemaakt tussen de geglobaliseerde kapitaalelite en 'gewone' leidinggevendenden en academische professionals. In andere opzichten doen ze incompleet aan. Er is bijvoorbeeld geen plaats voor mensen die via informele arbeid (zwart werk, criminele activiteiten) inkomen verwerven en er wordt voorbijgegaan aan het grote deel van de bevolking dat geen werk heeft (gepensioneerden, werklozen, arbeidsongeschikten, huisvrouwen).

Moderniseringstheorie: afnemende sociale verschillen, meer mobiliteit

De moderniseringstheorie veronderstelt dat samenlevingen een bepaalde ontwikkelingsgang doormaken in reactie op algemene processen van technologische en economische verandering. Vanuit een functionalistisch perspectief benadrukte Durkheim (1893) al dat de negentiende-eeuwse industrialisatie samenging met een sterke arbeidsdeling en de sociale cohesie onder druk zette; regulering via wetgeving en organisatie van de moraal was volgens hem noodzakelijk om dit in goede banen te leiden. Weber (1917; 1922) zag de toenemende bureaucratisering als de kern van een rationaliseringsproces, waarin het berekenbare natuurwetenschappelijke wereldbeeld het geloof in bovennatuurlijke machten verdrong (*Die Entzauberung der Welt*). In de jaren vijftig van de vorige eeuw werd de moderniseringstheorie zowel in de sociologie als de economie verder uitgewerkt. Sociologen zagen ook andere verschijnselen als onderdeel, voorwaarde of gevolg van de modernisering: de stijgende opleidingsniveaus en het ontstaan van een meritocratie; urbanisatie; massamedia en communicatiemiddelen; en meer democratische verhoudingen. Ook zou sprake zijn van een 'moderne persoonlijkheid', onder andere gericht op openheid en het opdoen van nieuwe ervaringen, persoonlijke effectiviteit, autonomie ten opzichte van traditionele instituties en geïnformeerde politieke betrokkenheid (zie bv. Inkeles en Smith 1974: 290). Onder economen was Rostows (1960) theorie over de vijf stadia van economische ontwikkeling een kenmerkend voorbeeld. Volgens hem zouden traditionele agrarische samenlevingen via een aantal tussenfasen per definitie uitmonden in een modern economisch systeem dat op massaconsumptie is gebaseerd.

Het moderniseringsproces verandert volgens de theorie noodzakelijkerwijs ook de aard van sociale verschillen. De voortschrijdende technologie stelt steeds hogere eisen aan arbeidsposities en dat maakt het inefficiënt om, zoals in premoderne samenlevingen, ze toe te wijzen op basis van kenmerken die aan mensen worden toegeschreven op grond van de groep waartoe ze behoren (sociaal milieu, geslacht, etnische groep, verwantschap, leeftijd, herkomstregio). In een moderne samenleving vindt allocatie daarom plaats op basis van persoonlijke kwaliteiten (intelligentie, doorzettingsvermogen, motivatie) en van wat mensen eerder hebben bereikt (bekwaamheden, opleidingsniveau, kennis, ervaring). Deze overgang van *ascription* naar *achievement* gaat theoretisch samen

met meer objectieve selectie via het onderwijs en met minder nepotisme en patronage tijdens de beroepsloopbaan. Ook verwacht men meer heterogamie (trouwen buiten de eigen kring) en een grotere aanhang voor universalistische waarden ten koste van particularistische, op de eigen statusgroep gerichte waarden. Door de objectievere allocatie gaat het moderniseringsproces gepaard met afnemende economische en sociale verschillen. De moderniseringstheorie werd in de sociologie empirisch uitgewerkt in het onderzoek naar positieverwezenlijking, met het werk van Blau en Duncan (1967) in de Verenigde Staten als bekendste voorbeeld. Door de omslag van *ascription* naar *achievement* verwachtten zij dat de beroepsmobiliteit van generatie op generatie zou toenemen, en dat het beroepsniveau sterker zou gaan afhangen van het opleidingsniveau dat mensen zelf had bereikt. De directe effecten van het ouderlijk beroep en de opleiding op dat van hun nazaten zouden daarentegen zwakker worden. Het model van Blau en Duncan bleek redelijk te werken, al voorspelden de schoolprestaties het beroepsniveau aanzienlijk beter dan het inkomen of vermogen en was de verklaringskracht bij blanke Amerikanen groter dan bij andere etnische groepen.

In lijn met de moderniseringstheorie concludeerden Dronkers en Ultee (1995) voor Nederland dat de verschillen in opleidings- en beroepsniveau tussen de sociale milieus in Nederland tijdens de twintigste eeuw kleiner werden. Dit beschouwden zij als een goeddeels autonome ontwikkeling: het overheidsbeleid had er maar weinig invloed op. Ook voltrok de gegroeide intergenerationale mobiliteit zich volgens Dronkers en Ultee nog steeds over een betrekkelijk kleine afstand: de zoon van een ongeschoolde arbeider klom nog steeds minder gemakkelijk op tot minister dan de nazaat van een employé. Bovendien was het directe effect van het beroep van de vader op de beroepsloopbaan weliswaar verzwakt, maar er resteerde nog wel een belangrijke indirecte relatie: het bereikte onderwijsniveau hing nog steeds af van het opleidingsniveau en de sociale klasse van de ouders. Dat scholingspeil had een sterk effect op het niveau van de eerste baan, en dat bepaalde in hoge mate de verdere beroepsloopbaan: de grotere 'openheid' van Nederland betrof uitsluitend de intergenerationale, niet de intragenerationele mobiliteit. De verschillen aan het begin van de loopbaan werden nog eens versterkt door selectieve partnerkeuze, waarbij de hogere lagen meer profijt hebben van de hulpbronnen van hun partner dan de lagere.² Dronkers en Ultee stelden dat Nederland als gevolg van het moderniseringsproces midden jaren negentig geen grote barrières meer kende tussen ongeschoolde arbeiders en hogere klassen of tussen bezitters en niet-bezitters van de productiemiddelen. De kloof zou vooral liggen tussen hogere en middelbare hoofdarbeid, nieuwe sociale lagen (werklozen, migranten) en de rest, en samenhangen met verschillen in opleiding en sociaal kapitaal. Ook nam de slinkende groep boeren nog steeds een bijzondere positie in, vanwege de rechtstreekse vererving en de afscherming van de agrarische beroepsmarkt (het is in Nederland moeilijk een nieuw boerenbedrijf te starten). Ganzeboom en Ultee (1996) trokken de ontwikkelingen door tot 2015 en concludeerden dat het moderniseringsproces waarschijnlijk zou doorzetten. Dat zou naar hun verwachting tot uiting komen in afnemende scholingsverschillen binnen de bevolking (tot ongeveer drie opleidingsjaren in het jongste cohort schoolverlaters) en dalende effecten van de opleiding en het beroep van de vader op het onderwijspeil van hun kinderen. Dat laatste zou in 2015 voor de levenskansen van mensen belangrijker zijn dan inkomen, beroep, geslacht, etnische herkomst

of leeftijd, maar door de diploma-inflatie (afnemende waarde van middelbare en hogere diploma's door een groter aanbod) zou het effect van het bereikte onderwijs niet dominant worden.

Hoewel de moderniseringstheorie op empirische steun kan bogen, heeft ze ook belangrijke beperkingen. Alle landen worden geacht dezelfde autonome trend door te maken, er is hooguit sprake van faseverschillen. Instituties en sociaal conflict spelen nauwelijks een rol, omdat de modernisering overal dezelfde eisen stelt aan bijvoorbeeld de inrichting van het onderwijs. De gevolgen van modernisering worden eveneens uniform geacht; het proces mondt per definitie uit in gelijkere kansen, meer democratie enzovoort. De praktijk is daardoor niet altijd met de theorie te verenigen, getuige de economische modernisering van China onder leiding van een autocratische partij in de afgelopen decennia.

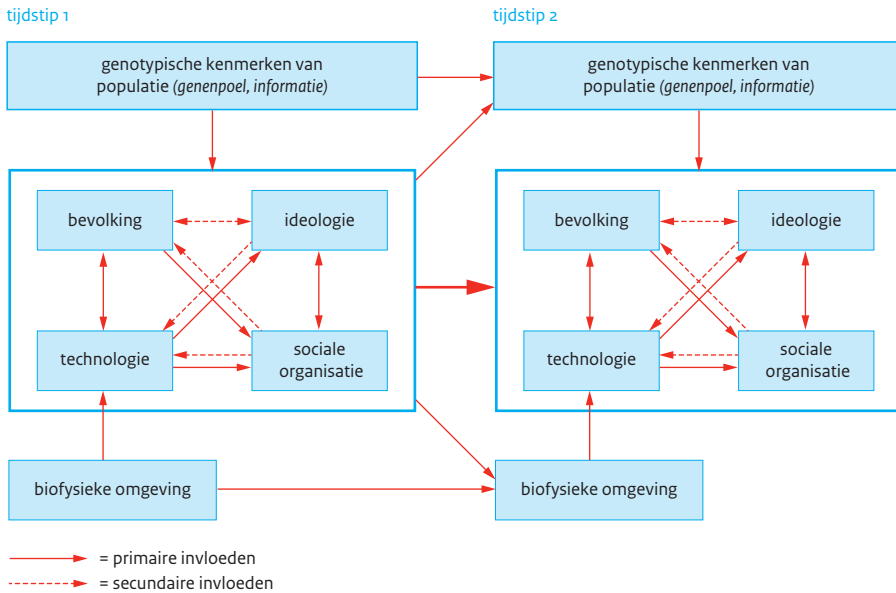
Lenski: evolutie en stratificatie van concurrerende samenlevingen

Met zijn ecologisch-evolutionaire theorie schetste Lenski (1984, 2005) vermoedelijk een realistischer beeld van het moderniseringsproces. Hij stelt dat samenlevingen zich in competitie met elkaar ontwikkelen. De uitkomst van die strijd staat niet bij voorbaat vast: sommige maatschappijen komen bovendrijven, andere lopen achterstand op. De evolutie hangt af van de mogelijkheden en eisen van de biofysische omgeving (natuurlijke hulpbronnen, ligging, milieu, rampen) en van enkele *drivers* die concurrerende samenlevingen selectieve voor- en nadelen opleveren (figuur 2.2). Bij de competitie tussen industriële samenlevingen speelt de technologie een primaire rol, onder andere voor militaire toepassingen en het scheppen van een economisch surplus. Kenmerken van de populatie (de genenpoel, de bevolkingsomvang en andere demografische kenmerken), ideologie (systemen van overtuigingen) en sociale organisatie hangen daarmee samen, maar hebben ook een zelfstandig effect op de uitkomsten en de verdere technologische ontwikkeling (Lenski 2005: 113-116). Alle factoren in het ecologisch-evolutionaire model zijn theoretisch zowel een *resource* als *constraint*: ze kunnen samenlevingen in de competitie vooruit brengen, maar ook een rem zetten op verdere ontwikkeling. Voor het succesvolle moderniseringsproces in de westerse landen waren al deze factoren van belang en het spreekt volgens Lenski niet voor zich dat andere landen automatisch dezelfde route bewandelen: de condities kunnen verschillen, en de samenlevingen waarmee ze concurreren eveneens.³

Maatschappelijke verschillen beschouwt Lenski als een vorm van sociale organisatie die nauw verweven is met de ontwikkelingsgang die een samenleving heeft door gemaakt. Dit betreft zowel de segmentatie in herkenbare klassen (zoals de opkomst van de managersklasse in de industriële samenleving, de krimpende boerenstand) als hun macht, privileges en welvaart. Daarmee zijn sociale verschillen in zijn opvatting vooral een empirische kwestie. In het industriële tijdperk namen ze in sommige opzichten lange tijd af: er was minder afstand tussen elite en de rest, de inkomens- en vermogensverschillen werden kleiner en de tegenstellingen naar ras en geslacht namen af. Dat verschillen steeds kleiner worden is echter geen vanzelfsprekendheid (Lenski 1984; Nolan en Lenski 2011: 261-277).

Figuur 2.2

Lenski's ecologisch-evolutionaire verklaringsmodel voor samenlevingscompetitie

Bron: Lenski (2005: 113) SCP-bewerking

Dominantie via cultureel kapitaal

Bourdieu (1970, 1979, 1986) stelde dat cultureel kapitaal een hoofdrol speelt bij het ontstaan en doorgeven van maatschappelijke verschillen. Dit heeft betrekking op gedeelde smaken en voorkeuren, houdingen, taalgebruik, consumptiepatronen en dergelijke, die gekoppeld zijn aan het lidmaatschap van een sociale klasse. Het is een van de vormen van hulpbronnen die hij onderscheidt, naast economisch kapitaal (inkomen en vermogen) en sociaal kapitaal ('connecties': contacten, de groepen en netwerken waartoe men behoort). Later voegde Bourdieu (1994: 189-192) hier nog symbolisch kapitaal aan toe: de erkenning die iemand geniet door de manier waarop anderen bepaalde kenmerken waarnemen en waarderen, als een haast 'magische kracht'. Voorbeelden zijn de reputatie of roem van oorlogshelden, topsporters, muziek- en filmsterren en 'bekende Nederlanders'.

Bourdieu onderscheidde drie typen cultureel kapitaal:

- de belichaamde vorm: beklijvende disposities van mensen (lichamelijk of geestelijk), die ze vanuit hun sociale klasse meekrijgen en ontwikkelen. Taal is hiervan een belangrijk onderdeel. Iemands dialect, accent of taalgebruik (woordkeus, grammatica, spelfouten) houdt een voor zijn klasse kenmerkende manier van communiceren en zichzelf presenteren in;

- de objectgebonden vorm: positief of negatief gewaardeerde culturele goederen, met inbegrip van het vermogen hun betekenis te begrijpen en te appreciëren. Zo hebben hogere klassen een voorkeur voor een losse, luxe levensstijl en kennis van en belangstelling voor literatuur, kunst, wetenschap, klassieke muziek en andere vormen van esthetiek. Lagere klassen zijn eerder gericht op praktische en noodzakelijke kwesties en op ‘massacultuur’ (tv-kijken, operette, popmuziek);
- de geïnstitutionaliseerde vorm: de ‘officiële’ erkenning via diploma’s, academische titels en dergelijke. Deze kapitaalvorm is volgens Bourdieu vooral nuttig op de arbeidsmarkt: hij biedt een heuristisch hulpmiddel voor vragers en aanbieders dat allerlei aspecten van cultureel kapitaal samenvat (en een vergelijking mogelijk maakt met het peil bij andere mensen en groepen) en omzet in economisch kapitaal.

Bourdieu ziet alle vormen van kapitaal als hulpbronnen waaraan individuen, groepen en klassen macht ontlelen (kapitaal = hulpbron = macht). De kapitaalnotie houdt ook in dat er sprake is van opbouw – het gaat om een investering met een bepaald rendement – en dat hulpbronnen kunnen worden ingezet om nagestreefde resultaten te bereiken. Bourdieu benadrukt dat kapitaal zich bij sommige mensen concentreert, afhankelijk van hun sociale oorsprong (accumulatie). Dit is bepalend voor hun kansen in het leven. Kenmerkend is verder dat de verschillende typen kapitaal soms inwisselbaar zijn. Een vermogend iemand kan met zijn financiële middelen connecties ‘kopen’ en zo zijn sociaal kapitaal vergroten; opgebouwd cultureel kapitaal (het juiste taalgebruik) kan worden ingezet om een goede baan te bemachtigen en krijgt dan economische waarde; symbolisch kapitaal (beroemdheid) is bruikbaar voor wie in een politieke functie gekozen wil worden. Deze converteerbaarheid houdt in dat de verschillende vormen van kapitaal onderling verweven zijn, zonder dat ze tot één ervan kunnen worden herleid. De kapitaalvormen koppelde Bourdieu aan een gedragstheorie. Volgens hem ontwikkelen mensen in uiteenlopende klassen gedragsneigingen, gewoonten en leefstijlen die samenhangen met de ervaringen in hun milieu van oorsprong, en goeddeels prereflexief zijn. Deze ‘habitus’ maakt voor de sociale klassen verschillende gedragskeuzes vanzelfsprekend (bv. vet of gezond eten, bepaalde sporten beoefenen), terwijl andere handelingen, zoals een ‘lagere’ taalcode gebruiken, juist ondenkbaar zijn. De waardering van de habitus hangt af van het veld (school, kunst, werk, religie, wet) waarin het gedrag plaatsvindt. Velden zijn relatief autonome sociale domeinen waar mensen hun kapitaal inzetten in een machtsstrijd om posities. Alle velden hebben hun eigen regels en waarderingen van kapitaal. Zo kunnen *streetwise* houdingen, taalgebruik en tatoeages een criminele carrière bevorderen, maar een hinderpaal zijn in de schoolloopbaan of als men bankemployé wil worden.

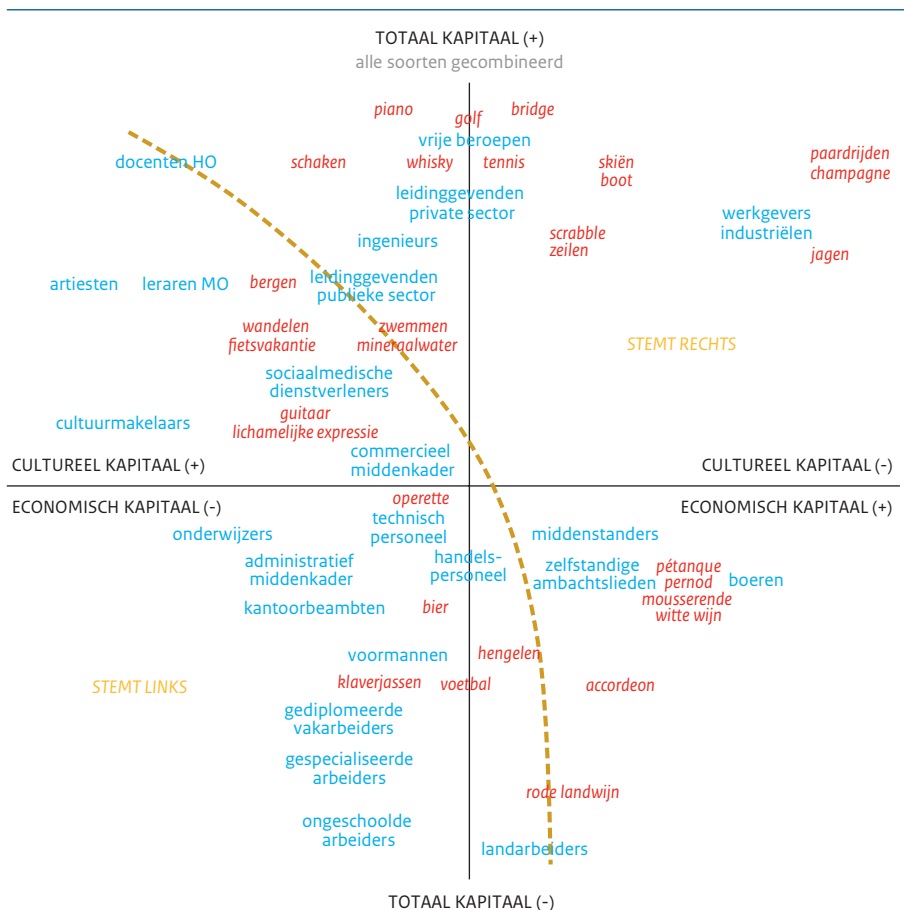
Anders dan neomarxistische wetenschappers benadrukt Bourdieu niet alleen de economische achtergrond van sociale verschillen, maar juist ook de culturele elementen: ‘verschillen in cultureel kapitaal markeren de verschillen tussen klassen’ (Bourdieu 1979: 74). Sociale hiërarchieën hangen in zijn visie vooral af van het vermogen van de hogere klassen om het eigen cultureel kapitaal als maatstaf op te leggen, waardoor hun voorsprong vanzelfsprekend en legitiem wordt geacht. Het cultureel kapitaal van actoren vindt zijn oorsprong in het ouderlijk milieu tijdens de vroege levensfasen, maar in het vestigen van

de culturele hegemonie speelt het onderwijs een belangrijke rol. Bourdieu stelt dat in de hogere schooltypen – zoals de Franse *Grandes Écoles* – de taalvormen en cultuurproducten van de hogere klassen dominant zijn. Daardoor kunnen leerlingen uit die sociale klassen beter aan de verwachtingen van de docenten voldoen en zullen ze niet alleen gemakkelijker toegang krijgen tot beter onderwijs, maar ook eerder slagen. Op die manier wordt de erfenis van het ouderlijk milieu (taalgebruik, mores, financiële middelen) bij de nazaten omgezet in nieuw geïnstitutionaliseerd kapitaal (via het diploma erkende kwaliteiten), dat in hun leven van economische waarde is. Kinderen uit de lagere milieus kunnen daarentegen moeilijk sociale stijging realiseren: de ontbrekende diploma's bevestigen hun inferieure culturele status en maken het legitiem dat zij niet voor hogere beroepen in aanmerking komen.

Bourdieu heeft een multidimensionale visie op sociale ongelijkheid, waarbij 'klassenfracties' zich binnen grotere klassen van elkaar onderscheiden door samenhangend economisch, cultureel en sociaal kapitaal en de daaraan gekoppelde machtsverschillen. De samenhang in kapitaaltvormen gaat echter niet altijd in dezelfde richting. Zo heeft de klassenfractie van zakenlieden veel economisch kapitaal en een luxueuze levensstijl, maar zij is in cultureel opzicht weinig ontwikkeld. Bourdieu benadrukte ook de dynamiek en de culturele variatie in de samenhangende kapitaaltvormen. Leefstijlen die kenmerkend waren voor de elite kunnen algemener worden (neem boksen, dat als aristocratische sport begon maar naar de lagere klassen afdaalde); en wat in Frankrijk distinguerend is (uit eten gaan in een Japans restaurant) is dat bijvoorbeeld in Azië niet. Hij staaft zijn inzichten door multi-pele correspondentie-analyse toe te passen, een destijds nieuwe statistische techniek die goed past bij de 'verwevenheid' en converteerbaarheid van de kapitaaltvormen. Figuur 2.3 toont een gestileerd model dat op de Franse uitkomsten is gebaseerd en laat zien hoe enkele decennia geleden economisch kapitaal (beroepen) samenhang met cultureel kapitaal (voorkeuren voor sport, drank, en muziek) en was gerelateerd aan het stemgedrag (links/rechts). Combinaties die vaak samen gaan liggen in de figuren dicht bij elkaar, zaken die zelden met elkaar corresponderen ver uiteen.⁴ Vrije beroepsbeoefenaren hadden destijds in Frankrijk het meeste totale kapitaal, omdat zij zowel op de economische als op de culturele dimensie hoog scoorden. Werkgevers en industriëlen – met veel economisch kapitaal en dure maar minder verheven vrijetijdsbestedingen als jagen, paardrijden en champagne drinken – kwamen lager uit, net zoals kunstenaars en docenten in het hoger en middelbaar onderwijs (weinig geld, maar veel cultureel kapitaal). De (land)arbeiders met hun voorkeur voor voetbal, rode landwijn en klaverjassen stonden op beide dimensies laag in de rangschikking en hadden dus het geringste algemene kapitaal. Dit type analyses kreeg veel navolging, onder andere in het recente *Great British Class Survey Experiment*⁵ (Savage et al. 2013).

Figuur 2.3

Totaal, cultureel en economisch kapitaal in Frankrijk volgens Bourdieu (in relatie tot stemgedrag)

Bron: Bourdieu (1994: 21) SCP-bewerking

Bourdieu's opvatting impliceert dat sociale hiërarchieën stabiel zijn: al kunnen de klas-senfracties en de vormen waarin het kapitaal is gegoten veranderen, de rangschikking van bovenliggende en onderliggende groepen blijft dezelfde – een stellingname waarmee hij neomarxistische en neoweberiaanse inzichten combineert. Anders dan de moderniseringstheoretici denkt hij dus niet dat er sprake is van afnemende sociale verschillen en toenemende sociale mobiliteit. Meer specifiek volgt uit Bourdieus benadering dat het effect van sociaaleconomische herkomst in de moderne tijd in belangrijke mate via het onderwijs (en de daaraan gekoppelde cultuuroverdracht en opleidings-homogamie) verloopt. Dat is in zijn visie echter geen kwestie van meritocratisering of

een overgang van *ascription* naar *achievement*, maar een compenserende strategie van de hogere klassen om oude verschillen via culturele hegemonie te reproduceren. Sterke punten van Bourdieus theorie zijn de brede conceptualisering van verschillen in uiteenlopende kapita Alvormen, de koppeling aan een gedragstheorie en zijn poging de theorie empirisch te onderbouwen. Maar er zijn ook nadelen. Zo neemt hij weliswaar afstand van het primaat van de economische verhoudingen, maar lijkt zijn culturele hegemonie even deterministisch. Individuen zijn een doorslag van hun milieu van herkomst en hebben weinig te kiezen; sociale verandering past slecht in het denkkader; beleid en onderwijsinstituten bevestigen per definitie de bestaande verhoudingen en kunnen geen instrument tot emancipatie of verheffing zijn. Verder is Bourdieus operationalisering van het kapitaalbegrip vatbaar voor kritiek. Is symbolisch kapitaal wel een zelfstandige dimensie en niet eerder een vorm van cultureel kapitaal, gezien de inbedding ervan in normatieve opvattingen binnen specifieke samenlevingen? Kunnen taal (dat gekoppeld is aan groepen en gemeenschappen) en lichamelijke en mentale kenmerken (die meer persoonsgebonden en soms moeilijk veranderbaar zijn) wel op één hoop gegooid worden; of moeten 'lichaamseigene' kenmerken als aparte dimensie worden beschouwd, bijvoorbeeld in de vorm van gezondheids- en aantrekkelijkheidskapitaal (zie Grossman 1972; Hakim 2010)? Bourdieus theorie werd verder op basis van empirisch onderzoek aangevochten, onder andere vanwege de in veel landen aantoonbaar toegenomen intergenerationele mobiliteit, die in strijd is met zijn reproductietheze. Ook bleek het onderscheid tussen 'hoge', gedistingeerde cultuur voor de top laag en massacultuur voor het gewone volk empirisch te simpel. Het verband van zulk 'univorisme' met de economische positie bleek niet eenduidig en er kwamen in de praktijk ook veel non-consumenten en 'omnivoren' voor. Die zijn noch in de elite, noch in de volkse cultuurvormen geïnteresseerd, of weten juist zowel ballet als popmuziek te waarderen (zie bv. Peterson 1992; 2005).

Sociaal kapitaal: banden met anderen

Sociaal kapitaal heeft betrekking op relaties met andere mensen: het aantal actoren dat steun kan bieden, hun hulpbronnen, de bereidheid of verplichting tot helpen, de positie die men in netwerken inneemt en de structuur van netwerken. Dit alles kan maatschappelijke voordelen opleveren die niet tot iemands economische positie of culturele achtergrond te herleiden zijn (zie de overzichten in Häuberer 2011 en Flap en Völker 2013). Sociaal kapitaal houdt ook in dat mensen investeren in hun relaties – zowel het opbouwen ervan, als het onderhoud – en daar toekomstige aanspraken aan ontleunen.

Bourdieu (1986) wees ook al op het belang van sociaal kapitaal, maar hij had vooral oog voor de meer geïnstitutionaliseerde verschijningsvormen ervan (familiebanden, adel, titels). Coleman (1988; 1990: 300-321) combineerde functionalistische ideeën met de rationele keuzetheorie toen hij sociaal kapitaal afbakende in termen van 'relaties tussen personen die gedrag faciliteren'. In zijn optiek is sociaal kapitaal niet alleen van belang voor de betrokkenen, maar ook voor de samenleving als geheel: anders dan onderwijskwalificaties (*human capital*) is het een publiek goed, waar ieder lid van de gemeenschap van profiteert. Dat schept het probleem dat rationele individuen er niet

optimaal in zullen investeren, maar slechts tot het niveau dat voor hun eigen doelen of nutsrealisatie vereist is. Sociaal kapitaal gedijt volgens Coleman daarom het best in gesloten structuren, waarin alle leden onderling sterke banden hebben, en de relaties met de buitenwereld juist zwak en sporadisch zijn. Daarin wordt alle beschikbare informatie gedeeld en kunnen normen worden afgedwongen. Dat wordt versterkt als zulke netwerken stabiel zijn (zodat vertrouwen en gezag zich kunnen ontwikkelen en voorspelbaar zijn) en er sprake is van een ondersteunende ideologie, bijvoorbeeld de religieuze overtuiging dat men anderen behoort te helpen. Coleman staaft dit door erop te wijzen dat in gezinnen met een intense onderlinge band (veel sociaal kapitaal) de schooluitval bij de kinderen lager is. Hierop voortbordurend lokaliseerde Putnam (1995; 2000) sociaal kapitaal vooral op gemeenschapsniveau, binnen groepen geëngageerde burgers: de *civil society* van sportclubs, buurtverenigingen, vrijwilligerswerk, kerken en lokale politiek. Daar ontstaan volgens hem samenwerking, algemeen vertrouwen en normen van wederzijdsheid. Dat brengt positieve collectieve uitkomsten teweeg, zoals stabiliteit, effectief bestuur en economische vooruitgang. Putnam maakt hierbij een onderscheid in *bonding* en *bridging* sociaal kapitaal. Verbindend sociaal kapitaal (bv. een bijbelstudiegroep) betreft gelijksoortige mensen, is intern gericht en versterkt exclusieve identiteiten en de groepshomogeniteit. Daardoor is het vooral geschikt om reciprociteit en solidariteit te mobiliseren. Overbruggend sociaal kapitaal (bv. een vredesbeweging) is te vinden bij mensen van verschillende achtergrond en meer extern gericht. Die kapitaalsvorm zorgt voor diversiteit in de informatie en externe voordelen. Putnam stelde dat het sociaal kapitaal in de Verenigde Staten sinds 1960 was afgenomen, onder andere door de opkomst van het televisiekijken.

Andere auteurs (Granovetter 1973; 1974; Burt 1982; 1992; 2000) zien sociaal kapitaal vooral in termen van de structurele posities en relaties binnen netwerken. Sommige actoren kunnen daar informatie- en controlevoordelen aan ontleen. Sociaal kapitaal manifesteert zich zowel bij individuen (hun plek en connecties binnen uiteenlopende netwerken), groepen (de omvang, dichtheid, diversiteit van één netwerk) als systemen (verschillende netwerken in een gemeenschap of samenleving). Deze traditie stelt, anders dan Coleman en Putnam, dat dichte netwerken met veel *strong ties* (tijdrovend, emotioneel intens, intiem en vertrouwelijk, wederzijdse hulp biedend) nadelen hebben. De informatie in zulke cohesieve netwerken is eenvormig en weinig uniek (de groep is homogeen en iedereen weet hetzelfde) en dat wordt versterkt door de beperkte relaties met de buitenwereld. Bovendien hebben buitenstaanders (vrouwen, aanstormend jong talent) in zo'n netwerk weinig kansen zonder patronage of sponsors. Zeker in meer instrumentele processen, zoals in de beroepsloopbaan en bij de concurrentie tussen bedrijven, is het volgens deze auteurs daarom belangrijk om te beschikken over veel *weak ties* in heterogene netwerken. Actoren die als enige contactpunt de 'structurele gaten' tussen uiteenlopende netwerken overbruggen, beschikken volgens deze school bij uitstek over veel sociaal kapitaal. Als 'spin in het web' is de informatie die zij krijgen minder vaak overbodig (lage redundantie) en meer divers (grotere *range*), en hebben zij het eerst weet van nieuwe ontwikkelingen. Ook kunnen ze als makelaars mensen tegen elkaar uitspelen of bijeenbrengen en in verschillende netwerken succesvol zijn door uiteenlopende identiteiten te presenteren. Managers in een netwerk met minder *constraints* presteren volgens

Burt (2000) daarom beter: ze werden gunstiger beoordeeld, hadden meer kans op snelle promotie en werden beter beloond dan managers in een meer gesloten structuur. Ander onderzoek liet echter zien dat zulke open structuren (met overbruggend sociaal kapitaal) met name resultaat opleveren in een competitieve context; als coöperatie is vereist zijn netwerken met veel *closure* of *bonding* vaak juist effectiever (zie Häuberer 2011: 111-114).

Lin (2000; 2001) beschouwt sociaal kapitaal als de kwantiteit en kwaliteit van de hulpbronnen waarover een actor via netwerken kan beschikken. Verschillen in sociaal kapitaal weerspiegelen volgens hem de ongelijke positie van mensen in de maatschappelijke hiërarchie en hun geneigdheid om te gaan met personen met vergelijkbare hulpbronnen en levensstijlen (*homophilia*). Die combinatie zorgt ervoor dat mensen met een zwakke positie kleinere en homogeenere netwerken hebben, die minder geschikt zijn om instrumentele doelen (zoals een goede baan) te bereiken. Een langdurig werkloze zal vooral mensen zonder werk of met een preciaire baan kennen, vaak familie of buurtgenoten. De netwerken van mensen uit hogere milieus zijn daarentegen omvangrijker, diverser en geografisch meer gespreid, waardoor ze er meer informatie en invloed aan kunnen ontlelen. Onderzoek met een door Lin ontwikkeld meetinstrument, de *position generator*, liet zien dat het sociaal kapitaal doorgaans inderdaad geringer was bij buitenstaanders: vrouwen, werklozen, laagopgeleiden en minderheden.⁶

Hoewel het onderzoek naar sociaal kapitaal en netwerken de laatste decennia een hoge vlucht nam is de stratificatietheorie betrekkelijk simpel. De basisveronderstelling is dat meer economische, symbolische en politieke middelen ertoe leiden dat mensen in hun netwerk meer sociaal kapitaal kunnen scheppen, en aan eenzelfde hoeveelheid sociaal kapitaal grotere opbrengsten zullen ontlelen. Omdat de genoemde middelen doorgaans scheef verdeeld zijn, geldt dat ook voor het sociaal kapitaal. Dat zorgt ervoor dat bestaande ongelijkheden via netwerken worden gereproduceerd of accumuleren (Flap 1991; Flap en Völker 2013). Aanvullend wordt wel verondersteld dat mensen voor instrumentele relaties de voorkeur geven aan contacten met meerderen, omdat die over meer hulpbronnen beschikken die bevorderlijk zijn voor opwaartse mobiliteit. Omdat het aan de top echter niet mogelijk is je met 'nog hogeren' te affiliëren, bestaat daar de geneigdheid de rangen voor anderen te sluiten. Ook het aanbod aan sociale contacten kan verband houden met de segmentatie: de gelegenheid sociaal kapitaal op te bouwen hangt af van de kringen waarin men zich op het werk en in de vrije tijd beweegt (o.a. Mollenhorst et al. 2008). Empirisch onderzoek in deze traditie brengt vaak in beeld hoe verschillen tussen mensen (beroepsprestige, EGP-klasse, onderwijs, cultureel kapitaal) via sociale netwerken worden doorgegeven en zich vertalen in uiteenlopende levenskansen. Zo concludeerden Völker en Flap (2008) op basis van Lins *position generator* dat in Nederland het sociaal kapitaal groter is bij mannen, werkenden (vooral witte boorden), hogeropgeleiden en inwoners van de grotere steden. Als de vader hogeropgeleid was en een meer prestigieus beroep uitoefende, leidde dat tot meer sociaal kapitaal (het aantal banen waartoe men toegang dacht te hebben en het prestige ervan). Met het klimmen der jaren loopt het sociaal kapitaal eerst op, om bij de oudste leeftijdsklassen weer af te nemen. Meer sociaal kapitaal vergroot de kans op een leidinggevende functie en een hoog inkomen, maar gaat niet samen met meer inkomenstevredenheid, een positievere gezondheidsbeleving of een opener, minder dogmatische levensinstelling.

Voorbij de modernisering: vloeibare verschillen

De postmoderne benadering van sociale ongelijkheid stelt dat maatschappelijke verschillen minder herkenbaar zijn dan vroeger (Beck 1992; Bauman 2000; 2001). Anders dan marxistische theoretici ooit voorspelden⁷ zijn de traditionele ‘gestolde’ onderscheiden naar afkomst volgens deze theorie in moderne samenlevingen niet vervangen door een ‘rationeel’ onderscheid in twee vaste economische klassen. Er zou tegenwoordig juist sprake zijn van een permanente smelting (‘liquidificatie’) van zulke categorale onderscheiden. Levenskansen hangen daarbij niet langer af van iemands sociale klasse, herkomst of prestaties, maar van persoonlijke keuzes waarbij mensen zelf identiteiten en leefstijlen construeren. Gedurende de levensloop kunnen die keuzes variëren: iemands biografie ligt niet vast doordat hij arm is, of vanwege de etnische groep waartoe hij behoort, zijn sekse, ouderlijk milieu of gevolgde opleiding. De sociale segmentatie is daardoor fluïde geworden. Dit heeft verschillende oorzaken, die grotendeels onder de noemer van ‘individualisering’ kunnen worden gerangschikt. De globalisering maakt mensen meer afhankelijk van wereldwijde ontwikkelingen, waar de collectieve arrangementen van natiestaten minder bescherming tegen kunnen bieden. De economische posities van mensen zijn diverser en wisselender (flexibeler arbeidsrelaties, meer tijdelijke werkloosheid, meer inkomensdynamiek). Relaties zijn niet langer beperkt tot het bestendige kostwinnersgezin, maar gefragmenteerd: ze kunnen vele vormen aannemen, die bovendien tijdens de levensloop veranderen (echtscheidingen, homohuwelijk, combinatiegezinnen). Media, nieuwe technologieën en de gegroeide welvaart hebben het bovendien eenvoudiger gemaakt zelf identiteiten en leefstijlen te construeren. In de postmodernistische visie zijn structurele sociale verschillen passé en zijn de klassieke beperkingen die mensen door geboorte of omgeving krijgen opgelegd niet langer geldig. In de Popperiaanse traditie van wetenschapsbeoefening is dit een kwestie die zich goed leent voor empirische toetsing. Zo’n benadering wordt in de meer extreme variant van het postmodernisme echter verworpen, aangezien men daar vertrekt vanuit de kennistheoretische positie dat er geen objectieve buitenwereld bestaat waarin men hypothesen door onafhankelijke methodische waarneming kan toetsen. Een sterk oplopende Gini-coëfficiënt houdt dan niet in dat de inkomensongelijkheid toeneemt, maar is slechts een geconstrueerd narratief, waar men desgewenst andere maatstaven of interpretaties tegenover kan stellen.

Overzicht

Tabel 2.2 vat de visies op sociale verschillen samen. Het blijkt dat de elf theoretische scholen niet alleen verschillende accenten leggen bij het ongelijkheids criterium dat men centraal stelt en bij de causale mechanismen die men hier achter schuil ziet gaan. Ook hebben zij uiteenlopende verwachtingen van het type sociale segmentatie dat zich in moderne samenlevingen in theorie voordoet. Er lijkt bovendien in de loop der tijd bovendien geen duidelijke evolutie of convergentie van standpunten op te treden. Omdat het theoretisch vertrekpunt van invloed kan zijn op de uitkomsten die we in deze studie vinden is het noodzakelijk nu enkele keuzes te maken.

Tabel 2.2

Theoretische benaderingen van sociale verschillen

theorie	ongelijkheids-criterium	mechanisme	segmentatievormen
neoklassieke economie	inkomen	vraag/aanbod arbeidsmarkt + differentiële investeringen in <i>human capital</i> → uiteenlopende opbrengsten	geen: individuele verschillen tussen hoog- en laagopgeleiden op arbeidsmarkt
(neo)marxisme	economisch kapitaal	industrialisatie → ongelijk bezit en controle over productiemiddelen en kennis → machtsverschillen	bezitters vs. bezitslozen van kapitaal of beroepskennis; eventueel uiteenlopende locaties binnen klassenposities
functionalisme	beroepsprestige	functioneel belang en schaarste → verschil in prestige → uiteenlopende materiële en immateriële beloningen	variabel; afhankelijk van functioneel belang en schaars-teverhoudingen van beroepen
Pareto	sociale hiërarchie (w.o. inkomen, andere hulpbronnen, macht); elitecirculatie	heterogeniteit en mobiliteit onder constante verdeling; selectie op basis van persoonlijke fysieke, intellectuele en morele kwaliteiten	scheve verdeling zonder duidelijk afgebakende categorieën (elite - mobiele middengroep - stabiele onderkant)
Weber	klassen, standen, partijen	gezagsrelaties, onderwijsniveaus en vaardigheden → klassen; statusgebonden levensstijl → standen; organisatie/macht/strijdpunten → politieke hiërarchie	rangordes op drie dimensies; historisch variabel; in moderne samenleving wordt klasse belangrijker dan stand
neoweberiaans	sociale klasse op basis van beroepsgroepen	marktsituatie, autoriteitsrelaties en controle van beroepen → klassenpositie	vijf tot zeven hoofdklassen naar beroep (in geïndustrialiseerde samenleving)
moderniserings-theorie	sociale strata	industrialisatie en rationalisering → overgang van <i>ascription</i> naar <i>achievement</i>	afnemende verschillen en groeiende intergenerationele mobiliteit in opleiding, beroep en inkomen; opleiding wordt bepalender voor beroepsniveau, herkomst minder

Tabel 2.2 (vervolg)

theorie	ongelijkheids-criterium	mechanisme	segmentatievormen
ecologisch-evolutionaire theorie	stratificatie in sociale klassen	competitie tussen samenlevingen; uitkomst bepaald door evolutie van biofysieke omgeving en technologie, in samenhang met andere <i>drivers</i> (w.o. sociale organisatie)	empirisch: in industriële samenleving op lange termijn afnemend verschil inkomen/vermogen, elite/rest, geslacht, etniciteit, enz.; echter geen noodzakelijke ontwikkeling
Bourdieu	multidimensionale samenhang van economische, culturele en sociale hulpbronnen (= macht) van sociale klassen	culturele hegemonie hoge klassen → reproductie van economisch, cultureel en sociaal kapitaal; klassen-gebonden <i>habitus</i> ; strijd in relatief autonome velden op basis van kapitaalinzet	cultureel kapitaal is belangrijker dan economisch kapitaal; stabiele ordening van klassenfracties op basis van kapitaalvormen; geen mobiliteit
netwerkteorie	differentiële omvang en kwaliteit van netwerken en eigen positie daarin	sociale milieus (beroeps-prestige, klasse, cultureel kapitaal) → netwerken die verschillen in creatie, accumulatie en opbrengst sociaal kapitaal → reproductie sociale structuur	competitieve, open netwerken: hoe hoger het sociaal milieu, des te meer instrumenteel sociaal kapitaal; coöperatieve, gesloten netwerken: insiders met veel ondersteunend sociaal kapitaal versus outsiders
post-modernisme	individuele identiteiten en leefstijlen	globalisering, economische en relationele fragmentatie, nieuwe technologie, groeiende welvaart → individualisering en liquidificatie	vloeibaar en non-categoriaal: levenskansen hangen niet samen met afkomst, klassen, statusgroepen enz., maar met zelf-geconstrueerde identiteiten en leefstijlen

2.2 Theoretisch kader

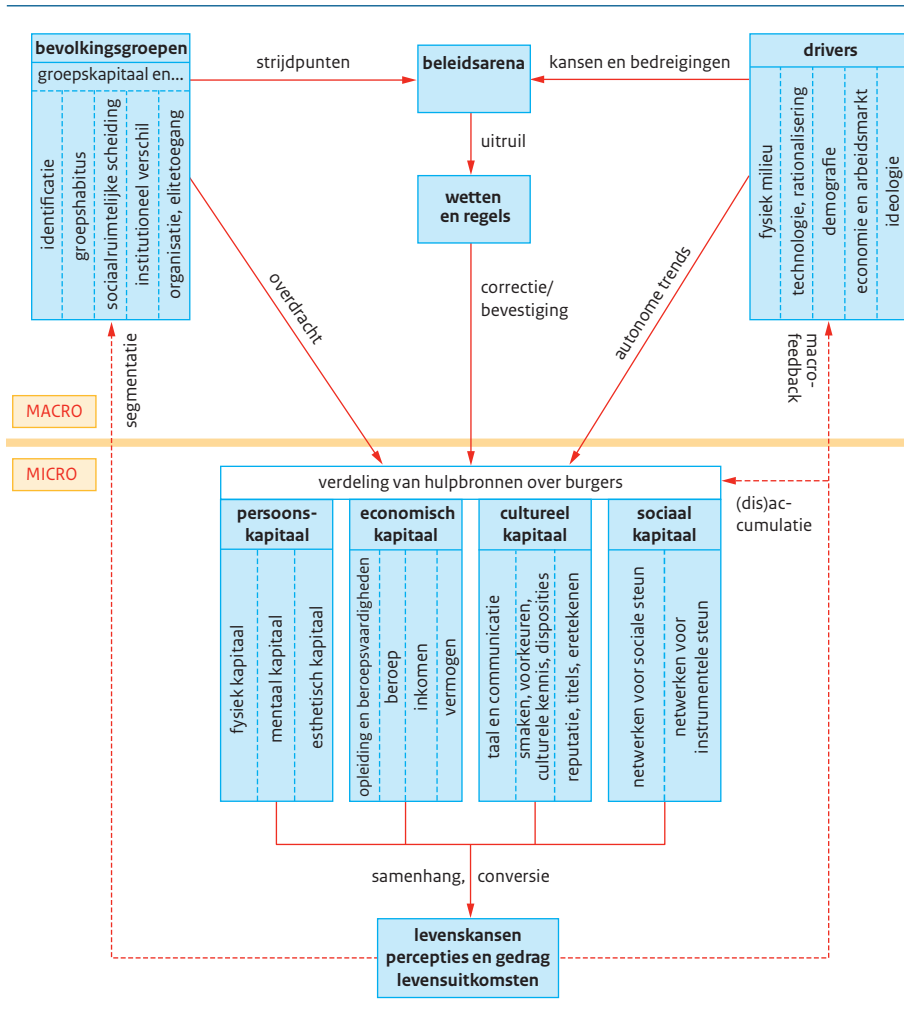
Om invulling te geven aan het thema ‘Verschil in Nederland’ kiezen we vier theoretische uitgangspunten. Het eerste is dat het mogelijk moet zijn op collectief niveau tegenstellingen te onderkennen tussen maatschappelijke entiteiten, zoals sociale klassen. Het gaat bij dit thema niet om het benoemen van ‘bijzondere individuen’ (lijstjes met beroemde of rijke mensen) of om het analyseren van kenmerken van de samenleving als geheel, maar om de interne structuur van een gemeenschap. Dat veronderstelt dat maatschappelijke tegenstellingen überhaupt denkbaar zijn en er vanuit het theoretisch kader niet a priori sprake is van volstrekt geïndividualiseerde verschillen of harmonieuze sociale verhoudingen. In de tweede plaats worden maatschappelijke verschillen hier open benaderd. Dit houdt in dat er niet wordt uitgegaan van een vaste tegenstelling op één dimensie (bv. twee klassen van economisch kapitaal), maar dat de mogelijkheid wordt opengelaten dat verschillen wisselend en multidimensionaal zijn. Op die manier wordt voorkomen dat de conclusie vanuit het theoretisch kader vooraf al vaststaat en is historische variatie mogelijk. We gaan niet uit van wetmatige of onafwendbare evolutieprocessen: de uitkomst van de geschiedenis is geen gegeven, maar een empirische kwestie. In de derde plaats is het wenselijk dat het theoretisch kader sociale verschillen relateert aan bredere maatschappelijke trends (in demografie, technologie e.d.) en aan ontwikkelingen op microniveau (zoals ongelijke levenskansen van burgers). Tot slot gaan we er van uit dat instituties theoretisch van belang kunnen zijn. Dat impliceert dat sociale verschillen in beginsel vatbaar zijn voor beleidsinterventies en regels (belastingheffing, collectieve voorzieningen), maar niet dat alle beleid in de praktijk effectief is. Geen van de theoretische stromingen die in paragraaf 2.1 aan de orde kwamen komt aan alle uitgangspunten tegemoet. Ze ontkennen het bestaan van maatschappelijke tegenstellingen en de daarbij behorende strijdpunten (neoklassieke economie, functionalisme, postmodernisme), zijn historisch-deterministisch (neomarxisme, moderniseringstheorie, Bourdieu), benadrukken één aspect van sociale verschillen (Pareto, netwerktheorie) of gaan uit van tamelijk onwrikbare klassenschema’s (neoweberianen). Het ligt dus niet voor de hand een van de benaderingen uit tabel 2.2 te adopteren, maar er zitten wel veel bruikbare inzichten tussen. Figuur 2.4 toont een syncretistisch theoretisch model waarin die zoveel mogelijk zijn gecombineerd. We lichten de elementen ervan kort toe.

Vier soorten kapitaal

Op het microniveau onderscheidt het model bij burgers vier typen hulpbronnen. Een hulpbron is alles waarmee zij vooruit kunnen komen in het leven. In lijn met Bourdieu betreft dit voor hen machtsmiddelen die bepalend zijn voor hun levenskansen, percepties en gedrag en individuele levensuitkomsten zoals iemands welbevinden.

Figuur 2.4

Vershil in Nederland: theoretisch model

Persoonskapitaal verwijst naar ‘lichaamseigene’ kenmerken waar mensen maatschappelijk voor- of nadeel aan kunnen ontlelen. Dit weerspiegelt het accent dat Pareto legt op de relatie tussen individuele heterogeniteit en sociale hiërarchie, en ook het belichaamde kapitaal van Bourdieu (met uitzondering van taal). Anders dan bij de laatste is dit hier als een zelfstandige dimensie opgevat, omdat persoonskapitaal niet alleen een culturele basis heeft. We onderscheiden drie subtypen: fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal. Bij het eerste kan men denken aan iemands lichamelijke kracht of juist fysieke klachten en beperkingen. Het tweede heeft betrekking op allerlei psychologische eigenschappen:

is men slim, sociaal intelligent, beschikt men over doorzettingsvermogen en empathie, heeft men psychische klachten? Esthetisch kapitaal verwijst naar kenmerken waardoor anderen de persoon in kwestie als aantrekkelijk ervaren; dit kan zowel fysieke als psychologische elementen omvatten (lichaamsproporties, uitstraling). Alle drie de vormen van persoonskapitaal zijn contextafhankelijk: ze zijn waardevoller naarmate ze beter aansluiten bij de normen in de omgeving. Dat betekent dat een bepaald uiterlijk in sommige velden een voordeel kan zijn (bv. in het uitgaansleven), in andere een nadeel (bv. bij een sollicitatie). Het houdt ook in dat ‘meer’ niet per se ‘beter’ is: een bodybuilder heeft zeer ontwikkelde spieren, maar wanneer deze ontstaan door gebruik van anabole steroïden en een fixatie op trainingsarbeid, hoeft het niet te getuigen van een gezonde toestand van lichaam en geest; en bovendien zal niet iedereen de esthetiek ervan waarderen. Het gaat dus eerder om de mate van aansluiting van persoonsgebonden eigenschappen op de eisen die de omgeving stelt. Het sociale element komt ook tot uiting in het gegeven dat persoonskapitaal zich in wisselwerking met de omgeving ontwikkelt: de fysieke groei, mentale en uiterlijke veranderingen van kinderen, de hinder van lichamelijke klachten bij het ouder worden, het aanbod van gezonde voeding gedurende de levensloop, effecten van arbeidsomstandigheden en het milieu, enzovoort. Publieke voorzieningen, zoals gezondheidszorg of belastingaftrek voor medische kosten, zijn theoretisch van belang voor de ontwikkeling en het op peil houden van persoonskapitaal (beschikbaarheid medicijnen en behandelingen voor fysieke en psychische klachten, orthodontie, cosmetische behandeling).

Economisch kapitaal is de vorm waar hulpbronnen vaak het eerst mee worden geassocieerd. In lijn met de neoklassieke economie en de moderniseringstheorie gaan we ervan uit dat onderwijs en beroepsvaardigheden in de huidige maatschappij theoretisch een belangrijke voorwaarde zijn voor de beroepskeuze en de loopbaan waarin men belandt, en dat dit – naast mogelijke ascriptieve elementen en effecten van de partnerkeuze – doorwerkt in de inkomens- en vermogenspositie. Dat houdt niet in dat we voorbijgaan aan de meer culturele, certificerende functie van onderwijs; maar in lijn met Bourdieus opvattingen kan dat beter direct aan het aanwezige cultureel kapitaal worden afgemeten (zie hierna). Bij het *cultureel kapitaal* onderscheidt figuur 2.4 drie subtypen. ‘Taal en communicatie’ is wat resteert van Bourdieus ‘belichaamd kapitaal’, na de eerdere afzondering van de biologische eigenschappen. Naast accenten, woordenschat, dialecten en grammatica kan men hierbij ook denken aan de beheersing van het Engels (als ‘hypercentrale’ taal in de globale economie en cultuur; zie De Swaan 2001), meertaligheid⁸ en digitale vaardigheden (informatie vinden op internet, alert zijn op computercriminaliteit, aanwezigheid op sociale media). Het tweede subtype zijn de distinctieve elementen die Bourdieu koppelt aan de ‘hoge’ en ‘lage’ cultuur: verschillen in smaak en voorkeuren, culturele kennis en disposities. De derde vorm van cultureel kapitaal betreft de symbolische aspecten: de reputatie die iemand geniet (aanzien, beroemdheid en beruchtheid), titels, en ere-tekens (onderscheidingen, toegekende prijzen).

Het model onderkent twee vormen van *sociaal kapitaal*: de sociale en de instrumentele steun die men aan netwerken kan ontleen. Sociale steun heeft betrekking op praktische en emotionele hulp door vrienden, niet-professionele zorg via vrijwilligers of familie, enzovoort. Instrumentele steun betreft de mogelijkheden die het netwerk biedt

om doelen als een betere baan te realiseren en hangt vooral samen met informatie- en controlemogelijkheden en connecties met invloedrijke of kapitaalcrachtige personen. In beide gevallen is zowel de toegang tot als het feitelijk gebruik van de steun van belang. Theoretisch hangen beide subtypen van sociaal kapitaal samen met de positie in netwerken en de omvang en kwaliteit daarvan. De aard van de verbanden verschilt echter: ondersteunend sociaal kapitaal gedijt in beginsel vooral in gesloten, op coöperatie gerichte netwerken met sterke relaties (*bonding*), instrumenteel kapitaal in open, competitieve netwerken met zwakke relaties en structurele gaten die voor strategisch benutting in aanmerking komen (*bridging*). De hier gehanteerde definitie van sociaal kapitaal blijft beperkt tot 'egokapitaal', al dan niet in geaggregeerde vorm; we gaan dus voorbij aan het sociaal kapitaal van organisaties. Ook heeft het geen betrekking op *alle* hulpbronnen waarop iemand via uiteenlopende netwerken kan terugvallen, zoals in sommige wijde benaderingen van sociaal kapitaal. Indien men van iemand geld verwacht te erven of te kunnen lenen is dat in de hier gevolgde benadering een aanspraak op economisch kapitaal die vanuit het sociale netwerk wordt geconverteerd. De verschillende kapitaalsoorten hebben elk zelfstandige betekenis: ze kunnen theoretisch niet tot elkaar worden herleid en het is niet zo dat één ervan de andere per definitie domineert. Samenhang is op individueel niveau wel waarschijnlijk, omdat de vier kapitaalvormen:

- vanuit dezelfde sociale context (met name ouderlijk milieu, school, werk) worden overgedragen;
- tijdens de levensloop bij bepaalde mensen (dis)accumuleren;
- tot op zekere hoogte inwisselbaar zijn, bijvoorbeeld wanneer economisch kapitaal wordt omgezet in schoonheidsbehandelingen, een distinctieve levensstijl of relatiegeschenken.

Bij welke actoren uiteenlopende niveaus van de kapitaaltypen samenvallen is een empirische kwestie. Op het microniveau werkt de verdeling van kapitaal theoretisch door in de levenskansen en verruimen of beperken ze de gedragsopties van mensen. Via hun percepties is dit bepalend voor hun gedrag; en dat werkt weer door in hun persoonlijke kapitaal(dis)accumulatie en andere individuele *outcomes*, zoals hun ervaren welbevinden, tevredenheid en geluk.

Segmentatie

Maatschappelijke verschillen zijn in figuur 2.4 logischerwijs op het macroniveau geplaatst. We spreken niet van 'stratificatie' of 'scheidslijnen', omdat we er niet op voorhand vanuit gaan dat ze de vorm aannemen van tegenstellingen tussen een aantal vaste lagen (zoals een 'maatschappelijke tweedeling', of in indeling in twee, zeven of elf beroepsklassen) of bevolkingsgroepen die in alle opzichten van elkaar te onderscheiden zijn. In plaats daarvan is het vertrekpunt dat er sprake kan zijn van maatschappelijke *segmentatie*, waarbij bevolkingsgroepen in een aantal opzichten systematisch van elkaar verschillen en daardoor herkenbaar zijn.

De kern van de segmentatie bestaat uit geaggregeerde verschillen in kapitaal: de optelsom van het persoons-, economisch, cultureel en sociaal kapitaal in uiteenlopende

bevolkingsgroepen. Bourdieu volgend kunnen groepen op grond hiervan hiërarchisch worden geordend: naarmate een groep over meer hulpbronnen beschikt, is zij immers machtiger. De vier kapitaalvormen, en de subtypen daarvan, kunnen daarom worden beschouwd als maatschappelijke ladders waarop groepen kunnen worden gerangschikt. En er kan een verband zijn tussen de groepsposities op de afzonderlijke ladders. We veronderstellen dat de segmentatie in kapitaal groter is naarmate:

- het verschil tussen de bevolkingsgroep met het hoogste en het laagste kapitaal groter is (meer *reikwijdte*). Als de kapitaalverschillen tussen de top en de onderkant klein zijn, is er weinig segmentatie;
- er minder bevolkingsgroepen met ongeveer evenveel kapitaal zijn en ze elkaar minder overlappen (minder *fragmentatie*). Bij een gelijkblijvende reikwijdte is een tweedeling scherper dan een vijfdeling; een vijfdeling met weinig kapitaalspreiding per bevolkingsgroep is scherper dan een vijfdeling met grote interne verschillen per bevolkingsgroep, die eerder tot overlap zal leiden;
- de kapitaalverhoudingen tussen de bevolkingsgroepen in de loop der tijd weinig fluctueren (meer *stabiliteit*). Dit weerspiegelt de inter- en intragenerationele mobiliteit op groepsniveau;
- de bevolkingsgroepen op de vier kapitaalladders en de subtypen ervan dezelfde positie innemen (meer *multiële correspondentie*). Wanneer persoons-, economisch, cultureel en sociaal kapitaal samenvallen zijn de tegenstellingen scherper, omdat zich machtsconcentraties voordoen en de hogere groepen meer mogelijkheden hebben om kapitaal te converteren. Als de posities op de kapitaalladders daarentegen verbrokkeld zijn, bestaat er theoretisch meer tegenmacht.

Verschillen in de ‘kapitaalposities’ van de bevolkingsgroepen beschouwen we als een voorwaarde om van segmentatie te spreken, omdat ze bepalend zijn voor de hiërarchie. Daarnaast onderscheiden we in figuur 2.4 enkele groepskenmerken die de maatschappelijke segmentatie kunnen versterken (zie Elchardus 2012 voor een vergelijkbare indeling). Geaggregeerde kapitaalverschillen worden bekrachtigd als bevolkingsgroepen:

- zich met de eigen groep identificeren;
- onderling afwijkende opvattingen, waarden, ideologieën en gedragspatronen hebben (verschil in groepshabitus);
- sociaal en ruimtelijk gescheiden zijn. Dit komt tot uiting in weinig en oppervlakkige – of zelfs vijandige – onderlinge contacten tussen bevolkingsgroepen, endogamie en geografische segregatie;
- institutioneel worden onderscheiden door wettelijke toekenning van groepsafhankelijke rechten en plichten. Te denken valt aan direct of indirect discriminerende bepalingen over grondbezit en andere eigendomsrechten, huwelijksgeboden of -verboden, klassen- of seksespecifiek onderwijs, woningtoewijzing, uitsluiting van zorg, ontheffing voor belastingen, opname in een wettelijk adelboek, beperkingen in de publieke ruimte;
- zich organiseren om de groepsbelangen en -overtuigingen uit te dragen en deel uitmaken van de besluitvormende elite of die weten te beïnvloeden. Groepsorganisatie kan een formeel karakter hebben (verenigingen, partijen, instituten), maar dat hoeft niet (lobbys, informele bijeenkomsten).

De segmentatie is theoretisch dus het grootst wanneer er in de bevolking tussen de hoogste en laagste groepen aanzienlijke kapitaalverschillen voorkomen, die weinig gefragmenteerd en stabiel zijn (twee homogene, onveranderlijke categorieën) en op de vier ladders en de subtypen van kapitaal corresponderen; en wanneer deze verschillen in groepskapitaal worden bekrachtigd door identificatie, groepshabitus, sociale en ruimtelijke scheiding, geïnstitutionaliseerd onderscheid, en organisatie en elitebetrokkenheid. Bij een minimale segmentatie doet zich het omgekeerde voor.

Een marxistisch of neweberiaans klassenonderscheid is in deze opvatting een bijzondere vorm van segmentatie, waarbij economisch kapitaal in termen van bezit of beroepspositie alle andere onderscheiden domineert. Ook een hegemonie van opleidingsverschillen (cognitieve klassen of standen), zoals onder andere door Elchardus (2012) gesuggereerd, is een specifiek type segmentatie. Een standensamenleving is eveneens een bijzondere casus. Hierbij vertaalt samenvallend cultureel en sociaal kapitaal zich in economische verschillen (en vermoedelijk ook in uiteenlopend persoonskapitaal), hetgeen wordt versterkt door identificatie, groepshabitus, sociale en ruimtelijke scheiding en geïnstitutionaliseerd onderscheid. Hierop zijn tal van variaties denkbaar. Zo kunnen er contraire meervoudige samenhangen voorkomen. Bourdieu indachtig is het mogelijk dat veelverdieners en vermogenden over uitgebreide instrumentele netwerken beschikken, maar minder hoog scoren op het andere subtype van sociaal kapitaal (steun), geen affiniteit hebben met hoge cultuur en vooral bestaan uit minder gezonde en esthetisch weinig aantrekkelijke oudere mannen. Een andere variant betreft kapitaalaccumulatie en bekrachtiging die zich bij specifieke groepen manifesteert, zoals de vier *cleavages* van Lipset en Rokkan (1967)⁹ of tegenstellingen tussen etnische groepen, tussen leeftijdscategorieën en generaties, tussen mannen en vrouwen en tussen mensen met uiteenlopende seksuele voorkeuren.

Verandering: drijvende krachten en de strijd om institutionalisering

Indien er op macroniveau uitsluitend sprake zou zijn van sociale segmentatie, zouden de bekrachtigde groepsverschillen op het niveau van actoren permanent worden overgedragen. Veranderingen zijn dan niet waarschijnlijk: er is sprake van een reproductie van genen, geld, cultureel onderscheid en netwerken, waardoor actoren uiteenlopende levenskansen hebben waar zij zich naar gaan gedragen; het resultaat daarvan bevestigt de bestaande maatschappelijke tegenstellingen. Die kunnen dan alleen wijzigen door toeval (genetische mutaties), ingrijpende gebeurtenissen (exogene schokken zoals rampen, oorlogen, epidemieën, zware recessies) of wanneer voldoende achtergestelde individuen zich op eigen kracht weten te onttrekken aan de gedragspatronen waartoe hun maatschappelijke positie hen voorbestemt en de macht weten te grijpen (revoluties).

Het model gaat er echter vanuit dat verandering ook op een meer evolutionaire wijze tot stand kan komen. Het onderkent op macroniveau drijvende krachten die, op de lange of korte termijn, de bestaande sociale segmentatie onder druk kunnen zetten en bepalend zijn voor de uitkomst. In navolging van Lenski zijn veranderingen in de fysieke omgeving en de technologische ontwikkeling (met inbegrip van rationaliseringsprocessen in de arbeidsorganisatie en andere 'sociale technologie') theoretisch het belangrijkste.

Die ontwikkelingen confronteren een samenleving met nieuwe kansen en bedreigingen, bijvoorbeeld doordat er een nieuw olieveld wordt ontdekt of het klimaat verandert; of doordat nieuwe informatietechnologie de productiviteit verhoogt, meer mensen verbindt, of de werkloosheid onder digibeten vergroot. Veranderingen in militaire technologie en de toegang daartoe (betere raketten of een nieuw raketschild) kunnen rechtstreeks bepalend zijn voor de overleving of teloorgang van samenlevingen. Demografische processen, wijzigingen in de economie en op de arbeidsmarkt, en ideologische ontwikkelingen zijn echter ook mogelijke *drivers*: vergrijzing, de teloorgang van de industrie en de opkomst van de dienstensector, een stijgende arbeidsdeelname van vrouwen, de opkomst van een ideologische tegenbeweging. Veranderingen in deze macrofactoren kunnen in het model de verdeling van hulpbronnen op microniveau rechtstreeks beïnvloeden, bijvoorbeeld doordat er vanwege de vergrijzing meer vermogende burgers zijn (ouderen die een pensioen bijeengespaard hebben en overwaarde op de woning hebben). Omgekeerd kan het gedrag van burgers op microniveau van invloed zijn op de maatschappelijke *drivers*, bijvoorbeeld de collectieve demografische gevolgen wanneer individuele paren en massa besluiten minder of later kinderen te nemen (macro-feedback).

Naast zulke autonome trends kan verandering op macroniveau voortkomen uit de institutionalisering die in de beleidsarena plaatsvindt. Evenals Weber, de neoweberianen en Bourdieu gaat figuur 2.4 ervan uit dat elites die aan bevolkingsgroepen zijn gelieerd strijdpunten inbrengen, en door machtsuitoefening en uitruil proberen de belangen van henzelf en de achterban en overtuigingen in wetten en regelingen vast te leggen. In een ontwikkelde samenleving met een democratisch systeem van besluitvorming geschiedt dit met name via het regeringsbeleid en de discussie in het parlement. De hier vertegenwoordigde elites kunnen in dit proces correcties plegen op de verdeling van hulpbronnen bij burgers of de bestaande verdeling juist bevestigen. Dit geschiedt bijvoorbeeld door de geboden collectieve voorzieningen en de wijze van belangheffing. Hierbij reageert men tevens op de potentiële comparatieve voor- en nadelen die verband houden met de macrotrends: de competitie met concurrerende buurlanden of opkomende naties aan de andere zijde van de wereld. De uitkomst van dit proces van institutionalisering staat echter niet op voorhand vast.

2.3 Een korte vooruitblik

In de komende hoofdstukken is het niet de bedoeling alle aspecten van het theoretisch model uit paragraaf 2.2 te beschrijven en te analyseren. We gebruiken het als een heuristisch hulpmiddel, waarbij sommige elementen meer benadrukt zullen worden en andere minder. Zoals eerder in hoofdstuk 1 werd opgemerkt richten we ons in deze studie op aspecten van sociale verschillen in Nederland die om uiteenlopende redenen in het maatschappelijk debat van belang zijn. Theoretisch laten deze kwesties zich als volgt in het model van figuur 2.4 plaatsen.

Hoofdstuk 3 behandelt een fundamentele kwestie: hoe dominant is het opleidingsniveau als generator van groepstegenstellingen in economisch kapitaal, en in hoeverre werkt dit door in andere kapitaalvormen? Is, zoals de moderniseringstheorie

veronderstelt, meritocratische selectie het centrale beginsel geworden tijdens de onderwijs- en beroepsloopbaan; en straalt dat ook uit op niet-economisch kapitaal en de 'betrachtigende' factoren in het model, waardoor wellicht cognitieve klassen aan het ontstaan zijn?

Hoofdstuk 4 richt zich eveneens op tegenstellingen in economisch kapitaal, maar haakt aan bij de discussie die Piketty (2014) onlangs aanzwengelde. Hoe verhouden inkomens- en vermogensverschillen zich tot elkaar; wordt het vermogen belangrijker voor levenskansen en vindt de bevolking dit aanvaardbaar?

De drie typen persoonskapitaal uit figuur 2.4 staan centraal in hoofdstuk 5. Omdat over dit onderwerp voor Nederland niet veel bekend is, worden de verschillen in fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal in kaart gebracht. Ook wordt via een experimentele vignettenstudie getracht na te gaan of het persoonskapitaal samenhangt met kansen op de arbeidsmarkt, in het sociale netwerk en andere groepsverschillen.

Hoofdstuk 6 is aan de bovenzijde van het model gepositioneerd. Hier wordt ingegaan op enkele concrete politieke strijdpunten, zoals opvattingen over Europa, herverdeling, euthanasie en de multiculturele samenleving. Dreigt er polarisatie of zelfs een *culture war*, doordat groepen met verschillende achtergronden hierover in steeds feller conflict verwickeld geraken?

Hoofdstuk 7 gaat in op de maatschappelijke toplaag: de politiek-economische machtselite van Nederland. Volgens het model is de elite, en de manier waarop verschillende groepen zich daartoe verhouden, een aspect van segmentatie dat theoretisch cruciaal is voor de uitkomsten in de beleidsarena, in lijn met onder andere de opvattingen van Pareto. Het optreden van de elite kan meer of minder effectief zijn voor de kansen en bedreigingen waarmee het land door maatschappelijke ontwikkelingen wordt geconfronteerd en is theoretisch medebepalend (via belastingheffing, collectieve voorzieningen) voor de verdeling van de verschillende kapitaalvormen over de bevolking. Het hoofdstuk gaat in op de samenstelling en de toegankelijkheid van de maatschappelijke toplaag, maar ook op de beoordeling van de groep en de implicaties voor de effectiviteit van de besluitvorming.

Hoofdstuk 8 en 9 richten zich op twee groepstegenstellingen die in het maatschappelijk debat zeer actueel zijn: jongeren versus ouderen en autochtonen versus allochtonen. Daarbij wordt zowel gekeken naar de objectieve tegenstellingen in termen van kapitaal als naar de overige factoren die in het theoretisch model op groepsniveau zijn onderscheiden.

Hoofdstuk 10 is een poging om de segmentatie in Nederland in algemeen opzicht in kaart te brengen. We passen latente klassenanalyse toe op de gegevens uit de enquête Verschil in Nederland die betrekking hebben op de negen subdimensies en de betrachtigende kenmerken uit het model. Op die manier hopen we zicht te krijgen op de totale 'klassenstructuur' en biedt het hoofdstuk een test van enkele hypothesen die te ontlenen zijn aan de behandelde theorieën. Is het moderne Nederland een klassenloze samenleving, zoals de postmodernistische theorie en de neoklassieke economie veronderstellen? Is het klassieke marxistische onderscheid naar bezitters en bezitlozen van kapitaal en kennis wellicht onverkort dominant, of is er juist sprake van een zeer gedifferentieerde segmentatie op basis van het functionele belang van bevolkingsgroepen?

Houden de zeven à elf op het beroep gebaseerde klassen van de neoweberianen stand? Zijn er homogene groepen van economisch, cultureel en sociaal kapitaal, zoals Bourdieu veronderstelt? Treedt er vooral een onderscheid naar opleidingsniveau op, met een groeiende openheid (moderniseringstheorie), of zijn de verschillen tussen opleidingsgroepen juist aan het verstenen, waardoor cognitieve klassen dreigen te ontstaan? In alle hoofdstukken bespreken we of het onderwerp een serieus maatschappelijk probleem is dat beleidsmatig aandacht verdient en zo ja, welke oplossingsrichtingen daarbij open staan. Uit het theoretisch model volgt echter dat de percepties en gedragingen van burgers de haalbaarheid van sommige beleidsopties groter kunnen maken dan die van andere. In dit Sociaal en Cultureel Rapport krijgt het burgerperspectief op ‘verschil in Nederland’ dan ook veel aandacht.

Noten

- 1 Binnen de ‘eigenaren’ onderscheidt Wright 1. de bourgeoisie, 2. kleine werkgevers en 3. de kleinburgerij. De ‘arbeiders’ worden op grond van hun vaardigheden, diploma’s en managementtaken van hoog naar laag opgedeeld in 4. expert managers, 5. expert supervisors, 6. experts zonder managementtaken (professionals), 7. semigediplomeerde managers, 8. semigediplomeerde supervisors, 9. semigediplomeerde arbeiders, 10. ongediplomeerde managers, 11. ongediplomeerde supervisors en 12. het proletariaat. In traditionele marxistische klassenschema’s komen alleen de posities 1, 3 en 12 voor (vgl. Western en Wright 1994).
- 2 Partnerhomogamie impliceert dat mensen van elkaars hulpbronnen kunnen profiteren. Daarbij worden de verschillen tussen sociale lagen in de loop van het huwelijk door cumulatie en verdere homogenisering groter, een zogenoemd Mattheüseffect. Dit wordt slechts gedeeltelijk teniet gedaan door specialisatie-effecten: bij een hoger inkomen of opleidingsniveau van de man werken vrouwen vaak minder.
- 3 Lenski (2005: 181-183) stelt dat nieuwe technologieën (scheepsbouw, navigatie, buskruit) de ontdekking van de Nieuwe Wereld mogelijk maakten. De nieuwe hulpbronnen die daardoor beschikbaar kwamen leidden tot een zeer grote welvaartstoename in de Europese landen. Daardoor namen de geldvoorraad en de handel sterk toe, wat weer leidde tot de groeiende macht van de handelsklasse en tot verspreiding van hun op arbeidsethos gebaseerde overtuigingen. Deze ontwikkeling bracht vervolgens grote sprongen in agrarische en industriële technologie teweeg, waardoor het Westen zijn macht, aanzien en welvaart verder kon uitbouwen.
- 4 De figuur is een vereenvoudigde versie van de oorspronkelijke grafieken in *La distinction* (Bourdieu 1979: 140-142), waarin de beroepsposities aan veel meer leefstijlkenmerken werden gerelateerd: de auto waarin men rijdt; voorkeur voor bepaalde kunstenaars, galerieën en uitgaansgelegenheden; de krant die men leest; programma’s waarnaar men kijkt of luistert; de gerechten die men prefereert, enzovoort.
- 5 Savage et al. (2013) betogen dat de neoweberiaanse CASMIN-typologie de huidige sociale werkelijkheid niet meer weerspiegelt. Via een omvangrijk survey (in samenwerking met de BBC) koppelden zij in navolging van Bourdieu economische posities aan indicatoren voor sociaal en cultureel kapitaal. Op die manier kwamen ze voor Groot-Brittannië tot een zevenledige indeling: de elite, de gevestigde middenklasse, de technische middenklasse, de nieuwe welvarende arbeiders, de opkomende employees in de dienstensector, de traditionele arbeidersklasse en het precariaat.

- 6 Lin mat sociaal kapitaal via een enquêtevraag waarbij de respondenten moeten aangeven of zij mensen kennen – direct of via een ander – die beroepen uitoefenen met een uiteenlopende maatschappelijke status. De beroepen in de lijst beschikken theoretisch over verschillende hulpbronnen. Op grond van de antwoorden wordt het individuele sociaal kapitaal vastgesteld in termen van de netwerkomvang, de verscheidenheid (het verschil tussen de hoogste en de laagste positie) en de maximale hoogte (het hoogst bereikbare beroep waar men toegang toe heeft). Doordat ook gevraagd wordt naar indirecte contacten neemt de *position generator* zowel sterke als zwakke relaties waar. Omdat Lin uitsluitend vraagt naar hulpbronnen die zijn gekoppeld aan de status van een beperkt aantal beroepen zou het sociaal kapitaal kunnen worden onderschat. De door Nederlandse onderzoekers ontwikkelde *resource generator* (Van der Gaag en Snijders 2005; Van der Gaag et al. 2008) poogt de hulpbronnen in het sociale netwerk direct te meten. Hierbij moeten respondenten aangeven of zij mensen kennen die van pas kunnen komen bij het verwezenlijken van uiteenlopende instrumentele doelen (bv. doordat ze wel eens een vacature hebben of een referentie kunnen geven als men solliciteert) of praktische steun kunnen bieden (medisch of juridisch advies, helpen verhuizen). Ook hier wordt gekeken of het zwakke of sterke *ties* betreft (bekenden versus familie en vrienden).
- 7 Marx en Engels stelden dat een proces van ‘*melting the solids*’ onafwendbaar was. In een industriële context kon een gestolde structuur gebaseerd op landbezit en erfelijke statusgroepen namelijk niet overleven, omdat ze niet paste bij de economische machtsverhoudingen. Naar hun idee zouden de traditionele *solids* worden vervangen voor nieuwe vaste categorieën. Het klassenonderscheid stelde op ‘objectieve’ economisch-rationele gronden en legitimeerde daardoor de nieuwe verhoudingen (zie Bauman 2000).
- 8 De Swaan (2001) volgend is meertaligheid in een geglobaliseerde economie en cultuur een pre. Dit hangt echter wel af van de communicatieve waarde van de betrokken talen (het aantal moedertaalsprekers plus het aantal dat het als tweede taal heeft) en de relatieve macht van de samenlevingen waarin ze gangbaar zijn. Men heeft minder aan de combinatie van talen als Zweeds, Fins en Sami (zeker buiten Zweden en Finland) dan aan die van twee centrale talen (Arabisch, Chinees, Frans, Duits, Hindi, Japans, Maleis, Portugees, Spaans en Russisch) met het hypercentrale Engels, dat in De Swaans theorie de centrale talen verbindt, zoals vroeger het Latijn of Frans. Deze redenering volgend hebben Engelsen en Amerikanen veel cultureel kapitaal omdat ze *native speaker* zijn van de hypercentrale taal, maar komen ze weer wat lager uit vanwege hun vaak geringere meertaligheid.
- 9 Lipset en Rokkan (1967) meenden dat zich binnen de bevolking van alle moderne samenlevingen vier belangrijke scheidslijnen voordoen. Naast de sociale klasse (arbeid versus kapitaal) waren dat confessie (religieus versus seculier), economische regio (agrarisch platteland versus industriële stad) en culturele groep (centraal en dominant versus perifeer en ondergeschikt). Zij hadden hierbij vooral ‘gestolde’ tegenstellingen binnen het electoraat op het oog, die hun oorsprong in de achttiende, negentiende en vroege twintigste eeuw hadden.

Literatuur

- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2001). *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Toward a New Modernity*. Londen: Sage.
- Becker, G.S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press.

- Blau, P.M. en O.D. Duncan (1967). *The American Occupational Structure*. New York: John Wiley and Sons.
- Boer, F. Den (2010). *Tijdreeksen werkzame beroepsbevolking naar beroepsprestige, sociaaleconomische status en sociale klasse*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Bourdieu, P. (1979). *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Parijs: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In: J. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (p. 241-258). New York: Greenwood.
- Bourdieu, P. (1994). *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*. Parijs: Éditions du Seuil.
- Breen, R. (2005). Foundations of a Neo-Weberian class analysis. In: E.O. Wright (red.), *Approaches to Class Analysis* (p. 31-50). Cambridge: Cambridge University Press.
- Burt, R. S. (1982). *Toward a Structural Theory of Action: Network Models of Social Structure, Perception, and Action*. New York: Academic Press.
- Burt, R.S. (1992). *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Burt, R.S. (2000). The Network Structure of Social Capital. In: *Research in Organizational Behaviour*, jg. 22, p. 345-423.
- Coleman, J.S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. In: *American Journal of Sociology*, jg. 44 (supplement), p. S95-S120.
- Coleman, J.S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge (Mass.): The Belknap Press of Harvard University Press.
- Davis, K. en W.E. Moore (1945). Some Principles of Stratification. In: *American Sociological Review*, jg. 10, nr. 2, p. 242-249.
- Dronkers, J. en W.C. Ultee (red.) (1995). *Verschuivende ongelijkheid in Nederland; Sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Durkheim, E. (1893). *De la division du travail social; Étude sur l'organisation des sociétés supérieures*. Parijs: Félix Alcan.
- Elchardus, M. (2012). Onderwijs als (nieuwe) sociale scheidslijn. In: *De sociale klasse voorbij* (essaybundel). Den Haag: ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en Sociale Zaken en Werkgelegenheid / Sociaal en Cultureel Planbureau / Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Erikson, R., J.H. Goldthorpe en L. Portocero (1979). Intergenerational class mobility in three Western European countries: England, France and Sweden. In: *British Journal of Sociology*, jg. 30, nr. 4, p. 415-441.
- Erikson, R. en J.H. Goldthorpe (1992). *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Flap, H.D. (1991). Social Capital in the Reproduction of Inequality: A Review. In: *Comparative Sociology of Family, Health and Education*, jg. 20, p. 6179-6202.
- Flap, H. en B. Völker (2008). Social, Cultural and Economic Capital and Job Attainment: The Position Generator as a Measure of Cultural and Economic Resources. In: N. Lin en B.H. Erickson (red.), *Social Capital: An International Research Program* (p. 65-80). Oxford: Oxford University Press.
- Flap, H.D. en B.G.M. Völker (2013). Social Capital. In R. Wittek, T.A.B. Snijders en V. Nee (red.), *The Handbook of Rational Choice Social Research* (p. 220-251). Stanford: Stanford University Press.
- Gaag, M. van der, en T.A.B. Snijders (2005). The Resource Generator; Social Capital Quantification with Concrete Items. In: *Social Networks*, jg. 27, p. 1-29.
- Gaag, M. van der, T.A.B. Snijders en H. Flap (2008). Position Generator Measures and Their Relationship to Other Social Capital Measures. In: N. Lin en B.H. Erickson (red.), *Social Capital; An International Research Program* (p. 27-48). Oxford: Oxford University Press.

- Ganzeboom, H.B.G. en R. Luijkx (1995). Intergenerationele beroepsmobiliteit in Nederland: Patronen en historische veranderingen. In: J. Dronkers en W.C. Ultee (red.) (1995), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland; Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (p. 14-30). Assen: Van Gorcum.
- Ganzeboom, H.B.G. en W.C. Ultee (1996). *De sociale segmentatie van Nederland in 2015*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid / Sdu.
- Goldthorpe, J.H. (1980). *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- Goldthorpe, J. en A. McKnight (2004). *The Economic Basis of Social Class*. Londen: London School of Economics.
- Granovetter, M.S. (1973). The Strength of Weak Ties. In: *American Journal of Sociology*, jg. 78, nr. 6, p. 1360-1380.
- Granovetter, M. (1974). *Getting a Job*. Cambridge: Harvard University Press.
- Grossman, M. (1972). On the Concept of Health Capital and the Demand for Health. In: *Journal of Political Economy*, jg. 80, nr. 2, p. 223-255.
- Hakim, C. (2010). Erotic Capital. In: *European Sociological Review*, jg. 26, nr. 5, p. 499-518.
- Häuberer, J. (2011). *Social Capital Theory; Towards a Methodological Framework*. Wiesbaden: vs Verlag für Sozialwissenschaften / Springer Fachmedien.
- Herrnstein, R.J. en C. Murray (1994). *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*. New York: Simon and Shuster.
- Hurst, C.E. (2007). *Social Inequality: Forms, Causes and Consequences*. Boston: Pearson.
- Inkeles, A. en D.H. Smith (1974). *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lenski, G.E. (1984). *Power and Privilege; A Theory of Social Stratification*. Chapel Hill / Londen: The University of North Carolina Press.
- Lenski, G. (2005). *Ecological-Evolutionary Theory: Principles and Applications*. Boulder: Paradigm Publishers.
- Lipset, S.M. en S. Rokkan (1967). Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction. In: S.M. Lipset en S. Rokkan (red.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives* (p. 1-64). New York: The Free Press.
- Lin, N. (2000). Inequality in Social Capital. In: *Contemporary Sociology*, jg. 29, nr. 6, p. 785-799.
- Lin, N. (2001). *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marshall, G., A. Swift en S. Roberts (1997). *Against the Odds? Social Class and Social Justice in Industrial Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Marx, K. en F. Engels (1848). *Manifest der Kommunistischen Partei*. Londen: J.E. Burghard.
- Mollenhorst, G., B. Völker en H. Flap (2008). Social Contexts and Personal Relationships: The Effect of Meeting Opportunities on Similarity for Personal Relationships of Different Strength. In: *Social Networks*, jg. 30, nr. 1, p. 60-68.
- Nielsen, F. (2007). Economic inequality, Pareto, and sociology: The route not taken. In: *American Behavioral Scientist*, jg. 50, nr. 5, p. 619-638.
- Nolan, P. en G. Lenski (2011). *Human Societies; An Introduction to Macrosociology*. Boulder / Londen: Paradigm Publishers.
- Pareto, V. (1897). *Cours d'économie politique*. Lausanne: Rouge.
- Pareto, V. (1909). *Manuel d'économie politique*. Parijs: V. Giard & P. Brière.
- Pareto V. (1916/1935). *The Mind and Society. A Treatise on General Sociology*. New York: Dover.
- Peterson, R. A. (1992). Understanding audience segmentation: From elite and mass to omnivore and univore. In: *Poetics*, jg. 21, nr. 4, p. 243-258.

- Peterson, R. A. (2005). Problems in comparative research: The example of omnivorousness. In: *Poetics*, jg. 33, nr. 5/6, p. 257–282.
- Piketty, Th. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge / Londen: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Putnam, R.D. (1995). Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America. In: *PS: Political Science and Politics*, jg. 28, nr. 4, p. 664-683.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon Schuster.
- Rostow, W.W. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Savage, M., F. Devine, N. Cunningham, M. Taylor, Y. Li, J. Hjellbrekke, B. Le Roux, S. Friedman en A. Miles (2013). A new model of social class? Findings from the BBC's great British class survey experiment. In: *Sociology*, jg. 47, nr. 2, p. 219-250.
- Sixma, H. en W. Ultee (1983). Een beroepsprestigeschaal voor Nederland in de jaren tachtig. In: *Mens en maatschappij*, jg. 58, nr. 4, p. 360-382.
- Swaan, A. De (2001). *Words of the World : The Global Language System*. Malden: Polity Press.
- Thurow, L.C. (1969). *Poverty and Discrimination*. Washington DC: The Brookings Institution.
- Treiman, D. J. (1977). *Occupational Prestige in Comparative Perspective*. New York: Academic Press.
- Tulder, J.J.M. van (1962). *De beroepsmobiliteit in Nederland van 1919 tot 1954*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Ultee, W., W. Arts en H. Flap (2009). *Sociologie: Vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Völker, B. en H. Flap (2008). *Reproduction of Inequality in the Netherlands through the Creation of and Returns to Social Capital* (paper International Social Capital Conference in Taiwan, mei 2008). Te raadplegen via http://www.researchgate.net/publication/47340705_Reproduction_of_inequality_in_the_Netherlands_through_the_creation_of_and_returns_to_social_capital
- Weber, M. (1917/1968). Wissenschaft als Beruf. In: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre* (p. 582-613). Tübingen: Mohr.
- Weber, M. (1922). *Wirtschaft und Gesellschaft (Grundriss der Sozialökonomik, III. Abteilung)*. Tübingen: J.C.B. Mohr Verlag.
- Weber, M. (1946). Class, status, party. In: H.H. Gerth en C. Wright Mills (red.), *Max Weber: Essays in Sociology* (p. 180-195). Oxford: Oxford University Press.
- Western, M. en E.O. Wright (1994). The Permeability of Class Boundaries to Intergenerational Mobility among Men in the United States, Canada, Norway, and Sweden. In: *American Sociological Review*, jg. 59, nr. 4, p. 606-629.
- Wright, E.O. (2005). *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

3

Een ideaal met een keerzijde

3 Een ideaal met een keerzijde

Lex Herweijer en Edith Josten

3.1 Verschuiving van herkomst naar verdienste

In een meritocratie worden posities op de maatschappelijke ladder verdeeld op basis van persoonlijke verdienste. Niet het milieu waarin men wordt geboren of de omstandigheden waaronder men opgroeit, maar talent, vaardigheden en inzet zijn bepalend voor de te bereiken maatschappelijke status. Onderwijs speelt hierbij een centrale rol. Het brengt talent van jongeren tot ontwikkeling en selecteert hen op basis van gebleken vaardigheden voor onderwijstrajecten met verschillende bestemmingen. Op de arbeidsmarkt fungeert de gevolgde opleiding als belangrijke graadmeter voor capaciteiten. Goldthorpe en Jackson (2008) definiëren het proces van meritocratisering aan de hand van drie verschuivingen: succes in het onderwijs hangt steeds meer af van alleen de gebleken individuele vaardigheden; onderwijskwalificaties worden steeds bepalender voor het niveau van het werk dat men doet; en de sociale herkomst is niet meer van invloed op het profijt van onderwijskwalificaties op de arbeidsmarkt.

Voor de kansarme groepen uit de vroegere standensamenleving heeft meritocratie de belofte in zich van emancipatie: wie talent heeft en zich inzet kan het ver schoppen, ongeacht waar zijn of haar wieg heeft gestaan. Meritocratisering maakt sociale stijging mogelijk via het onderwijs. Omdat verdienste centraal staat zou het meritocratische principe ook een rechtvaardiging bieden voor de ongelijkheid in de samenleving (Bell 1972; geciteerd in Goldthorpe en Jackson 2008). Essentieel is dat het onderwijs daadwerkelijk gelijke kansen biedt.

Het centraal stellen van verdienste en de gevolgde opleiding als graadmeter daarvoor, kan echter nieuwe problemen en ongelijkheden oproepen. Met de satire *The rise of meritocracy 1870-2033* wilde de Britse socioloog en politicus Michael Young wijzen op de schaduwkant van een meritocratie (Young 1958). Hij schetst een Britse samenleving die in 2034 volledig is geordend naar verdienste. Dankzij meritocratisering stroomden begaafde kinderen uit de lagere sociale klassen aanvankelijk door naar de hogere klassen. Omdat talent erfelijk is en huwelijkspartners vaak een vergelijkbare opleiding en IQ hebben, werd het lidmaatschap van sociale klassen echter in toenemende mate erfelijk. De mobiliteit tussen sociale klassen die eerst toenam, kwam hierdoor uiteindelijk stil te vallen. Omdat iedereen alle kansen heeft gehad in de meritocratie van 2034, is het lot van de lagere klassen betreurenswaardig: *'Are they not bound to recognize that they have an inferior status- not as in the past because they were denied opportunity; but because they are inferior?'* (Young 1958: 107-108).

Het staat dus niet vast dat meritocratisering de openheid van de samenleving blijvend vergroot. In het scenario van *The rise of meritocracy* ontstaat opnieuw ongelijkheid van onderwijskansen tussen sociale klassen, maar krijgt deze een andere basis. Een laag opleidingsniveau is daarin steeds minder toe te schrijven aan ongelijke omstandigheden, en steeds meer aan een overgeërfd gebrek aan talent. Hetzelfde gaat op voor een slechte positie op de arbeidsmarkt, omdat die in een meritocratie vooral afhangt van het behaalde opleidingsniveau. De segmentatie van de samenleving zou dus een min of meer cognitieve basis kunnen krijgen (Elchardus 2013).

Tegelijkertijd bestaat de angst dat de positie van laag- en middelbaar opgeleiden onder druk staat op de arbeidsmarkt (bv. Ter Weel 2012; Frey en Osborne 2013). Als dat inderdaad zo is, gaat opleidingsniveau niet alleen sterker samenhangen met cognitieve vermogens, maar pakt een achterstand erin ook nog eens nadeliger uit. Mensen lopen dan het risico gemarginaliseerd te raken.

Swierstra en Tonkens (2011) wijzen in navolging van Young (1958) daarnaast op de mogelijk nadelige gevolgen van meritocratisering voor het zelfrespect van laaggeschoolden: een lage scholing zal steeds meer worden gezien als persoonlijk falen (Elchardus 2002).

Opleidingsverschillen werken ook door op andere terreinen zoals partnerkeuze, leefstijl, gezondheid, opvattingen over maatschappelijke kwesties, politieke participatie enzovoort. Als verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden op uiteenlopende terreinen steeds meer gaan samenvallen, worden tegenstellingen scherper. Door bewustzijn van deze verschillen zouden lager- en hogeropgeleiden tegen over elkaar kunnen komen te staan (Elchardus 2012).

In dit hoofdstuk bespreken we meritocratisering in het onderwijs en op arbeidsmarkt. In het onderwijs bekijken we het meritocratische gehalte van schoollooppbanen. Op de arbeidsmarkt onderzoeken we de betekenis van opleiding voor de baankansen. Passen de veranderingen die zich hebben voorgedaan bij de moderniseringstheorie (hoofdstuk 2), die uitgaat van een toenemende sociale mobiliteit doordat onderwijskansen gelijkjer verdeeld raken en beroepsposities meer gaan afhangen van het eigen opleidingsniveau en minder van het milieu van herkomst? Of zijn er aanwijzingen voor een verharding van de segmentatie van de samenleving, zoals in de toekomstschets van Michael Young? Verder bespreken we in hoeverre het opleidingsniveau samenhangt met uitkomsten op enkele andere belangrijke levensterreinen, te weten partnerkeuze, contacten en netwerken, en gezondheid.

3.2 Een gelijk speelveld in het onderwijs?

Kenmerkend voor meritocratisch ingericht onderwijs is het streven ieders talent te ontwikkelen en leerprestaties te optimaliseren. Toetsen, examens en diploma's spelen een centrale rol: ze geven inzicht in prestaties, erkennen deze, en vormen de basis voor selectie van leerlingen. De laatste jaren zijn maatregelen genomen en worden accenten gelegd in het beleid die het meritocratische gehalte van de inrichting van het onderwijs lijken te versterken. Er komt een verplichte eindtoets in het basisonderwijs, er

zijn vaardigheidsnormen voor Nederlandse taal en rekenen/wiskunde geïntroduceerd in het funderend onderwijs en de slaagregels voor het eindexamen zijn aangescherpt om de waarde van het diploma te waarborgen. Eerder werd de kwalificatieplicht ingevoerd, opdat jongeren ten minste een startkwalificatie (een diploma havo, vwo of mbo niveau 2) halen.

In meritocratisch onderwijs is succes afhankelijk van talent en inzet, en niet van 'ascriptionele' kenmerken zoals het sociale milieu, het geslacht of de etnische herkomst. Meritocratisch onderwijs biedt een 'gelijk speelveld' aan jongeren, ongeacht hun achtergrond (Meijnen 2004). De overheid probeert sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw ongelijke onderwijskansen als gevolg sociale, culturele of economische omstandigheden terug te dringen en zo het meritocratische gehalte van schoolloopbanen te vergroten. Of schoolloopbanen meritocratischer verlopen dan voorheen wordt in de regel afgemeten aan het verminderen van verschillen in onderwijskansen tussen kinderen met verschillende achtergronden. Wat het meritocratische eindpunt is van de ontwikkeling naar meer gelijke kansen is echter niet duidelijk. Als het scenario van Young (1958) werkelijkheid zou worden, raakt talent ongelijk verdeeld over sociale milieus. In de praktijk is de verdeling van talent over herkomstmilieus echter niet goed te bepalen. Indien onderwijskansen van kinderen uit het laagopgeleide milieu niet verbeteren, hoeft dat niet te wijzen op begreisd talent. Het laagopgeleide milieu kan door de groei van onderwijsdeelnemers van karakter zijn veranderd. Er zijn nu waarschijnlijk minder ouders die door omstandigheden zijn blijven steken op een laag opleidingsniveau maar eigenlijk meer in hun mars hebben. Dat kan doorwerken in de ondersteuning en de sociaal-culturele bagage die ze hun kinderen kunnen meegeven.

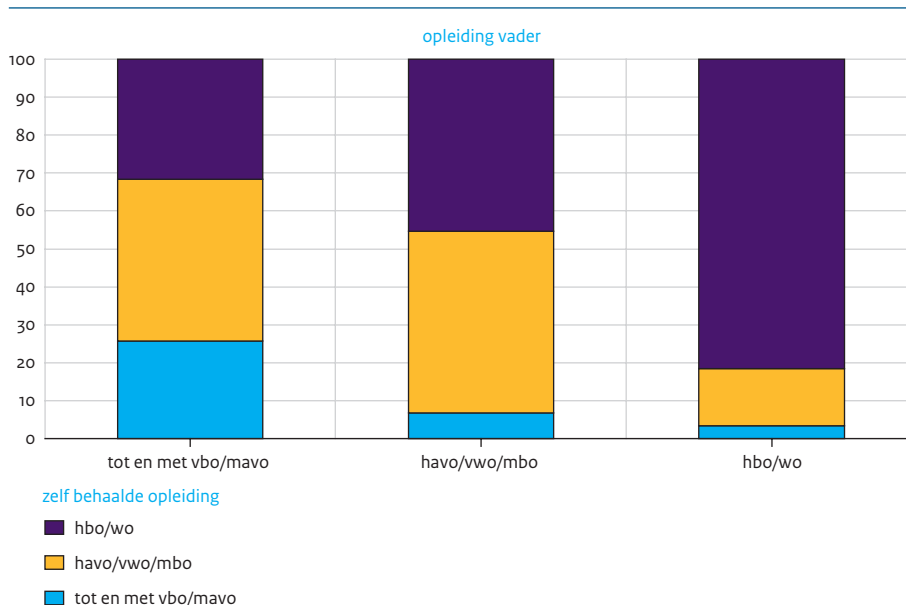
Meer gelijkheid van onderwijskansen

De deelname aan voortgezette en hogere opleidingen is de afgelopen decennia sterk toegenomen. Onderzoek naar veranderingen in onderwijskansen laat zien dat dit over de langere termijn gezien gepaard is gegaan met een vermindering van de samenhang tussen het ouderlijk milieu en het zelf gerealiseerde opleidingsniveau (De Graaf en Ganzeboom 1993; Breen et al. 2009; Ganzeboom en Luijkx 2004a; Buis 2010). Nederland is qua onderwijskansen dus opener geworden, in lijn met de voorspelling van de moderniseringstheorie. Door de groei van onderwijsdeelnemers kreeg de eerste overgang in het onderwijs (het verschil tussen alleen basisonderwijs versus tenminste enig diploma) minder invloed op het behaalde eindniveau. De tweede overgang (het verschil tussen lbo/mavo versus havo/vwo), waarbij de milieu-ongelijkheid minder groot is, werd belangrijker voor het eindniveau (Buis 2010). Of de trend naar meer gelijke kansen ook doorzet bij recente cohorten volwassenen is niet duidelijk. Buis (2010) concludeert dat de ongelijkheid bij recente cohorten niet meer lijkt af te nemen, maar houdt vanwege statistische beperkingen een slag om de arm.¹ Breen et al. (2009) stellen dat de trend naar meer gelijkheid van onderwijskansen die zij in verschillende Europese landen aantreffen zich met name voltrok bij cohorten die onderwijs volgden in de periode 1950-1975. Tieben (2009) vond dat de verdeling over niveaus van voortgezet onderwijs in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog minder afhankelijk werd van de ouderlijke beroepsstatus. Verschillen naar ouderlijk opleidingsniveau werden aanvankelijk

eveneens kleiner, maar namen de laatste decennia weer toe. Ondanks de toegenomen gelijkheid van kansen is de samenhang tussen het zelf behaalde opleidingsniveau en het milieu van herkomst nog steeds aanzienlijk bij volwassenen geboren in de periode 1965-1984 (figuur 3.1). Acht van de tien volwassenen met een hogeropgeleide vader hebben zelf ook een hbo- of wo-diploma; bij de volwassenen met lageropgeleide ouders (tot en met vbo/mavo) zijn dat er 'slechts' ongeveer drie van de tien. Uit dat laatste cijfer blijkt niettemin dat de opwaartse mobiliteit vanuit het laagopgeleide milieu niet is stilgevallen.²

Figuur 3.1

Opleidingsniveau naar opleiding van herkomstsmilieu,^a volwassenen geboren in de periode 1965-1984 (in procenten)

a Hoogst voltooide opleiding van de vader.

Bron: SCP (ViN'14)

Ongelijke prestaties versus ongelijke keuze en selectie

We kunnen scherper zicht krijgen op het meritocratische gehalte van schoolloopbanen aan de hand van het onderscheid tussen het zogenoemde primaire en secundaire effect van het milieu van herkomst (Boudon 1974). Het primaire effect is de invloed op leerprestaties en kan het gevolg zijn van omgevingsfactoren en aanleg. Het secundaire effect heeft betrekking op verschillen die niet te herleiden zijn tot eerdere prestaties en manifesteert zich met name indien jongeren uit verschillende milieus van herkomst bij gelijke geschiktheid ongelijke keuzen maken of ongelijk worden geselecteerd bij overgangen in de onderwijsloopbaan. Dit staat op gespannen voet met het uitgangspunt

van meritocratie. Ongelijke keuzen van leerlingen met verschillende achtergronden kunnen het gevolg zijn van een verschil in afweging tussen de kosten en opbrengsten van een vervolgopleiding en van een verschil in inschatting van de kans op succes. Het gaat niet alleen om de financiële kosten van een opleiding, maar ook om de ‘sociale’ kosten. Omdat ouders en hun kinderen sociale daling willen voorkomen kiezen ze het onderwijs dat daarvoor nodig is (Van de Werfhorst en Van der Heide 2007).

Het primaire effect van het milieu van herkomst is lastiger te wegen vanuit het oogpunt van meritocratie, omdat het mede het gevolg kan zijn van verschillen in aanleg. De verhouding tussen aanleg en omgevingsfactoren is complex en de invloeden van beide zijn niet goed van elkaar te scheiden (Leseman 2005).

Hardnekkige verschillen in prestaties in het basisonderwijs

Al vroeg in het basisonderwijs zijn flinke verschillen in ontwikkeling zichtbaar tussen kinderen uit lager- en hogeropgeleide milieus. Deze blijken in de loop van het basisonderwijs lastig weg te werken (Roeleveld et al. 2011; Kloosterman 2010). Ook door de tijd heen zijn ze hardnekkig: in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw zijn de prestatieverschillen aan het einde van het basisonderwijs tussen kinderen uit lager- en hogeropgeleide milieus niet verminderd (Talsma 1995; Sinkeldam 1997; Kloosterman 2010). Ook in de periode daarna bleven ze bestaan, vooral bij autochtone kinderen (Roeleveld et al. 2011: 56, Mulder et al. 2014). Vogels en Bronneman-Helmerts (2003) vonden zelfs een toenemende achterstand van leerlingen uit het autochtone laagopgeleide milieu in de jaren negentig. Toch lijkt er nog wel ‘enige rek’ te zitten in deze groep, want een vergelijking tussen leerprestaties en cognitieve capaciteiten laat zien dat autochtone basisschoolleerlingen met lageropgeleide ouders wat vaker onderpresteren (Roeleveld et al. 2011). Volgens het onderzoek van Mulder et al. (2014) is er een verschil in cognitieve capaciteiten, maar blijken daarnaast ook omstandigheden op scholen en in gezinnen een rol te spelen bij het ontstaan van de achterstand van deze groep (met name de lagere verwachtingen van leerkrachten over deze leerlingen en de geringe betrokkenheid van hun ouders bij het onderwijs). Leerlingen met een niet-westerse achtergrond hebben hun grote achterstand voor een flink deel ingelopen sinds de jaren negentig (Gijsberts en Iedema 2011). Meritocratisering van schoolloopbanen lijkt zich in het basisonderwijs dus vooral te voltrekken bij de niet-westerse groep, hoewel haar achterstand nog aanzienlijk is.

Meritocratische selectie bij de overgang van basis- naar voortgezet onderwijs?

Vanuit meritocratisch oogpunt is het belangrijk dat het advies van de basisschool over het geschikte niveau van voortgezet onderwijs in overeenstemming is met het prestatieniveau van leerlingen. Om de selectie een objectievere basis te geven en onderschatting van de mogelijkheden van kinderen uit lagere milieus tegen te gaan, kwam met de Mammoetwet uit 1963 de verplichting van een eindtoets voor toelating tot de hogere niveaus van voortgezet onderwijs, naast een verplicht advies over het meest geschikte vervolgonderwijs (Dronkers 2007). Dat het advies en het prestatieniveau volgens een eindtoets niet altijd overeenkomen is vrijwel onvermijdelijk, omdat ook andere eigenschappen van leerlingen worden meegewogen, maar een verschil

mag niet systematisch nadelig uitvallen voor bepaalde groepen leerlingen. Roeleveld et al. (2011) concluderen dat het advies van de basisschool tegenwoordig in grote lijnen overeenstemt met het prestatieniveau van leerlingen, maar zij zien nog steeds enige onderschatting van autochtone leerlingen uit het laagopgeleide milieu en een lichte overschatting van autochtone kinderen uit het hoogopgeleide milieu (zie ook Timmermans et al. 2013; Inspectie van het Onderwijs 2014a). Daarnaast krijgen jongens iets vaker dan meisjes een laag advies in vergelijking met de toetsscore (Inspectie van het onderwijs 2014b). Luyten en Bosker (2004) stelden vast dat achtergronden van leerlingen bij het advies een grotere rol spelen (en prestaties een kleinere) op scholen die niet meededen aan de eindtoets van het Cito. De eindtoets vervulde kennelijk de functie waarvoor hij begin jaren zeventig werd ingevoerd. Roeleveld et al. (2011) vonden alleen een lichte onder advisering van individuele leerlingen die niet aan de toets meededen.

De meeste leerlingen starten in het voortgezet onderwijs op een niveau dat strookt met hun score op de eindtoets, maar er zijn wel afwijkingen. In dat geval volgen leerlingen vaker een hoger dan een lager niveau (Hakkenes en De Wijs 2012; Inspectie van het Onderwijs 2014a).³ In welke mate afwijkingen samenhangen met het milieu van herkomst, is niet helemaal duidelijk. Er is onderzoek waaruit blijkt dat het milieu van herkomst al in de jaren negentig van de vorige eeuw nog slechts een beperkte rechtstreekse invloed had op het niveau waarop leerlingen startten in het voortgezet onderwijs (Bakker en Cremers 1994; Bronneman-Helmers et al. 2002; Luyten 2004; TK 2007/2008). De selectie voor niveaus van voortgezet onderwijs lijkt dus goeddeels meritocratisch te verlopen, want ze is in overeenstemming met het prestatieniveau aan het einde van het basisonderwijs. In de loop van de jaren negentig nam de voorspellende waarde van de score op de Cito-eindtoets voor het niveau van voortgezet onderwijs verder toe (TK 2007/2008).

Niettemin gingen leerlingen met hogeropgeleide ouders bij een gelijk prestatieniveau na afronding van de selectie in de brugperiode eind jaren negentig nog aanzienlijk vaker naar havo of vwo dan leerlingen met lageropgeleide ouders (Kloosterman 2010; CBS 2004). Daarbij kan meespelen dat leerlingen met lageropgeleide ouders tijdens de brugperiode van een of twee jaar vaker afstromen naar een lager niveau. Het CBS (2014a) constateert dat leerlingen met lageropgeleide ouders in derde leerjaar vaker een lager type onderwijs volgen dan verwacht op basis van hun score op de eindtoets. In het derde jaar van het voortgezet onderwijs volgen leerlingen met een hogeropgeleide vader uiteindelijk twee keer zo vaak havo of vwo (79%) als leerlingen met een lageropgeleide vader (40%; Van Gaalen et al. 2014).

Verdere toename van verschillen in de loop van het voortgezet onderwijs

In de loop van het voortgezet onderwijs nemen de niveaoverschillen tussen leerlingen uit lagere en hogere milieus verder toe (De Boer et al. 2010; Kloosterman 2010; Tieben 2009). Leerlingen uit gezinnen met weinig inkomen halen vaker een ten opzichte van hun Cito-eindtoetsscore laag diploma (Hakkenes en De Wijs 2012).

Verschillen in keuze bij de overgang naar het hoger onderwijs

Ook bij de overgang naar het hoger onderwijs speelt het milieu van herkomst een zekere rol. De verschillen in doorstroom vanuit havo en vwo naar vervolgonderwijs verminderten in de jaren tachtig en negentig (De Jong et al. 1998; Kloosterman 2010, maar niet volgens Tieben 2009), maar bleven nog wel. Jongeren met hoogopgeleide ouders kiezen vaker voor de hoogst mogelijke vervolgopleiding, jongeren met lageropgeleide ouders maken vaker een voorzichtige keuze: mbo in plaats van hbo, hbo in plaats van wo (Tieben 2009; Kloosterman 2010). Scholieren met een niet-westerse achtergrond kiezen juist vaker voor de hoogst mogelijke vervolgopleiding (Herweijer 2011).

Conclusie: vroege verschillen in prestaties zijn belangrijk

Uiteindelijk resulteren er aanzienlijke verschillen in opleidingsniveau tussen jongeren uit verschillende herkomstmilieus. De verschillen in prestaties in het basisonderwijs zijn tot op grote hoogte de basis voor de ongelijke verdeling over niveaus van voortgezet onderwijs, die op haar beurt in belangrijke mate bepalend is voor de deelname aan het hoger onderwijs.

De vraag naar het meritocratische gehalte van de prestatieverschillen in het basisonderwijs tussen kinderen uit verschillende milieus is lastig te beantwoorden, maar er zijn aanwijzingen dat verschillen in omstandigheden mede bepalend zijn. Door verschillen in keuzen en in succes bij het doorlopen van opleidingen neemt de kloof tussen kinderen met uit lagere en hogere sociale milieus verder toe: schoolloopbanen na het basisonderwijs verlopen in dat opzicht niet volledig meritocratisch.

Vroege selectie en het risico van onderbenutting van talent

Bezwaarlijk voor het optimaal benutten van talenten is de gesegmenteerde structuur van het voortgezet onderwijs. De selectie op basis van de gebleken capaciteiten aan het einde van het basisonderwijs zal nooit perfect zijn, maar heeft daarna wel een zichzelf bestendig karakter (Meijnen 2004). In het gesegmenteerde voortgezet onderwijs, waarin de stromen hun eigen programma en leerlingenpopulatie hebben, kunnen de prestatieverschillen die aan het einde van het basisonderwijs bestaan verder toenemen (Dronkers 2007). Internationaal vergelijkend onderzoek laat inderdaad zien dat de milieuverschillen in een gesegmenteerd stelsel van voortgezet onderwijs met vroege selectie in het algemeen groter zijn dan in geïntegreerde stelsels (Van de Werfhorst en Mijs 2010; Onderwijsraad 2010). Er is dus een risico dat talent van leerlingen uit de lagere milieus door vroege selectie vaker onbenut blijft. Aan de andere kant lijken de meest getalenteerde leerlingen te profiteren van vroege selectie, omdat zij in naar prestatieniveau homogene klassen les kunnen krijgen (Onderwijsraad 2010). Vanuit het gezichtspunt van de benutting en ontplooiing van talent is het dus lastig om eenduidige conclusies te trekken over de wenselijkheid van uitstel van selectie. Door meer flexibiliteit bij de overgang van basis- naar voortgezet onderwijs en een minder strikte scheiding tussen niveaus, kunnen de nadelen van vroege selectie worden verminderd (Onderwijsraad 2010).

Invloed van het sociaal leenstelsel op toegankelijkheid hoger onderwijs?

Om het hoger onderwijs toegankelijk te maken geeft de overheid studenten financiële ondersteuning. De vraag is welke invloed de voorgenomen afschaffing van de basisbeurs zal hebben op de toegankelijkheid van het hoger onderwijs. Studenten die niet op hun ouders kunnen terugvallen en geen andere inkomsten weten aan te boren, zullen in de toekomst meer schulden moeten maken. Voor de lagere inkomens wordt het wegvallen van de basisbeurs verzacht door een verhoging van de aanvullende beurs. Ook houdt de voorgestelde regeling voor de aflossing van de schuld rekening met de draagkracht van afgestudeerden (TK 2013/2014).

Uit buitenlandse ervaringen blijkt dat de deelname aan hoger onderwijs in het algemeen niet erg prijsgevoelig is (Vossensteijn et al. 2013; CPB 2010). Er zijn indicaties van een grotere prijsgevoeligheid en sterkere weerzin tegen schulden bij jongeren uit de lagere sociaaleconomische klassen, maar ook is gebleken dat de milieu-ongelijkheid in deelname niet toenam nadat hoger onderwijs duurder werd. Compenserende maatregelen voor de lagere inkomens lijken daarbij een rol te spelen. Volgens een verkennend onderzoek zal een deel van de mbo'ers uit de lagere inkomensgroepen mogelijk afzien van een vervolgstudie in het hbo als de basisbeurs wegvalt en wordt vervangen door een lening. Jongeren op havo en vwo zullen zich volgens deze verkenning waarschijnlijk weinig of niet laten afschrikken (Turkenburg et al. 2013).

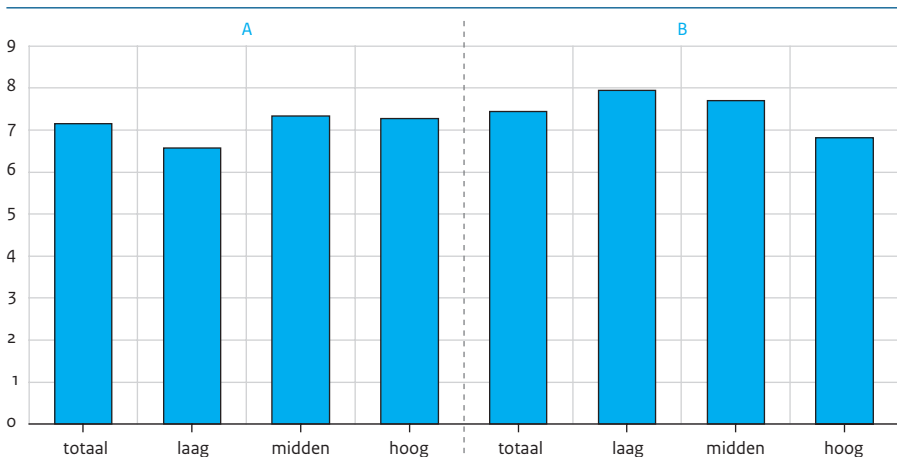
Meningen over onderwijskansen

Hoe denkt de bevolking over het meritocratische gehalte van schoolloopbanen? In de enquête Verschil in Nederland (zie hoofdstuk 1) is respondenten de stelling voorgelegd dat iedereen die aanleg heeft en zich inzet ver kan komen in het onderwijs. Volwassenen in huishoudens met kinderen tot 18 jaar zijn het hier overwegend mee eens (een score van 7 op een schaal van 1 tot 10), zij het dat lageropgeleiden wel wat vaker een voorbehoud maken (figuur 3.2).

Enigszins haaks op deze overwegende instemming staat de eveneens grote instemming met de stelling dat de kosten van een opleiding in het hoger onderwijs een belemmering vormen voor deelname voor jongeren uit gezinnen met weinig inkomen (gemiddelde score 7,4; figuur 3.2). Lager- en middelbaar opgeleiden zijn het daar nog meer mee eens dan hogeropgeleiden. Hogeropgeleiden zijn waarschijnlijk vaker van mening dat studiefinanciering de toegankelijkheid van het hoger onderwijs waarborgt voor de lagere inkomens.

Figuur 3.2

Mening over onderwijskansen en financiële toegankelijkheid van het hoger onderwijs naar opleidingsniveau,^a volwassenen in huishoudens met een of meer kinderen van 18 jaar of jonger, 2014 (in gemiddelden)^b

- a Laag = tot en met vbo/mavo, midden = havo/vwo/mbo, hoog = hbo/wo. Voorgelegde stellingen waren: 'Het maakt niet uit of je arm of rijk bent; iedereen kan ver komen in het onderwijs, als je aanleg hebt en je ervoor inzet' (A) en 'De kosten van een studie aan een universiteit of hogeschool zijn een belemmering om te gaan studeren voor jongeren uit gezinnen met weinig inkomen.' (B)
- b Gemiddelde op een schaal van 1 ('helemaal mee oneens') tot 10 ('helemaal mee eens').

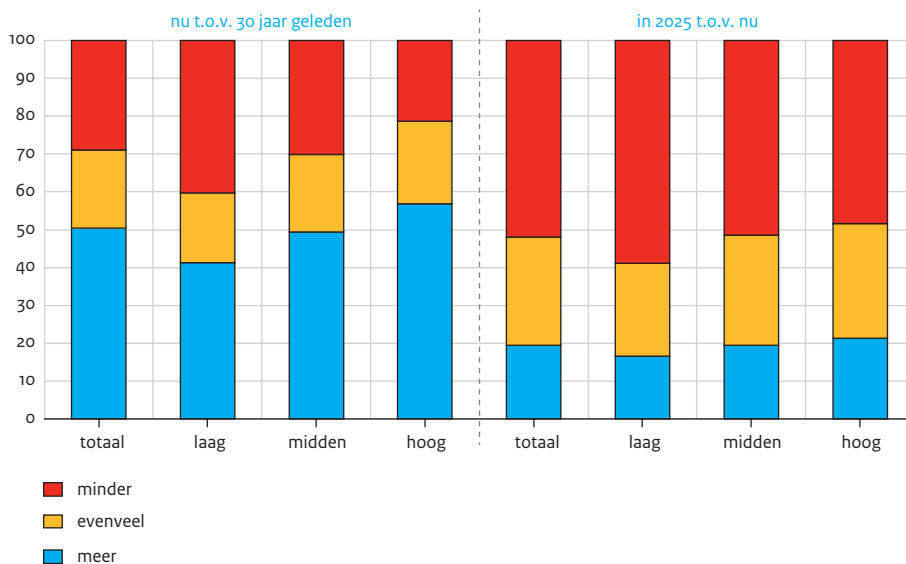
Bron: SCP (ViN'14)

Weinig optimisme over toekomstige kansen op hoger onderwijs voor lagere milieus

De verwachtingen over de kansen van jongeren uit de lagere sociale milieus om in de toekomst hoger onderwijs af te ronden zijn niet onverdeeld positief. Iets meer dan de helft van de volwassenen in huishoudens met kinderen tot 18 jaar denkt dat die kans in 2025 zal zijn verslechterd ten opzichte van nu (figuur 3.3). Lageropgeleiden zijn nog iets pessimistischer dan middelbaar en hogeropgeleiden. Dit sluit aan bij hun twijfels over de betaalbaarheid van hoger onderwijs voor de lagere inkomensgroepen.

Figuur 3.3

Mening over verandering in kans van jongeren uit de lagere sociale milieus op afronding van hoger onderwijs, volwassenen in huishoudens met een of meer kinderen van 18 jaar of jonger, naar opleidingsniveau^a, 2014 (in procenten)

a Laag = tot en met vbo/mavo, midden = havo/vwo/mbo, hoog = hbo/wo.

Bron: scp (ViN'14)

Opvallend is het contrast met het veel positievere oordeel over veranderingen in het verleden. De helft denkt dat de perspectieven voor jongeren uit de lagere sociale milieus nu gunstiger zijn dan in het verleden, en maar drie op de tien denken dat er de afgelopen decennia een verslechtering is opgetreden (figuur 3.3). Hogeropgeleiden zijn nog positiever over de veranderingen van de afgelopen decennia dan lageropgeleiden, maar over de toekomst hebben ook hogeropgeleiden geen hoge verwachting. Mogelijk speelt de aangekondigde afschaffing van de basisbeurs hierbij een rol.

Verdeelde meningen over het moment van selectie in het voortgezet onderwijs

Er kleven nadelen aan de vroege leeftijd waarop leerlingen worden geselecteerd voor verschillende niveaus van voortgezet onderwijs. Hoe denken ouders over het selectiemoment? Uit een peiling die de Onderwijsraad enkele jaren geleden liet uitvoeren kwam naar voren dat de mening van ouders afhangt van het niveau waarop hun kind presteert. Ouders van kinderen met een hoog schooladvies (havo/vwo, vwo) vinden het huidige selectiemoment (12 jaar) in de regel prima. In mindere mate geldt dat ook voor ouders van kinderen met een laag advies (vmbo basis/kader). Veel ouders van leerlingen met een advies op middenniveau (vmbo gl/tl, vmbo tl/havo) vinden het huidige selectiemoment

echter te vroeg (Onderwijsraad 2010). Ouders van kinderen met een hoog advies lijken het wenselijk te vinden dat hun kinderen onderwijs krijgen dat past bij hun relatief hoge prestatieniveau, zonder te worden opgehouden door leerlingen van een lager niveau. Ouders van kinderen met een advies op middenniveau lijken de verschillende mogelijkheden liever nog open te willen houden, zodat hun kind alsnog kan doorstromen naar een hoger niveau. Voor ouders van kinderen met een laag advies is die overweging weer minder belangrijk, wellicht omdat ze doorstromen geen reële optie vinden.

3.3 De invloed van afkomst en opleiding op de arbeidsmarktpositie

De onderwijskansen zijn op de langere termijn dus gelijk(er) geworden, maar het ouderlijk milieu heeft nog steeds een duidelijk effect. Is op de arbeidsmarkt hetzelfde gebeurd? Als de arbeidsmarkt meritocratischer wordt, manifesteert zich dat ten eerste in een afnemende invloed van herkomst op de arbeidspositie (zie ook § 3.1). Herkomst heeft zowel een *indirect* als *direct* effect (Ganzeboom en Luijkx 2004a; Ganzeboom en Luijkx 2004b). Het indirecte effect loopt via opleiding: kinderen met hoogopgeleide ouders doen vaker zelf ook een vervolgstudie op dat niveau, en een hoge opleiding verbetert de kansen op de arbeidsmarkt. Zoals in paragraaf 3.2 al is besproken nam de invloed van herkomst op opleiding af. Het directe effect loopt rechtstreeks van het ouderlijk milieu naar de beroepspositie: toegang tot banen via het ouderlijk netwerk (sociaal kapitaal), overdracht van voorkeuren, gedrag en taalgebruik die met leden uit dezelfde sociale klasse worden gedeeld (cultureel kapitaal) en opvolging in het eigen bedrijf (economisch kapitaal) (Ganzeboom en Luijkx 2004a; Bourdieu 1986).

Ouderlijk milieu minder bepalend dan vroeger voor eigen positie arbeidsmarkt

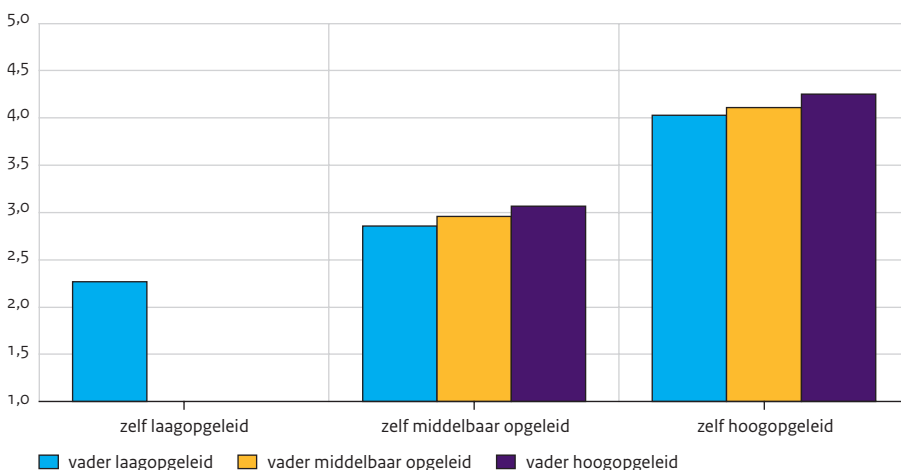
Het directe effect wordt afgemeten aan de arbeidspositie van mensen met een gelijk opleidingsniveau maar uit verschillende sociale klassen. Meestal onderzoekt men of hun beroepsniveau hoger is als hun ouders een hogere positie hadden.

Volgens de meeste Nederlandse studies kromp het directe effect de afgelopen decennia. De arbeidsmarkt werd dus, net als het onderwijs, opener dan voorheen. Zo werd de samenhang tussen beroepsklasse van vader en kind onder 25-65-jarigen met hetzelfde opleidingsniveau tussen 1970 en 2006 steeds kleiner (Ganzeboom en Luijkx 2004b; Ganzeboom en Luijkx 2004a; Güveli et al. 2012). Dat kwam vooral doordat de invloed op de eerste baan slonk. Sociale klasse was al niet zo belangrijk voor de doorgroei later in de loopbaan van mensen die op hetzelfde niveau waren gestart (Tolsma en Wolbers 2010; 2014).⁴

Ondanks de kleinere invloed van ouderlijk milieu hebben mensen uit een hogere sociale klasse nog steeds enige voorsprong in beroepsniveau op mensen met een gelijke opleiding uit een lagere sociale klasse. Het verschil is beperkt; het zelf behaalde diploma is vele malen belangrijker (figuur 3.4; zie ook Tolsma en Wolbers 2014). Ook op andere aspecten van de arbeidsmarktpositie was er weinig effect. Zo hadden zij, volgens analyses op het Arbeidsaanbodpanel 2010-2012 van het SCP, eveneens een iets hoger uurloon. De mate van werkloosheid verschilde niet.⁵ Dat wijst erop dat afkomst vooral wat voordelen biedt voor het niveau waarop iemand begint, maar niet voor het hebben van werk op zich.

Figuur 3.4

Beroepsniveau^a van 25-45-jarigen, naar eigen opleiding en die van de vader, 2010-2012
(in gemiddelden)^b

a Beroepsniveau is gemeten op een vijfpuntsschaal: 1= basisschool, 2 = vmbo, 3 = mbo, 4 = hbo en 5 = wo.

b Er zijn te weinig waarnemingen van laagopgeleiden met een middelbaar of hogeropgeleide vader.

Bron: SCP (AAP'10-'12)

De invloed van een ander aspect van ouderlijk milieu, etnische herkomst, kromp daarentegen niet. De achterstand van niet-westerse allochtonen op autochtonen met hetzelfde opleidingsniveau was en bleef de afgelopen jaren groot (Huijnk 2014). De reden is vermoedelijk dat niet-westerse herkomst veel zichtbaarder is en werkgevers meer nadeel daarvan verwachten voor iemands functioneren (bv. geringere beheersing van de Nederlandse taal).

Wordt opleidingsniveau belangrijker voor het beroep?

Volgens verschillende auteurs moet meritocratisering er ten tweede toe leiden dat opleiding bepalender wordt voor het latere beroep. De gedachte is dat de groei van het aantal gespecialiseerde functies in moderne samenlevingen een formele opleiding noodzakelijker maakt (Treiman 1970). Omdat werkgevers efficiëntie tegenwoordig hoog in het vaandel hebben staan, zouden zij sterker dan vroeger op opleiding zijn gaan selecteren (Tolsma en Wolbers 2014; zie ook hoofdstuk 2).

Of dat inderdaad zo is, wordt meestal afgemeten aan de afstand in beroepsniveau tussen hoger- en lageropgeleiden. De aanname is dat die groeit als werkgevers scherper op opleidingsniveau gaan letten (Ganzeboom en Luijkx 2004a; 2004b; Goldthorpe en Jackson 2008).

De feitelijke ontwikkelingen zijn daaraan tegengesteld: de verschillen in beroeps-status krompen tot eind jaren tachtig en bleven daarna een tijd min of meer stabiel (Ganzeboom en Luijkx 2004a). Na de eeuwwisseling zijn ze opnieuw wat gaan slinken (Herweijer 2010). Het is echter de vraag of dit op een gebrek aan meritocratisering duidt. De kloof in beroepsniveau kromp vooral doordat academici vaker dan vroeger onder hun opleidingsniveau, meestal in hbo-banen, gingen werken. Het aantal posities op wo-niveau steeg namelijk minder hard dan het aantal academici (Herweijer 2010). Noodgedwongen uitwijken naar een lager niveau betekent echter niet dat werkgevers minder scherp op opleiding zijn gaan letten.

3.4 Wordt de afstand in andere kenmerken van de arbeidspositie groter?

Risico op ongunstiger beeldvorming over laagopgeleiden

De invloed van het milieu van herkomst is dus geslonken, maar opleiding werd niet bepalender voor het beroepsniveau. Betekent dit dat de afstand in arbeidspositie tussen hoog- en laagopgeleiden zich ook in andere opzichten niet verbreedde? Of gebeurde dat wel? En wat mag voor de toekomst worden verwacht?

Er wordt vaak vanuit gegaan dat een hoog opleidingsniveau belangrijker gaat worden op de arbeidsmarkt. Daar zijn meerdere redenen voor. Een daarvan is dat een laag opleidingsniveau in de ogen van werkgevers wellicht een andere lading krijgt, doordat het minder vaak voorkomt. In 1996 had 30% van de werkenden en werkzoekenden ten hoogste vmbo. In 2013 was dat nog maar 20% (CBS 2014b). Als vervolgonderwijs voor iedereen, ongeacht milieu, goed toegankelijk is, zullen werkgevers ervan uitgaan dat het behaalde diploma nauwer samenhangt met iemands capaciteiten en inzet. Ze zullen dan minder verborgen talenten onder laagopgeleiden verwachten (Solga 2002; Gesthuizen en Kraaykamp 2002). Dat kan het lastiger maken voor laagopgeleiden, en speciaal voor degenen die er toch niet hebben uitgehaald wat erin zat, hoewel de meeste onderzoeken (Flynn 1987; Fouarge et al. 2011; Statistics Canada en OECD 2005; Buisman et al. 2013) geen aanwijzingen vonden voor een feitelijke verslechtering van de capaciteiten van laagopgeleiden.

Risico op krimp van laaggeschoold en/of middelbaar werk

Een andere reden voor een groter belang van opleidingsniveau is dat de werkgelegenheidsstructuur aan het veranderen is. In de jaren negentig werd vaak aangenomen dat automatisering en verplaatsing van werk naar lagelonenlanden tot krimp van het aantal laaggeschoolde banen zou leiden (Katz en Murphy 1992). Tegenwoordig zijn veel onderzoekers de overtuiging toegedaan dat vooral werk op middelbaar niveau hierdoor wordt bedreigd (Autor et al. 2001; 2003; Levy en Murnane 2004; Goos en Manning 2007): met name industrieel en administratief werk op dat niveau zou gemakkelijk te automatiseren of naar elders te verplaatsen zijn. Laaggeschoold werk zou niet zo onder druk staan, doordat het vaak plaatsgebonden is en uit lastig te robotiseren handwerk zou bestaan. Als deze verwachting klopt, gaat de werkgelegenheid polariseren: er is dan groei in het onderste en bovenste segment en krimp in het midden. Dat is niet alleen vervelend voor middelbaar opgeleiden, maar ook voor laagopgeleiden. Zij krijgen dan minder

doorgroeimogelijkheden en worden mogelijk verdrongen door middelbaar opgeleiden die uitwijken naar lager werk.

Sommige onderzoekers (Frey en Osborne 2013) denken echter dat ook laaggeschoold handwerk in de toekomst wordt geraakt. Zij stellen dat dit steeds beter te robotiseren wordt. In hun optiek blijft het aantal hooggeschoolde banen dus op peil, maar gaan de lage mogelijk ook krimpen. Ze tekenen wel aan dat ze alleen hebben onderzocht welke banen het risico lopen te verdwijnen, en niet welke nieuwe er ontstaan.

Feitelijke ontwikkelingen in werkgelegenheid inderdaad ongunstig

Uit eerder onderzoek (Josten 2010; Ter Weel 2012) is bekend dat de banenstructuur tot het begin van de crisis licht aan het polariseren was. Het percentage vmbo- en mbo-banen in de werkgelegenheid daalde tussen 1996 en 2008; dat van ongeschoold werk bleef gelijk en van hooggeschoold werk steeg. Het absolute aantal vmbo- en mbo-banen daalde in die periode overigens niet, maar was respectievelijk constant of zelfs stijgend; hun relatieve positie kromp doordat het aantal hogere banen harder toenam.

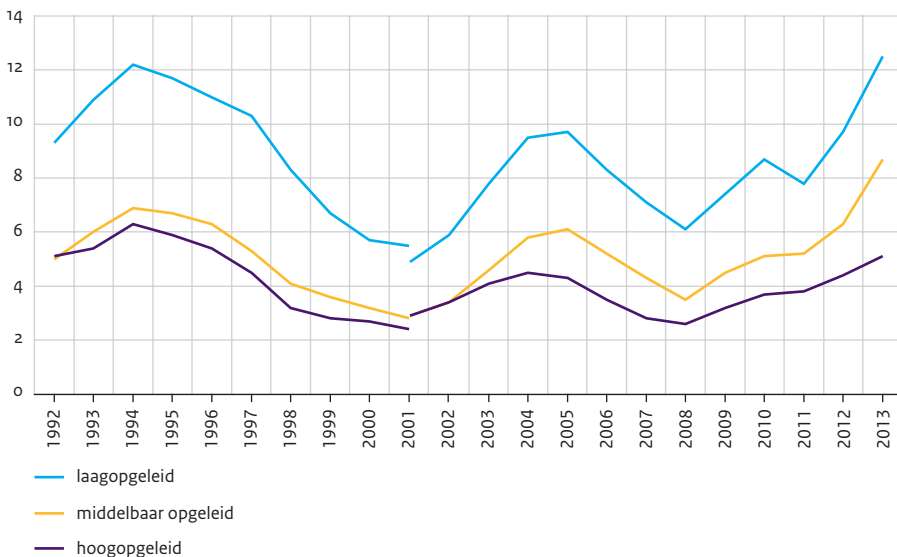
Sinds het uitbreken van de crisis hebben vmbo- en mbo-banen ook in absolute zin aan terrein verloren, net als overigens de ongeschoolde banen: alle drie krompen ze in aantal tussen 2008 en 2011.⁶ Het aantal hogere banen groeide in dezelfde periode daarentegen door. Hooggeschoold werk ging sinds 2008 dus een nog groter aandeel in de werkgelegenheid uitmaken (CBS 2014b). De krimp van het aantal lagere en middelbare banen tijdens de crisis komt vooral doordat consumenten, bedrijven en overheid minder uitgaven, en niet zuiver door technologische ontwikkelingen. Na de crisis herstelt het aantal banen op deze niveaus zich vermoedelijk wel deels, maar het is de vraag of alle werkgelegenheid er terugkeert. De ervaring uit eerdere recessies leert dat dit in de industrie bijvoorbeeld niet gebeurt (Josten en Jehoel-Gijsbers 2009). Dat zal nadelig zijn voor de mensen die werkzaam zijn op dit niveau.

Achterstand van laag- en middelbaar opgeleiden op verschillende aspecten arbeidsmarktpositie gegroeid

Wat betekent dit nu voor de arbeidsmarktpositie van mensen met verschillende opleidingsniveaus? Als we ook naar andere aspecten dan beroepsniveau kijken, wordt duidelijk dat de voorsprong van hoogopgeleiden de afgelopen jaren is gegroeid. Ten eerste steeg hun werkloosheid de laatste jaren minder hard dan die van andere groepen. Vooral het toegenomen verschil met middelbaar opgeleiden is opvallend (figuur 3.5). Die liepen vanaf 2004/2005, tijdens de internetrecessie, een duidelijk hoger risico op werkloosheid dan hoogopgeleiden, terwijl zij voorheen niet veel van elkaar verschilden. Dit herstelde niet in de economisch goede jaren daarna. Het is daarom onzeker of hun toegenomen achterstand na de crisis snel verdwijnt.

Figuur 3.5

Werkloosheid naar opleidingsniveau, beroepsbevolking van 15-65 jaar, 1992-2013 (in procenten)

Bron: CBS StatLine (EBB'92-'13)

Ten tweede verwierven hoogopgeleiden volgens Ter Weel (2012) en Webbink et al. (2013) tussen 1996 en 2002 een grotere voorsprong in uurloon op laag- en middelbaar opgeleiden. Daarna steeg die nog wel iets, maar minder sterk dan voorheen. Volgens deze onderzoekers moet dit betekenen dat de vraag van werkgevers naar hoogopgeleiden harder is toegenomen dan het aanbod. Dat lijkt in tegenspraak met het gedaalde beroepsniveau van de hoogst opgeleiden, de academici, na de eeuwwisseling. In de tweede helft van de jaren negentig bleef hun niveau echter gelijk en toen groeiden de loonverschillen het sterkst. Verder kregen werkgevers wellicht vooral meer behoefte aan hoogopgeleiden uit specifieke studierichtingen. Die ontvingen dan meer loon. Zij zijn niet zomaar te vervangen door mensen met een gelijk opleidingsniveau, maar alleen door mensen met een bepaalde studierichting. Als de stijging in loonsom van hoogopgeleiden met een gewilde richting groter is dan de daling in die van hoogopgeleiden met een andere studie, groeit de loonvoorsprong ook.

Tabel 3.1

Kreeg de afgelopen twee jaar een hogere functie bij de eigen werkgever, werknemers van 25-55 jaar, 1990-1992 en 2002-2012 (in procenten)

	1990-1992	2002-2012
laagopgeleiden	4	4
middelbaar opgeleiden	9	8
hoogopgeleiden	8	12*

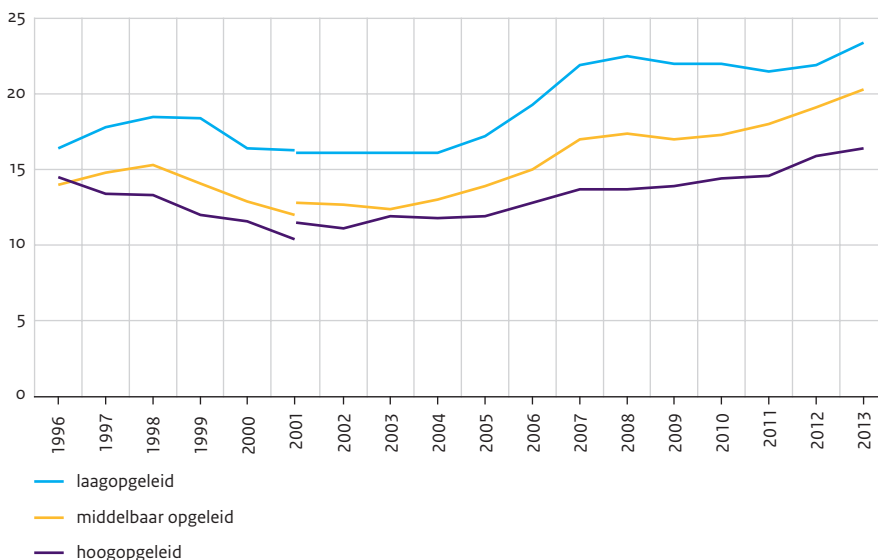
* = significant hoger dan in 1990-1992.

Bron: SCP (AAP '90, '92 en '02-'12)

In samenhang met de gegroeide loonvoorsprong verwierven hoogopgeleiden ook vaker dan vroeger een hogere functie bij de eigen werkgever (tabel 3.1). Onder laag- en middelbaar opgeleiden bleef het percentage dat een stap omhoog deed gelijk, waardoor zij nu een duidelijke achterstand in promotiemogelijkheden hebben op hoogopgeleiden. De grotere doorstroom van hoogopgeleiden komt niet door het gedaalde beroepsniveau van academici de laatste jaren, want mensen die onder hun opleidingsniveau werken gaan juist weinig naar een hogere functie toe.⁷

Figuur 3.6

Heeft een tijdelijk of flexibel contract naar opleidingsniveau, werknemers van 15-65 jaar, 1996-2012 (in procenten)

Bron: CBS StatLine (EBB '96-'13)

Ten derde groeide het percentage werknemers met een onzeker contract weliswaar op alle opleidingsniveaus, maar bij hoogopgeleiden minder sterk (figuur 3.6). Ook dit onderscheid werd al groter voor de crisis begon, vanaf 2006/2007, en verdwijnt erna dus waarschijnlijk niet zo snel.

Opvattingen van burgers over eigen verdienste

Al met al zijn de verschillen naar afkomst op de arbeidsmarkt de afgelopen decennia kleiner geworden. Verschillen naar het eigen opleidingsniveau hebben zich in sommige opzichten juist verdiept. Hoe denken burgers zelf over de betekenis van herkomst en eigen verdienste?

In 1987, 1996 en 2013 is aan een steekproef van de bevolking gevraagd hoe belangrijk afkomst en eigen verdiensten in hun ogen zijn om vooruit te komen in het leven. Omdat deze onderzoeken op vrijwel dezelfde manier zijn uitgevoerd, zijn de antwoorden over de tijd te vergelijken.⁸

Het afgenomen belang van ouderlijk milieu wordt door burgers ook zo ervaren (figuur 3.7). In 1987 was 24% van de 18-64-jarigen van mening dat het hebben van ouders met een goede opleiding absoluut of erg noodzakelijk was om vooruit te komen in het leven. Dat daalde via 22% in 1996 naar 18% in 2013.

De capaciteiten van mensen zelf (een goede opleiding, hard werken, ambitie) schat men in als veel belangrijker voor wat iemand kan bereiken dan afkomst. Ook dit is conform de feitelijke invloed ervan. Maar het gewicht van deze kenmerken kromp naar de mening van de bevolking. Zo gaf in 1987 driekwart aan dat een goede opleiding absoluut of erg noodzakelijk was voor een goede positie; in 2013 was dat nog maar 57%.

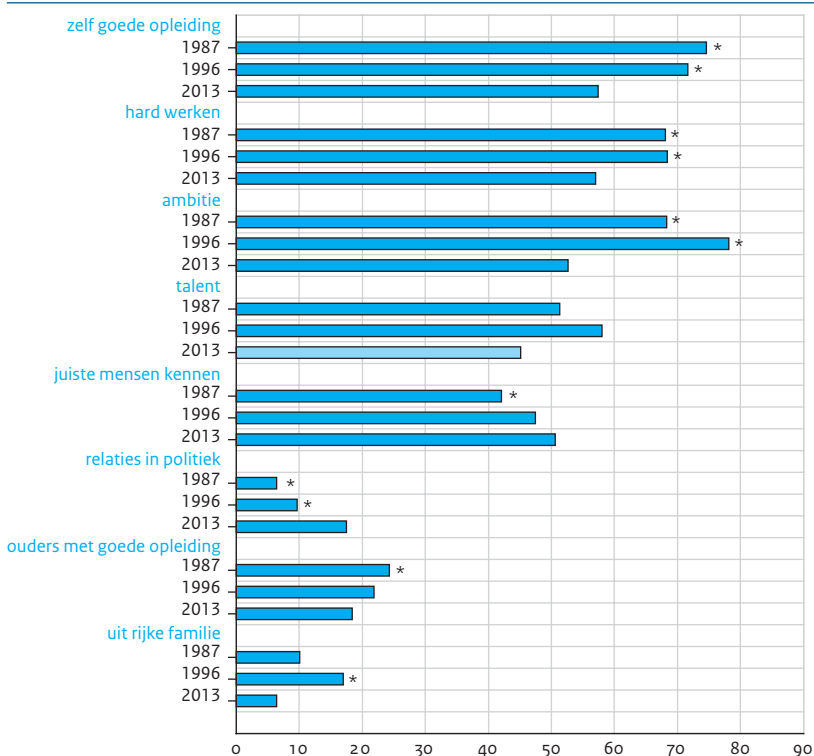
Dit lijkt op het eerste gezicht in tegenspraak met de grotere verschillen naar opleidingsniveau op de arbeidsmarkt. Mogelijk maken burgers echter vooral een vergelijking over de tijd en vinden zij de afstand met andere groepen niet zo belangrijk: dus wat leverden een goede opleiding, hard werken, enzovoort een aantal jaren terug op? En die opbrengst is door de crisis inderdaad gedaald.

Het gevoel van een afnemend belang van eigen verdiensten wordt breed gedeeld. Er is één uitzondering: hoogopgeleiden vinden dat opleiding niet aan belang heeft ingeboet. Mogelijk heeft de term 'een goede opleiding' voor hen een andere betekenis. Zij denken wellicht eerder aan hun eigen opleidingsniveau en hoewel ook die groep last heeft van de crisis zijn de nadelen voor hen minder groot. Laag- en middelbaar opgeleiden denken bij 'een goede opleiding' mogelijk eerder aan zowel een hogere als een middelbare opleiding en de positie van middelbaar opgeleiden is behoorlijk verslechterd.

Opvallend is verder dat het belang van het eigen netwerk (de juiste mensen kennen, relaties in de politiek) volgens burgers is gegroeid. Dat is in het voordeel van hoogopgeleiden, aangezien zij gemiddeld meer mensen op hogere posities kennen dan anderen (zie § 3.5).

Figuur 3.7

Vindt bepaalde aspecten absoluut of erg noodzakelijk voor vooruitkomen in het leven, bevolking van 18-64 jaar, 1987-2013 (in procenten)^{a, b}

a * betekent significant verschil ($p < 0,01$) tussen 1987, respectievelijk 1996 enerzijds en 2013 anderzijds. Het aantal waarnemingen per jaar lag tussen 671 (in 1996) en 1348 (in 1987). De gegevens uit de verschillende jaren zijn herwogen naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau.

b In 2013 is niet naar het aspect 'talent' gevraagd. Dit percentage is geschat aan de hand van een enquête uit 2014 met dezelfde vragen maar andere antwoordmogelijkheden. Toetsen op significantie was, omdat het om een schatting gaat, niet mogelijk.

Bron: scp (cul/issp'87); uu (Sociale ongelijkheid in Nederland'96) en vu (issp'09('13))

3.5 Samenloop van verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden

Opleidingsniveau is niet alleen belangrijk voor de arbeidsmarkt, het werkt ook door in andere hulpbronnen, zoals het opleidingsniveau van de partner (economisch kapitaal), netwerken (sociaal kapitaal) en gezondheid en aantrekkelijkheid (persoonlijk kapitaal). Als de verschillen op deze terreinen samenvallen en groter worden, kan de kloof tussen lager- en hogeropgeleiden zich verdiepen.

Cumulatie van hulpbronnen door partnerkeuze

Lageropgeleiden met een hoogopgeleide partner krijgen toegang tot hulpbronnen waarover zij zelf niet beschikken; die partner kan een goed salaris hebben, wat het huishoudinkomen vergroot, af en toe advies geven of een goed woordje doen (Bernasco 1994). Vaak komt het opleidingsniveau van partners echter overeen, wat de ongelijkheid tussen laag- en hoogopgeleiden versterkt. Het werkt ook door in de onderwijskansen van kinderen, omdat het lage opleidingsniveau van de ene ouder niet wordt gecompenseerd door het hoge niveau van de ander (Dronkers 2007).

De overeenkomst in opleidingsniveau van de partners wordt aangeduid met de term opleidingshomogamie. Dat mensen een partner met een vergelijkbaar opleidingsniveau kiezen, ligt niet alleen aan persoonlijke voorkeuren, maar ook aan sociale druk en de beperkingen en mogelijkheden op de ‘markten’ voor partners (Hendrickx et al. 1995; Kalmijn 1998). Zo is het voor hogeropgeleide mannen tegenwoordig gemakkelijker om een vrouw van hetzelfde opleidingsniveau te vinden, dankzij de gestegen onderwijsdeelname van vrouwen: ‘Trouwde vroeger de dokter met de verpleegster, nu trouwen dokters met elkaar’ (Latten 2005).

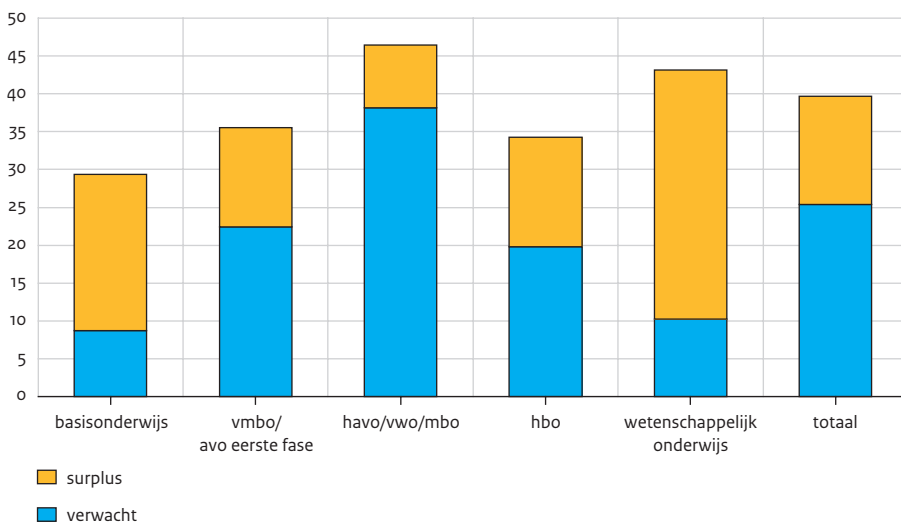
Volgens gegevens van het CBS had in 2012 ongeveer 40% van de volwassenen een partner met hetzelfde opleidingsniveau (uitgaande van een indeling in vijf niveaus, figuur 3.8). Als er een verschil is, blijft dat vaak beperkt tot één trede: bij 84% is het opleidingsniveau gelijk of hooguit één niveau verschillend (niet in figuur).

Het aantal volwassenen met een partner met gelijk opleidingsniveau is groter dan we op basis van het toeval zouden verwachten: als het opleidingsniveau geen rol zou spelen bij de partnerkeuze zou een kwart een gelijkopgeleide partner hebben en zou het verschil bij twee op de drie paren beperkt blijven tot één niveau.⁹ Vooral aan de uiteinden van de verdeling is de partnerkeuze selectief (figuur 3.8). Zo heeft 43% van de academici een partner van hetzelfde opleidingsniveau, terwijl dat op basis van toeval maar ongeveer 10% zou zijn. Volwassen met alleen basisonderwijs hebben ook veel vaker een partner van hetzelfde opleidingsniveau dan op grond van toeval zou worden verwacht.

Het totale percentage partners met een gelijk opleidingsniveau blijkt weinig veranderd sinds het begin van de jaren negentig; het lag toen iets boven de 40%, de laatste jaren een fractie daaronder (CBS StatLine). Ook op de langere termijn is er in Nederland geen toename van de opleidingshomogamie te zien (Hendrickx et al. 1995; Jansen en Mulder 1996).

Figuur 3.8

Partners van 25 jaar en ouder met een gelijk opleidingsniveau, naar opleidingsniveau, 2012
(in procenten)

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

Wel zijn er verschuivingen bij de afzonderlijke opleidingsniveaus. Het meest opvallend zijn de afname van het percentage mensen met alleen basisonderwijs dat een gelijk-opgeleide partner heeft (van 48% naar 29%) en de toename van het percentage academici bij wie dat het geval is (van 35% naar 43%; zie bijlage B3.1 te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). Dit laatste is mede het gevolg van het toenemende aantal academisch gevormde vrouwen. Relatief gezien – rekening houdend met het aantal academische gevormde mannen en vrouwen – zijn academici nu minder exclusief gericht op een gelijkopgeleide partner dan begin jaren negentig (zie bijlage B3.1). Voor de cumulatie van hulpbronnen op huishoudensniveau lijkt vooral de feitelijke toename van het aantal academici met een gelijkopgeleide partner van belang. De afstand van lageropgeleiden in cumulatie van hulpbronnen is ten opzichte van die groep dus wel vergroot.

Hogeropgeleiden hebben gevarieerder netwerk

Als de netwerken van lager- en hogeropgeleiden overlappen, kunnen zij toegang krijgen tot elkaars hulpbronnen. Zo kunnen netwerken helpen bij het vinden van een baan of bij het maken van stappen vooruit in de loopbaan (Adler en Kwon 2002). De mate van overlap is echter beperkt. Zowel lager- als hogeropgeleiden hebben veel meer contacten met mensen van hun eigen dan een ander opleidingsniveau. Zo hebben mensen met een universitaire opleiding een bijna vijf keer grotere kans op omgaan met iemand van het eigen opleidingsniveau dan met iemand van een lagere opleiding (Völker 2012).

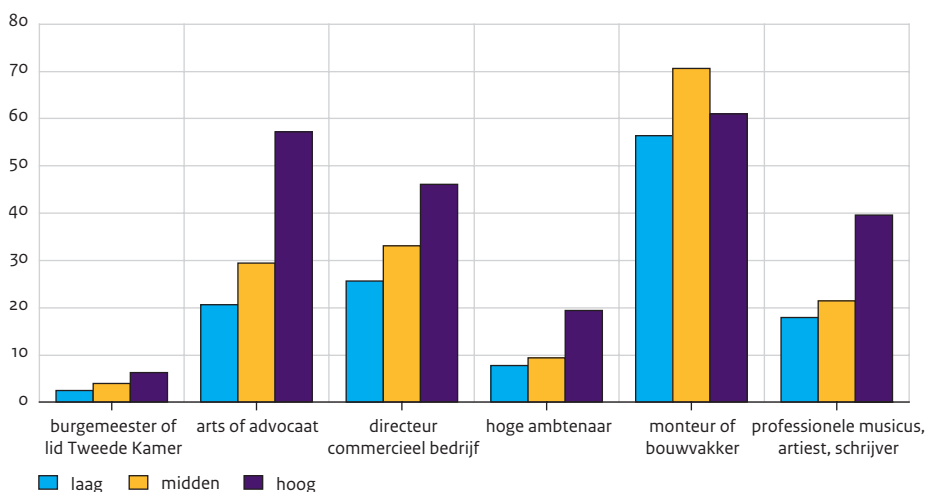
De netwerken van laagopgeleiden zijn daarnaast ook kleiner en minder gevarieerd dan die van hoogopgeleiden. Ze bestaan voor een relatief groot deel uit familie en mensen uit de buurt, die vermoedelijk zelf ook over minder hulpbronnen beschikken. Deze netwerken hebben voor de toegang tot hulpbronnen dus minder toegevoegde waarde dan die van hogeropgeleiden (Völker et al. 2014).

Dit verschil in netwerk komt ook naar voren uit de enquête Verschil in Nederland (figuur 3.9). Hogeropgeleiden kennen vaker dan laagopgeleiden persoonlijk mensen in invloedrijke posities: een arts of advocaat, een directeur van een bedrijf of een hoge ambtenaar. Slechts een kwart van de hoogopgeleiden kent geen enkele persoon uit deze groepen; bij laagopgeleiden is dat bijna twee derde.

Dat hogeropgeleiden meer invloedrijke personen kennen, betekent niet dat ze minder vaak een monteur of bouwvakker persoonlijk kennen: hun netwerk is gevarieerder dan dat van laagopgeleiden.

Figuur 3.9

Persoonlijk kennen van mensen in verschillende posities, naar opleidingsniveau, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

Bron: SCP (ViN'14)

Grote gezondheidsverschillen

Een goede gezondheid is niet alleen belangrijk voor het welbevinden, maar vergroot ook de kans op de arbeidsmarkt, op een goed inkomen, op een partner, enzovoort. Gezondheid is een onderdeel van 'persoonlijk kapitaal', in hoofdstuk 2 gedefinieerd als een combinatie van fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal (zie ook hoofdstuk 5). De mate waarin volwassenen beschikken over persoonlijk kapitaal hangt duidelijk samen met hun opleidingsniveau (figuur 3.10). Het verschil in gezondheid tussen opleidingsgroepen weegt daarbij het zwaarste.

Figuur 3.10

Persoonlijk kapitaal naar opleiding^a en geslacht, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in indexscores)

a laag = tot en met vbo/mavo, midden = havo/vwo/mbo, hoog = hbo/wo.

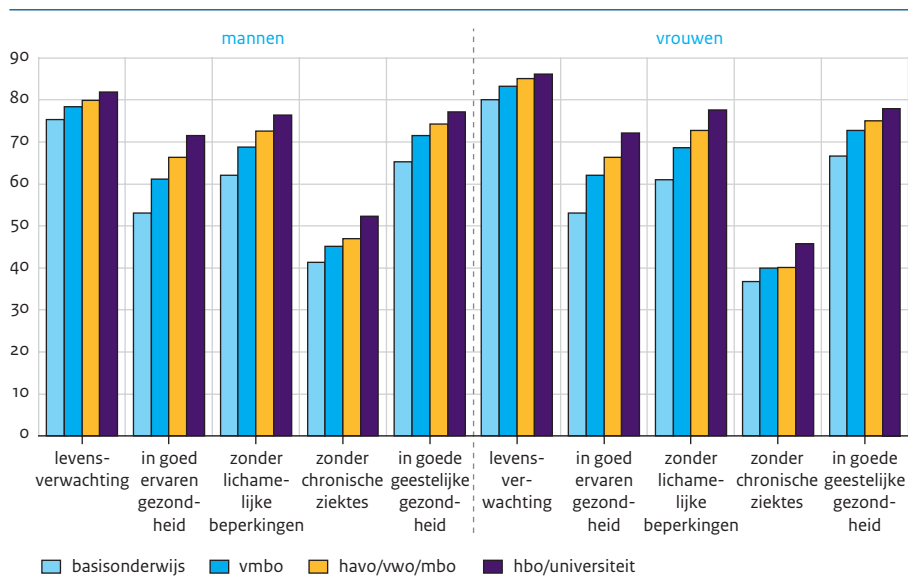
Bron: SCP (ViN'14)

Er zijn grote verschillen in gezondheid naar sociaaleconomische status. Hoe hoger die status, hoe beter de gezondheid en hoe hoger de levensverwachting. Gezondheidsverschillen ontstaan door onder meer een minder gezonde leefstijl en minder gunstige werk- en woonomstandigheden, risicofactoren die bij de lagere sociaaleconomische groepen vaker voorkomen (het 'causatiemechanisme', zie Programmacommissie SEGV II 2001). Laagopgeleiden hebben vaker dan hoogopgeleiden een hoge bloeddruk, overgewicht, een zwaar alcoholgebruik en roken meer (www.nationaalkompas.nl). Mede daardoor hebben zij vaker bepaalde ziekten en aandoeningen en is ook hun kwaliteit van leven aanzienlijk slechter dan die van hogeropgeleiden (ervaren gezondheid, beperking in zien, horen, of mobiliteit).

De resulterende verschillen in levensverwachting tussen lager- en hogeropgeleiden zijn fors: laagopgeleide mannen en vrouwen leven gemiddeld zes jaar korter (figuur 3.11). Het verschil in het aantal verwachte jaren in goede lichamelijke en geestelijke gezondheid, zonder chronische ziektes en lichamelijke beperkingen is zelfs nog een stuk groter: tot 18 à 19 jaar bij 'als goed ervaren gezondheid'. Lageropgeleiden leven dus niet alleen korter, maar leven ook een groter aantal jaren van hun kortere leven in slechte gezondheid.

Figuur 3.11

Levensverwachting volgens diverse indicatoren, naar opleiding en geslacht, 2009-2012 (in jaren)

Bron: CBS (StatLine)

Het verschil in levensverwachting tussen laag- en hoogopgeleiden is nauwelijks veranderd in de periode 1997-2012. De levensverwachting groeide in beide groepen ongeveer evenveel. Op een aantal andere indicatoren van gezondheid is het beeld wisselend, zonder dat zich een duidelijke trend aftekent (www.nationaalkompas.nl).¹⁰ Er is dus geen toegenomen afstand tussen laag- en hoogopgeleiden in dit opzicht, maar het beleid om sociaaleconomische gezondheidsverschillen te verkleinen, lijkt vooralsnog niet gelukt.

Ervaren van verschil, maar geen conflict

Als burgers het onderscheid in levenskansen tussen laag- en hoogopgeleiden ervaren als een conflict, kunnen lager- en hogeropgeleiden tegenover elkaar komen te staan. Hoewel de afstand in arbeidsmarktkansen in een aantal opzichten is toegenomen, lijkt er geen conflict te zijn tussen beide groepen. Twee derde van de bevolking noemt de tegenstelling tussen lager- en hogeropgeleiden weliswaar 'groot' of 'zeer groot', maar ziet het eerder als een verschil in kansen op een baan en op een goed salaris dan als een conflict (Den Ridder et al. 2012). Lageropgeleiden zijn wel vaker dan hogeropgeleiden van mening dat er niet alleen een tegenstelling maar ook een conflict is tussen beide groepen.

Uit de enquête Verskil in Nederland komt evenmin naar voren dat mensen het onderscheid tussen lager- en hogeropgeleiden in sterke mate als conflict beleven. Gevraagd is naar wrijvingen tussen bevolkingsgroepen; met een gemiddelde score van 5 op een

schaal van 1 (helemaal geen) tot 10 (zeer veel) is de score voor wrijvingen tussen lager- en hogeropgeleiden niet al te hoog. Tussen een aantal andere bevolkingsgroepen worden meer wrijvingen ervaren (bv. autochtonen en allochtonen, religieuze groepen, mensen 'die het voor het zeggen hebben' en de rest). Wel ervaren lageropgeleiden wat meer wrijving tussen opleidingsgroepen dan hogeropgeleiden.

3.6 Conclusies en slotbeschouwing

Meritocratisering houdt in dat maatschappelijke posities minder afhankelijk worden van het milieu van herkomst en meer van de eigen 'verdienste', met de gevolgde opleiding als graadmeter voor het eigen kunnen. Over de uitkomsten van dit proces bestaan verschillende verwachtingen. In het positieve scenario neemt de openheid van de samenleving toe doordat het onderwijs in een meritocratie gelijke kansen biedt ongeacht het milieu van herkomst. In het negatieve scenario wordt de aanvankelijke openheid gevolgd door een toenemende segmentering van de samenleving. Succes in het onderwijs en, in het verlengde daarvan, maatschappelijke posities zou steeds meer gaan samenvallen met de verdeling van overgeërfd talent. Hierdoor verhardt de segmentatie in de maatschappij uiteindelijk. Tegen de achtergrond van deze twee scenario's maken we de balans op van de feitelijke veranderingen in onderwijsloopbanen en op arbeidsmarkt.

Meritocratische schoolloopbanen: meer openheid

Het onderwijs is over de langere termijn opener geworden: het behaalde opleidingsniveau werd minder afhankelijk van het milieu van herkomst. Dat is conform het positieve scenario. De resterende samenhang is echter nog aanzienlijk, en het is onzeker of de trend naar meer openheid ook de laatste periode heeft doorgezet. Dit is op verschillende manieren te duiden. Het kan betekenen dat schoolloopbanen nog niet meritocratisch verlopen, maar er is ook een andere interpretatie mogelijk. In het pessimistische scenario gaat meritocratie juist gepaard met een blijvende ongelijkheid van onderwijskansen, omdat talent ongelijk verdeeld raakt over de milieus.

Aan het einde van de basisschool zijn er duidelijke verschillen in prestaties tussen milieus. Die verschillen, en de daaruit voortvloeiende ongelijke verdeling over niveaus van voortgezet onderwijs, zijn sterk bepalend voor het uiteindelijke opleidingsniveau. Vanuit het oogpunt van meritocratie zijn deze verschillen lastig te wegen, omdat een helder ijkpunt ontbreekt. De afgelopen decennia zijn prestatieverschillen tussen autochtone leerlingen met lager- en hogeropgeleide ouders in het basisonderwijs weinig verminderd, maar het is niet vast te stellen of aanleg daarin een steeds grotere rol is gaan spelen. Verschillen in omstandigheden in gezinnen en op scholen hebben ook invloed op de ontwikkeling van kinderen, en kunnen hardnekkig zijn.

Daarnaast zijn er aanwijzingen dat onderwijsloopbanen vanaf het einde van het basisonderwijs niet volledig meritocratisch verlopen. Bij de overgang naar het voortgezet onderwijs zijn de adviezen van de basisscholen weliswaar in grote lijnen in overeenstemming met het prestatieniveau van leerlingen, maar bij de selectie in de eerste fase van het voortgezet onderwijs en ook daarna nemen verschillen tussen milieus van herkomst

verder toe. Bij de overgang naar vervolgoopleidingen in het hoger onderwijs werkt het milieu van herkomst met name door in de niveaukeuze: jongeren uit de lagere milieus kiezen wat vaker voorzichtig (hbo in plaats van wo). Al met al lijkt het niet waarschijnlijk dat het meritocratische eindpunt van de ontwikkeling naar meer gelijke kansen al is bereikt. Dat neemt niet weg dat de resterende invloed van omgevingsfactoren mogelijk hardnekkiger is dan in vroeger tijden, omdat het gaat om moeilijk te beïnvloeden factoren binnen gezinnen en niet zozeer om externe factoren zoals de financiële toegankelijkheid van opleidingen.

De arbeidsmarkt: minder invloed van milieu, grotere verschillen in de opbrengst van opleidingen

Op de arbeidsmarkt zorgt meritocratisering ervoor dat posities niet meer rechtstreeks van ouders op kinderen worden overgedragen, maar vooral afhangen van het eigen opleidingsniveau. De rechtstreekse overdracht heeft de afgelopen decennia sterk aan belang ingeboet en dat proces zet zich nog steeds voort. De invloed van herkomst is inmiddels klein. In samenhang met de toegenomen gelijkheid van onderwijskansen betekent dit dat de gevreesde verharding zich, in ieder geval tot dusverre, niet aftekent. Ouderlijk milieu is voor zowel opleiding als arbeidsmarkt minder bepalend geworden.

Tegelijkertijd zijn de verschillen in opbrengst van opleidingen op de arbeidsmarkt gegroeid. De voorsprong van hoogopgeleiden op laag- en middelbaar opgeleiden werd het afgelopen decennium duidelijk groter. Het verschil in beroepsniveau steeg weliswaar niet, maar dat in uurloon en doorgroeimogelijkheden volgens verschillende studies wel. Internationaal gezien zijn de loonverschillen overigens nog steeds beperkt. Het aantal tijdelijke en flexibele contracten groeide sinds 2006/2007 op alle opleidingsniveaus, maar bij hoogopgeleiden was de toename minder groot. Ook nam het risico op werkloosheid vanaf 2004/2005 meer toe onder middelbaar dan onder hogeropgeleiden, terwijl het in de jaren daarvoor nog dicht bij elkaar lag. Een goed opleidingsniveau wordt dus steeds belangrijker op de arbeidsmarkt.

Cumulatie van verschillen

Ook op andere terreinen dan de arbeidsmarkt zijn er verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden. Het netwerk van hogeropgeleiden is breder en gevarieerder, en door de keuze van een partner met een vergelijkbaar opleidingsniveau cumuleren de verschillen op het niveau van huishoudens. Daarnaast zijn er grote en hardnekkige gezondheidsverschillen tussen lager- en hogeropgeleiden. De verschillen op de arbeidsmarkt en daarbuiten leiden er volgens burgers zelf echter niet toe dat lager- en hogeropgeleiden in een conflict tegenover elkaar komen te staan.

Aandachtspunten voor onderwijsbeleid: de overgang van het basis- naar het voortgezet onderwijs

In het onderwijs is de overgang van het basis- naar het voortgezet onderwijs een punt van aandacht. Vanwege de vergaande differentiatie in onderwijsniveaus en de scheiding tussen vmbo en havo/vwo dringt de vraag naar het meritocratische gehalte van

de selectie zich sterk op. De Cito-eindtoets heeft hierbij een objectiverende functie. Besloten is om de afsluitende toets naar een later tijdstip in het schooljaar te verschuiven, zodat het advies van de basisschool centraal komt te staan bij de aanmelding en toelating tot het voortgezet onderwijs. Hierbij zijn kanttekeningen te plaatsen. Recent onderzoek van de onderwijsinspectie laat zien dat de afwijking tussen toets en advies groter is als het advies voorafgaand aan de toets wordt gegeven (Inspectie van het Onderwijs 2014b). Door de verschuiving van de eindtoets naar een later tijdstip zal de afwijking tussen het advies en de toets waarschijnlijk toenemen, mogelijk ten nadele van de leerlingen die nu al wat vaker een laag advies krijgen.

Met meer flexibiliteit bij de overgang van basis- naar voortgezet onderwijs en een minder sterke scheiding tussen niveaus, zullen de advisering en selectie mogelijk minder discussie oproepen. Naar verwachting zullen vooral leerlingen uit de lagere sociaaleconomische milieus baat hebben bij enig uitstel van selectie. Brugklassen in het midden van het prestatiespectrum (vmbo/tl tot havo) kunnen de kloof tussen vmbo en havo/vwo verkleinen (Onderwijsraad 2010). Daarnaast kunnen ook leerlingen met een laag advies baat hebben bij een school waarin zij kunnen doorstromen naar een hoger niveau (Inspectie van het Onderwijs 2014b). Verder is het belangrijk dat de mogelijkheden om opleidingen te stapelen intact blijven.

Balans tussen cognitieve en andere doelstellingen

In het beleid van de laatste jaren wordt veel nadruk gelegd op beter presteren in kernvakken en bevorderen van uitblinken. Dit kan gepaard gaan met een versmalling van onderwijsdoelen, waarbij andere dan cognitieve doelstellingen ondergesneeuwd raken (Onderwijsraad 2013). Bovendien zijn er leerlingen die op cognitief gebied tegen de grenzen van hun mogelijkheden aanlopen, ook wanneer hun talenten optimaal worden aangesproken. Belangrijk is dat er voor deze leerlingen een alternatief is voor de deelname aan havo/vwo en doorstroom naar hoger onderwijs, waaraan ze een positieve identiteit kunnen ontleenen. Beroepsonderwijs waarin vakmanschap centraal staat kan hier mogelijk in voorzien. Een punt van aandacht is de toenemende nadruk op algemeen vormende vakken in het mbo, waardoor de ontwikkeling van vakmanschap onder druk kan komen te staan (Turkenburg et al. 2014).

Aandachtspunten voor arbeidsmarktbeleid: veranderingen in werkgelegenheid

Op de arbeidsmarkt vragen vooral de toegenomen verschillen tussen hoogopgeleiden enerzijds en middelbaar en lageropgeleiden anderzijds om aandacht. De afstand tussen deze groepen steeg al vóór de crisis, dus verdwijnt daarna vermoedelijk niet zo snel. Technologische ontwikkelingen worden vaak genoemd als oorzaak van de grotere achterstand van laag- en middelbaar opgeleiden. Automatisering zou het aantal banen voor deze groepen verminderen. Sommigen vrezen dat robotisering dit de komende jaren nog erger zal maken.

Het lastige met dit soort voorspellingen is dat het gemakkelijker is om te voorzien welke banen gaan verdwijnen dan welke nieuwe er zullen ontstaan (Wentink en Zanders 1985). In het verleden kwamen er op andere terreinen altijd weer banen bij. De vraag is wellicht eerder wat de kwaliteit van deze nieuwe banen zal zijn dan of het aantal voldoende is.

Werknemers zullen op deze veranderingen moeten inspelen. Dat kan door tijdig naar ander werk uit te zien als het huidige dreigt te vervallen en zich zo nodig bij te scholen. Dat laatste is niet gemakkelijk. Het is lastig om zicht te krijgen op toekomstige baanmogelijkheden en dat geldt voor individuele werknemers nog sterker. Bijscholing zal daarom vaak eerder reactief moeten zijn (waar is momenteel behoefte aan?) dan actief (wat gaat er de komende vijf tot tien jaar gebeuren?). Voor laagopgeleiden kan bijscholing extra moeilijk zijn, door bijvoorbeeld grotere examenvrees, slechtere ervaringen in het verleden, enzovoort (Fouarge et al. 2013).

Averechtse effecten van grotere werkgeversverplichtingen?

Het is overigens niet zeker dat de groeiende afstand volledig aan technologische ontwikkelingen toe te schrijven is. Waarschijnlijk speelt er meer. Een van de vragen is waar de toename van het aantal flexwerkers door veroorzaakt is. Dit aantal steeg ook onder hoogopgeleiden na de eeuwwisseling structureel, zij het wel minder hard. De onzekere economische situatie in het afgelopen decennium is uiteraard een belangrijke oorzaak. Omdat laag- en middelbaar opgeleiden vaker dan hoogopgeleiden in conjunctuurgevoelige sectoren werken, zullen zij daar meer last van hebben gehad. Volgens sommigen zou het feit dat werkgevers ziek en arbeidsongeschikt personeel veel langer dan vroeger moeten doorbetalen ook tot meer gebruik van flexcontracten hebben geleid. Het is belangrijk om hier meer inzicht in te krijgen. Als dat laatste inderdaad een oorzaak is, kan dat voor laag- en middelbaar opgeleiden extra ongunstig zijn geweest. Hun gezondheid is gemiddeld slechter dan die van hoogopgeleiden en hun ziekterisico dus hoger. Bovendien werken zij vaker bij kleinere werkgevers, voor wie zo'n ziekterisico lastiger te dragen is. Juist voor groepen met een slechte positie op de arbeidsmarkt zou het vergroten van werkgeversverplichtingen bij ziekte en werkloosheid wel eens nadelig kunnen zijn.

Gedrang aan de onderkant

De overheid wil de arbeidsdeelname van mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt de komende jaren verder vergroten. Zo zijn er afspraken met werkgevers over extra arbeidsgehandicapten in dienst nemen en moeten gemeenten volgens de Participatiewet meer ondersteuning bieden aan mensen die met enige hulp wel kunnen werken. De gedachte hierachter is dat gemeenten het beste zicht hebben op mogelijke banen in hun regio voor arbeidsgehandicapten. Gezien de groeiende achterstand van laag- en middelbaar opgeleiden en de momenteel hoge werkloosheid is het de vraag hoeveel arbeidsgehandicapten inderdaad aan werk te helpen zijn en of dat niet ten koste zal gaan van andere mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Bovendien krijgen gemeenten er ook veel andere taken bij, zoals de jeugdzorg en de lichtere vormen van zorg. De doelstellingen op dit terrein lijken aan de ambitieuze kant.

Noten

- 1 Buis (2010: 207) vindt geen neergaande trend voor mannen die 12 jaar oud waren na 1960 en vrouwen die 12 jaar oud waren na 1977. Dat zou echter ook te verklaren zijn door het geringere statistische onderscheidingsvermogen van de gegevens over recente cohorten.
- 2 De opwaartse mobiliteit kan hier in enige mate worden overschat als gevolg van een zekere oververtegenwoordiging van hogeropgeleiden in de gegevens (zie ook hoofdstuk 1).
- 3 Hakkenes en De Wijs (2012) stellen dat 86% in een brugklas terecht komt die past bij de score op de eindtoets, 10% wordt hoger geplaatst, 4% lager. Volgens de Inspectie van het Onderwijs (2014a) wordt 26% hoger geplaatst en 11% lager.
- 4 In slechts één studie vond men dat afkomst niet aan belang had ingeboet (Wolbers et al. 2011), maar dat ligt volgens de eerste auteur zelf mogelijk aan het kleinere aantal waarnemingen en de selectiviteit van de onderzochte groep (mannen van 45 jaar of ouder).
- 5 Er zijn regressie-analyses uitgevoerd op 25-45-jarigen met als onafhankelijke variabelen het opleidingsniveau van de vader, eigen opleidingsniveau, leeftijd, geslacht en aantal jaren ervaring op de arbeidsmarkt.
- 6 Geen recentere gegevens voorhanden, doordat het CBS deze classificatie naar beroepsniveau heeft stopgezet.
- 7 Dit blijkt uit een logistische regressie met 'doorstroom omhoog' als afhankelijke variabele, en geslacht, leeftijdsklasse, opleidingsniveau en 'werkt op/onder/boven niveau' als onafhankelijke variabelen.
- 8 De weegfactoren waren wel anders. Daarom zijn voor alle drie de bestanden op dezelfde wijze nieuwe weegfactoren gemaakt.
- 9 Het verwachte percentage partners met een gelijk opleidingsniveau is berekend op basis van statistische onafhankelijkheid tussen het opleidingsniveau van partners.
- 10 De RVZ (2011) constateerde over de periode 1997-2010 dat verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden bij een aantal indicatoren toenamen, maar dat de veranderingen meestal niet statistisch significant waren.

Literatuur

- Adler, P.S. en S.-W. Kwon (2002). Social capital: Prospects for a new concept. In: *Academy of Management Review*, jg. 27, nr. 1, p. 17-40.
- Autor, D.H., F. Levy en R.J. Murnane (2001). *The skill content of recent technological change: an empirical exploration*. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Autor, D.H., F. Levy en R.J. Murnane (2003). The skill content of recent technological change: an empirical explanation. In: *The Quarterly Journal of Economics*, jg. 118, nr. 4, p. 1279-1334.
- Bakker, B. en P. Cremers (1994). Gelijke kansen in het onderwijs. Een vergelijking van vier cohorten leerlingen in hun overgang naar het voortgezet onderwijs. In: *Tijdschrift voor onderwijsresearch*, jg. 19, nr. 3, p. 191-207.
- Bell, D. (1972). On Meritocracy and Inequality. In: *The Public Interest*, jg. 29, november, p. 29-68.
- Bernasco, W. (1994). *Coupled careers. The effects of spouse's resources on success at work* (proefschrift). Amsterdam: Thesis Publishers.

- Boer, H. de, A.A.J. Hendriks, H. Kuyper en M.P.C. van der Werf (2010). *voc1'99: De middellange termijn. Schoolloophanen van leerlingen tot en met het eindexamen*. Groningen: Gronings Instituut voor Onderzoek van Onderwijs.
- Boudon, R. (1974). *Education, Opportunity, and Social Inequality. Changing Prospects in Western Society*. New York: Wiley.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In: J. Richardson (red.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (p. 241-258). New York: Greenwood.
- Breen, R., R. Luijkx, W. Müller en R. Pollak (2009). Nonpersistent inequality in educational attainment: evidence from eight European countries. In: *American Journal of Sociology*, jg. 114, nr. 5, p. 1475-1521.
- Bronneman-Helmerts, H.M., L.J. Herweijer en H.M.G. Vogels (2002). *Voortgezet onderwijs in de jaren negentig*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Buis, M.L. (2010). *Inequality of Educational Outcome and Inequality of Educational Opportunity in the Netherlands during the 20th Century* (proefschrift). Amsterdam: Vrije Universiteit Dissertation Series.
- Buisman, M., J. Allen, D. Fouarge, W. Houtkoop en R. van der Velden (2013). *PIAAC 2012: de belangrijkste resultaten*. Den Bosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.
- CBS (2004). *Jaarboek onderwijs in cijfers 2005*. Voorburg / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2014a). *Jongens presteren na de lagere school gemiddeld minder goed dan verwacht, meisjes juist beter*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd in oktober 2014 via www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2014/2014-4114-wm.htm).
- CBS (2014b). *Beroepsbevolking; geslacht en leeftijd*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd in juni 2014 via <http://statline.cbs.nl/StatWeb>).
- CPB (2010). *Effecten hogere private bijdrage voor hoger onderwijs. Rapport brede heroverwegingen. Werkgroep 7 Hoger onderwijs*. Den Haag: ministerie van Financiën.
- Dronkers, J. (2007). *Ruggengraat van ongelijkheid*. Amsterdam: Wiarda Beckmann Stichting / Mets en Schilt.
- Elchardus, M. (2002). Onderwijs in de symbolische samenleving. Zijn individualisme en meritocratie nog zinvol? In: *Sociologische Gids*, jg. 49, nr. 3, p. 259-274.
- Elchardus, M. (2012). Onderwijs als (nieuwe) sociale scheidslijn. In: *De sociale klasse voorbij* (p. 35-85). Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties / ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap / ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid / Sociaal en Cultureel Planbureau / Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Elchardus, M. (2013). Ongelijkheid in de kenniseconomie. In: *Socialisme en Democratie*, jg. 70, nr. 3, p. 47-67.
- Flynn, J.R. (1987). Massive IQ gains in 14 nations: What IQ tests really measure. In: *Psychological bulletin*, jg. 101, nr. 2, p. 171-191.
- Fouarge, D., W. Houtkoop en R. van der Velden (2011). *Laaggeletterdheid in Nederland. Resultaten van de Adult Literacy and Life Skills Survey (ALL)*. Utrecht: Expertisecentrum Beroepsonderwijs.
- Fouarge, D., T. Schils en A. de Grip (2013). Why do low-educated workers invest less in further training? In: *Applied Economics*, jg. 45, nr. 28, p. 2587-2601.
- Frey, C.B. en M.A. Osborne (2013). *The future of employment. How susceptible are jobs to computerisation?* (paper). Oxford: Oxford Martin School / University of Oxford.
- Gaalen, R. van, B. Bakker, J. van der Laan, S. Westerman en S. Scholtus (2014). *Hoeveel ouderlijk gezang klinkt door in het gepiep van de jongen? Over de samenhang tussen milieu van herkomst en schoolprestaties van kinderen*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

- Ganzeboom, H.B. en R. Luijkx (2004a). More recent trends in intergenerational occupational class reproduction in the Netherlands 1970-2004: Evidence from an expanded database. In: *Netherlands journal of social sciences*, jg. 40, nr. 2, p. 114-142.
- Ganzeboom, H.B. en R. Luijkx (2004b). Recent trends in intergenerational occupational class reproduction in the Netherlands 1970-1999. In: R. Breen (red.), *Social mobility in Europe* (p. 345-381). Oxford: Oxford University Press.
- Gesthuizen, M. en G. Kraaykamp (2002). Ontwikkelingen in verbale capaciteiten van laagopgeleiden in Nederland: De keerzijde van de onderwijsexpansie. In: *Mens & Maatschappij*, jg. 77, nr. 4, p. 361-380.
- Gijsberts, M. en J. Iedema (2011). Opleidingsniveau van niet-schoolgaanden en leerprestaties in het basisonderwijs. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 95-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Goldthorpe, J. en M. Jackson (2008). Op onderwijs gebaseerde meritocratie: de barrières voor de realisatie ervan. In: *Tijdschrift voor Sociologie*, jg. 29, nr. 1, p. 6-31.
- Goos, M. en A. Manning (2007). Lousy and lovely jobs: the rising polarization of work in Britain. In: *The Review of Economics and Statistics*, jg. 89, nr. 1, p. 118-133.
- Graaf, P.M. de, en H.B.G. Ganzeboom (1993). Family Background and Educational Attainment in the Netherlands for 1891-1960 Birth Cohorts. In: Y. Shavit en H.P. Blossfeld (red.), *Persistent Inequality. Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*. Boulder: Westview Press.
- Güveli, A., R. Luijkx en H.B. Ganzeboom (2012). Patterns of intergenerational mobility of the old and new middle classes in a post-industrial society: Netherlands 1970-2006. In: *Social Science Research*, jg. 41, nr. 2, p. 224-241.
- Hakkenes, A. en A. de Wijs (2012). Van Citotoets naar brugklas en door naar diploma. In: *Sociaal-economische trends*, jg. 1e kwartaal 2012, p. 65-79.
- Hendrickx, J., W. Uunk en J. Smits (1995). Stratificatie en het huwelijk: partnerkeuze en partnereffecten. In: J. Dronkers en W.C. Ultee (red.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: sociale gelaagdheid en mobiliteit* (p. 162-181). Assen: Van Gorcum.
- Herweijer, L. (2010). Generaties in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. In: A. van den Broek, R. Bronneman en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland* (p. 275-296). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Herweijer, L. (2011). Voortgezet, beroeps- en hoger onderwijs. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 102-126). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W. (2014). Verschillen in arbeidsmarktpositie ontleed. In: W. Huijnk, M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt* (p. 89-108). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Inspectie van het Onderwijs (2014a). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2012/'13*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2014b). *De kwaliteit van het basisschooladvies. Een onderzoek naar de totstandkoming van het basisschooladvies en de invloed van het basisschooladvies op de verdere schoolloopbaan*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Jansen, W. en C.H. Mulder (1996). Wie trouwt met wie? Trends in de mate van openheid van de Nederlandse samenleving, afgemeten aan het opleidingsniveau van (huwelijks)partners. In: H.B.G. Ganzeboom en W.C. Ultee (red.), *De sociale segmentatie van Nederland in 2015* (p. 69-94). Den Haag: Sdu.

- Jong, U. de, M. van Leeuwen, J. Roeleveld en D. Webbink (1998). *Deelname aan hoger onderwijs. Studiekeuze, studiedeelname en sociaal milieu*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut / Stichting voor Economisch Onderzoek.
- Josten, E. (2010). *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Josten, E. en G. Jehoel-Gijsbers (2009). Baanverliezers tijdens de recessie. Baanverliezers, inkomensveranderingen en sociale gevolgen; een verkenning. In: C. Vrooman (red.), *Werkloos in crisistijd* (p. 11-29). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kalmijn, M. (1998). Inter marriage and homogamy: causes, patterns and trends. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 24, p. 395-421.
- Katz, L.F. en K.M. Murphy (1992). Changes in relative wages, 1963-1987: Supply and demand factors. In: *The Quarterly Journal of Economics*, jg. 107, nr. 1, p. 35-78.
- Kloosterman, J.G. (2010). *Social background and children's educational careers. The primary and secondary effects of social background over transitions and over time in the Netherlands* (proefschrift). Nijmegen: ics Dissertation.
- Latten, J. (2005). *Zwanger van segregatie: een toekomst van sociale en ruimtelijke segregatie?* (oratie). Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Leseman, P. (2005). Genetische onbepaaldheid en culturele variatie: is het meritocratische ideaal houdbaar? In: S. Kartsen en P. Sleegers (red.), *Onderwijs en ongelijkheid: grenzen aan de maakbaarheid?* (p. 89-108). Antwerpen / Apeldoorn: Garant.
- Levy, F. en R.J. Murnane (2004). *The new division of labor*. New York: Russell Sage Foundation.
- Luyten, H. (2004). Succes in het voortgezet onderwijs: Capaciteiten, inzet of achtergrond. In: *Pedagogische Studiën*, jg. 81, nr. 2, p. 151-166.
- Luyten, H. en R.J. Bosker (2004). Hoe meritocratisch zijn schooladviezen? In: *Pedagogische Studiën*, jg. 81, nr. 2, p. 89-103.
- Meijnen, G.W. (2004). Het concept meritocratie en het voortgezet onderwijs. In: *Pedagogische Studiën*, jg. 81, nr. 2, p. 79-88.
- Mulder, L., D. Fettelaar, I. Schouwenaars, G. Ledoux, L. Dijkers en E. Kuiper (2014). *De achterstand van autochtone doelgroepopleerlingen. Oorzaken en aanpak*. Nijmegen: ITS, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Onderwijsraad (2010). *Vroeg of laat. Advies over de vroege selectie in het voortgezet onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2013). *Een smalle kijk op onderwijskwaliteit. Stand van educatief Nederland 2013*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Programmacommissie SEGV 11 (2001). *Sociaal-economische gezondheidsverschillen verkleinen: eindrapportage en beleidsaanbevelingen van de Programmacommissie SEGV-11*. Den Haag: ZorgOnderzoekNederland.
- Ridder, J. den, P. Dekker en M. van Ditmars (2012). *Burgerperspectieven 2012 | 4*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Roeleveld, J., G. Driessen, G. Ledoux, J. Cuppen en J. Meijer (2011). *Doelgroepopleerlingen in het basisonderwijs. Historische ontwikkeling en actuele situatie*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
- rvz (2011). *Preventie van welvaartsziekten. Effectief en efficiënt georganiseerd*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid & Zorg.
- Sinkeldam, I. (1997). Schoolsucces en opleidingsniveau ouders. In: *Kwartaalschrift onderwijsstatistiek*, jg. 4, nr. 1, p. 10-12.
- Solga, H. (2002). 'Stigmatization by Negative Selection': Explaining Less-Educated People's Decreasing Employment Opportunities. In: *European sociological review*, jg. 18, nr. 2, p. 159-178.

- Statistics Canada en OEC D (2005). *Learning a living. First results of the Adult Literacy and Life Skills Survey*. Ottawa / Parijs: Statistics Canada en Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Swierstra, T. en E. Tonkens (2011). De schaduwzijde van de meritocratie. De respectsamenleving als ideaal. In: *Socialisme en Democratie*, jg. 68, nr. 7/8, p. 37-44.
- Talsma, P.A. (1995). Prestatieniveau aan het einde van de basisschool, onveranderde samenhangen. In: *Kwartaalschrift onderwijsstatistiek*, jg. 2, nr. 4, p. 13-14.
- Tieben, N. (2009). *Transitions, tracks and transformations. Social inequality in transitions into, through and out of secondary education in the Netherlands for cohorts born between 1914 en 1985* (proefschrift). Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Timmermans, A., H. Kuyper en G. van der Werf (2013). *Schooladviezen en onderwijsloopbanen. Voorkomen, risicofactoren en gevolgen van onder- en overadvisering*. Groningen: Gronings Instituut voor Onderzoek van Onderwijs.
- TK (2007/2008). *Parlementair onderzoek onderwijsvernieuwingen. Deelonderzoek Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (Maastricht)*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 31007, nr. 9.
- TK (2013/2014). *Studiefinanciering*. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer. Tweede Kamer, vergaderjaar 2013/2014, 24724, nr. 123.
- Tolsma, J. en M.H.J. Wolbers (2010). *Naar een open samenleving? Recente ontwikkelingen in sociale stijging en daling in Nederland*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Tolsma, J. en M.H.J. Wolbers (2014). Social origin and occupational success at labour market entry in The Netherlands, 1931-1980. In: *Acta Sociologica*, jg. 57, nr. 3, p. 253-269.
- Treiman, D.J. (1970). Industrialization and social stratification. In: *Sociological Inquiry*, jg. 40, Spring, p. 207-234.
- Turkenburg, M., L. Herweijer, J. Dagevos, I. Andriessen en L. van den Bulk (2013). *De studie waard. Een verkenning van de mogelijke gedragsreacties op de invoering van een sociaal leenstelsel in het hoger onderwijs*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Turkenburg, M., L. van den Bulk en R. Vogels (2014). *Kansen voor vakmanschap in het mbo. Een verkenning*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vogels, R. en R. Bronneman-Helmers (2003). *Autochtone achterstandsleerlingen: een vergeten groep*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Völker, B. (2012). *Sociale breuklijnen herzien. Een review-essay en een empirische analyse*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties / ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap / ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid / Sociaal en Cultureel Planbureau / Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Völker, B., I. Andriessen en H. Posthuma (2014). Gesloten werelden? Sociale contacten tussen lager- en hogeropgeleiden. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele scheidslijnen* (p. 217-234). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Vossensteijn, H., L. Cremonini, E. Epping, G. Laudel en L. Leisyte (2013). *International experiences with student financing tuition fees and student financial support in perspective*. (Bijlage bij Kamerstuk, 24724, nr. 114). Enschede: Universiteit Twente / Centre for Higher Education Policy Studies.
- Webbink, D., S. Gerritsen en M. van der Steeg (2013). Financiële opbrengsten onderwijs verder omhoog. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 98, nr. 4651, p. 13-15.
- Weel, B. ter (2012). *Vraag naar hoogopgeleiden stijgt verder. Banen in het midden onder druk*. Den Haag: Centraal Planbureau.

- Wentink, T. en H. Zanders (1985). *Kantoren in actie: een onderzoek naar kantoorautomatisering en de gevolgen voor kantoorarbeid en kantoororganisatie*. Deventer: Kluwer.
- Werfhorst, H.G. van de, en J.J.B. Mijs (2010). Achievement Inequality and the Institutional Structure of educational Systems: a comparative perspective. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 36, p. 407-428.
- Werfhorst, H.G. van de, en S. van der Heide (2007). Cultural capital or relative risk aversion? Two mechanisms for educational inequality compared. In: *The British Journal of Sociology*, jg. 58, nr. 3, p. 391-415.
- Wolbers, M.H.J., R. Luijkx en W.C. Ultee (2011). Educational attainment, occupational achievements, career peaks. The Netherlands in the second part of the twentieth century. In: *European societies*, jg. 13, nr. 3, p. 425-450.
- Young, M. (1958). *The Rise of the Meritocracy 1870-2033. An essay on education and equality*. London: Thames & Hudson.

4

Kapitale tegenstellingen?
De maatschappelijke betekenis
van financiële ongelijkheid

4 Kapitale tegenstellingen? De maatschappelijke betekenis van financiële ongelijkheid

Arjan Soede, Stella Hoff en Jeanet Kullberg
m.m.v. Jean Marie Wildeboer Schut

4.1 Meer belangstelling voor financieel verschil

In de nasleep van de economische recessie was er het afgelopen jaar veel aandacht voor inkomens- en vermogensongelijkheid. De Engelse vertaling van Piketty's (2014) *Capital au XXle siècle* raakte wereldwijd een gevoelige snaar. De kernthese van deze lijvige historische studie is dat een kleine groep bezitters van financieel kapitaal er gewoonlijk in slaagt hun vermogen voortdurend uit te bouwen, aangezien het rendement op kapitaal groter is dan dat op arbeid. Hieraan ontleent deze economische elite een machtspositie, waardoor ze steeds meer invloed uitoefent op de maatschappelijke ontwikkeling. Dat is volgens Piketty economisch niet optimaal en uit democratisch oogpunt ongewenst. De historische 'wet' werd volgens zijn analyse in de twintigste eeuw tijdelijk onderbroken, onder andere door de crisis van de jaren dertig, de naoorlogse voorspoed gedurende de *trentes glorieuses* en de uitbouw van de verzorgingsstaat. Na de liberalisering van de financiële en economische markten in de jaren tachtig en door de groeiende internationale stromen kreeg het kapitaal de laatste decennia echter weer ruim baan. Als dat doorzet verwacht Piketty dat zich in de eenentwintigste eeuw een terugkeer naar de 'patrimoniale' verhoudingen zal voordoen, waarbij grote verschillen in geërfd bezit leiden tot sterk divergerende levensuitkomsten.

Voor ons land concludeerde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) dat naar internationale maatstaven de vermogensverschillen groot zijn, terwijl de inkomensverschillen beperkt blijven door de sterke herverdeling via de omvangrijke Nederlandse verzorgingsstaat (Kremer et al. 2014; zie in het bijzonder Van Bavel 2014; Van Bavel en Frankema 2013). Wel volgde de WRR Salverda et al. (2013) in hun conclusie dat het contrast tussen de 10% hoogste en laagste inkomens sinds het midden van de jaren tachtig toenam; de beperkte inkomensongelijkheid zou dus wel zijn toegenomen. Beide studies riepen nogal wat reacties op. Op Prinsjesdag 2014 stelde het kabinet in reactie op Piketty dat de vermogensongelijkheid in Nederland niet uitzonderlijk groot is (EK 2014/2015; FIN 2014). Caminada et al. (2014a) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS 2014a) beweerden dat de inkomensongelijkheid de afgelopen decennia niet steeg, maar vrijwel stabiel bleef.

In dit hoofdstuk gaan we onder andere op deze discussie in, waarbij een centrale vraag is of de segmentatie in termen van inkomen en vermogen in Nederland groeiende is. We beperken ons echter niet tot de vraag of de beide verdelingen in de loop der tijd schever werden, maar kijken ook naar de sociale implicaties van inkomens- en vermogensverschillen. Piketty wierp de vraag op of vermogen langzamerhand niet een

belangrijker indicator is voor economische en sociale verschillen tussen mensen dan inkomen. Dat is beleidsmatig relevant: het Nederlandse debat gaat vaak vooral over inkomensverschillen, maar als in de praktijk het vermogen bepalender is, kan het verstandig zijn een meer expliciet vermogensbeleid te voeren.

Speciale aandacht besteden we aan de eigen woning, die voor veel mensen de belangrijkste vermogenscomponent vormt. Dat vermogen – de waarde van de woning minus de resterende hypotheeklast – kan zijn ontstaan doordat men een deel van de hypotheek afloste, doordat de woning in waarde toenam ten opzichte van de lening of door een combinatie van die twee. De woning is enerzijds een vehikel om vermogen op te bouwen, maar ook een consumptiegoed dat met een goed inkomen te financieren is.

Om inzicht te krijgen in de economische tegenstellingen in Nederland en de maatschappelijke implicaties ervan schetsen we eerst enkele contrasten tussen de rijkste en meest armlastige groepen (§ 4.2). Daarna bekijken we de inkomens- en vermogensongelijkheid in Nederland en eventuele trends daarin meer in detail, waarbij we afzonderlijk ingaan op het vermogen dat in de eigen woning is vervat (§ 4.3).

Hoofdstuk 2 schetste een theoretisch kader voor sociale segmentatie. Die doet zich voor als bevolkingsgroepen systematisch verschillen in het kapitaal waarover zij beschikken. Dat kapitaal is niet alleen van economische aard is, maar omvat theoretisch ook andere hulpbronnen: persoonskapitaal (met fysieke, mentale en esthetische elementen; zie hoofdstuk 5), cultureel kapitaal (zoals een sobere of uitbundige levensstijl) en sociaal kapitaal (netwerken waaraan men sociale steun ontleent of waardoor men vooruit kan komen in het leven). De segmentatie is sterker indien kapitaalverschillen tussen groepen worden bekrachtigd door andere factoren, zoals waardenverschillen ('groepshabitus'), en indien ze gepaard gaan met verschillen in levensuitkomsten, zoals het welbevinden. In de paragrafen 4.4 en 4.5 gaan we na of inkomen en vermogen met deze aspecten samenhangen. Daarna gaan we in op de door burgers gepercipieerde rechtvaardigheid van de manier waarop vermogen wordt verkregen en de gevolgen ervan (§ 4.6). Dit doen we vanuit de gedachte dat het minder urgent is vermogensbeleid te overwegen als mensen weinig moeite hebben met het gegeven dat sommigen rijk worden en zich daardoor betere levenskansen of voorzieningen weten te scheppen. Ten slotte gaan we na of het bevorderen van de belangrijkste vermogensvorm, het eigenwoningbezit, segmentatie in de hand werkt, onder andere doordat het geografische tegenstellingen creëert (§ 4.7). Paragraaf 4.8 sluit af met de belangrijkste conclusies en een aantal mogelijke consequenties voor het beleid.

4.2 Rijkelui en armlastigen

Voor een eerste indruk van de economische ongelijkheid in Nederland kijken we globaal naar de twee groepen die in dit opzicht het meest contrasteren: de rijkelui aan de bovenkant en de armlastigen aan de onderzijde van de verdeling.

De rijkste groep: enkele structurele kenmerken

Over de zeer rijken biedt de Quote 500, de bekende lijst van 500 rijkste Nederlanders volgens het zakenblad Quote (2013), interessante informatie. Weliswaar is er pas geleden

een nieuwe Quote 500 (2014) verschenen, maar bij deze laatste versie zijn de mensen die officieel in het buitenland wonen op een aparte lijst geplaatst.¹ De groep uit 2013 omvat slechts 0,01% van de bevolking, maar bezit bijna 10% van het totale vermogen in Nederland (naar schatting 113 miljard euro; CBS 2014a). Die 500 rijksten vertonen nog grote verschillen: het vermogen van de top tien (in totaal 24,5 miljard euro) is 450 keer zo groot als dat van de tien hekkensluiters (in totaal 54 miljoen euro).

De Quote 500 laat ook zien dat men bij voorkeur ondernemer moet zijn of uit een ondernemersfamilie dient te komen om op de lijst te belanden: er komen geen mensen op voor die hun vermogen via een betrekking in loondienst hebben vergaard. Op de Oranjes na staan er ook nauwelijks aristocraten op de lijst. De man-vrouwverhouding blijkt zeer scheef, en de weinige rijke vrouwen hebben hun geld gewoonlijk geërfd van familie of een overleden partner, een enkele uitzondering daargelaten.

De lijst toont een mix van mensen met selfmade vermogen en mensen die een goede start hadden vanuit hun familiekapitaal. Voorbeelden van de eerste groep zijn Frits Goldschmeding (oprichter van Randstad Uitzendbureau, op nummer 2), Joop van den Ende (mediamagnaat, nummer 8), Reinout Oerlemans (televisie- en filmproducent, nummer 312) en DJ Tiësto (dj, nummer 500). De meest vermogende persoon in Nederland komt echter uit de tweede groep: Charlene de Carvalho-Heineken, dochter van Freddy Heineken. Aan de top is het vaak een combinatie van via vererving opgebouwd vermogen en vermogen uit investeringen. Er zijn er zelfs veel die uitsluitend investeerder zijn en dus kapitaal met kapitaal maken.

In de Quote 500 zijn maar weinig Bekende Nederlanders te vinden: alleen de drie mediatycoons De Mol, Van den Ende en Oerlemans, en daarnaast DJ Tiësto en de ex-politici Lubbers en Heinsbroek zijn als BN'er te typeren. Zij vallen overwegend in de categorie 'nieuw geld', geld dat deze generatie met ondernemen heeft vergaard. De Quote 500 telt maar weinig mensen die voorkomen op de lijst van meest invloedrijke mensen die de Volkskrant jaarlijks publiceert. Dat wil niet zeggen dat de rijken machteloos zijn (zie hoofdstuk 7). Ze kunnen immers ook macht uitoefenen via hun investeringsbeslissingen en door toegang tot de politieke elite, door collectieve organisatie (bv. via de werkgeversorganisatie VNO/NCW en andere lobby's), onderlinge netwerken en mogelijk ook door financiering van partijen en bepaalde maatschappelijke stromingen. In het geval van de mediatycoons komt daar nog de mogelijkheid van beïnvloeding via programmering bij.

De armlastigen

Tegenover de 500 zeer rijken staan miljoenen mensen met een klein inkomen en zonder noemenswaardig vermogen. Op grond van het 'niet-veel-maar-toereikend'-criterium zijn in 2012 meer dan 1,2 miljoen mensen (bijna 8% van de Nederlandse bevolking) arm (CBS/SCP 2013). Hun inkomen is minder dan het bedrag om in de minimale behoeften plus enige mate van sociale participatie te voorzien. Voor mensen met een gering inkomen is het lastig om een lening bij een bank af te sluiten, maar vaak zijn er wel informele leningen bij vrienden en familie, betalingsachterstanden en problematische schulden. Uit het jaarverslag van de Nederlandse Vereniging voor Volkskrediet (NVVK) blijkt dat in 2013 zich 89.000 mensen hebben aangemeld voor schuldhulpverlening. In 2012 was dit

aantal nog 84.500. De gemiddelde schuld steeg van 33.500 euro naar 37.700 euro (Nvvk 2014). Wel is het aantal aanvragen voor toelating tot de Wet schuldsanering natuurlijke personen (Wsnp) gedaald, van bijna 19.400 in 2012 naar bijna 17.600 in 2013, doordat men vaker vooraf een regeling met de schuldeisers kon treffen. Zowel het aantal aanvragen als het aantal toelatingen ligt echter nog ruim boven het niveau van 2008 en 2009 (Combrink-Kuiters et al. 2014).

Een nog wat groter deel van de Nederlandse huishoudens (14%) rapporteert dat zij moeilijk of zeer moeilijk kunnen rondkomen (CBS 2014b). Dat ook niet-arme huishoudens moeite hebben om rond te komen, kan een kwestie van perceptie zijn, maar er kunnen ook factoren spelen zoals hoge woonlasten zonder perspectief op een goedkoper huis. Zo agenderen Klomp en Kromhout (2013) dat voor huurders met een laag inkomen dikwijls geen financieel passende huurwoning beschikbaar is. De hogere huur van de woning die wel kan worden betrokken, wordt maar ten dele gecompenseerd door de huurtoeslag. Andere oorzaken van het feit dat sommige niet-arme huishoudens toch moeilijk kunnen rondkomen, zijn hoge zorgkosten of aanpassingsproblemen bij een plotselinge inkomensterugval.

Een bijzondere vorm van schulden zijn huur- of hypotheekschulden, waardoor bewoners met ontruiming bedreigd worden. Het aantal huisuitzettingen bij woningcorporaties nam in eerste instantie af tussen 2008 en 2010, van 7650 tot 5900 gevallen, maar is sindsdien weer toegenomen tot 6980 in 2013. Huurachterstand blijkt steeds vaker de belangrijkste reden te zijn (naast overlast): het aandeel uitzettingen wegens huurachterstand steeg van 79% in 2011 naar 88% in 2013 (Aedes 2014). Het aantal feitelijke ontruiming is minder dan een derde van het aantal huurders met zo veel huurachterstand dat volgens de kantonrechter ontruimd zou mogen worden. Voor velen, met name gezinnen, wordt toch nog een betalingsregeling getroffen (Harms 2014), maar dat neemt niet weg dat zij in een uiterst stressvolle situatie verkeren.

Ook een aantal woningeigenaren kampt met problemen bij de betaling van de woonlasten. In de laatste jaren is deze groep gegroeid doordat de woning minder waard werd. Een zogenaamde onderwaterhypotheek wordt problematisch als er verhuisd moet worden, bijvoorbeeld wegens een scheiding of verlies van werk, of als de lening verlengd moet worden. De afgelopen jaren waren er jaarlijks ongeveer 2000 tot 3000 executie-veilingen, een ruime verdubbeling sinds het begin van de crisis in 2008. Maar buiten deze veilingen, die gepaard gaan met zeer grote verkoopkortingen, komen zaken van woningeigenaren met betalingsproblemen in een onderhands verkoopcircuit terecht. Zodoende wordt het totale aantal huiseigenaren dat gedwongen uit huis moet, geschat op meer dan 10.000 per jaar (Harms 2014).

Het zal duidelijk zijn dat aan de onderkant van de inkomensverdeling het rondkomen een grote uitdaging is die weinig ruimte laat voor eventuele ambities om bekend, vermogend of invloedrijk te worden.

4.3 Ongelijkheid in inkomen en vermogen

We schetsten een beeld van de twee extremen van de inkomens- en vermogensverdeling, de rijkelui en armlastigen. Nu verleggen we het perspectief naar de volledige inkomens- en vermogensverdeling en ontwikkelingen daarin.

4.3.1 Verdeling van inkomen en vermogen

Nederland is een rijk land. In 2012 bezaten de 7,4 miljoen huishoudens in totaal 1166 miljard euro aan vermogen, terwijl het jaarlijks besteedbaar inkomen van huishoudens 248 miljard euro bedraagt (CBS 2014a: 66, 19). Uit de Lorenz-krommen in figuur 4.1 valt de mate van ongelijkheid op te maken. Deze curves geven de cumulatieve verdeling weer van het inkomen en het vermogen: hoe meer de lijn afwijkt van de diagonale zwarte lijn, des te ongelijker is de verdeling. We onderscheiden hier het inkomen, het vermogen in de eigen woning en het vrije vermogen (zie kader 4.1). Van het totale vermogen in Nederland heeft ruim 40% (479 miljard euro) betrekking op de eigen woning. Dit is het saldo van de waarde van de woning (1154 miljard euro in totaal) en de hypotheekschuld (675 miljard euro). De resterende 59% van het vermogen in Nederland (688 miljard euro) is niet aan de eigen woning gerelateerd en zodoende vrij besteedbaar.

Kader 4.1 Inkomen en vermogen, een uitleg

Inkomen

We kijken naar het inkomen volgens de definitie van het CBS, het besteedbaar inkomen. Dat is alle inkomsten (loon, winst, toeslagen) minus de belasting, premies en hypotheekrenteaftrek. Vermogenswinsten zijn niet opgenomen. Als iemand aandelen met een hoge winst weet te verkopen, dan wordt dat niet als inkomen gezien. Vooral bij mensen met hoge vermogens kan dit leiden tot onderschatting van het inkomen. Mogelijk onderschatten we dus de inkomensongelijkheid, maar in welke mate is niet te bepalen vanwege gebrek aan gegevens.

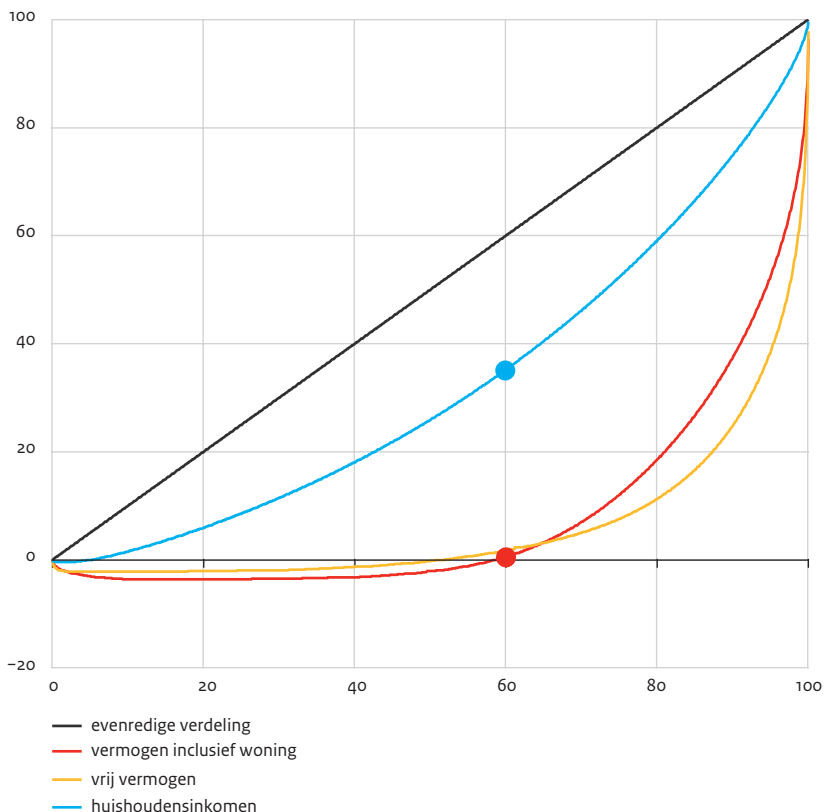
Vermogen

We onderscheiden het vrije vermogen en het vermogen in de woning. Het vrije vermogen bestaat uit spaartegoeden en beleggingen (53% van het vermogen), overig roerend en onroerend goed zoals een tweede huis (26%), en bedrijfsgerelateerd vermogen zoals ondernemingsvermogen en aanmerkelijk belang (21%). Het vermogen in de eigen woning is de waarde van de woning minus de uitstaande hypotheekschuld.

Het opgebouwde pensioenvermogen is niet bij de berekeningen betrokken, omdat dit niet om te zetten is in vrij vermogen dat te gebruiken is voor consumptie.

Figuur 4.1

Ongelijkheid van inkomen en vermogen, 2011 (in Lorenz-krommen)

Bron: CBS (IPO'12) SCP-bewerking

De verdeling van de vermogens is aanmerkelijk schever dan die van de inkomens. In de figuur is dit te zien doordat de rode lijnen verder van de diagonaal afliggen dan de blauwe lijn. De blauwe lijn laat zien dat de 60% huishoudens met de laagste inkomens 35% van het totale inkomen ontvangt (blauwe stip). Daarentegen toont de rode doorgetrokken lijn dat de 60% laagste vermogens gezamenlijk slechts 1% van het totale vermogen bezit (rode stip). Dit patroon komt in veel landen voor, om voor de hand liggende redenen. Vrijwel alle huishoudens in Nederland hebben inkomen, mede vanwege uitkeringen en pensioenen, maar ze beschikken niet allemaal over vermogen. Daarnaast is vermogen, anders dan inkomen, iets dat mensen in de loop van de tijd opbouwen. Het is daarom minder gelijk verdeeld: ouderen hebben meer gelegenheid gehad vermogen op te bouwen; zij hebben dan ook vaker een groot financieel kapitaal.

In figuur 4.1 is ook de verdeling getekend van het vrije vermogen, het vermogen exclusief de eigen woning. Hier zien we dat ongeveer 2% van de huishoudens een schuld heeft. De volgende 40% van de huishoudens heeft nauwelijks vrij vermogen, waardoor de lijn lange tijd redelijk vlak verloopt. Daarna buigt de curve naar boven af, maar pas rond de mediaan is dat toereikend om het negatieve vermogen van de onderste 2% te compenseren. Daarna stijgt de curve snel, vooral bij de bovenste 10% van de huishoudens.

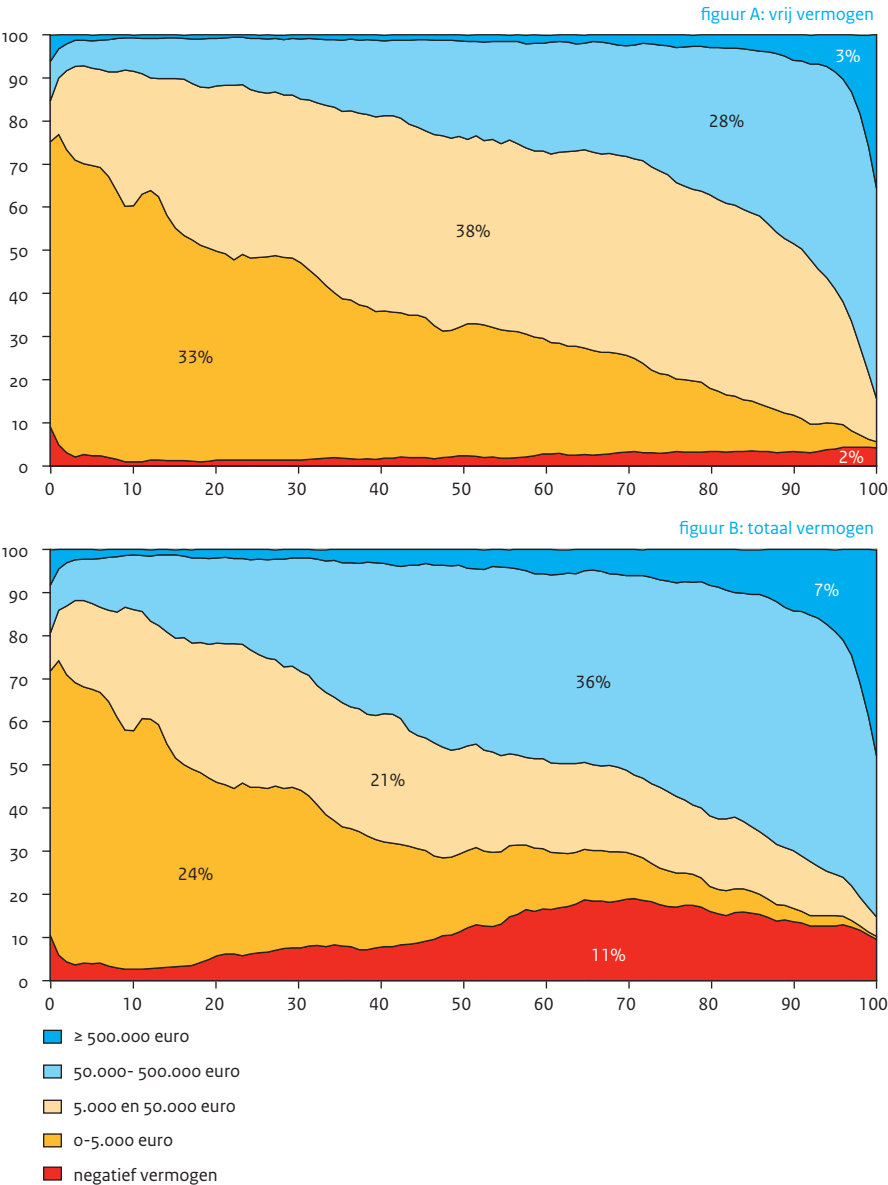
Figuren 4.2a en 4.2b tonen de relaties tussen de inkomens- en vermogensverdelingen. Op de horizontale as staan de inkomens van laag naar hoog in 1%-groepen gerangschikt, op de verticale vijf vermogensklassen (variërend van negatief tot meer dan 500.000 euro). In figuur 4.2a staan de vrije vermogens, in figuur 4.2b de totale vermogens, dus met inbegrip van het saldo van de actuele woningwaarde (woz-waarde) en de uitstaande hypotheekschuld.²

Een derde van de Nederlandse huishoudens heeft een klein vrij vermogen (maximaal 5000 euro); dat zijn vooral mensen met lagere inkomens – hoewel het ook bij de hoogste inkomens nog wel voorkomt. De meeste huishoudens (38%) hebben een vrij vermogen tussen de 5000 en 50.000 euro, en dat betreft vooral de middeninkomens. De grotere vermogens treffen we, niet onverwacht, aan bij de allerhoogste inkomens. Van alle huishoudens heeft 3% een vrij vermogen van meer dan een half miljoen euro. Voor een klein deel doet dit zich voor bij mensen met een zeer laag inkomen, voornamelijk ondernemers die dit jaar verlies hebben geleden. Slechts een klein deel van de huishoudens (2%) heeft een negatief vrij vermogen, vaak mensen met een hoger inkomen. Een voorbehoud is dat het bij deze cijfers alleen gaat om leningen bij commerciële geldverstrekkers en men moet een redelijk inkomen hebben om daarvoor in aanmerking te komen. Leningen bij familie en vrienden – gebruikelijker voor mensen aan de onderkant – blijven buiten beschouwing.

Bij het totale vermogen (figuur 4.2b) blijkt de groep met een negatief vermogen groter (11%), vooral onder de hogere inkomens. Dit zijn vooral mensen die op grond van hun inkomen ooit een ruime hypotheek kregen, maar bij wie de waarde van de woning inmiddels negatief is geworden. Verder zien we het percentage ‘half-miljonairs’ ruimschoots verdubbelen (van 3% naar 7%) en ook voorkomen op een wat lager niveau in de inkomensverdeling. Bij de hogere middeninkomens wordt de differentiatie naar vermogen groter indien de woning wordt verdisconteerd.

Figuur 4.2

Verdeling van vermogen naar huishoudensinkomen, 2011 (in procenten)

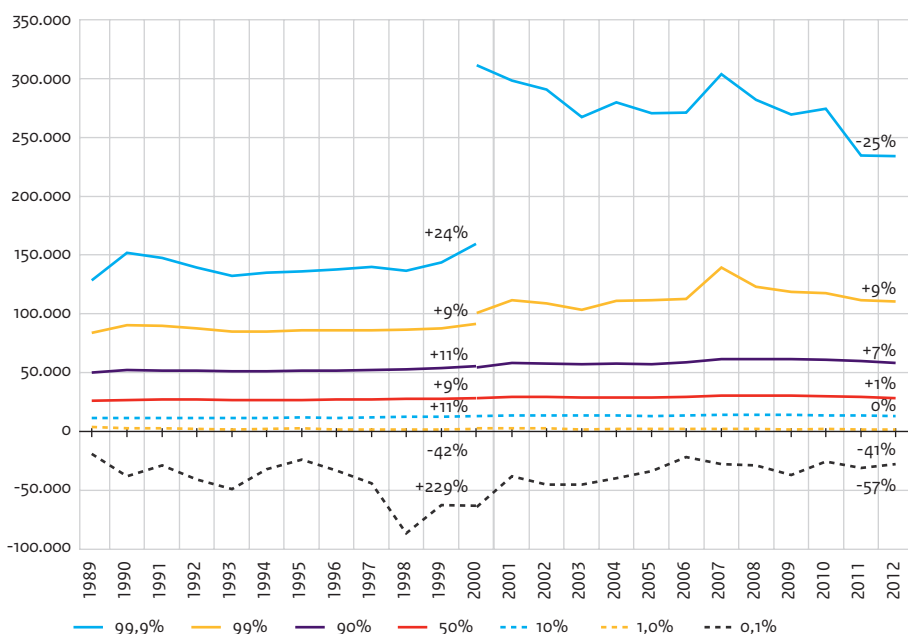
Bron: CBS (IPO'11) in combinatie met vermogensonderzoek (SCP-bewerking)

4.3.2 Trends in inkomens- en vermogensongelijkheid

Figuur 4.3 laat de ontwikkeling van de inkomensverdeling sinds 1989 zien aan de hand van enkele percentielgrenzen (zie ook tabel B4.1 in de bijlage, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). De lijn voor de mediaan geeft het verloop weer in het inkomenspeil (in constante prijzen) van de middelste huishoudens in de totale verdeling, ofwel de doorsneegroep. Op dezelfde wijze toont de lijn voor het 90e percentiel de veranderingen in het inkomenspeil op het punt waarbij negentiende van de huishoudens een lager inkomen heeft dan op de verticale as staat vermeld. Voor alle percentielgrenzen bestaat er een trendbreuk in het jaar 2000, toen het CBS de methode om het inkomen vast te stellen aanpaste. Verder is er bij de hoogste inkomens in 2007 een uitschieter. Dat is een gevolg van de toenmalige verlaging van de belasting op het inkomen uit 'aanmerkelijk belang'. In reactie daarop hebben directieurgroothoofden met een besloten vennootschap vaker dan in andere jaren besloten de winst van hun onderneming om te zetten in privékapitaal, hetgeen fiscaal als inkomen wordt beschouwd.

Figuur 4.3

Besteedbaar huishoudensinkomen (prijsspeil 2012) naar een aantal percentielgrenzen in de inkomensverdeling, 1989-2012

Bron: CBS (IPO '89-'12) SCP-bewerking

Opvallend is dat sinds 2000 de allerhoogste en de allerlaagste inkomens (0,1%) naar elkaar toe zijn gegroeid. Het bedrag op de grens die de top 0,1% van de rest onderscheidt daalde in vergelijking met 2000 met 25%, terwijl dat van de onderste 0,1% (negatieve inkomens) toenam met 57%. Bij een verdere uitsplitsing naar inkomensbron blijkt de eerste ontwikkeling zich over de gehele linie voor te doen. In recente jaren werd ze versterkt door een afnemend aandeel huishoudens aan de bovenkant van de inkomensverdeling met vermogen als voornaamste inkomensbron. Ook groeide de groep met loon, en bij hen trad onder de eenverdieners in de latere jaren een verhoudingsgewijs sterke inkomensdaling op. Aan de onderkant van de inkomensverdeling wijkt de stijgende trend na 2000 niet af van de ontwikkeling bij de meeste andere inkomensgroepen. Ze springt echter meer in het oog vanwege de scherpe daling die zich eerder, in de jaren negentig van de vorige eeuw, voordeed.

De bedragen van de twee grenzen vlak onder de top, het 90e en 99e percentiel, stegen sinds het begin van deze eeuw met respectievelijk 7% en 9%. In absolute jaarbedragen komt dit overeen met een verandering van 55.000 naar 58.000 euro, respectievelijk van 101.000 naar 110.000 euro. Dat is veel meer dan op de lagere niveaus: het mediane inkomen steeg reëel slechts met 1% (van 28.100 naar 28.500 euro), en bij het onderste deciel en percentiel was de verandering – zeker in absolute bedragen – verwaarloosbaar. Per saldo zijn de hogere inkomens, met uitzondering van de allerhoogste, sinds 2000 dus sterker gestegen dan de doorsnee en lage (niet-negatieve) inkomens.³

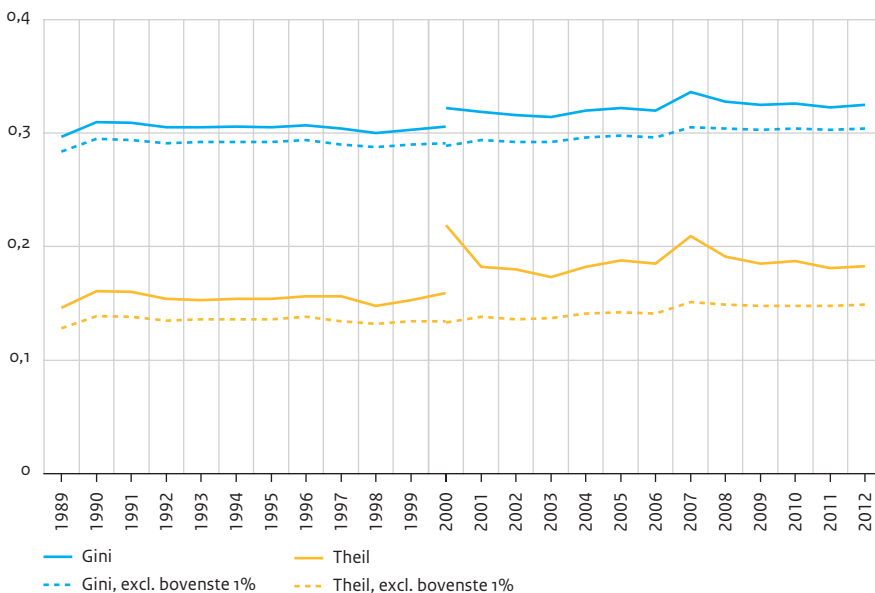
Vergelijkbare bevindingen komen uit analyses op basis van gestandaardiseerde besteedbare inkomens, waarbij gecorrigeerd is voor verschillen in de huishoudensomvang (zie tabel B4.2a en B4.2b in de bijlage).

In de periode 1989-2000 was bij de meeste groepen sprake van een stijging met 9% à 11%; bij het onderste percentiel en de allerlaagste 0,1%-groep nam het inkomen juist af. Met name tussen 1995 en 1998 was de daling in de laatste categorie fors. Dit hing samen met een groeiend aandeel zelfstandigen aan de onderkant, in combinatie met sterker negatieve inkomens bij die groep.

In figuur 4.4 is de ontwikkeling van inkomensongelijkheid uitgedrukt in twee samenvattende maatstaven. Volgens de Gini- en Theil-maatstaven is de inkomensongelijkheid vrij stabiel.⁴ Afgezien van de trendbreuk in de gegevens is sinds 1989 alleen de tijdelijke belastingverlaging waarvan directeur-groootaandeelhouders in 2007 gebruik maakten, gepaard gegaan met veranderingen van enige omvang. Indien de bovenste 1%-groep buiten beschouwing wordt gelaten, lopen de inkomensverschillen sinds 2000 wel enigszins op: met 5% volgens de Gini-maatstaf en met 12% volgens de Theil-maatstaf.⁵ Een decompositie van de Theil-coëfficiënt leert dat deze groei van de ongelijkheid 'onder de top' vooral te maken heeft met het grotere aandeel zelfstandigen⁶ en het feit dat ook de inkomensongelijkheid binnen die groep na 2000 toenam.

Figuur 4.4

Gini- en Theil-coëfficiënten, besteedbaar huishoudensinkomen, 1989-2012

Bron: CBS (IPO'89-'12) SCP-bewerking

Salverda (2014) schetste een beeld van op de lange termijn sterk groeiende inkomensongelijkheid, die vooral zou voortkomen uit een toenemend contrast tussen de top en de onderkant.⁷ Voor de periode na 2000 rijst uit onze analyse een ander beeld op: de inkomensverschillen bij de groep net onder de hoogste 1% zijn iets opgelopen, maar dat wordt gecompenseerd door het lagere inkomensverschil met de allerhoogste inkomens. Per saldo geven de Theil- en de Gini-index daarom een stabiel beeld. Salverda's conclusie, dat onder de tamelijk onveranderlijke Gini-coëfficiënt veel 'tektoniek' schuilgaat, komt ook hier naar voren. De bewegingen hebben echter een ander karakter dan hij veronderstelde: hij nam aan dat de topinkomens relatief sterk gestegen waren.

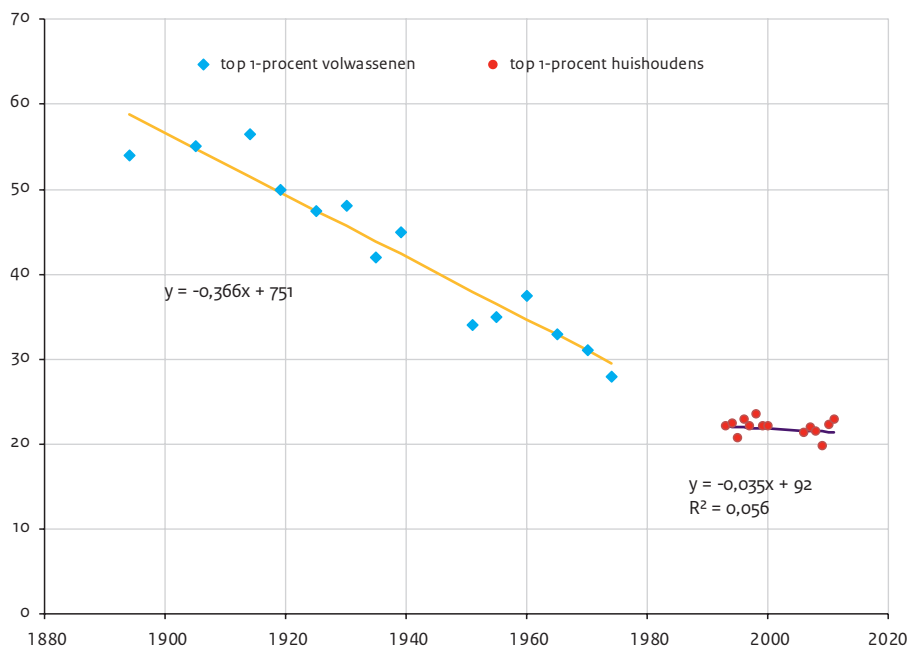
Piketty stelt dat de *vermogensongelijkheid* in westerse samenlevingen stelselmatig toeneemt, maar het is onduidelijk of dit ook voor Nederland geldt. Zo concludeert Van Bavel (2014) op basis van de Quote 500 met het nodige voorbehoud dat het aandeel van de allerrijkste groep tussen 1997 en 2010 toenam van 6% naar ongeveer 10% van het totale vermogen. Volgens dit criterium is de ongelijkheid dus toegenomen. De opstellers van de lijst baseren zich echter op jaarverslagen en hun kennis van (deels buitenlandse) vermogensconstructies; het is onbekend in hoeverre deze stijging voortkomt uit betere informatie, meer ervaring en beter speurwerk van de redacteuren van de Quote 500. Over een wat kortere periode bezien (2006-2011) lijken de vermogensverschillen wel iets te zijn toegenomen, met name doordat het aantal huishoudens met een negatief

vermogen is gegroeid (CBS 2014a). Dit heeft te maken met de dalende huizenprijzen in die periode (Pouwels-Urlings en Van den Brakel 2014). Een groter deel van de eigenwoningbezitters kreeg te maken met onderwaarde, waardoor de verhouding tussen eigenwoningbezitters met een positief en met een negatief vermogen schever is geworden. Pouwels-Urlings en Van den Brakel stellen daarom dat de vermogenskloof nauwelijks groter is geworden tussen 2006 en 2011 als deze prijsontwikkeling rond de woningen buiten beschouwing wordt gelaten. Daarmee lijkt recent dus geen sprake van een duidelijke trend van een stijgende vermogensongelijkheid.

Statistische gegevens over de zeer lange termijn wijzen in dezelfde richting. Roine en Waldenström (2014), zich baserend op de tijdreeksen van Wilterdink (1984) en Salverda et al. (2013), concluderen dat het aandeel van het hoogste percentiel in het totale vermogen sinds het begin van de twintigste eeuw daalde. Caminada et al. (2014a) stellen dat deze trend in de periode tot 1975 aanzienlijk sterker was dan sinds 1990 (zie figuur 4.5).

Figuur 4.5

Aandeel van het hoogste percentiel in het totale private vermogen van volwassenen (1894-1975) en huishoudens (1990-2011)

Bron: Caminada et al. (2014a)

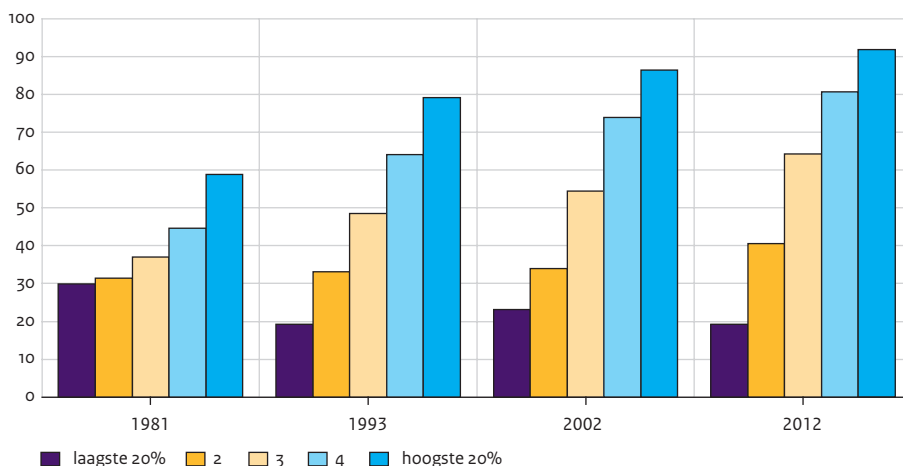
Op basis van de gegevens van Caminada et al. (2014a) merkt het kabinet in de recente 'vermogensbrief' op dat de ongelijkheid verder daalt wanneer de opgebouwde pensioenen worden meegerekend (EK 2014/2015). Met de pensioenen meegerekend zou de Gini-coëfficiënt dalen van 0,80 naar 0,68 en bezit het hoogste percentiel niet 25% maar 17% van het totale vermogen. Het is echter de vraag of dit voor de door Piketty aangezwengelde discussie heel relevant is. Bij zijn stelling dat de rijken steeds rijker worden en dat dit de verdeling van macht en levenskansen beïnvloedt, had hij immers vooral het vrij besteedbare vermogen op het oog en niet de pensioenaanspraken die men in de toekomst realiseert zonder er veel zeggenschap over te hebben. Per saldo zijn de aanwijzingen dat de grote kloof tussen vermogenden en niet-vermogenden in recente jaren nog breder werd niet heel sterk.

4.3.3 Vermogen in het eigen huis

Eerder zagen we dat de scheefheid van het vermogen sterk samenhangt met het vermogen in de eigen woning. Het eigenwoningbezit nam tussen 1981 en 2012 toe van 40% tot 60% van de Nederlandse huishoudens. Naarmate het inkomen hoger is, is het eigenwoningbezit groter, en deze verdeling is in Nederland beduidend schever dan in andere Europese landen (Toussaint 2011). Dat heeft enerzijds te maken met fiscale stimuli en anderzijds met een grote, meest naoorlogse sociale huurwoningvoorraad van goede kwaliteit. Deze maken het kopen gunstig voor mensen met een hoog inkomen (hoge hypotheekrenteaftrek), terwijl voor de lagere inkomens het huren aantrekkelijk is dankzij de huurtoeslag.

Figuur 4.6

Aandeel eigenwoningbezit naar inkomenskwintiel in 1981, 1993, 2002 en 2012

Bron: CBS/VROM/BZK (Woononderzoeken, diverse jaren) SCP-bewerking

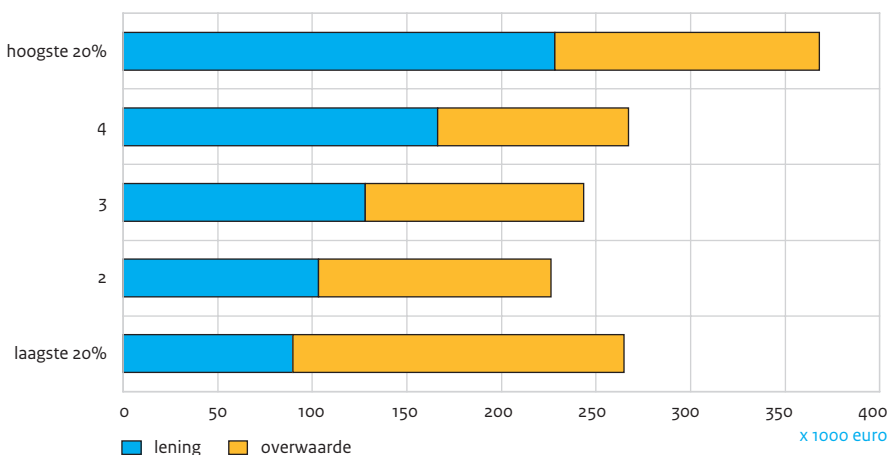
De scheefheid in het eigen woningbezit is de afgelopen decennia toegenomen. Uit figuur 4.6 blijkt dat in 1981 de hoogste 20% inkomens bijna tweemaal zo vaak als de laagste inkomens een eigen huis had. In 2012 was dat ruim 4,5 maal zo vaak. Wel nam het woningbezit in het derde en vierde inkomenskintiel flink toe en, in het laatste decennium, ook in het tweede kintiel. Voor een deel is dat laatste vermoedelijk een effect van de Wet Bevordering Eigenwoningbezit (WBE) uit 2001 en van de verkoop van corporatiewoningen. Beide hadden tot doel de eigen woning binnen het bereik te brengen van huishoudens met lagere inkomens. De WBE kende bedragen toe aan lagere inkomensgroepen voor het verkrijgen en kunnen blijven bewonen van een koophuis. In 2010 is deze regeling om budgettaire reden stopgezet (BZK 2011). Woningcorporaties kregen toestemming om hun huurwoningen tegen hoge kortingen te koop aan te bieden. De daling van het eigenwoningbezit binnen de laagste inkomensgroep tussen 1981 en 1993 kwam vooral door stadsvernieuwing, waarbij oude particuliere woningen werden opgekocht.

Eigenwoningbezit biedt de mogelijkheid om vermogen in de woning op te bouwen. Figuur 4.7 laat zien dat de waarde van de eigen woning gemiddeld genomen hoger is naarmate de eigenaren in een hogere inkomensklasse zitten; en dat naarmate het inkomen hoger is, de woning in sterkere mate hypothecair beleend is. De vermogensopbouw in de eigen woning lijkt zodoende naar verhouding het sterkst bij de lagere inkomens. Hierachter gaat een cohorteffect schuil: naarmate de woningeigenaren een lager inkomen hebben, gaat het vaker om oudere eigenaren (65-plus). Ouderen hebben vaker de hypotheek afgelost omdat ze langer hebben kunnen sparen en van een generatie zijn die de hypotheek nog afloste.⁸ Dit geldt voor oudere woningeigenaren in het algemeen, maar nog meer voor ouderen met een laag inkomen. Eigenaren in het laagste inkomenskintiel zijn atypisch; hun woningen zijn aan de dure kant ten opzichte van hun inkomen. Vermoedelijk gaat het hier om mensen wier inkomen na de aankoop aanzienlijk kelderde, zoals (behalve ouderen) zelfstandig ondernemers met wisselende jaarinkomens of mensen die werkloos werden.

Al met al zien we dat de eigen woning duurder en in sterkere mate beleend is naarmate het inkomen hoger is. Het inkomen is bepalend voor de hoogte van de lening en dus de waarde van de gekochte woning. Het is een lifestylekeuze die vooral wordt ingegeven door verlangen naar hoge woonkwaliteit. Dit verklaart waarom inkomen en eigenwoningbezit zich aftekenen als samenhangende kenmerken. Zoals we in de paragraaf 4.4 zullen bespreken, gaat dit ook samen met bepaalde persoonlijke, sociale en culturele hulpbronnen.

Figuur 4-7

De waarde van de woning, totaal en opgesplitst in hypothecaire lening en overwaarde, 2012
(in euro's x 1000)

Bron: CBS (WoON'12) SCP-bewerking

4.4 Geld en andere hulpbronnen

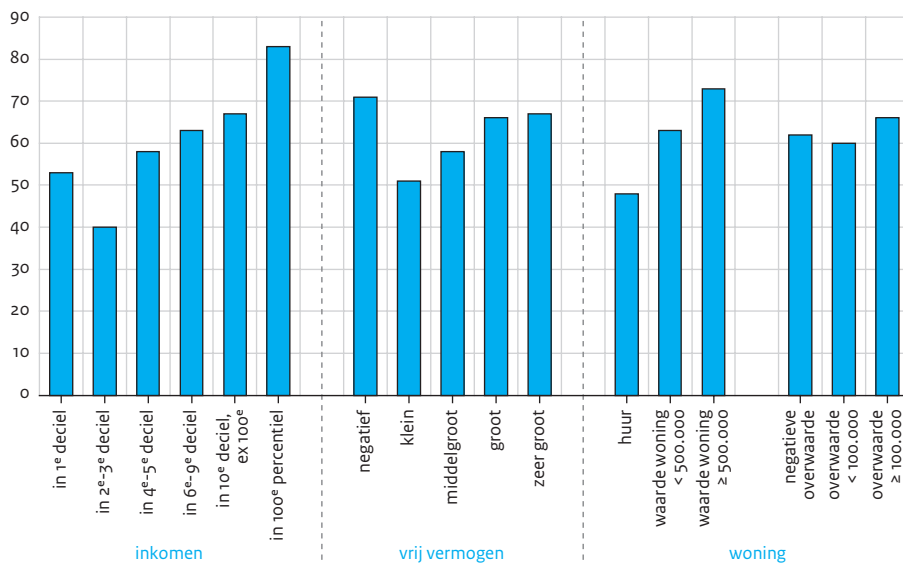
Er kan sprake zijn van maatschappelijke segmentatie als bevolkingsgroepen in meer opzichten systematisch van elkaar verschillen en daardoor herkenbaar zijn. Dit geldt als de hulpbronnen van mensen sterk met elkaar samenhangen en daardoor accumuleren. Hoofdstuk 2 besprak drie vormen van kapitaal die, naast het economisch kapitaal, als hulpbronnen fungeren: het persoonskapitaal, sociaal kapitaal en cultureel kapitaal. We gaan na of degenen die het financieel getroffen hebben ook bijvoorbeeld qua gezondheid rijker zijn bedeeld. Of is er sprake van compensatie en zorgen mensen zonder substantiële financiële reserves voor bijvoorbeeld een rijk sociaal netwerk? Voor de antwoorden baseren we ons op de enquête Verschil in Nederland (zie hoofdstuk 1).

4.4.1 Persoonskapitaal

Het persoonskapitaal wijst naar de fysieke gezondheid van een persoon, inclusief het gewicht, maar ook in hoeverre men zich mentaal goed voelt en zichzelf een aantrekkelijk uiterlijk toedicht (zie hoofdstuk 5).

Figuur 4.8

Persoonskapitaal, naar inkomens- en vermogenspositie van het huishouden, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)

Bron: SCP (ViN'14)

Figuur 4.8 laat zien dat het persoonskapitaal sterk gerelateerd is aan zowel het inkomen als het vrije vermogen en de woning waarin men woont. Ruim 80% van de mensen in het bovenste percentiel scoort bovengemiddeld op het persoonskapitaal: hun fysieke en mentale gezondheid is goed, zij beoordelen hun uiterlijk positief en hebben een gezond gewicht. Dit geldt niet voor mensen in het tweede of derde inkomensdeciel. Daar scoort slechts 40% bovengemiddeld. Opvallend is dat mensen in het laagste deciel beter scoren dan mensen in het tweede en derde deciel. Dat komt doordat in het eerste deciel relatief veel studenten aanwezig zijn. Nadere analyse laat zien dat van hen 71% een bovengemiddeld persoonskapitaal heeft, terwijl dit bij de andere mensen in het eerste deciel slechts 48% is (zie tabel B4.4a in de bijlage).

Bij het vrije vermogen is er ook een trend te zien. Mensen met een zeer groot vermogen hebben vaker een bovengemiddeld persoonskapitaal dan mensen met een klein vermogen. Hier zijn degenen met een negatief vermogen een opvallende uitzondering. Zoals eerder bleek, zijn dit vaak mensen met een hoger inkomen die op grond daarvan een lening bij een bank konden afsluiten.

Ten slotte blijken mensen met een woonhuis vaker een bovengemiddeld persoonskapitaal te hebben. Bij deze groep is nog expliciet uitgesplitst naar de waarde van de woning (onder of boven 500.000 euro) en naar de overwaarde in de woning. Een dure woning is gerelateerd aan een hoger persoonskapitaal. De overwaarde in de koopwoning is minder relevant.

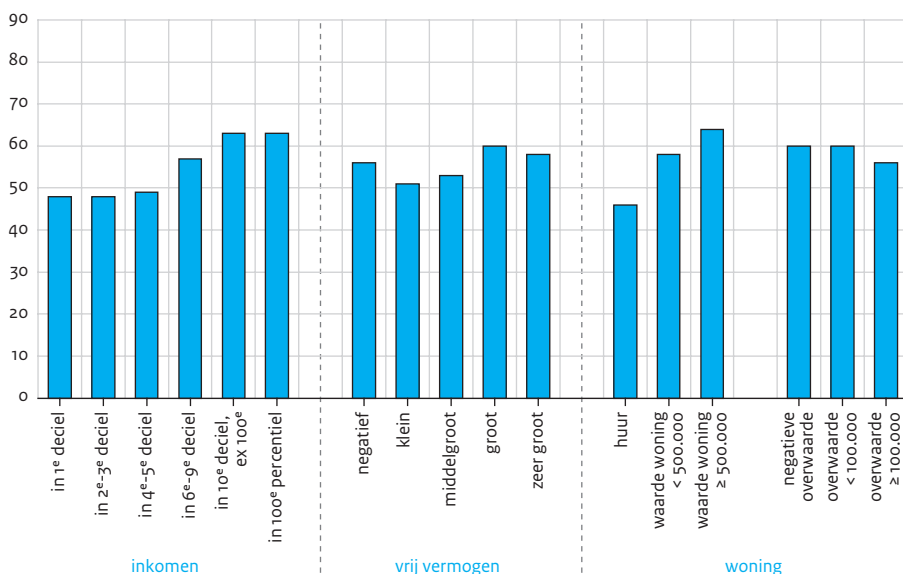
Er is dus een duidelijk verband tussen persoonskapitaal en inkomen, vrij vermogen en de eigen woning. Maar deze laatste drie factoren hangen sterk met elkaar samen. Wanneer we de diverse indicatoren tegelijkertijd in de berekening opnemen, aldus controlerend voor elkaars invloed, blijven de verbanden met de gezondheidsindex statistisch significant, behalve in het geval van de overwaarde. Wanneer we tevens rekening houden met de invloed van achtergrondkenmerken als geslacht en leeftijd, dan valt het verband met het inkomen weg (zie tabel B4.4b in de bijlage).

4.4.2 Sociaal kapitaal

Ook het sociaal kapitaal is een belangrijke hulpbron in het leven van mensen. Het gaat om de mate waarin men kan terugvallen op een sociaal netwerk, zowel privé als zakelijk. We hebben onder meer gevraagd naar de frequentie waarmee men persoonlijk, telefonisch of schriftelijk contact heeft met familie, vrienden en burens. Ook hier is er een positief verband met de eigen inkomenspositie: het aantal mensen met frequente contacten neemt toe naarmate het inkomen hoger is (figuur 4.9). Verband tussen sociaal kapitaal en vermogen is er ook, maar minder sterk. Tot slot blijkt ook het eigenwoningbezit een duidelijke relatie te hebben met het sociaal kapitaal. De waarde van de eigen woning is daarbij relevant, de overwaarde minder (zie ook tabel B4.5a in de bijlage).

Figuur 4.9

Sociaal kapitaal, naar inkomens- en vermogenspositie van het huishouden, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)

Bron: SCP (ViN'14)

Gecontroleerd voor elkaars invloed blijkt het vrije vermogen geen significante samenhang te hebben met de sociale contacten. Dit geldt wel voor het inkomen en de woonsituatie. Meer specifiek blijkt dat mensen met een eigen woning, zeker met een woning van minimaal 500.000 euro, relatief vaak contact met anderen hebben. Vooral bij contacten met burens en buurtgenoten blijkt de koopwoning relevant te zijn. Deze samenhang blijft gehandhaafd nadat we controleren voor de invloed van achtergrondkenmerken zoals geslacht, leeftijd en opleidingsniveau (zie tabel B4.5b in de bijlage).

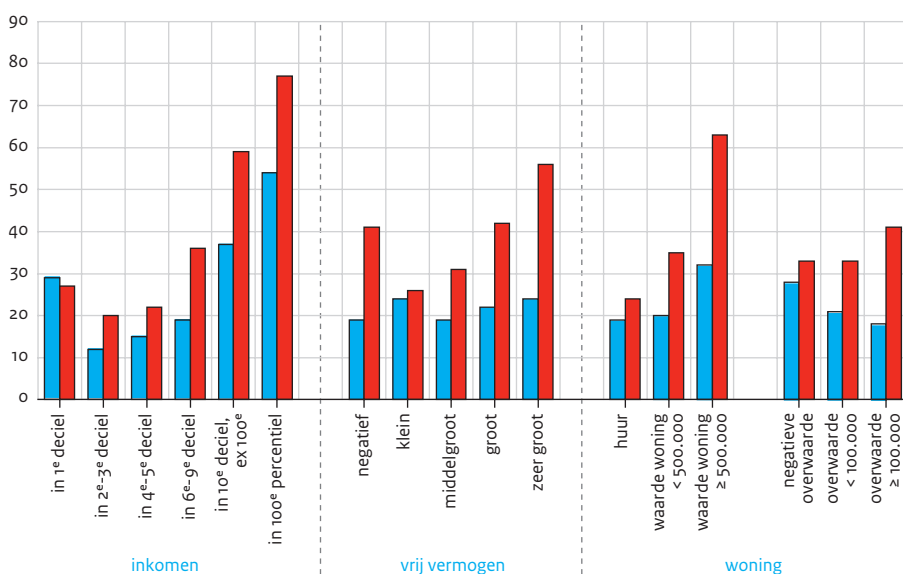
4.4.3 Cultureel kapitaal

Als laatste kapitaalkapitaalvorm bespreken we het culturele kapitaal. Dit is hier afgemeten aan zelfgerapporteerde beheersing van de Engelse taal en aan de leefstijl (zoals toegelicht in hoofdstuk 2). Bij de leefstijl zoals die hier wordt geschetst, is een consumptie-element aanwezig: diverse vragen in de enquête gaan over luxe (verre vakanties, dure etentjes). Dan ligt het voor de hand dat mensen met een hoger inkomen, vermogen of een dure koopwoning hoger op de factor leefstijl scoren dan de minderbedeelden (figuur 4.10). Deze verbanden blijven behouden nadat voor elkaars invloed en voor de invloed van andere achtergrondkenmerken is gecontroleerd (tabel B4.6a en B4.6b in de bijlage). Voor de beheersing van het Engels gelden soortgelijke relaties: het aandeel mensen dat meent vloeiend Engels te spreken, neemt toe naarmate het inkomen hoger is, en is eveneens relatief groot bij mensen met een dure koopwoning. Daarnaast blijken ook degenen met een negatieve overwaarde van hun huis relatief vaak een goede beheersing van de Engelse taal te hebben. Het vrije vermogen is in dit verband echter nauwelijks van belang.

Onze analyses laten zien dat mensen die er financieel beter voorstaan ook bij de drie andere kapitaalkapitaalvormen beter af zijn. Ze zijn gemiddeld gezonder en aantrekkelijker, ze hebben meer sociale contacten en een luxere leefstijl. Er is dus duidelijk sprake van cumulatie van hulpbronnen en aan de onderkant worden financiële tekorten maar weinig gecompenseerd doordat mensen op de andere kapitaalkapitaalvormen beter af zijn.

Figuur 4.10

Cultureel kapitaal, naar inkomens- en vermogenspositie van het huishouden, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)^a

a Beheersing Engelse taal in blauw; leefstijl in rood.

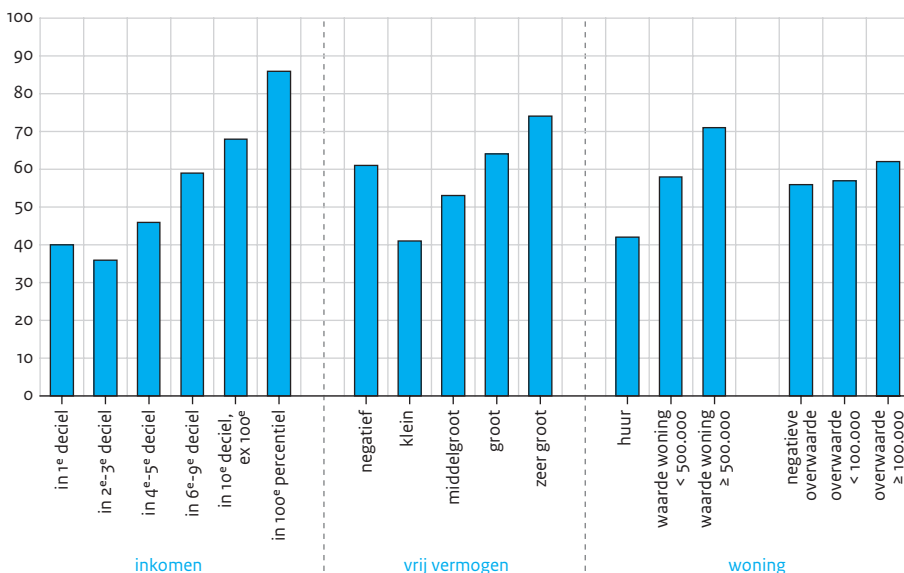
Bron: SCP (ViN'14)

Maakt geld gelukkig?

We zagen dat zich een cumulatie van financiële en andere hulpbronnen voordoet. In hoeverre maken een hoog inkomen en een groot vermogen gelukkig? Kijkend naar het welbevinden van mensen, afgemeten aan de gerapporteerde tevredenheid met het leven (figuur 4.11), dan blijkt er duidelijk samenhang met de hoogte van het inkomen, het vrije vermogen en het bezit van een (dure) woning. In lijn met de verwachting beoordelen mensen met een hoger besteedbaar inkomen hun leven positiever dan mensen met een lager inkomen. Hetzelfde geldt voor mensen met een groot of zeer groot vermogen, terwijl ook huiseigenaren meer tevreden zijn met hun leven dan huurders, en nog meer als het een duur huis is. De overwaarde van de woning doet er voor de tevredenheid weinig toe. Gecorrigeerd voor de onderlinge invloeden tussen inkomen, vermogen en eigenwoningbezit, blijken alleen het inkomen en het vrije vermogen nog van belang voor het welbevinden.⁹ Zoals we eerder zagen is het eigen huis en de waarde daarvan vooral een afgeleide van de hoogte van het inkomen (de leencapaciteit). Dat een negatieve overwaarde op het koophuis nauwelijks afbreuk doet aan de tevredenheid met het leven suggereert dat welbevinden voor deze mensen kennelijk meer schuilt in 'what money can buy' dan in financiële zekerheid.

Figuur 4.11

Tevredenheid met het leven op dit moment, naar inkomens- en vermogenspositie van het huishouden, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)

Bron: scp (ViN'14)

4.5 Inkomen en vermogen, waarden en wijving

Naast hulpbronnen kunnen ook oriëntaties in het leven bepalend zijn voor sociale segmentatie (Elchardus 2012; zie ook hoofdstuk 2 en 6). Als groepen duidelijk verschillen in hun visie op het leven, hun waarden of hun opvattingen, en die lopen samen met verschillen in hulpbronnen, duidt dit ook op segmentatie. We willen daarom bekijken in hoeverre visies en opvattingen van mensen gerelateerd zijn aan hun inkomen, vermogen en woonsituatie. De gegevens zijn wederom afkomstig uit de enquête Verschil in Nederland.

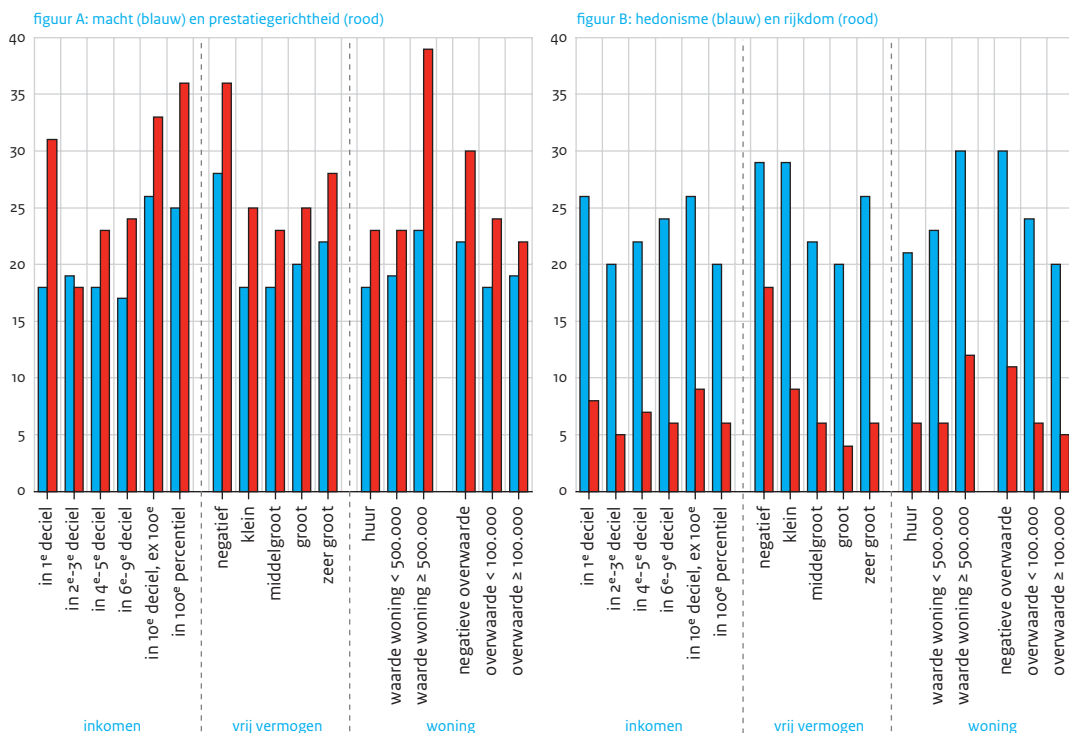
4.5.1 Verschillen in waarden

De omvang van het inkomen en het vermogen kan samenhangen met de mate waarin men zich identificeert met bepaalde waarden. In de enquête is een aantal beschrijvingen opgenomen van wat mensen belangrijk kunnen vinden in het leven. Deze beschrijvingen vertegenwoordigen zeven van de tien basiswaarden die Schwartz (1992) onderscheidde. Uit de figuren 4.12a en 4.12b blijkt dat het eigen inkomen samenhangt met de omschrijvingen die de waarden 'macht' en 'prestatiegerichtheid' representeren, terwijl het vrije vermogen meer gerelateerd is aan de waarden 'rijkdom' en 'hedonisme'. Interessant is dat deze laatste samenhang negatief is: mensen met een klein vermogen hechten meer belang aan veel geld en dure spullen en aan zichzelf vermaken en verwennen dan mensen met een groot vermogen. Het kan zijn dat het ontbreken van een grote financiële basis ervoor zorgt dat mensen er juist aan hechten om die wel te hebben. Een andere verklaring is dat het gaat om mensen die hun vrije vermogen al hebben gespendeerd aan dure spullen. Overigens vinden ook bezitters van een dure koopwoning en huiseigenaren die met een negatieve overwaarde te kampen hebben, rijkdom en hedonisme relatief belangrijk. Daarnaast herkennen deze groepen zich vaak in de waarde 'prestatiegerichtheid' (zie tabel B4.8a in de bijlage).

De gevonden samenhangen blijven voor het merendeel bestaan nadat gecontroleerd is voor elkaars invloed, al valt bij het hedonisme de samenhang met het vrije vermogen weg. Nadat tevens gecontroleerd is voor andere kenmerken, zijn vrijwel alleen de verbanden met de inkomenssituatie nog statistisch significant (zie tabel B4.8b in de bijlage).

Figuur 4.12a en b

Inkomen en vermogen in relatie tot de waarden macht, prestatiegerichtheid, hedonisme en rijkdom,^a bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)

a Stellingen (aparte vraagformulering voor mannen en vrouwen):

- Macht: 'Het is belangrijk voor hem dat mensen doen wat hij zegt. Hij wil van anderen respect krijgen.'
- Prestatiegerichtheid: 'Het is belangrijk voor hem om zeer succesvol te zijn. Hij hoopt dat mensen zijn prestaties erkennen.'
- Hedonisme: 'Het is belangrijk voor hem om zich te vermaken. Hij houdt ervan om zichzelf te 'verwennen'.'
- Rijkdom: 'Het is belangrijk voor hem om rijk te zijn. Hij wil graag veel geld en dure spullen hebben.'

Antwoordcategorieën: lijkt helemaal niet/niet/weinig/enigszins op mij; lijkt op mij; lijkt heel erg veel op mij.

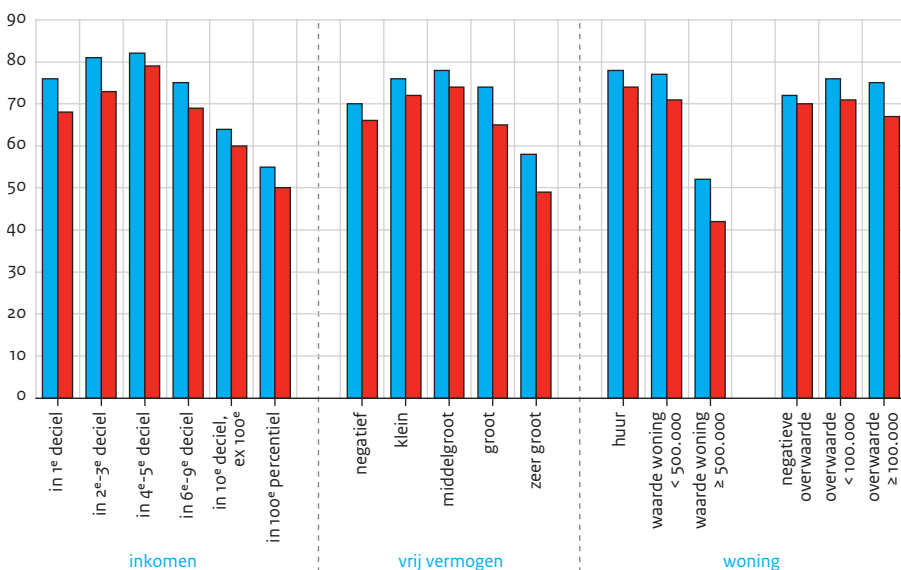
Bron: SCP (ViN'14)

4.5.2 Visies op verschillen in de maatschappij

Naast de waarden van mensen is het ook belangrijk om te kijken in hoeverre inkomen en vermogen gerelateerd zijn aan hun visie op de maatschappij. Een aspect betreft het oordeel over de inkomens- en vermogensverschillen: wil men dat die groter of kleiner worden? Een meerderheid van de bevolking is voorstander van kleinere verschillen, maar deze wens leeft minder bij de vermogensverschillen dan bij de inkomensverschillen (70% versus 75%; figuur 4.13). De eersten zijn ook minder stellig in hun mening: van degenen die de vermogensverschillen willen zien afnemen heeft 17% een extreme score opgegeven, terwijl het bij degenen die kleinere inkomensverschillen willen om ruim een kwart (27%) gaat. De houding van burgers tegenover de vermogensverschillen in Nederland is dus wat 'milder' dan die tegenover de inkomensverschillen.

Figuur 4.13

Inkomens- (blauw) en vermogensverschillen (rood) moeten kleiner, naar inkomens- en vermogenspositie van het huishouden, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)

Bron: SCP (ViN'14)

De opvatting over de gewenste omvang van de inkomens- en vermogensverschillen in Nederland blijkt duidelijk verband te houden met de eigen inkomens- en vermogenspositie. Zoals figuur 4.13 laat zien, daalt het percentage voorstanders van een vermindering van de inkomens- en vermogensverschillen naarmate het eigen inkomen hoger is en men meer vrij vermogen heeft. Daarnaast zijn er relatief weinig voorstanders

te vinden bij de bezitters van een dure koopwoning. De overwaarde van de woning maakt echter nauwelijks uit (zie ook tabel B4.9a in de bijlage).

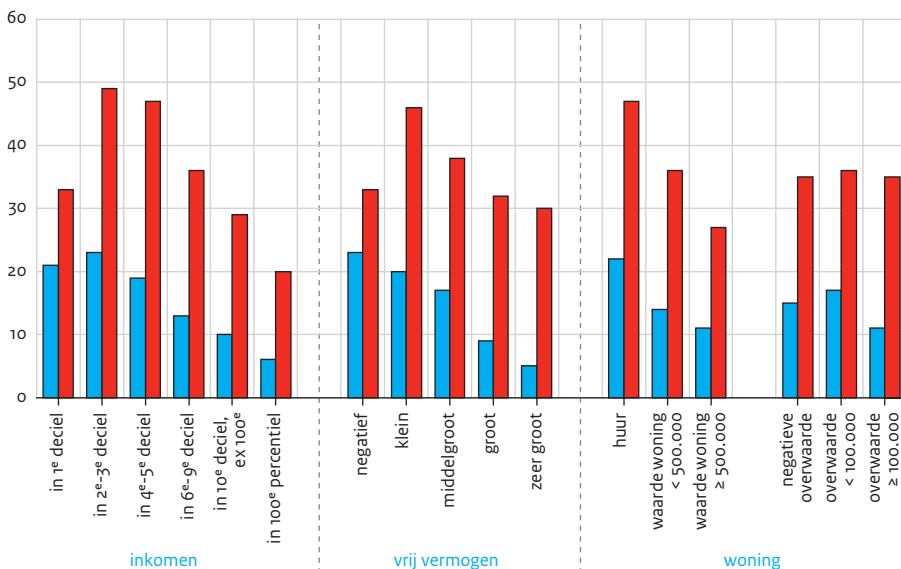
Wanneer we de indicatoren voor de eigen inkomens- en vermogenspositie tegelijkertijd opnemen, blijven de gevonden verbanden met het inkomen en de woningwaarde statistisch significant, maar valt de relatie met het vrije vermogen weg. Ditzelfde geldt wanneer we tevens rekening houden met de invloed van kenmerken als leeftijd, opleidingsniveau en etnische herkomst (zie tabel B4.9b in de bijlage).

4.5.3 Wrijving tussen sociale groepen

Wanneer een kleine groep mensen steeds meer vermogen vergaart en daardoor een steeds sterkere positie verkrijgt, bestaat – zoals Piketty veronderstelt – de kans dat deze rijke mensen een te grote invloed hebben op de maatschappij, wat op termijn kan zorgen voor sociale spanningen. Figuur 4.14 toont in hoeverre men wrijving ervaart tussen arme en rijke mensen, en tussen de zogenaamde machtselite (hoofdstuk 7), de mensen die het in Nederland voor het zeggen hebben, en de rest van de bevolking.

Figuur 4.14

Gepercipieerde wrijving tussen arm en rijk (blauw) en tussen mensen die het al dan niet voor het zeggen hebben (rood), naar inkomens- en vermogenspositie van het huishouden, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)

Bron: SCP (ViN'14)

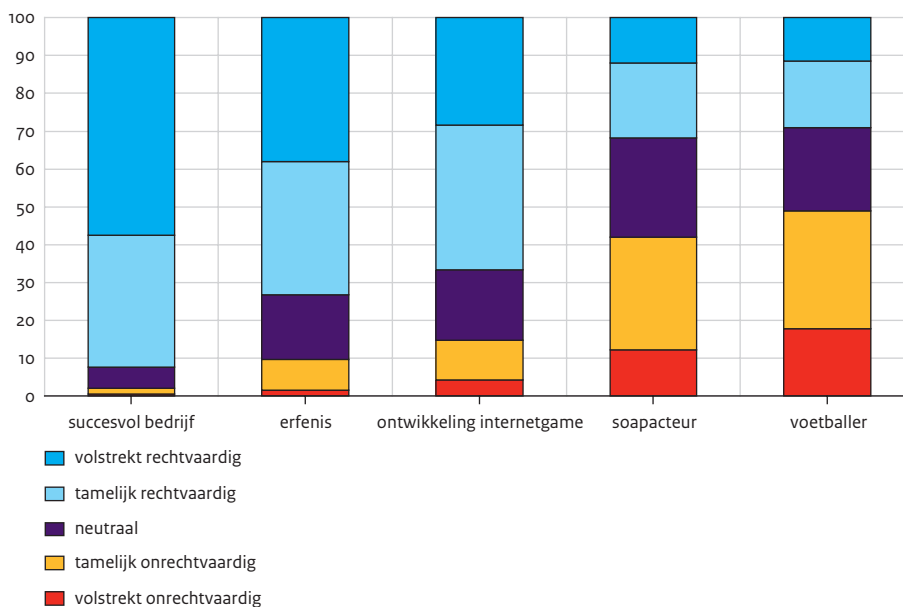
Zowel het inkomen als het vrije vermogen en het eigenwoningbezit blijken verschil te maken voor de mening over het bestaan van sociale spanningen (zie ook tabel B4.10a in de bijlage). Mensen met een relatief laag inkomen, mensen met een klein vrij vermogen en huurders vinden veel vaker dat er wrijving is tussen de genoemde bevolkingsgroepen. Degenen die zelf in een financieel gunstige situatie verkeren, lijken zich hier veel minder van bewust. De gevonden verbanden blijven slechts voor een deel bestaan na controle voor de invloed van de beide andere factoren. Voor de gepercipieerde wrijving tussen arm en rijk blijkt dan alleen het vrije vermogen nog verschil uit te maken: vermogenden ervaren minder sociale spanningen. Bij het ervaren van wrijving tussen mensen die het voor het zeggen hebben en 'de rest', is de eigen inkomenspositie het meest relevant. Dit verandert niet als gecontroleerd wordt voor achtergrondkenmerken (zie tabel B4.10b in de bijlage).

4.6 De burger over vermogensbronnen en -verschillen

We zagen dat het eigen inkomen en vermogen van invloed is op de mate waarin iemand wrijving ervaart tussen arm en rijk. In hoeverre herkennen of onderkennen Nederlandse burgers de door Piketty en de WRR geschetste risico's van de relatief grote vermogensverschillen in Nederland? In onze enquête legden we de vraag voor of men vijf typen vermogensverrijking rechtvaardig of onrechtvaardig vindt.

Figuur 4.15

Mening over rechtvaardigheid van vijf manieren waarop vermogen is verkregen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)

Bron: SCP (ViN'14)

Figuur 4.15 laat zien dat vrijwel iedereen een vermogen uit een succesvol eigen bedrijf rechtvaardig acht.¹⁰ Ook een erfenis of een vermogen dat door ‘slim zakendoen’ (de enquête noemde als voorbeeld het ontwikkelen en verkopen van een internetgame) werd opgebouwd is voor een meerderheid tamelijk of volstrekt rechtvaardig. Echter, slechts een kwart is deze mening toegedaan als het gaat om mensen die door hun beroep als voetballer of soapacteur veel vermogen hebben verworven: 10% tot 15% meent zelfs dat een op die manier verkregen groot vermogen volstrekt onrechtvaardig is. De wijze waarop iemand zijn of haar vermogen heeft verkregen, maakt dus veel uit voor de beoordeling van de rechtvaardigheid ervan (zie ook tabel B4.11a en B4.11b in de bijlage). Het welwillende oordeel van de burger over het erven van vermogen is opvallend, gelet op de door Piketty geschetste gevaren die verbonden zijn aan een rijke klasse die haar positie door vererving bestendigt en uitbouwt. Men ziet het gevaar of het bezwaar kennelijk niet zo.

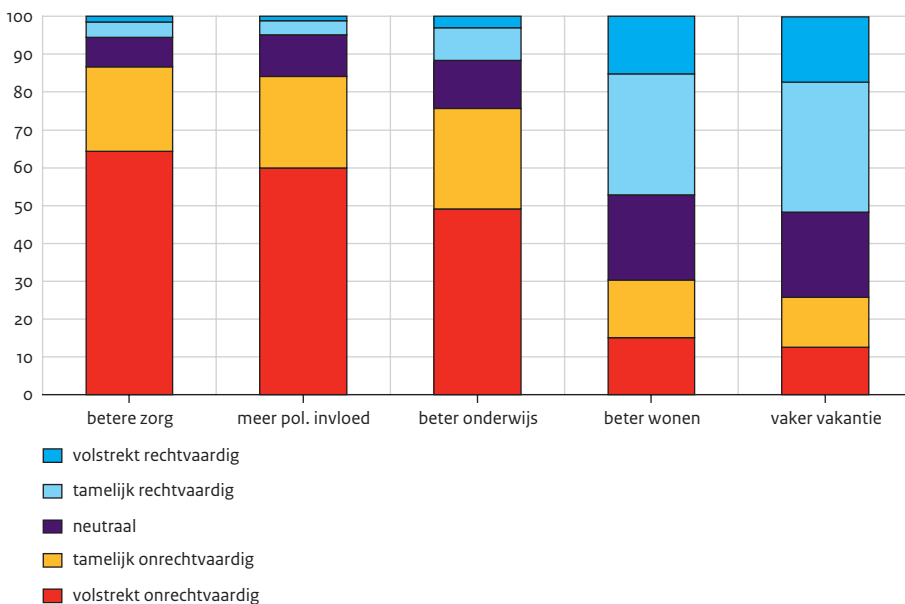
Waar Nederlanders veel meer tegen in het geweer komen, zijn enkele in de discussie rond Piketty's werk aangekaarte gevolgen van vermogensverschil die ook in de enquête werden voorgelegd. Figuur 4.16 maakt duidelijk dat de gedachte dat vermogende mensen in aanmerking zouden komen voor snellere of betere gezondheidszorg door een ruime meerderheid (meer dan 85%) als (volstrekt) onrechtvaardig wordt gezien. Dit geldt ook voor de mogelijkheid van meer politieke invloed, terwijl driekwart zich afkeurend uitlaat over de mogelijkheid dat vermogende mensen beter onderwijs voor hun kinderen krijgen.

De andere, meer consumptieve gevolgen (rond wonen en vakanties) roepen aanzienlijk minder negatieve reacties op. Zo vindt iets meer dan de helft van de ondervraagden het gerechtvaardigd dat mensen met veel geld vaker en luxer op vakantie gaan, terwijl bijna de helft ermee kan instemmen dat zij beter wonen. Toch vindt een kwart van de Nederlanders ook deze verschillen in consumptieve mogelijkheden (tamelijk) onrechtvaardig.

Uit nadere analyses blijkt dat vooral mensen met een lager inkomen, mensen met een klein vermogen en huurders zich negatief uitlaten over de gevolgen van vermogensverschillen. Dit geldt ook voor het idee dat mensen met veel vermogen zich een betere woning kunnen veroorloven en vaker op vakantie kunnen gaan. Hiertegenover staan de hoogste inkomens, mensen met een groot vermogen en de huiseigenaren. Zij vinden niet alleen dat beter wonen en luxere vakanties wel degelijk rechtvaardige gevolgen zijn van een groot vermogen, maar vinden het ook gerechtvaardigd als mensen met veel geld beter of sneller geholpen worden bij gezondheidsproblemen, voor hun kinderen beter onderwijs kunnen regelen of meer invloed hebben op politieke besluiten (zie ook tabel B4.12a en B4.12b in de bijlage).

Figuur 4.16

Mening over rechtvaardigheid van mogelijke gevolgen van vermogensverschillen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gewogen procenten)

Bron: SCP (ViN'14)

Daarmee ligt de mening van de bevolking over de gevolgen van vermogen in lijn met die van Piketty. Men wil niet dat de economische elite meer politieke invloed heeft. Zorgwekkend, in de zin van conflictgenererend, is dat een deel van de kapitaalkrachtige groep zelf helemaal geen moeite heeft met disproportionele machtsinvloed en ook niet met de geschetste privileges binnen de verzorgingsstaat. Het overerven van vermogen, wat Piketty als problematisch ziet, verontrust de Nederlanders minder.

4.7 Eigen woning en geografische segmentatie

We zagen dat burgers betrekkelijk weinig moeite hebben met het gegeven dat rijkere burgers 'beter' kunnen wonen dan minder rijke. Maar we zagen ook dat de woning een belangrijke indicator is voor verschillen binnen de maatschappij. Daarbij komt het feit dat kapitaalverschillen worden bekrachtigd als bevolkingsgroepen sociaal en ruimtelijk gescheiden zijn (zie hoofdstuk 2). Wie een woning kan kopen, heeft toegang tot een deel van de woningmarkt dat, gemiddeld genomen, van betere kwaliteit is dan de huurwoningmarkt en dit kan op zichzelf een scheidslijn zijn, deels ook geografisch. Er zijn immers goedkope en dure gemeenten, wijken en buurten. Zo zijn Bloemendaal, Blaricum en Laren de duurste gemeenten van Nederland, met een

gemiddelde woningwaarde van meer dan 600.000 euro (inclusief de veel goedkopere huurwoningen). Wassenaar volgt met een waarde van 550.000 euro. Dit zijn ook de gemeenten met de hoogste inkomens.

Geografische patronen van wijken met vooral huur- dan wel (dure) koopwoningen, kunnen tot sociale segmentatie leiden, met weinig kans op ontmoeting tussen meer en minder vermogenden. In Nederland is vrijwel geen sprake van *gated communities* in de letterlijke zin, afsluitbaar voor mensen die er niet wonen. Wel zijn er wooncomplexen met een besloten karakter en hun populariteit neemt toe. Ze zijn vaak afgesloten door 'zachte begrenzings' zoals water, groen of niveauverschil. Waar in het buitenland angst voor onveiligheid de afscheiding uitlokt, gaat het in Nederland vaker om behoefte aan status en geborgenheid (Hamers et al. 2007).

Daar waar huizenkopers over veel kapitaal beschikken, kunnen ze meer uitdrukking geven aan specifieke woonwensen, ook geografische wensen. Zo stelde De Wijs-Mulkens (1999) in haar boek over woonvoorkeuren van de elite een smaakverschil vast tussen mensen met veel economisch respectievelijk veel cultureel kapitaal. De laatsten hadden een meer stedelijke woonvoorkeur, met het grachtenpand als archetype; de eersten een meer suburbane voorkeur: de villa met oprijlaan. De grotere bestedingsruimte en dus ook keuzemogelijkheid maakt het voor hogere inkomens makkelijker om onder gelijk-gestenden te gaan wonen. Dat verklaart mogelijk de sterkere burenccontacten die de zeer vermogenden bleken te hebben (zie § 4.4.2).

De Nederlandse woningmarkt geldt internationaal als weinig gesegregeerd. De vanouds grote omvang en goede kwaliteit van de sociale huursector speelt hierin een rol, net als de planningstraditie om in nieuwbouwwijken ongeveer 30% sociale woningbouw te realiseren. De laatste jaren is bovendien in stadswijken met veel huurwoningen en een lage sociaaleconomische status door sloop en nieuwbouw meer woningdifferentiatie aangebracht, overigens zonder dat dit per se bijdraagt aan sociale interacties tussen huurders en nieuwe woningeigenaren (Van Eijk 2010). Op het niveau van een straat of wooncomplex zijn de ervaringen met menging van huurders en woningeigenaren ook niet altijd positief. In een artikel over een Zaanse Vinex-wijk met een vergaande menging van huur- en koopwoningen binnen straten, beschrijven Bosch en Reinders (2012) conflicten over het parkeren van auto's en het inrichten en onderhouden van de voortuinen. De conclusie van de auteurs is dat 'door deze conflicten categorisering ontstaat waarbij de scheidslijnen zich verscherpen' (Bosch en Reinders 2012: 46). Dergelijke geluiden over conflicterende smaken worden ook elders wel gehoord (mondelinge mededelingen uit onder meer Den Haag-Ypenburg en Amsterdam Nieuw-West). Menging van huur- en koopwoningen op een laag schaalniveau lijkt de sociale afstand die er kennelijk is tussen huurders en woningeigenaren te vergroten in plaats van te verkleinen. Familiariteit door toevallige, maar vrijblijvende ontmoeting kan vermoedelijk beter gerealiseerd worden door homogene wooncomplexen in heterogene buurten en wijken.

4.8 Conclusies en beleidsimplicaties

Verskil in vermogen verontrust de burger niet erg

We keken naar de inkomens- en vermogenspositie van mensen en in hoeverre deze bepalend zijn voor segmentatie in Nederland. Het blijkt dat er in Nederland verschillende werelden zijn, en die lopen langs de lijnen van inkomen, vermogen en eigenwoning-bezit. Deze factoren laten een duidelijke samenhang zien met vrijwel alle andere indicatoren, zoals persoonskapitaal, sociaal kapitaal en cultureel kapitaal, maar ook met attitudes en welbevinden. Een hoger inkomen, vermogen en het bezit van een (dure) woning gaan gepaard met een betere gezondheid, meer sociale contacten en een luxere en kosmopolitische leefstijl. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat de algemene tevredenheid met het leven eveneens gerelateerd is aan de inkomens- en vermogenspositie. Hoewel een meerderheid van de burgers zich uitspreekt voor een vermindering van de economische ongelijkheid in Nederland, ervaart maar een zesde deel van de bevolking veel wrijving tussen arm en rijk. Wrijving tussen de elite die het voor het zeggen heeft en 'de rest' wordt meer herkend (38%). Het zijn vooral degenen onderaan de inkomens- en vermogensverdeling die wrijving ervaren.

In hun oordeel over de rechtvaardigheid van vermogensverschillen maken Nederlanders veel onderscheid naar hoe dit vermogen is vergaard. Veruit de meesten vinden het volkomen rechtvaardig als iemand door hard werken, slim zakendoen of een erfenis een groot vermogen vergaart. Bij een rijke soapacteur of voetballer oordeelt men veel negatiever; kennelijk leeft er een sterk idee van *deserving* versus *undeserving rich*.¹¹ Dat weegt voor de burger zwaarder dan of het vermogen al dan niet geërfd is. Verreweg de meeste mensen vinden dat zorg, scholing en politieke invloed niet afhankelijk mogen zijn van iemands vermogen, al zien de hoogste inkomens en degenen met een zeer groot vermogen hierin veel minder bezwaar. Al met al ziet men de sociaaleconomische verschillen in Nederland kennelijk niet als problematisch zolang de rijken hun geld maar 'eerlijk verdiend' hebben en niet ten koste van 'de kleine man'.

Een andere conclusie is dat vermogen geen betere indicator voor segmentatie vormt dan inkomen. Als we inkomen, vrij vermogen en de eigen woning tegelijkertijd aan de diverse indicatoren relateren, dan blijkt het vrije vermogen vaak de zwakste samenhang te vertonen. Hoewel de vermogensverschillen in Nederland groter zijn dan de inkomensverschillen, blijken die laatste in sterkere mate verantwoordelijk voor sociale tegenstellingen.

Veranderende inkomensverschillen

De grote vermogensongelijkheid is in het laatste decennium niet sterk toegenomen, en dit geldt ook voor de totale inkomensongelijkheid, afgemeten aan de Gini- en de Theil-indices. Toch zijn er wel veranderingen in de inkomensverdeling te zien. Bij de allerhoogste inkomensgroep liepen de inkomsten na 2000 terug en aan de onderkant werden de negatieve inkomens minder negatief. Daarentegen liep bij de groep pal onder de top (het 90e en 99e percentiel) het besteedbare inkomen sinds 2000 na correctie voor de geldontwaarding met 7%-9% op. Bij de midden- en lagere (positieve) inkomens was de stijging na inflatiecorrectie echter zeer beperkt. Deze divergentie komt vooral

doordat er meer zelfstandigen bijkwamen en doordat bovendien de ongelijkheid binnen de groep ondernemers toenam. Kortom: in het afgelopen decennium was de inkomensontwikkeling van de top 1% negatief, maar de inkomensverschillen bij de rest van de bevolking werden wel groter.

De afgelopen decennia nam ook de scheefheid van het eigenwoningbezit toe: de hogere en middeninkomens werden in staat gesteld een woning te kopen, waardoor huurders in toenemende mate tot de lagere inkomens zijn gaan behoren.

Opmerkelijk is dat mensen met een negatief vermogen over het algemeen beter af zijn dan mensen met een laag, maar positief vermogen. Hierbij dient men te bedenken dat het gaat om leningen bij een bank, zoals een hypotheek. Om deze te bemachtigen moet men een redelijk goed inkomen hebben. Dit zegt iets over het vertrouwen dat banken in een persoon hebben. Daarmee is een bankschuld veelal een indicator voor een betere welvaartspositie.

Ondanks de betrekkelijke laconieke houding van de bevolking over vermogensverschillen en de beperkte dynamiek in zowel inkomens- als vermogensverschillen, heeft het onderwerp in de afgelopen maanden veel aandacht gekregen. Het thema van ongelijke vermogens spreekt blijkbaar tot de verbeelding. Uit onze analyses blijkt dat vooral mensen met een gering inkomen wrijving ervaren tussen arm en rijk. Deze arme groep is de laatste jaren sterk in omvang toegenomen en daarmee vermoedelijk ook het ervaren conflict. Ook mensen met zeer weinig vermogen en een onzeker dienstverband zijn in de huidige arbeidsmarkt niet goed in staat klappen op te vangen, hetgeen kan leiden tot het ervaren van belangentegenstellingen en gevoelens van wrijving. Wellicht speelt hier ook dat Nederlanders een deel van onze welgestelden als *undeserving rich* beschouwen. Vooral de rijkdom van beroepsgroepen als bankiers en topmensen in de semipublieke sfeer roept nogal eens maatschappelijke weerstand op, vanuit de gedachte dat de beloning niet in verhouding staat tot de prestaties. Helaas is in onze enquête niet direct gevraagd naar de morele kredietwaardigheid van dergelijke professionals, maar in hoofdstuk 7 over de elite wordt hiervan een beeld geschetst.

Enkele beleidsoverwegingen

Vooralsnog lijkt Piketty in Nederland geen gelijk te krijgen: vermogen is, voor zover het niet in stenen is belegd, geen belangrijker criterium voor segmentatie dan inkomen. Mocht men de huidige financiële tegenstellingen te klein of te groot vinden, dan ligt het vanuit de maatschappelijke implicaties eerder voor de hand inkomensbeleid te voeren dan vermogensmaatregelen te treffen. Weliswaar zullen maatregelen op het terrein van vermogen zeker symbolische en politieke betekenis hebben, gezien de gevoelens onder een flink deel van de bevolking jegens de *undeserving rich*, maar uit dit hoofdstuk bleek die aversie zeker niet *alle* mensen met een groot vermogen te gelden en bleek de tolerantie voor vermogensongelijkheid groter dan die voor inkomensverschillen. Bij de aangekondigde invoering van een nieuw belastingstelsel is het goed dit in het achterhoofd te houden.

Bij de invoering van een systeem van vermogenswinstbelasting, zoals bijvoorbeeld bepleit door Van Bavel (2014), kan men zich dan ook afvragen of de voordelen hiervan zullen opwegen tegen de vermoedelijk grotere complexiteit in de regelgeving en de mogelijke ontwikkelingsmogelijkheden. Bovendien beleggen mensen met een zeer groot vermogen dit vaak via een bv, en bij een dergelijke constructie wordt de feitelijke vermogenswinst ook thans al belast. De commissie-Dijkhuizen stelde voor bij deze groep, net zoals bij 'gewone' spaarders en beleggers, omwille van vereenvoudiging over te gaan op een forfaitair systeem, waardoor deze de facto vermogenswinstbelasting zou verdwijnen.

In de analyses kwam het eigen woningbezit naar voren als een maatschappelijke tegenstelling. De trend is dat huurders in de sociale huursector in toenemende mate tot de lagere inkomens behoren en woningeigenaren tot de midden- en hogere inkomens. De financieringssteun aan lagere inkomens via de Wet Bevordering Eigenwoningbezit, bedoeld om deze ontwikkeling te keren, is sinds 2010 gestaakt omdat het ruime gebruik van die regeling te begroten werd. Om de woningmarkt aan te jagen werd daarentegen besloten een vermogen tot 100.000 euro belastingvrij te kunnen laten schenken aan kinderen of andere verwanten die een woning kopen: een fiscale impuls waarvan de baten neerslaan bij de meer vermogenden en die bijdraagt aan de door Piketty gewraakte intergenerationale overdracht van vermogensverschil. Ook hier overtrof het gebruik de verwachtingen en per 2015 wordt deze maatregel om budgettaire redenen ingetrokken. Na deze kortstondige episoden van nivellerende inkomenssupplementen en denivellerende vermogensoverdrachten, ligt de oude politieke keuze voor meer of minder 'sectorneutraal' woonbeleid opnieuw voor.

Een laatste beleidsoverweging betreft de mogelijke inzetbaarheid van het vermogen of de overwaarde van de eigen woning voor de bekostiging van zorg of pensioen. Tot nog toe gold het beleidsuitgangspunt dat ouderen ongeacht hun financiële positie dezelfde zorg ontvangen, maar dat de eigen bijdragen kunnen verschillen. Voor verplegings- of verzorgingstehuizen waren die tot voor kort uitsluitend op het inkomen gebaseerd, maar sinds 2013 is de eigen bijdrage verhoogd met 8% of 12,5% van het vermogen in box 3. De commissie-Don (2013) stelde voor de zorgkosten deels vanuit de overwaarde van de eigen woning te betalen, bijvoorbeeld door de overheid daar een claim op te geven. Het is de vraag of dit soort arrangementen op de lange termijn houdbaar zullen blijken. Ouderen zullen zich vermoedelijk proberen te beschermen door in een vroeg stadium vermogen aan hun kinderen te schenken. Ook is het mogelijk dat vermogende ouderen hun geld gaan inzetten om betere zorg in te kopen. Los van de effectiviteit druisen zulke beleidsontwikkelingen in tegen de sterk onder de Nederlandse bevolking levende overtuiging dat de toegankelijkheid en het niveau van voorzieningen als zorg en onderwijs, net als politieke invloed, niet zouden mogen afhangen van de financiële positie van huishoudens.

Noten

- 1 Begin november 2014 is een nieuwe editie van de Quote-500 verschenen, met daarin een geheel nieuwe rangschikking. Zo staat Goldschmeding nu op nummer 1 en komt De Carvalho niet meer op de lijst voor. Dit komt doordat de nieuwe Quote uitsluitend kijkt naar de rijken die daadwerkelijk in Nederland wonen.
- 2 In een aantal gevallen zal het werkelijke vermogen hoger liggen indien een spaartegoed is gecreëerd voor aflossing, waarover geen belasting afgedragen hoeft te worden.
- 3 Figuur 4.3 maakt ook duidelijk wat de beperkingen zijn van ongelijkheidsmaatstaven die op slechts een deel van de inkomensverdeling zijn gebaseerd. Zo stijgt het verhoudingsgetal tussen het gemiddelde besteedbaar huishoudensinkomen van het hoogste en het laagste deciel (de zogenoemde S90/S10-ratio) tussen 2001 en 2012 van 7,2 naar 8,2. Dit kan men interpreteren als een indicatie voor oplopende inkomensongelijkheid, maar het is een zeer grove maatstaf. Niet alleen worden ontwikkelingen buiten die twee decielgroepen buiten beschouwing gelaten, maar men mist ook al snel belangrijke informatie over ontwikkelingen daarbinnen. Zo steeg het gemiddeld besteedbaar inkomen van het hoogste deciel tussen 2001 en 2012 met 1%. Dat komt doordat de dalende bedragen aan de top per saldo worden gecompenseerd door de stijgende inkomens in de rest van het bovenste deciel. Het gemiddelde bedrag in het onderste deciel daalde in diezelfde periode met 11%. Hier wordt de trend tot minder negatieve inkomens van de allerlaagste groep tenietgedaan door reële inkomensdalingen bij de rest van het onderste deciel.
- 4 Bij de Gini- en de Theil-indices zijn negatieve inkomens problematisch; de onderste 1% is hier buiten beschouwing gelaten.
- 5 Tabel B4.3a en B4.3b in de bijlage toont de resultaten op basis van gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomens.
- 6 In het Inkomenspanelonderzoek is het niet mogelijk zelfstandigen met en zonder personeel van elkaar te onderscheiden.
- 7 Salverda's analyse besloeg de periode 1977-2011. Hij corrigeerde de trendbreuk in 2000 in de ge-aggregeerde cijfers en niet op microniveau; het is lastig vast te stellen of het revisie-effect hiermee ten volle is verdisconteerd. Hier laten we de trendbreuk intact en kijken afzonderlijk naar de periodes ervoor en erna. Een ander verschil met de hier uitgevoerde analyse is dat Salverda zich baseert op bruto-inkomens. Caminada et al. (2014b) stellen echter dat de stijgende ongelijkheid in de bruto-inkomens tenietgedaan wordt door de toegenomen herverdeling.
- 8 Sinds 2013 moeten nieuwe hypotheekrenteaftrek worden afgelost om in aanmerking te komen voor hypotheekrenteaftrek.
- 9 Wanneer ook andere kenmerken bij de analyse worden betrokken, verandert dit niet (zie tabel B4.7a en 4.7b in de bijlage).
- 10 Voor de analyses zijn de scores op de tienpuntsschaal gehercodeerd. De scores 2-4 zijn samengevoegd, evenals de scores 5-6 en de scores 7-9. Deze drie categorieën zijn benoemd als respectievelijk 'tamelijk onrechtvaardig', 'neutraal' en 'tamelijk rechtvaardig'. De twee extreme scores (1 en 10) bleven als aparte antwoordcategorieën gehandhaafd.
- 11 Begrippen vrij naar de *Elizabethan Poor Law* uit 1601 en latere Engelse armenwetten die onderscheid maakten tussen *deserving poor*, zij die wel willen maar niet kunnen werken, en de *undeserving* bij wie het andersom zou zijn.

Literatuur

- Aedes (2014). *Corporatiemonitor. Huisuitzettingen en huurachterstanden*. Den Haag: Vereniging van woningcorporaties Aedes.
- Van Bavel, B. (2014). Vermogensongelijkheid in Nederland. De vergeten dimensie. In M. Kremer, M. Bovens, E. Schrijvers en R. Went (red.), *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Van Bavel, B. en E. Frankema (2013). *Low Income Inequality, High Wealth Inequality; The Puzzle of the Rhineland Welfare States*. Utrecht: Utrecht University.
- Bosch, E.M. en L.G.A.J. Reinders (2012). Huur en koop in één straat: matcht dat? In: *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*, jg. 18, nr. 4, p. 43-47.
- BZK (2011). *Evaluatie en Jaarverslag Wet Bevordering Eigenwoningbezit 2011. Brief aan de Tweede Kamer*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Caminada, K., K. Goudswaard en M. Knoef (2014a). Vermogen in Nederland gelijker verdeeld sinds eind negentiende eeuw. In: *MeJudice*, 27 juni.
- Caminada, K., J. Been, K. Goudswaard en M. de Graaf-Zijl (2014b). *De ontwikkeling van inkomensongelijkheid en inkomensherverdeling in Nederland 1990-2012*. Research Memorandum. Leiden: Universiteit van Leiden.
- CBS (2014a). *Welvaart in Nederland 2014. Inkomen, bestedingen en vermogen van huishoudens en personen*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2014b). *Statistisch Jaarboek 2014*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS/SCP (2013). *Armoedesignalement 2013*. Den Haag/Heerlen: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Combrink-Kuiters, L., S.L. Peters, B. Nauta en M. Vlemmings (2014). *Monitor Wsnp. Tiende meting over het jaar 2013*. Utrecht / Den Haag: Raad voor Rechtsbijstand / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Commissie-Don (2013). *Interdepartementaal Beleidsonderzoek Inkomen en vermogen van ouderen: analyse en beleidsopties*. Den Haag: ministerie van Financiën.
- Commissie-Dijkhuizen (2014). *Naar een activerender belastingstelsel. Eindrapport*. Den Haag: Commissie Inkomstenbelasting en toeslagen.
- EK (2014/2015). *Wijziging van enkele belastingwetten en enige andere wetten (Belastingplan 2014)*. Brief van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en de staatssecretaris van Financiën. Den Haag: Eerste Kamer, vergaderjaar 2014/2015, 33752, R.
- Elchardus, M. (2012). "Onderwijs als (nieuwe) sociale scheidslijn." In: *De sociale klasse voorbij (essaybundel)*. Den Haag: ministeries van BZK, OCW en SZW; SCP; RMO.
- Eijk, G. van (2010). *Unequal networks: Spatial segregation, relationships and inequality in the city*. Delft: IOS Press.
- FIN (2014). *Aanvullende informatie vermogensongelijkheid. Brief 16 oktober 2014*. Den Haag: ministerie van Financiën.
- Hamers, D., K. Nabielek, S. Schluchter en M. van Middelkoop (2007) *Afgeschermdde woondomeinen in Nederland*. Rotterdam: NAi Uitgevers.
- Harms, E. (2014). Terugdringen aantal huisuitzettingen vereist gezamenlijke aanpak. In: *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*, jg. 20, nr. 4, p. 6-10.
- Kremer, M., M. Bovens, E. Schrijvers en R. Went (red.) (2014). *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

- Klomp, B. en S. Kromhout (2013). Armoede een steeds groter probleem onder huurders. In: *Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*, jg. 19, nr. 3, p. 36-39.
- NVVK (2014). *Jaarverslag 2013. Meer met minder*. Utrecht: Nederlandse Vereniging voor Volkskrediet.
- Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard: Harvard University Press.
- Pouwels-Urlings, N. en M. van den Brakel (2014). Vermogensongelijkheid tijdens de crisis. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 99, nr. 4688, p. 396-398.
- Quote (2013). *Quote 500*. Amsterdam: Hearst Magazines Netherlands
- Quote (2014). *Quote 500*. Amsterdam: Hearst Magazines Netherlands
- Roine, J. en D. Waldenström (2014). *Long-Run Trends in the Distribution of Income and Wealth*, IZA Discussion Paper no. 8157. Bonn (Germany): Institute for the Study of Labor|IZA.
- Salverda, W., C. Haas, M. de Graaf-Zijl, B. Lancee, N. Notten en T. Ooms (2013). *GINI Country Report: Growing Inequalities and their Impacts in the Netherlands*. Geraadpleegd in juli 2014 via www.gini-research.org/cr-Netherlands.
- Salverda, W. (2014). De tektoniek van de inkomensongelijkheid in Nederland. In M. Kremer, M. Bovens, E. Schrijvers en R. Went (red.), *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In: *Advances in Experimental Social Psychology*, jg. 25, p. 1-65.
- Toussaint, J. (2011). *Housing wealth in retirement strategies. Towards understanding and new hypotheses*. Delft: Technische Universiteit.
- Wijs-Mulkens, E. de (1999). *Wonen Op Stand: Lifestyles En Landschappen Van de Culturele En Economische Elite*. Amsterdam: Spinhuis.
- Wilterdink, N. (1984). *Vermogensverhoudingen in Nederland. Ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw*. Amsterdam: De Arbeiderspers.

5

Aantrekkelijk gezond: de sociale
gevolgen van verschillen in fysiek,
mentaal en esthetisch kapitaal

5 Aantrekkelijk gezond: de sociale gevolgen van verschillen in fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal

Cretien van Campen en Maroesjka Versantvoort

5.1 Het belang van presentatie en persoonskapitaal

Op weg naar het werk kom je ze wel eens tegen. Een ogenschijnlijk hoogopgeleide zwerver, verward scharrelend op het station, afvalbakken inspecterend en soms willekeurig een voorbijganger aansprekend. Het contrast met passerende hoogopgeleiden in (mantel)pak is groot. Mogelijk hebben ze dezelfde opleiding en een vergelijkbare familie; alleen is de zwerver op straat terechtgekomen en niet in een mooi huis, heeft hij geen baan in een glanzende kantoortoren en ziet hij aan het einde van de dag niet zijn gezin en vrienden. Dit is een extreem beeld. Het geeft uitersten weer van een mogelijke tegenstelling die niet alleen met verschillen in sociaaleconomisch of cultureel kapitaal te maken heeft, maar mogelijk ook met uiterlijk en gedrag. In onze huidige cultuur lijkt een goede presentatie van jezelf je kansen in de samenleving te verhogen.

Een onderzoek onder werkzoekenden in de bijstand wees uit dat onaangepast gedrag (te laat komen, zich niet afmelden, snel ruzie maken) en uiterlijk (tatoeages, slonzige kleding, extreem kapsel, slecht gebit) het vinden van een baan in de weg kan staan. Bijstandsontvangers hebben vaak psychische problemen (circa 25%), fysieke belemmeringen (circa 30%) en problemen met hun gedrag, uiterlijk en taalbeheersing (Van Echtelt en Guiaux 2012). Inmiddels mogen uitkeringsontvangers met sancties worden geconfronteerd indien kleding of gebrek aan persoonlijke verzorging (naast gedrag en taal) re-integratie op de arbeidsmarkt in de weg staat (TK 2013/2014).

Een dergelijke aanpak krijgt bijval uit wetenschappelijke hoek. Hamermesh (2011), vooraanstaand Amerikaanse onderzoeker naar de relatie van uiterlijke schoonheid met inkomen, werk en vriendennetwerk, adviseert overheden meer te doen voor werkzoekenden met een lelijk uiterlijk, aangezien hun kansen op langdurige werkloosheid en armoede groot zijn. In de sociologie wordt 'lichamelijk kapitaal' of (on)aantrekkelijkheid wel opgevat als een 'vierde ongelijkheidsdimensie' (naast sociaal, economisch en cultureel kapitaal), die in maatschappij en wetenschap ten onrechte wordt veronachtzaamd, gezien de mogelijk grote maatschappelijke gevolgen (cf. Hakim 2010 en hoofdstuk 2). De uiterlijke verschijning lijkt ook in het alledaagse leven de laatste tijd als een belangrijker kwestie te worden ervaren. Als we de media mogen geloven, komt men zonder goede presentatie niet meer aan de bak.¹ Televisieprogramma's zoals *De Modopolitie* en krantenrubrieken zoals *Smaak* (in de Volkskrant), die presentatie-adviezen geven, zijn razend populair en tekenen letterlijk in kleding en make-up uit hoe men kans maakt er in het leven op vooruit te gaan en hoe niet. Banen en vrienden vinden gebeurt in toenemende mate via sociale media als LinkedIn en Facebook, waarbij het cv en de *status updates* onveranderlijk vergezeld gaan van een aansprekende profielfoto. In een televisie- en internetsamenleving, waar beelden dominant worden en de uitwisseling

van imago's snel verloopt, kunnen mensen wellicht niet volstaan met kennis en competenties, maar moeten zij onvermijdelijk ook aandacht besteden aan de manier waarop zij 'overkomen'.

Deze ontwikkelingen roepen echter ook vragen op. Beïnvloedt de wijze van presentatie en vóórkomen daadwerkelijk de levenskansen en levensuitkomsten van mensen? Zijn de verschillen in Nederland zo groot dat er een nieuwe tegenstelling aan het ontstaan is? Moeten we ons daar zorgen over maken, en ligt daar dan een taak voor de overheid?

Presentatie wordt hier opgevat als onderdeel van het ruimere begrip 'persoonskapitaal'. Deze kapitaalvorm valt uiteen in een fysieke, mentale en esthetische component, en kan theoretisch van belang zijn voor het (gebrek aan) maatschappelijk succes van individuen en groepen (zie hoofdstuk 2). In dit hoofdstuk onderzoeken we of de huidige verschillen in persoonskapitaal gepaard gaan met segmentatie tussen kansrijke en kansarme burgers. We behandelen drie vragen:

- Vergroot persoonskapitaal de kansen op een baan, een hoog inkomen, sociale contacten en levensgeluk?
- Wat doen burgers om hun persoonskapitaal te vergroten, en wat laten ze na?
- Kan de overheid hen daarbij helpen?

Om hierop een antwoord te zoeken zijn voor het eerst in Nederland landelijke data verzameld waarbij aantrekkelijkheid, fysieke en mentale gezondheid in relatie worden gebracht met levenskansen en -uitkomsten (zie de beschrijving van de enquête Verskil in Nederland in hoofdstuk 1). Ook is een experimentele vignettenstudie uitgevoerd, waardoor we inzicht verkrijgen in het relatief belang van persoonskapitaal en andere factoren op levensuitkomsten (§ 5.5).

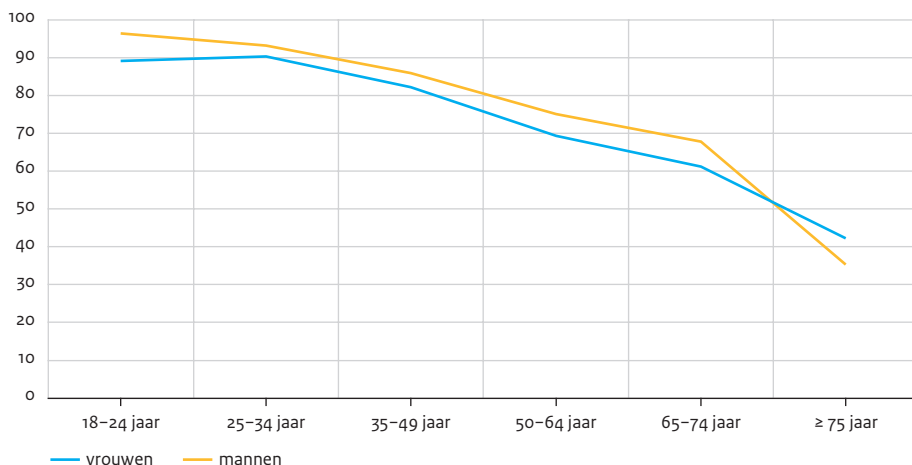
5.2 Fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal

Persoonskapitaal is een aan een individu gebonden hulpbron die men kan inzetten om levensdoelen te bereiken en zich staande te houden bij tegenslagen. Daar zijn fysieke aspecten aan te onderscheiden zoals kracht, lenigheid en uithoudingsvermogen. Dit noemen we fysiek kapitaal. Daarnaast onderscheiden we vormen van mentaal kapitaal, zoals zelfvertrouwen en een positief zelfbeeld, en van esthetisch kapitaal, zoals uitstraling en aantrekkelijkheid.

Fysiek kapitaal is ongelijk verdeeld in de bevolking.² Ouderen hebben minder fysieke kracht en lenigheid dan jongeren en ondervinden daardoor meer belemmeringen in het dagelijkse leven (Van Gool et al. 2014; Van Campen et al. 2013). Een eenvoudige indicator, namelijk kunnen trappenlopen zonder lichamelijke beperkingen, laat zien hoe fysiek kapitaal afneemt met de leeftijd. Negen van de tien jongeren kunnen dat en slechts vier van de tien 75-plussers (figuur 5.1).

Figuur 5.1

Kunnen trappenlopen zonder lichamelijke beperkingen, naar leeftijd en geslacht, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

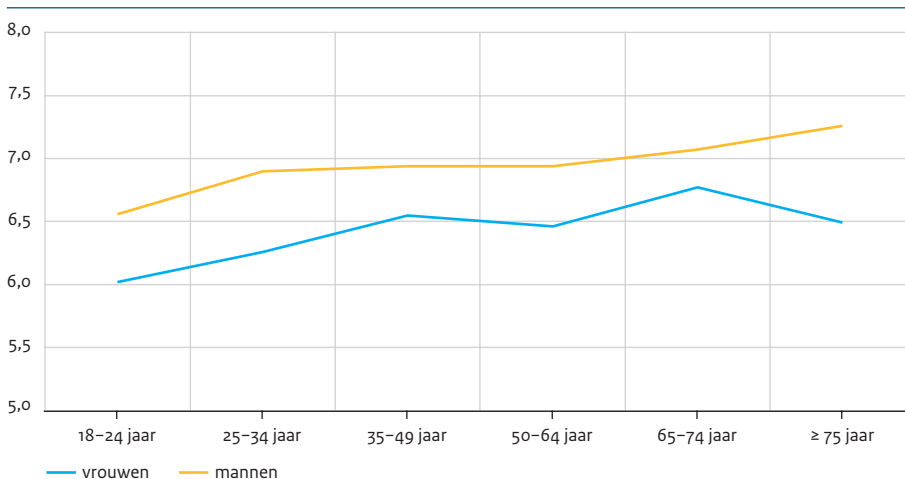

Bron: SCP (ViN'14)

Over de verdeling van mentaal kapitaal in de bevolking is veel minder bekend. Er is veel inzicht over psychische stoornissen en klachten, maar weinig over de positieve kanten van psychologische vermogens (De Graaf et al. 2012; Walburg 2009).

Mentaal kapitaal is een psychologisch vermogen dat mensen inzetten om iets te bereiken en zich aan te passen en staande te houden in hun leefomgeving (Veenhoven 2000). Het is een breed terrein van uiteenlopende indicatoren zoals zelfvertrouwen, zelfbeeld, veerkracht en *coping* (Huppert et al. 2009). Het zelfvertrouwen toont gedurende de levensloop een ander patroon dan het fysiek kapitaal. Naarmate mensen ouder worden neemt het zelfvertrouwen in het algemeen toe,³ behalve bij vrouwen ouder dan 75 jaar. Daarnaast hebben mannen meer zelfvertrouwen dan vrouwen (figuur 5.2).

Figuur 5.2

Zelfvertrouwen, naar leeftijd en geslacht, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gemiddelden)^a

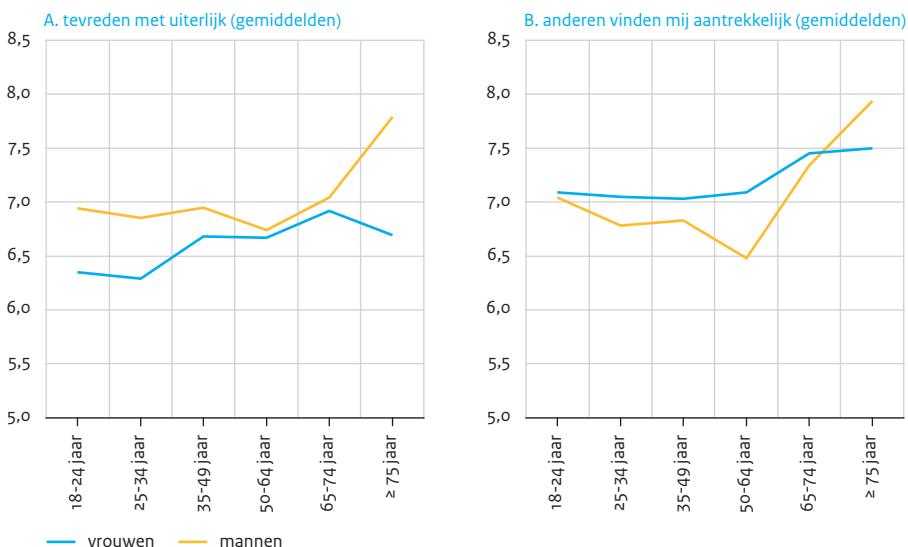
a 'Ik heb veel zelfvertrouwen.' Score op een schaal van 0 (zeer mee oneens) tot 10 (zeer mee eens).

Bron: scp (ViN'14)

Over de verdeling van esthetisch kapitaal in de Nederlandse bevolking is nog niet veel bekend. We bieden hier een eerste verkenning. Esthetisch kapitaal is een persoonsgebonden vermogen dat zowel fysieke elementen (er goed uitzien of slankheid) als mentale elementen (uitstraling of charme) kent. Aan beide besteden we aandacht via enkele indicatoren; sommige ervan zijn objectief, andere subjectief. Afgemeten aan de tevredenheid met het eigen uiterlijk en de perceptie dat men door anderen aantrekkelijk gevonden wordt, stijgt het esthetisch kapitaal in het algemeen naarmate men ouder wordt, met name bij mannen boven de 50 jaar (figuur 5.3). Jonge vrouwen zijn het minst tevreden met hun eigen uiterlijk, en bij de oudste vrouwelijke leeftijdsgroep is sprake van een afname. In vrijwel alle leeftijdsklassen zijn mannen vaker tevreden over hun uiterlijk dan vrouwen, maar minder vaak van mening dat anderen hen er goed vinden uitzien.

Figuur 5.3

Tevredenheid met het uiterlijk (A) en waargenomen aantrekkelijkheid volgens anderen (B),^a naar leeftijd en geslacht, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gemiddelden)^b

a 'A: 'Ik vind mijn uiterlijk zoals het is precies goed.' B: 'De meeste andere mensen vinden mij er goed uitzien.'

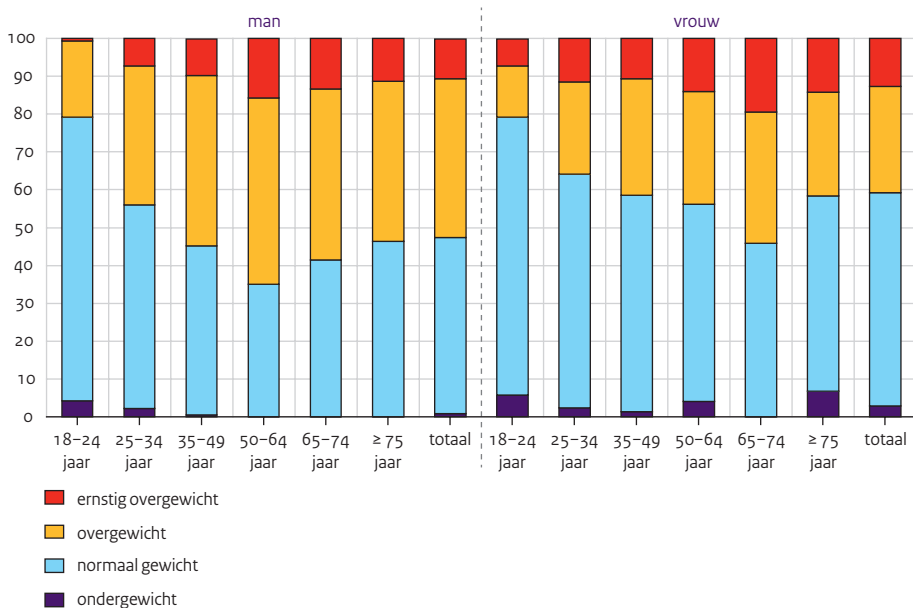
b Score op een schaal van 0 (zeer mee oneens) tot 10 (zeer mee eens).

Bron: SCP (ViN'14)

Het objectieve lichaamsbeeld kan worden vastgesteld via de *Body Mass Index* (BMI) (Deutekom 2007), een medische maatstaf op basis van iemands lengte en gewicht. Aan de hand hiervan zijn mensen in figuur 5.4 ingedeeld in vier categorieën: ondergewicht (BMI < 19), normaal gewicht (19-25), overgewicht (25-30) en ernstig overgewicht (> 30). Bij mannen neemt het aandeel met overgewicht tot 65 jaar toe om vervolgens te dalen; een meerderheid van de 50-64-jarige mannen heeft (ernstig) overgewicht. Bij vrouwen doet zich met het klimmen van de jaren ook een stijging voor, maar die is minder markant en zet iets langer door: hier is pas bij de 65-74-jarigen een meerderheid met (ernstig) overgewicht. Ondergewicht komt weinig voor, maar vaker bij vrouwen dan bij mannen, met de hoogste concentratie onder de jongste en oudste vrouwelijke leeftijdsgroepen.

Figuur 5.4

Body Mass Index (BMI), naar leeftijd en geslacht, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

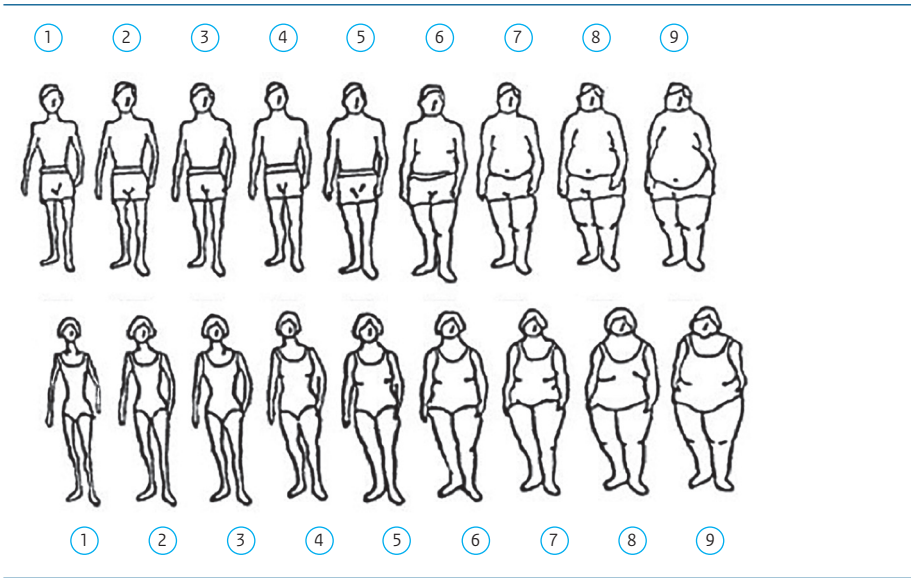
Bron: scp (ViN'14)

5.2.1 Zelfbeelden

Als we het lichaamsbeeld volgens de objectieve BMI afzetten tegen het subjectieve beeld van mensen, blijkt hun zelfbeeld regelmatig niet met de werkelijkheid te stroken. Het subjectieve lichaamsbeeld is vastgesteld via het *Figure Rating Scale* (Stunkard et al. 1983). Mannelijke en vrouwelijke respondenten krijgen ieder een eigen versie van een reeks van negen lichaamsvormen (zie afbeelding 5.1) voorgelegd en moeten aangeven welke tekening het meest overeenkomt met hun lichaam en welke het meest lijkt op hun ideale lichaam. Op basis hiervan zijn ze in drie categorieën ingedeeld: 'vindt zichzelf te dun', 'is tevreden met het eigen lichaam', en 'vindt zichzelf te dik' (figuur 5.5).

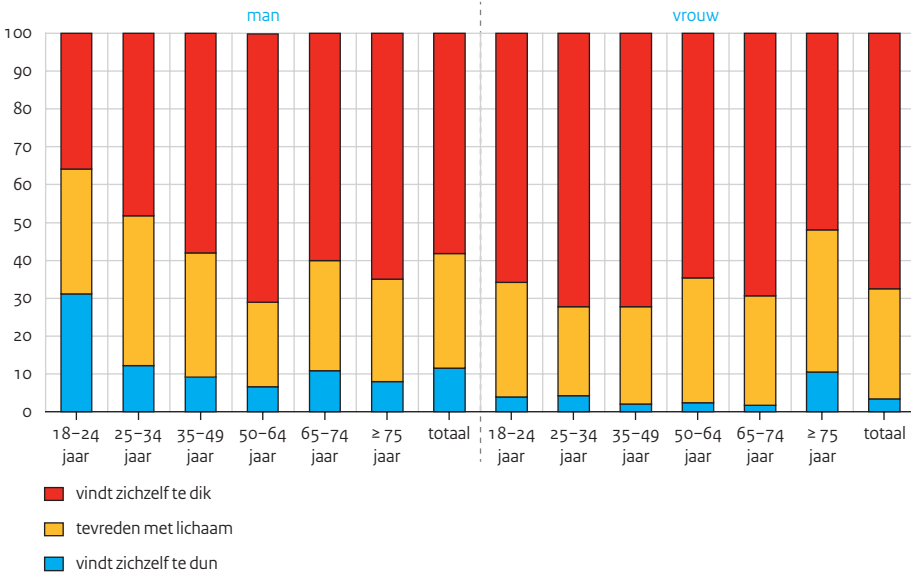
Afbeelding 5.1

Tekeningen van de Figure Rating Scale (Stunkard et al. 1983)

Figuur 5.5

Ervaren lichaamsbeeld, naar geslacht en leeftijd, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

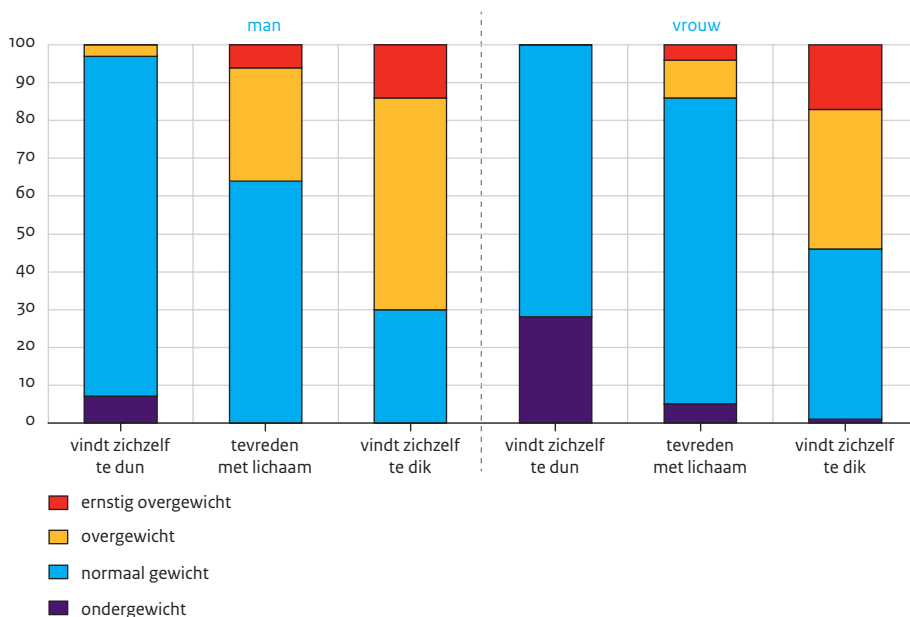
Bron: scp (ViN'14)

Mannen tot 35 jaar zijn tevredener met hun lichaam dan vrouwen in die leeftijdsklasse, van wie zeven van de tien zich te dik vindt (zie figuur 5.5). In alle leeftijdsklassen, behalve de hoogste, zijn er maar zeer weinig vrouwen die zich te dun achten en vindt een ruime meerderheid zich te dik. Bij mannen is de 'te dunne' groep doorgaans wat groter, met name bij de jongste leeftijdsklasse: bijna een derde van de 18-24-jarige mannen vindt zelf dat men niet genoeg vlees op de botten heeft. De groep die tevreden is over het eigen lichaam wordt bij mannen steeds kleiner, tot de leeftijd van ongeveer 60 jaar. Dat komt doordat de groep mannen die zichzelf te dik vinden meer toeneemt dan dat de groep die zich te dun acht afneemt.

Vergelijken we deze subjectieve lichaamsbeelden met de objectieve BMI dan zien we zeer verschillende uitkomsten voor mannen en vrouwen (figuur 5.6). Van de mannen die tevreden zijn met hun lichaam heeft 36% (ernstig) overgewicht, terwijl dat bij de vrouwen slechts 14% is. Vrouwen achten zich veel vaker dan mannen (45% tegenover 30%) te dik, terwijl ze objectief een normaal gewicht hebben.⁴

Figuur 5.6

Ervaren lichaamsbeeld, naar geslacht en naar BMI, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

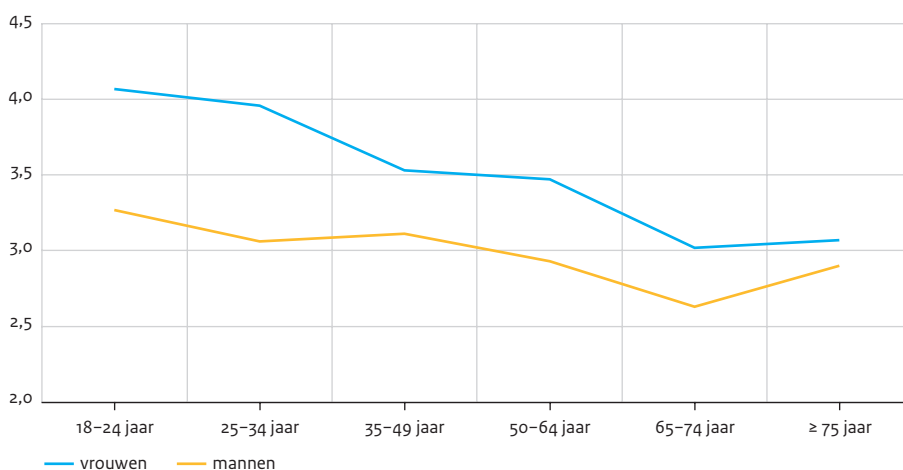
Bron: SCP (ViN'14)

Zelfbeelden hebben niet alleen een fysieke, maar ook een mentale component. Figuur 5.7 biedt hierover informatie aan de hand van reacties op de stelling 'Ik heb een negatief beeld van mijzelf'. We zien dat jonge vrouwen tot 35 jaar gemiddeld een veel

negatiever zelfbeeld hebben dan hun mannelijke leeftijdsgenoten. Met het ouder worden verbetert het zelfbeeld en neemt het verschil tussen de seksen af.

Figuur 5.7

Negatief zelfbeeld,^a naar leeftijd en geslacht, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gemiddelden)^b

a 'Ik heb een negatief beeld van mijzelf.'

b Score op een schaal van 0 (helemaal mee oneens) tot 10 (helemaal mee eens).

Bron: SCP (ViN'14)

5.2.2 Investeren in jezelf

Dat gezondheid en een aantrekkelijk uiterlijk de sleutel tot maatschappelijk succes kunnen zijn, is in zekere zin van alle tijden. In middeleeuwse volksliedjes werden bruinharige meisjes al beschouwd als van lage komaf en blonde van hoge (LeGoff en Truong 2004; Van Uytven 1998). Met de herwaardering van het lichaam in de renaissance ontstond ook de eerste vorm van cosmetische chirurgie; zo corrigeerde de arts Gaspare Tagliacozzi (1545-1599) reeds neuzen van syfilislijders. Zijn Duitse collega Dieffenbach wordt vaak beschouwd als de vader van de moderne cosmetische chirurgie. Zijn praktijk begon rond 1840, richtte zich aanvankelijk op de neus, maar daarna ook op andere delen van gezicht en lichaam. De grenzen van wat ethisch acceptabel wordt geacht, veranderden snel. Zo achtten artsen in de jaren dertig van de vorige eeuw borstverkleining nog op het randje van aanvaardbaar (Gilman 1999), terwijl tegenwoordig sommige Amerikaanse chirurgen jonge klanten intimideren door te stellen dat juist het achterwege laten van zo'n ingreep onverantwoord is (zie de documentaire van Bergman 2007). In tien jaar tijd verdubbelde het aantal cosmetische klinieken in Nederland ruimschoots, van 72 in 2003 naar 166 in 2012 (Woertman 2013). Niet alleen fysieke tekortkomingen worden

aangepakt, maar ook psychologische kenmerken lijken in toenemende mate ‘maakbaar’ te worden geacht, getuige de hausse aan zelfhulpboeken en de vaak Amerikaanse handleidingen om ‘gewenste’ eigenschappen als leiderschap, assertiviteit, empathie en *mindfulness* te ontwikkelen. Er lijkt sprake van een bredere trend, waarbij mensen hun maatschappelijke positie actief proberen te verbeteren door te investeren in hun fysieke fitheid, mentale kracht en uiterlijk verschijning.

De enquête Verschil in Nederland biedt informatie over de mate waarin burgers ‘investeren’ in hun fysieke, mentale en esthetische kapitaal. Er is gevraagd of mensen gaan sporten om lichamelijk fitter te worden, aan de lijn zijn om niet te dik te worden, ontspanningsoefeningen doen om geestelijk in evenwicht te blijven en regelmatig nieuwe kleding kopen om zich beter te presenteren. Ook is gevraagd of mensen dit soort activiteiten ondernemen met het specifieke doel er beter uit te zien of zich beter te voelen. Tabel B5.1 (te vinden via www.scip.nl bij het desbetreffende rapport) geeft weer hoe groepen investeren in het vergroten van hun persoonskapitaal.

Vrouwen blijken bewuster bezig met het vergroten van hun persoonskapitaal dan mannen: voor hen is het vaker een reden om aan sport, fitness of lichaamsbeweging te doen. Ze doen vaker aan de lijn, zeggen vaker aan mentale ontspanningsoefeningen te doen en kopen veel vaker kleding om er beter uit te zien en zich beter te voelen. Jongeren scoren op de meeste van deze punten ook hoger dan ouderen, maar ze doen niet vaker ontspanningsoefeningen. Mensen met een lage opleiding geven minder vaak aan dat ze met het oog op hun persoonskapitaal aan sport en fitness doen en kleding kopen; hoogopgeleiden doen vaker mentale ontspanningsoefeningen met dit oogmerk. Hogere inkomens leggen het accent op sport, fitness en verantwoorde voeding, terwijl in de laagste inkomensklasse ontspanningsoefeningen om zich beter te voelen vaker voorkomen.⁵ Kleding kopen om er beter uit te zien komt het meest voor in zowel de laagste als in de hoogste inkomensklassen.

5.2.3 De som van verschillen

Welke groepen hebben nu lage of hoge scores op fysiek, mentaal of esthetisch kapitaal? Om dit vast te stellen is een samenvattende maatstaf voor persoonskapitaal geconstrueerd met behulp van niet-lineaire canonische correlatie (Overals; zie bijlage B5.2, te vinden via www.scip.nl bij het desbetreffende rapport, en hoofdstuk 10). In de totaal-index zijn de eerder besproken items opgenomen over ervaren gezondheid, beperkingen bij het trappenlopen (fysiek), zelfvertrouwen, een positief of negatief zelfbeeld en last van depressiviteit (mentaal), hoe aantrekkelijk zij zichzelf vinden en denken dat anderen hen vinden (esthetisch) en lengte en gewicht (BMI). Aan de hand van de totaalindex zien we dat mannen over het algemeen een hoger persoonskapitaal hebben dan vrouwen. Daarbij beschikken jongere mannen over meer persoonskapitaal dan oudere en zijn de verschillen tussen jonge en oudere vrouwen (tot 75 jaar) kleiner. Verdere uitsplitsing leert dat mannen op de onderliggende indicatoren van de index telkens iets hoger scoren dan vrouwen. Mannen voelen zich fitter, hebben meer zelfvertrouwen, een positiever zelfbeeld en zijn tevredener met hun uiterlijk. Dit zijn echter percepties: in de beleving

scoren mannen weliswaar hoger dan vrouwen, maar kijken we naar een objectieve indicator zoals de BMI, dan scoren mannen slechter vanwege hun frequenter overgewicht. De onderliggende dimensies van fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal versterken elkaar echter niet gedurende de levensloop. Het fysiek kapitaal neemt grosso modo af naarmate men ouder wordt, terwijl het mentaal kapitaal tot 75 jaar groeit. Bij esthetisch kapitaal zien we uiteenlopende bewegingen bij de diverse subjectieve en objectieve indicatoren. Ervaren aantrekkelijkheid blijft min of meer stabiel tot ongeveer 50 jaar en neemt daarna toe (vooral bij mannen). Objectief gezien neemt het aandeel personen met een normaal lichaamsgewicht af in de eerste levenshelft, om daarna weer te stijgen; de daling in de eerste fase hangt vooral samen met een groeiende aandeel mensen met overgewicht.

Ook de relaties met opleidingsniveau zijn divers. Hoogopgeleiden zijn fysiek fitter en hebben minder vaak overgewicht (volgens de BMI), wat reeds bekend was uit de onderzoeksliteratuur naar sociaaleconomische gezondheidsverschillen. Het verband tussen opleidingsniveau en mentale fitheid (zelfvertrouwen, positief zelfbeeld) is minder sterk, terwijl er geen substantiële relatie bestaat tussen ervaren aantrekkelijkheid en de genoten scholing.

5.4 Persoonsskapitaal en levensuitkomsten

We kijken nu naar het verband tussen persoonsskapitaal en de kansen die iemand krijgt en realiseert in het leven. Verschillen mensen met veel dan wel weinig esthetisch, mentaal en fysiek kapitaal in levensuitkomsten, zoals inkomen, arbeidsmarktpositie of sociale contacten? En verschillen ze in het geluk dat ze al dan niet ervaren, hun levens tevredenheid?

5.4.1 Inzichten uit literatuur

Naar de relatie tussen fysiek kapitaal en levensuitkomsten zoals inkomen en arbeidsmarktsucces is in Nederland veelvuldig onderzoek gedaan (o.a. Versantvoort en Van Echtelt 2012). Mensen met lichamelijke beperkingen blijken minder kansen te krijgen op de arbeidsmarkt en (mede hierdoor) een lager inkomen te hebben. Mogelijke verklaringen zijn de onzekerheid die werkgevers voelen over het ziekteverzuim en de productiviteit van mensen met beperkingen, kostenstijgingen door aanpassingen op de werkvloer en eventuele negatieve spin-offs naar andere werknemers.

De relatie tussen esthetisch kapitaal en levensuitkomsten is in Nederland veel minder onderzocht. Wel zijn de afgelopen jaren internationale studies op dit thema verschenen. Deze laten zien dat de fysieke verschijning van mensen, gemeten aan de hand van aantrekkelijkheid, lengte en gewicht, invloed heeft op de arbeidsmarktkansen. Zo blijkt loonhoogte positief samen te hangen met een aantrekkelijk uiterlijk. Hamermesh en Biddle (1994) en Biddle en Hamermesh (1998) vinden voor de Verenigde Staten dat lelijke mensen minder verdienen dan mensen met een gemiddeld uiterlijk, die op hun beurt weer een lager inkomen genieten dan knappe mensen. De 'straf op lelijkheid' is volgens hen 5 tot 10%, de beloning voor schoonheid iets kleiner. Dit geldt zowel voor mannen als

vrouwen, al liggen de straf en de beloning voor mannen iets hoger. Fletcher (2009) laat zien dat schoonheid zelfs van grotere invloed is dan intellectuele capaciteit (uitgaande van de salarissen van jongvolwassenen wier capaciteiten zijn gemeten aan het eind van de middelbare school). Terwijl een toename in capaciteit met één standaarddeviatie leidt tot een salarisverhoging van 3 tot 6%, zorgt een aantrekkelijk of zeer aantrekkelijk uiterlijk voor een salaris dat 5 tot 10% hoger ligt dan dat van mensen met een gemiddeld uiterlijk. Een minder aantrekkelijk uiterlijk heeft ook consequenties, al zijn die volgens hen minder groot; mensen met een onaantrekkelijk uiterlijk verdienen 3% tot 5% minder. Wanneer het perspectief vernauwd wordt tot het gewicht van mensen, dan blijkt dat mensen met overgewicht beduidend minder verdienen dan mensen met een normaal gewicht. Brunello en D'Hombres (2007) vinden voor een landenoverstijgende Europese studie dat een 10% stijging van de BMI de lonen van mannen en vrouwen met respectievelijk 3,3% en 1,9% doet dalen. Vergelijkbare resultaten leveren de studies van Sargent en Blanchflower (1994), Averett en Korenmann (1996) en Mitra (2001) op. Lengte blijkt eveneens een relevante factor. Heineck (2005) laat voor Duitsland zien dat langere mannen significant meer verdienen dan kortere.

Theoretische verklaringen hiervoor richten zich vaak op het verband tussen *uiterlijk en productiviteit*. Mooie mensen hebben mogelijk vaker een beroep waarin hun uiterlijk (mede) bepalend is voor hun productiviteit. Bij modellenwerk ligt dit voor de hand, maar ook in beroepen waar representativiteit een grote rol speelt. Ook zou de productiviteit van collega's positief kunnen worden beïnvloed door de aanwezigheid van een aantrekkelijke collega waardoor een werkgever deze een hoger loon uitbetaalt. Daarnaast kan *discriminatie door klanten* doorwerken in de productiviteit: als klanten zich liever laten adviseren door knappe adviseurs zal dit hun productiviteit ten goede komen evenals hun kansen op promotie en loonsverhoging (Becker 1957; Harper 2000). Een alternatieve verklaring is *discriminatie door werkgevers*: dat gebeurt als zij de voorkeur geven aan knappe werknemers zonder dat daarbij verwachtingen over productiviteit een rol spelen. Mogelijk relateren werkgevers uiterlijke kenmerken, lengte en gewicht aan andere eigenschappen of vaardigheden. Harris et al. (1982) hebben laten zien dat mensen met overgewicht vaker gezien worden als lui, onaantrekkelijk, en minder gedisciplineerd, intelligent en succesvol dan mensen zonder overgewicht. Voor lengte blijken eenzelfde soort gedachten te leven. Lengte, met name bij mannen, wordt geassocieerd met autoriteit, capaciteit en succes (Ross en Ferris 1981). Aantrekkelijke werknemers worden gezien als capabeler (Mobius en Rosenblatt 2006) en coöperatiever (Andreoni en Petrie 2006). Hamermesh en Parker (2005) komen tot vergelijkbare resultaten: de aantrekkelijkste docenten worden in evaluaties stevast als besten beoordeeld.

Dat uiterlijk evenwel niet helemaal onafhankelijk is van andere vaardigheden of eigenschappen blijkt uit de studie van Mobius en Rosenblatt (2006). Werknemers met een aantrekkelijk uiterlijk hebben volgens deze auteurs zelfvertrouwen en dat vertaalt zich vervolgens in een hoger loon. Daarnaast laten zij zien dat aantrekkelijke werknemers betere communicatievaardigheden hebben opgebouwd, waardoor ze ook betere (loon) onderhandelingsresultaten behalen. Volgens Mobius en Rosenblatt zorgen deze twee aspecten (meer zelfvertrouwen en communicatieve vaardigheden) voor 70% van het loonverschil tussen aantrekkelijke en gemiddelde mensen.

5.4.2 De Nederlandse situatie

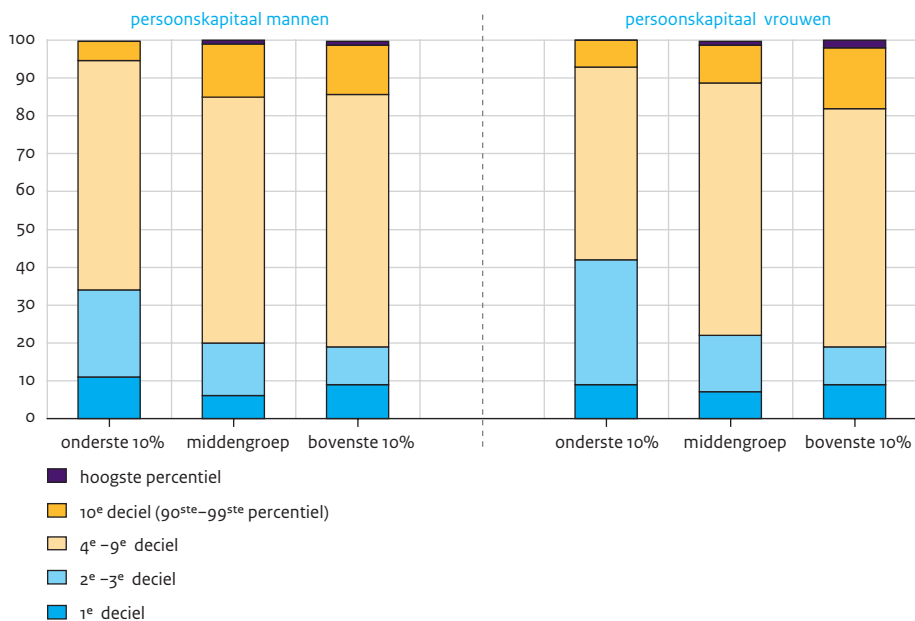
Op basis van het literatuuroverzicht uit paragraaf 5.4.1 kan men verwachten dat mensen met meer fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal meer kansen hebben op positieve levensuitkomsten, die mogelijk ook samengaan met meer levenssatisfactie. De literatuur heeft grotendeels echter geen betrekking op Nederland, zodat onduidelijk is of de bevindingen ook hier geldig zijn. Daarom gaan we op basis van de enquête Verschil in Nederland na in hoeverre persoonskapitaal samenhangt met het inkomen en de arbeidsmarktpositie, met de frequentie van sociale contacten en de tevredenheid met het leven. Ook gaan we in op het effect van lichaamslengte, dat uit de literatuur naar voren kwam als een belangrijk element van persoonskapitaal. Om deze samenhangen in kaart te brengen hebben we de scores op de index voor persoonskapitaal in drie categorieën ingedeeld: de bovenste en de onderste 10%, en de groep daartussen. We maken steeds een onderscheid naar geslacht en gaan na of de verbanden beklijven na correctie voor de invloed van andere kenmerken. Die kenmerken zijn het opleidingsniveau, de herkomst, de burgerlijke staat, het aantal minderjarige kinderen in het huishouden en het aantal uren dat iemand werkt (zie bijlage B5.3).⁶

Mensen met meer persoonskapitaal zijn succesvoller op de arbeidsmarkt

Zoals verwacht weten mensen met een groot persoonskapitaal vaker een hoger inkomen te realiseren. Figuur 5.8 toont dat het aandeel hoge inkomens (percentiel 90 t/m 99 en de top 1%) het grootst is bij de mensen met het meest persoonskapitaal en het kleinst bij de mensen die daar laag op scoren. Omgekeerd is het aandeel lagere inkomens (decil 1-3) relatief groot bij mensen met weinig persoonskapitaal en klein bij de meest gezonde en aantrekkelijke groep.

Het verband tussen persoonskapitaal en inkomen houdt stand wanneer we controleren voor een aantal achtergrondkenmerken. Zo hebben mannen aan de bovenkant van de persoonskapitaalverdeling een elf keer zo grote kans op een zeer hoog huishoudensinkomen – een inkomen in het hoogste percentiel – ten opzichte van een gemiddeld inkomen – een inkomen tussen het vierde en het negende decil. Voor vrouwen is het verband nog wat sterker. Gecorrigeerd voor andere verschillen hebben vrouwen met veel persoonskapitaal een 25 keer zo grote kans op een huishoudensinkomen in het hoogste percentiel dan vrouwen die weinig gezond en aantrekkelijk zijn.

Figuur 5.8

Inkomensverdeling^a naar persoonskapitaal, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

a Gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen.

Bron: SCP (ViN'14)

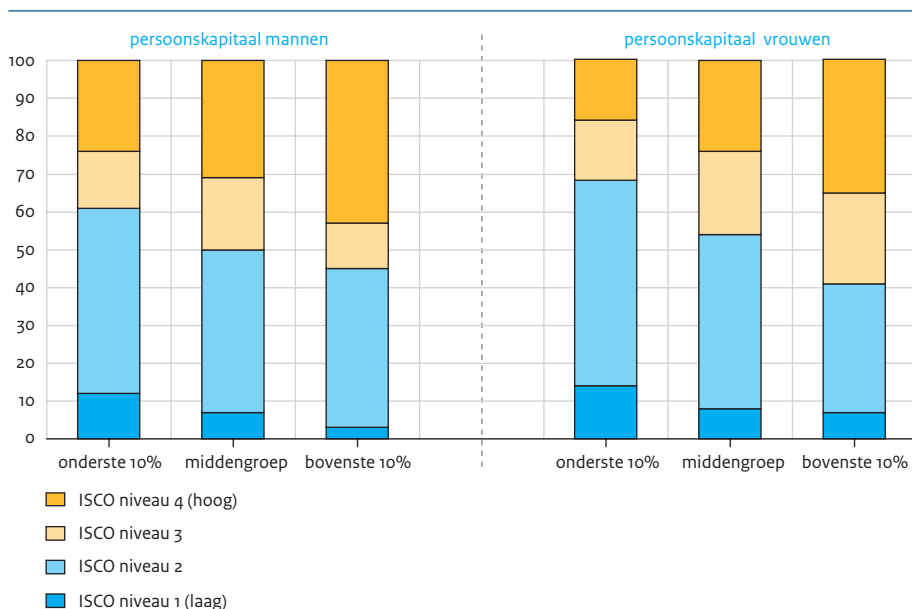
Bijlage B5.3 laat zien dat de samenhang voorkomt op zowel de fysieke als de mentale en esthetische elementen van persoonskapitaal. Mensen met veel zelfvertrouwen hebben een grotere kans op een hoog inkomen, mensen met fysieke beperkingen daarentegen een lagere. De BMI speelt vooral bij het besteedbaar huishoudensinkomen van vrouwen een rol: elk BMI-punt extra doet de relatieve kans op een inkomen in de bovenste 1%-groep met 15% dalen. Opvallend genoeg doet dit verband zich niet voor bij het persoonlijk inkomen van vrouwen; mogelijk verloopt het effect dus eerder via de relatieve markt dan via de arbeidsmarkt, waar het aandeel vrouwen dat zelf een topinkomen verdient ook relatief beperkt is. Wellicht zijn vrouwen met een hogere BMI minder goed in staat een veel verdienende partner te vinden of te behouden.

Figuur 5.9 laat zien dat mensen met veel persoonskapitaal ook in de betere beroepen belanden. Het aandeel dat een functie bekleedt op het hoogste niveau van de *International Standard Classification of Occupations*⁷ is relatief groot. Van de meest gezonde en aantrekkelijke werkende mannen bevindt bijna de helft zich op ISCO-niveau 4⁸, bij de 10% werkende vrouwen met veel persoonskapitaal is dat niet veel lager (40%). Bij de

mensen met weinig persoonskapitaal zijn de percentages op het hoogste beroepsniveau voor beide seksen veel lager; daar komen juist veel meer functies op ISCO-niveau 1 en 2 voor.

Figuur 5.9

Verdeling van functieniveaus naar persoonskapitaal, werkende bevolking van 23 tot 65 jaar, 2014 (in procenten)

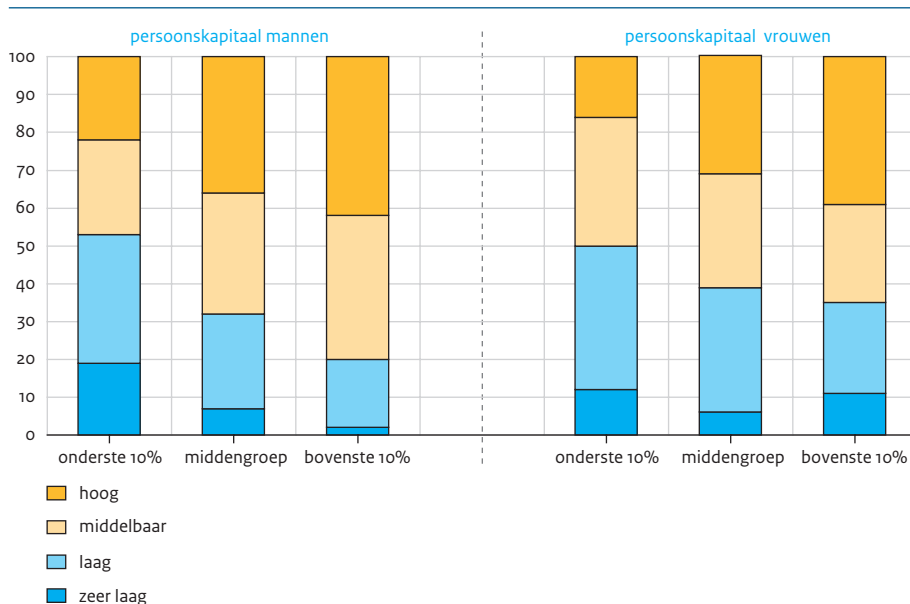

Bron: SCP (ViN'14)

De samenhang tussen persoonskapitaal en functiehoogte blijkt statistisch echter niet langer significant als we corrigeren voor andere kenmerken. Dat komt vermoedelijk door de sterke correlatie tussen persoonskapitaal en opleidingsniveau, dat als controlevariabele werd meegenomen. Figuur 5.10 illustreert dit: in de groep mensen met veel persoonskapitaal is het aandeel hoogopgeleiden beduidend groter dan in de minder gezonde en aantrekkelijke groep. De correlatie beklijft ook na controle voor etniciteit en leeftijd, al is het verband bij vrouwen sterker dan bij mannen. De kans dat een vrouw een hoge opleiding heeft afgerond (afgezet tegenover de kans op een middelbare opleiding) is bijna vier keer zo groot wanneer zij over veel persoonskapitaal beschikt dan wanneer zij het met weinig moet doen.

Figuur 5.10

Verdeling opleidingsniveaus^a naar persoonskapitaal, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014
(in procenten)

a Hoog = hbo/wo, middelbaar = mbo-2/mbo-3/mbo-4/havo/vwo, laag = lbo/vmbo/mavo/mbo-1, zeer laag = alleen basisonderwijs.

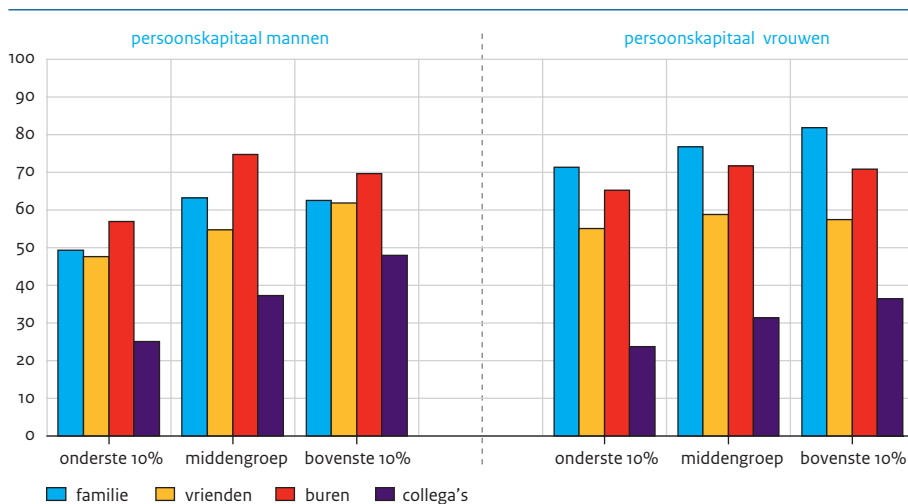
Bron: scp (ViN'14)

Diffuser verband tussen persoonskapitaal en sociale contacten

Naast huishoudensinkomen en functieniveau lijkt ook de mate van sociaal contact samen te hangen met persoonskapitaal. Figuur 5.11 duidt op een positief verband tussen persoonskapitaal en frequentie van contacten met collega's, vrienden (voor mannen) en familie (voor vrouwen). Of deze verbanden ook statistisch stand houden na controle voor achtergrondkenmerken blijkt afhankelijk van de specificatie van sociale interactie. Alleen wanneer de kans op frequent sociaal contact (minimaal 1 keer per 2 weken) afgezet wordt tegen minder frequent sociaal contact, wordt deze relatie bevestigd. Kiezen we echter voor een nadere onderverdeling (1 keer per week of vaker, 1 keer per 2 weken, 1 keer per maand, minder dan 1 keer per maand en zelden of nooit), waarbij de kansen op frequent contact en minder frequent contact afgezet worden tegen een midden-categorie, dan blijkt de relatie niet significant.

Figuur 5.11

Verdeling frequent sociaal contact (minimaal 1 keer per 2 weken) naar persoonskapitaal, bevolking 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

Bron: SCP (ViN'14)

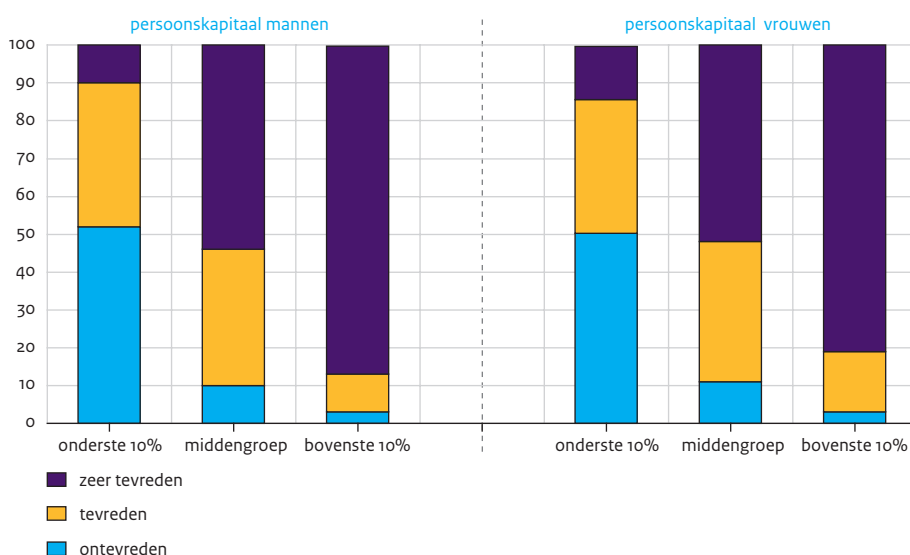
Mensen met meer persoonskapitaal zijn tevredener

Mensen met een hoog persoonskapitaal blijken meer tevreden over hun leven te zijn dan de groep die hier laag op scoort (zie figuur 5.12). Het aandeel mensen dat hun tevredenheid minimaal een 8 geeft, is veruit het grootst voor de mensen met veel persoonskapitaal: meer dan 90% van de meest gezonde en aantrekkelijke mannen is zeer tevreden met het leven; bij de vrouwen in die groep is dat meer dan 80%. De ontevredenen zijn juist oververtegenwoordigd bij de 'beschadigden' – de mensen aan de onderkant van de verdeling van het persoonskapitaal. Bijna de helft van hen is ontevreden met het leven.

Na controle voor de achtergrondkenmerken houden de verbanden stand. Een man met veel persoonskapitaal heeft een 31 keer zo grote kans om zeer tevreden te zijn met het leven dan diezelfde man met een klein persoonskapitaal, en een 4 keer zo kleine kans om ontevreden te zijn.⁹ Voor vrouwen is dit verschil een factor 15 respectievelijk 6. Hieraan liggen zowel fysieke als mentale en esthetische factoren ten grondslag. Zo zijn mensen met meer zelfvertrouwen tevredener dan mensen met weinig zelfvertrouwen, zijn mensen die vinden dat anderen hun uiterlijk als aantrekkelijk beoordelen tevredener dan mensen die dat niet vinden en zijn mensen zonder lichamelijke beperkingen tevredener dan mensen met lichamelijke beperkingen.

Figuur 5.12

Mate van tevredenheid met het leven naar persoonskapitaal, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014
(in procenten)

Bron: SCP (ViN'14)

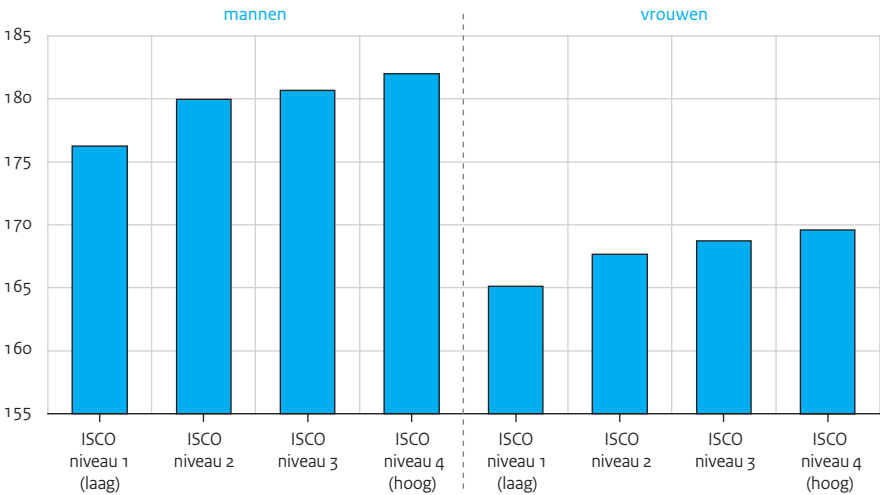
Langere mensen zijn succesvoller op de arbeidsmarkt en in het sociale verkeer

In de index voor persoonskapitaal is de lengte van mensen niet afzonderlijk opgenomen,¹⁰ terwijl uit de internationale literatuur naar voren kwam dat dit sterk bepalend kan zijn voor de levenskansen. Wat kunnen we voor Nederland over deze relatie zeggen op basis van onze gegevens?

Allereerst zien we dat langere mensen voordelen lijken te hebben op de arbeidsmarkt. Naarmate het functieniveau stijgt, stijgt ook de gemiddelde lengte van de mensen in die functies (figuur 5.13). Deze relatie houdt stand als we voor de achtergrondkenmerken controleren.

Figuur 5.13

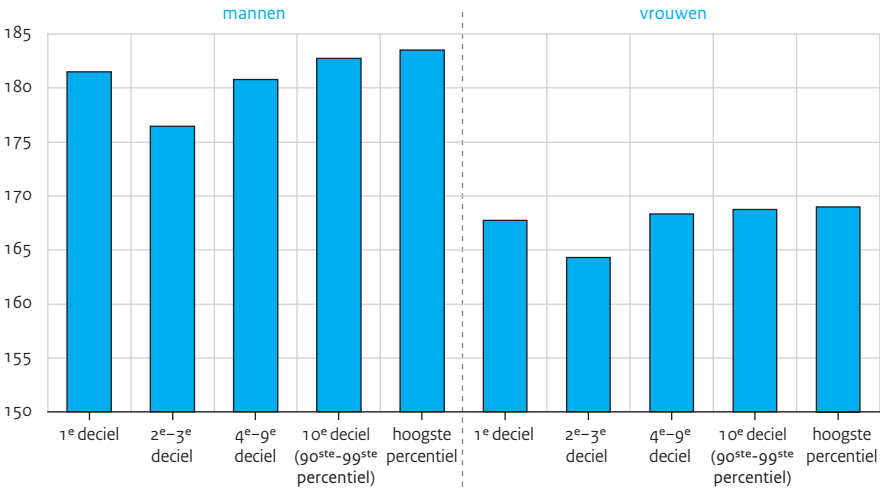
Gemiddelde lengte (in cm) naar functieniveau, werkende bevolking van 23 tot 65 jaar, 2014

Bron: SCP (ViN'14)

Figuur 5.14

Gemiddelde lengte (in cm) naar huishoudensinkomen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014

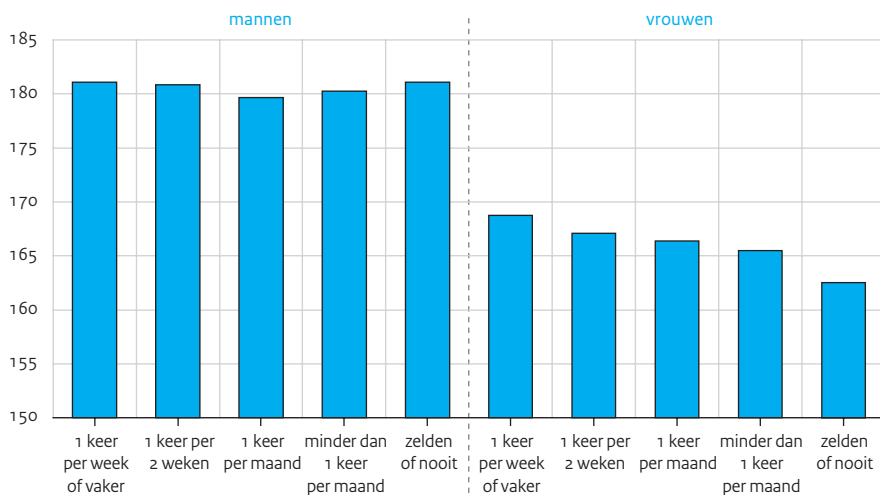
Bron: SCP (ViN'14)

Langere mensen zijn ook oververtegenwoordigd in de hogere inkomensgroepen (m.u.v. het laagste deciel, waarin zich veel jonge studenten bevinden) en ook het verband met inkomen houdt stand na controle voor achtergrondkenmerken. Elke centimeter lengte extra verhoogt de kans op een huishoudensinkomen in het hoogste percentiel met 5% en verkleint de kans op een inkomen in het tweede of derde deciel met eveneens 5% (beide ten opzichte van de kans op een middeninkomen).

Ten slotte zien we dat langere vrouwen meer sociale contacten onderhouden met vrienden dan kortere (figuur 5.15). Dit beeld wordt ondersteund door onze statistische analyses (bijlage B5.3). Langere vrouwen hebben een lagere relatieve kans op weinig contact met vrienden. Voor mannen geldt dit niet; langere mannen hebben zowel een hogere kans op zeer frequent contact als op zeer weinig contact (ten opzichte van de midden-categorie '1 keer per maand').

Figuur 5.15

Gemiddelde lengte (in cm) naar frequentie contact met vrienden, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014

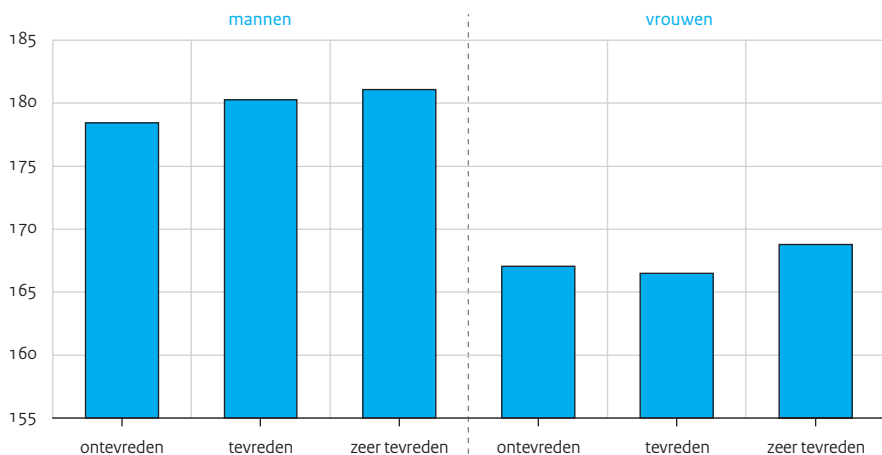

Bron: SCP (ViN'14)

Zijn langere mensen ook tevredener met de voordelen die hen schijnbaar toevallen? Dit blijkt inderdaad zo. De gemiddelde lengte van mensen die zeer tevreden zijn, is groter dan die van ontevreden mensen (figuur 5.16). Uit de statistische analyses komt verder naar voren dat langere mensen een hogere kans hebben zeer tevreden te zijn dan kleinere mensen (zie bijlage B5.3).

Figuur 5.16

Gemiddelde lengte (in cm) naar tevredenheid, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014

Bron: SCP (ViN'14)

5.5 Een sociaal experiment: de vignettenstudie

Net als in paragraaf 5.4 beogen we hier inzicht te krijgen in de samenhang tussen persoonskapitaal en levensuitkomsten¹¹. De aanpak is evenwel verschillend. Om een beeld te krijgen van het relatieve belang van fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal hebben we bij wijze van sociaal experiment een vignettenstudie uitgevoerd. Daarbij onderzoeken we de betekenis van de verschillende vormen van persoonskapitaal bij de beoordeling van mensen. Verschillende posities die mensen in het leven hebben worden in beschouwing genomen: als werknemer, als potentiële vriend en als te helpen persoon. We vragen een brede groep respondenten verschillende rollen aan te nemen, en aan te geven naar wie van de personen op de voorgelegde vignetten (zie kader 5.1) hun voorkeur zou uitgaan. We onderzoeken niet alleen het belang van fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal in absolute zin, maar ook ten opzichte van elkaar en van kenmerken als opleiding, werkervaring, geslacht, leeftijd of etniciteit. Zo krijgen we inzicht in het relatieve belang van persoonskapitaal voor 'succes' in sociale relaties en op de arbeidsmarkt.

Een voordeel van de vignettenaanpak is ook dat onderscheid gemaakt kan worden tussen zelfvertrouwen en uiterlijk door deze systematisch te variëren (gradaties van zelfvertrouwen bij eenzelfde uiterlijk en omgekeerd). Dat is van belang omdat uit het aangehaalde onderzoek naar voren kwam dat het positieve verband tussen uiterlijk en levenskansen misschien ontstaat doordat mooie mensen meer zelfvertrouwen ontwikkelen en lelijke minder. Niet het uiterlijk maar het zelfvertrouwen zou dan de eigenlijke verklaring zijn.

Kader 5.1 Opzet vignettenstudie

De vignettenstudie bestaat uit twee delen. Het eerste deel beoogt een objectief oordeel te krijgen over het esthetisch kapitaal – het uiterlijk – van de personen op 75 door ons geselecteerde foto's. We hebben de portretfoto's (met daarbij een fictieve naam, etniciteit en leeftijd) random voorgelegd aan 129 respondenten uit het I&O Research Panel (een internetpanel met zo'n 45.000 leden). De respondenten is gevraagd een oordeel te geven over het uiterlijk van de persoon op de foto, variërend van 'zeer knap of aantrekkelijk', 'knapper dan gemiddeld voor leeftijd, geslacht en etniciteit', 'gemiddeld uiterlijk voor leeftijd, geslacht en etniciteit', 'minder knap dan gemiddeld voor leeftijd, geslacht en etniciteit' en 'lelijk'. Door de respondenten expliciet te vragen rekening te houden met leeftijd, geslacht en etniciteit beogen we een zo zuiver mogelijk oordeel te krijgen van het uiterlijk van de geportretteerden, los van diens leeftijd, geslacht en etniciteit. Elke respondent kreeg 25 foto's voorgelegd; uiteindelijk is iedere foto 43 keer beoordeeld. Van de 75 foto's zijn de 48 foto's met de meest stabiele scores geselecteerd. Deze zijn verdeeld in drie groepen van 16 foto's: relatief knap voor leeftijd, geslacht en etniciteit, relatief lelijk en gemiddeld. Elke groep bestaat uit 8 mannen en 8 vrouwen, met een vrijwel gelijke verdeling naar leeftijd en etniciteit.

In het tweede deel van het onderzoek proberen we aan de hand van deze geselecteerde foto's zicht te krijgen op het relatieve belang van fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal bij de selectie van werknemers, sociale relaties of te helpen personen. Ruim 1600 respondenten uit het I&O Research Panel is gevraagd vier rollen aan te nemen. Rol 1 is die van eigenaar van een kantoor- en boekhandel op zoek naar een nieuwe verkoopmedewerker. Respondenten moeten aangeven wie van de voorgelegde sollicitanten zij zouden uitnodigen voor een tweede gesprek. Daarbij moeten ze een volgorde van voorkeur aanbrengen (1 is hoogste voorkeur, 5 laagste). Rol 2 is die van eigenaar van een advies- en consultancybureau op zoek naar een nieuwe consultant. Wederom moeten respondenten aangeven welke sollicitant ze voor een tweede gesprek zouden uitnodigen. Rol 3 is die van mogelijke vriend of vriendschappelijke relatie. Respondenten krijgen een uitnodiging voor een etentje (eventueel met partner) van een buurtgenoot om elkaar beter te leren kennen. De vraag is op wiens verzoek ze zouden ingaan. Rol 4 is die van mogelijke hulpverlener. Een buurtgenoot is werkloos geworden, kan nu moeilijk rondkomen en vraagt 25 euro te leen voor boodschappen. Naast de volgorde van voorkeur wordt de respondenten bij elke rol gevraagd aan te geven wie absoluut niet in aanmerking zou komen als collega, vriend of persoon die men helpt.

De respondenten krijgen bij elke rol vijf vignetten te zien met een portretfoto van de kandidaat en een aantal kenmerken: naam, leeftijd, etniciteit (Nederlands, Turks, Marokkaans, Chinees of Surinaams), veel/weinig zelfvertrouwen (indicatie voor mentaal kapitaal), wel/geen lichamelijke beperkingen (indicatie voor fysiek kapitaal, onderscheiden naar moeite met horen, spreken, lopen of zien, en geen beperkingen), opleidingsniveau (laag, middelbaar, hoog¹³), aantal jaren relevante werkervaring (geen, 1-5 jaar, 5-10 jaar) en beroep. De respondenten zien het beroep van de kandidaat, bijvoorbeeld huisarts, piloot, receptionist of orderverzamelaar (zie bijlage B5.4, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport). De analyses gaan uit van het daarbij behorende ISO-functieniveau 2008.¹³ Geslacht is voor de respondent te zien aan foto en naam. De kenmerken 'opleiding' en 'werkervaring' zijn alleen in rol 1 en rol 2 getoond, het kenmerk 'beroep' alleen in rol 3 en 4. Aangenomen wordt dat buurtgenoten vaak wel weten welk werk iemand doet maar niet wat diens opleidingsniveau of werkervaring is.

De kenmerken zijn grotendeels random toegekend aan de vignetten. Alleen voor 'lichamelijke beperkingen' en 'opleiding' is een kansverdeling opgelegd om de werkelijkheid zoveel mogelijk te simuleren. Het zou niet realistisch zijn allemaal sollicitanten met beperkingen te krijgen

Kader 5.1 (vervolg)

of allemaal hoogopgeleiden voor een baan als verkoopmedewerker in een boekhandel. De vignetten zijn vervolgens ook random toegekend aan de respondenten. Door dit twee maal random te doen kan aangenomen worden dat alle respondenten alle mogelijke combinaties van kenmerken voorgelegd krijgen (zie Van Beek 1993). De resultaten zijn onderworpen aan een *rank-ordered logit*-analyse (voor de volgorde van voorkeur) en een logistische regressieanalyse (komt wel/niet in aanmerking voor deze rol). Omdat ouderen in de responsgroep enigszins oververtegenwoordigd zijn, is een weegfactor naar leeftijd en geslacht geconstrueerd. Alle analyses zijn zowel gewogen als ongewogen uitgevoerd; we presenteren hier de gewogen uitkomsten.

Kader 5.2 Screenshot online enquête deel 2

Onderstaande figuur geeft een screenshot van een van de vignetten die een willekeurige respondent voorgelegd kreeg. De namen en kenmerken hebben in werkelijkheid geen betrekking op de afgebeelde personen, anders dan door toeval.

 Sociaal en Cultureel Planbureau

Sollicitant advies- en consultancybureau

2. Stel: u heeft een advies- en consultancybureau. U bent op zoek naar een nieuwe consultant.

a. Wie van onderstaande sollicitanten zou u na het eerste sollicitatiegesprek uitnodigen voor een tweede gesprek (op volgorde van voorkeur)?
 Vul een 1 in bij de sollicitant met de hoogste voorkeur en ga zo door tot een 5 bij de sollicitant met de laagste voorkeur.

				
Marcel 35 jaar Nederlands	Claartje 30 jaar Nederlands	Rachid 34 jaar Turks	Vera 33 jaar Nederlands	Jozef 30 jaar Surinaams
• Hoogste diploma is MBO-4 • Heeft 1-5 jaar relevante werkervaring • Heeft geen beperkingen • Toont veel zelfvertrouwen	• Hoogste diploma is universiteit • Heeft 5-10 jaar relevante werkervaring • Heeft moeite met lopen • Toont veel zelfvertrouwen	• Hoogste diploma is universiteit • Heeft 5-10 jaar relevante werkervaring • Heeft moeite met horen • Toont veel zelfvertrouwen	• Hoogste diploma is HBO • Heeft nog geen relevante werkervaring • Heeft geen beperkingen • Toont weinig zelfvertrouwen	• Hoogste diploma is VWO • Heeft nog geen relevante werkervaring • Heeft geen beperkingen • Toont veel zelfvertrouwen

Esthetisch, fysiek en mentaal kapitaal van belang voor kansen op arbeidsmarkt en in sociale verkeer

Veel esthetisch kapitaal blijkt bij alle rollen voordeel op te leveren, terwijl weinig esthetisch kapitaal mensen op achterstand zet. Daarbij is het nadelige effect van weinig kapitaal groter dan het voordelige effect van veel kapitaal. Mensen met een gewoonlijk knap geacht uiterlijk hebben 1,2 keer zoveel kans om uitgenodigd te worden voor een sollicitatiegesprek (zie tabel 5.1) dan mensen met een gemiddeld uiterlijk. Voor mensen met een relatief lelijk uiterlijk is het negatieve effect groter: de kans dat naar hen de voorkeur uitgaat is 2,3 keer¹⁴ zo klein als voor mensen met een gemiddeld uiterlijk. Dit geldt zowel voor de kans op een baan als verkoopmedewerker in een boekhandel (laag segment arbeidsmarkt) als die van consultant (hoog segment). Ook bij het aangaan van sociale relaties en het verkrijgen van hulp speelt het uiterlijk een grote rol. Knappe mensen hebben een 1,3 keer zo grote kans dat hun uitnodiging voor een etentje geaccepteerd wordt als mensen met een gemiddeld uiterlijk en een 1,2 keer zo grote kans dat hun hulpvraag gehonoreerd wordt. Voor mensen met een relatief lelijk uiterlijk is die kans 2,3 respectievelijk 1,9 keer zo klein.

Ook het fysieke kapitaal is volgens de vignettenstudie van belang. Mensen met lichamelijke beperkingen hebben een beduidend kleinere kans op een baan, zowel in het hoge als in het lage segment. Vooral moeite met spreken doet de arbeidsmarktkansen dalen (2,7 tot 3,2 keer zo kleine kans). Van de voorgelegde beperkingen is moeite met lopen het minst nadelig voor de arbeidsmarktkansen – en zelfs niet van betekenis voor een baan als consultant. Voor het aangaan van sociale relaties is een lichamelijke beperking eveneens een nadeel, en ook daarbij doet het type beperking ertoe. Mensen die moeilijk kunnen horen en spreken hebben 25% minder kans op acceptatie van hun voorstel voor een etentje, terwijl mensen met beperkingen bij het lopen of zien evenveel kans hebben als mensen zonder beperkingen. Als men niet goed kan lopen of zien is hulp gemakkelijker te mobiliseren dan wanneer men moeite heeft met horen of spreken.

De derde pijler van persoonskapitaal – het mentale kapitaal – is eveneens van belang voor arbeidsmarktkansen en kansen in het sociale verkeer. Dit is hier afgemeten aan het zelfvertrouwen. Mensen met weinig zelfvertrouwen hebben een 2,2 tot 2,4 keer zo kleine kans om uitgenodigd te worden voor een tweede sollicitatiegesprek als mensen met veel zelfvertrouwen. Ook de kans dat hun uitnodiging voor een etentje geaccepteerd wordt is beduidend lager dan die van mensen met veel zelfvertrouwen. Voor de acceptatie van hun hulpvraag lijkt de mate van zelfvertrouwen echter niet van betekenis.

Naast persoonskapitaal zijn ook geslacht en etniciteit van belang. Vrouwen blijken in het voordeel in elk van de voorgelegde situaties, niet-westerse allochtonen in het nadeel, vooral op de arbeidsmarkt. Een hoge opleiding en relevante werkervaring blijken – niet onverwacht – de kansen op uitnodiging voor een sollicitatiegesprek te verhogen.

Tabel 5.1

Kans op een hoge voorkeur, in odds ratio's, gewogen rank-ordered logit-analyse (N = 8340¹⁵)

	rol 1: selectie werknemer laag segment (ver- koper boekhandel)	rol 2: selectie werknemer hoog segment (consultant)	rol 3: selectie vriend	rol 4: selectie te helpen persoon
esthetisch kapitaal ^b				
relatief knap	1,20*** ^a	1,23***	1,30***	1,18***
relatief lelijk	0,44***	0,44***	0,44***	0,53***
fysiek kapitaal ^c				
moeite met lopen	0,83***	0,92	1,04	1,25***
moeite met horen	0,46***	0,51***	0,80***	1,07
moeite met spreken	0,37***	0,32***	0,80***	0,95
moeite met zien	0,51***	0,60***	0,95	1,14***
mentaal kapitaal ^d				
weinig zelfvertrouwen	0,46***	0,42***	0,72***	0,94
opleiding ^e				
middelbaar	1,07	0,49***		
laag	0,65***	0,25***		
relevante werkervaring ^f				
1-5 jaar	0,79***	0,81***		
geen	0,42***	0,40***		
beroepsniveau ^g				
middelbaar			1,03	1,11***
laag			0,73***	0,95
etniciteit ^h				
Chinees	0,89	0,85	0,90	0,97
Marokkaans	0,80***	0,74***	0,85**	0,89
Surinaams	0,88**	0,74***	0,83	0,92
Turks	0,73***	0,69***	0,81***	0,83***
geslacht ⁱ				
vrouw	1,45***	1,25***	1,69***	1,79***

Tabel 5.1 (vervolg)

	rol 1: selectie werknemer laag segment (ver- koper boekhandel)	rol 2: selectie werknemer hoog segment (consultant)	rol 3: selectie vriend	rol 4: selectie te helpen persoon
leeftijd ^j				
30-34 jaar	1,05	1,05	1,16***	1,03
35-39 jaar	1,11*	1,17***	1,05	1,06

a *** p < 0,01, ** p < 0,05, * p < 0,10.

b Referentiecategorie: gemiddeld uiterlijk voor geslacht, leeftijd en etniciteit.

c Ref.: geen lichamelijke beperkingen.

d Ref.: veel zelfvertrouwen.

e Ref.: hoog.

f Ref.: 5-10 jaar.

g Ref.: hoog.

h Ref.: Nederlands.

i Ref.: man.

j Ref.: 25-29 jaar.

Bron: SCP (V2ViN'14)

Het beroepsniveau is ook relevant voor de kansen op sociale interactie. Mensen met een hoger beroepsniveau zullen eerder een acceptatie ontvangen op hun uitnodiging tot een etentje dan mensen met een lager beroepsniveau. Ten opzichte van middelbare beroepen hebben zij evenwel een achterstand bij acceptatie van hun hulpvraag.

Esthetisch kapitaal meest bepalend voor voorkeuren op arbeidsmarkt en in sociale relaties

Wanneer we het belang van de verschillende vormen van persoonskapitaal vergelijken en afzetten tegen kenmerken als opleiding, werkervaring, geslacht en etniciteit, dan blijkt het esthetisch kapitaal (het uiterlijk) het meest verklarend of behorend tot de meest verklarende factoren (tabel 5.2). Dit geldt voor elk van de onderzochte situaties. Voor de kansen op de arbeidsmarkt deelt het esthetisch kapitaal deze leidende rol met de hoeveelheid mentaal kapitaal (het zelfvertrouwen).

Tabel 5.2

Relatief gewicht van kenmerken bij bepalen voorkeursvolgorde, uitgedrukt in sheaffcoëfficiënten^{a,b}

	rol 1: selectie werknemer laag segment (verkoper kantoor- boekhandel)	rol 2: selectie werknemer hoog segment (consultant)	rol 3: selectie vriend	rol 4: selectie te helpen persoon
esthetisch kapitaal	0,43*** (1)	0,44*** (1)	0,47*** (1)	0,35*** (1)
fysiek kapitaal	0,34***	0,35***	0,08***	0,07***
opleiding	0,21***	0,49*** (1)		
werkervaring	0,36***	0,39*** (1)		
beroepsniveau			0,16***	0,07***
etniciteit	0,11***	0,14***	0,07***	0,06***
leeftijd	0,04*	0,06***	0,06***	0,02
mentaal kapitaal (i.e. geen zelfvertrouwen)	-0,39*** (1)	-0,44*** (1)	-0,16***	-0,03
vrouw	0,19***	0,11***	0,26***	0,29***

- a Met een sheaffcoëfficiënt wordt de invloed van een bundel variabelen, zoals een aantal dummy's, in één gestandaardiseerde maatstaf uitgedrukt. Op basis van de resultaten van een regressieanalyse en de correlaties tussen de onafhankelijke variabelen kan de coëfficiënt worden berekend. Ze is vergelijkbaar met een gestandaardiseerde regressiecoëfficiënt en geeft aan hoeveel variantie in de afhankelijke variabele kan worden toegeschreven aan de betreffende onafhankelijke variabele. Het maakt niet uit welke referentiecategorie gekozen wordt (zie verder Iedema 2013). Het is niet nodig (of mogelijk) om een sheaffcoëfficiënt te berekenen van een bivariate variabele zoals geslacht. Voor deze variabelen (geslacht en mentaal kapitaal) worden de gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten gebruikt voor de vergelijking.
- b Met een chi-kwadraattest is getoetst of de coëfficiënten significant verschillend zijn van elkaar. Een (1) in de tabel geeft aan dat de coëfficiënt de hoogste waarde heeft of tot de hoogste waarden behoort en dus het meest verklarend is voor de voorkeursvolgorde.

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,10$

Bron: SCP (V2ViN'14)

Opvallend is verder dat bij de lagere functie de selectie van mogelijke werknemers eerder plaatsvindt op basis van uiterlijk en zelfvertrouwen dan op basis van opleiding en werkervaring. In het hogere segment is het belang van esthetisch en mentaal kapitaal vergelijkbaar met dat van opleiding en werkervaring.¹⁶ Het al dan niet hebben van lichamelijke beperkingen speelt in beide werksituaties eveneens een rol, al is het effect kleiner dan dat van uiterlijk en zelfvertrouwen. In het lage arbeidsmarktsegment is het effect van fysieke beperkingen groter dan dat van opleiding. In het hoge segment is dat vanwege het daar veel sterkere opleidingseffect andersom, maar zijn de fysieke beperkingen altijd nog belangrijker dan bijvoorbeeld etniciteit. Op klassiek onderscheidende kenmerken als geslacht, etniciteit en leeftijd blijkt bij beide banen minder geselecteerd te worden dan op persoonskapitaal.¹⁷ Vanzelfsprekend moet hierbij wel worden bedacht dat onze respondenten in het werkelijke leven meestal geen werkgever zijn en dat die rol voor velen verder van de praktijk af zal staan dan de sociale rollen in de vignettenstudie.

Vergelijken we de sociale situaties met de arbeidsmarkt, dan zien we dat lichamelijke beperkingen veel minder van belang zijn voor de kans op vriendschap of hulp dan voor de kans op een baan. De mate van zelfvertrouwen is erg belangrijk voor de kansen op de arbeidsmarkt, van veel minder belang voor het aangaan van een vriendschapsrelatie, en onbelangrijk voor de hulpvraag.

Esthetisch, fysiek en mentaal kapitaal bepalend voor kans op afwijzing

Naast de voorkeursvolgorde is de respondenten gevraagd wie van de kandidaten überhaupt niet in aanmerking komt (als werknemers, vriend of te helpen persoon). Iemand kan een lage voorkeur krijgen, maar dit hoeft niet te betekenen dat diegene niet in aanmerking zou komen. Omgekeerd is het mogelijk dat iemand met een hoge voorkeur toch niet in aanmerking komt. Daarom is het zinvol de analyse van de voorkeursvolgorde aan te vullen met een analyse van de kans op afwijzing.

De hoeveelheid esthetisch kapitaal blijkt ook voor de kans op afwijzing van belang.

De kans dat iemand afgewezen wordt voor een bepaalde baan is voor mensen met een relatief lelijk uiterlijk 2,5 keer (laag segment) tot 2,7 keer (hoog segment) zo groot als voor mensen met een gemiddeld uiterlijk (tabel 5.3). De kans op afwijzing in sociale relaties is voor hen nog groter: 3,3 keer zo groot. Voor mensen met een relatief knap uiterlijk geldt het omgekeerde, hoewel alleen voor de arbeidsmarktsituaties. Hun kans om niet in aanmerking te komen als potentiële werknemer is 1,2 tot 1,3 keer zo klein als die van mensen met een gemiddeld uiterlijk.

Naast esthetisch kapitaal doen ook het mentaal en het fysiek kapitaal ertoe. Weinig zelfvertrouwen gaat samen met een grotere kans op afwijzing, zowel op de arbeidsmarkt als in het sociale verkeer. Beperkingen bij horen, spreken of zien vergroten de kans op afwijzing op de arbeidsmarkt sterk, maar zijn niet van invloed op de kans op afwijzing in het sociale verkeer.¹⁸

Tabel 5.3

Kans op afwijzing ("komt sowieso niet in aanmerking"), in odds ratio's, gewogen logistische regressie-analyse (n = 8340)

	positie 1: werknemer laag segment	positie 2: werknemer hoog segment	positie 3: vriend	positie 4: te helpen persoon
esthetisch kapitaal				
relatief knap	0,85*	0,80**	0,83	0,90
relatief lelijk	2,49***	2,74***	3,32***	1,66***
fysiek kapitaal				
moeite met lopen	1,06	0,94	0,87	0,98
moeite met horen	2,40***	2,16***	1,24	0,98
moeite met spreken	3,84***	3,48***	1,22	0,91
moeite met zien	2,23***	1,75***	1,10	0,88

Tabel 5.3 (vervolg)

	positie 1: werknemer laag segment	positie 2: werknemer hoog segment	positie 3: vriend	positie 4: te helpen persoon
mentaal kapitaal				
weinig zelfvertrouwen	1,88***	1,81***	1,32***	1,11*
opleiding				
middelbaar	0,81***	2,04***		
laag	1,33***	3,79***		
relevante werkervaring				
1-5 jaar	1,10	1,26***		
geen	1,94***	2,40***		
beroepsniveau				
middelbaar			1,25**	0,92
laag			1,46***	0,89
etniciteit				
Chinees	1,35	1,31	0,90	1,07
Marokkaans	0,98	1,07	1,20	1,02
Surinaams	1,00	1,54***	1,15	0,96
Turks	1,32**	1,45***	1,07	1,29**
geslacht				
vrouw	0,65***	0,76***	0,61***	0,59***
leeftijd				
30-34 jaar	1,01	0,97	0,95	0,93
35-39 jaar	0,95	0,90	1,019	0,80***
constante	1,24***	0,07***	0,073***	0,43***

*** p < 0,01, ** p < 0,05, * p < 0,10.

Bron: SCP (V2ViN'14)

Esthetisch kapitaal meest bepalend voor kans op afwijzing

Net als bij het bepalen van de voorkeuren blijkt het esthetisch kapitaal van mensen de belangrijkste determinant van de kans op afwijzing in een arbeidsmarkt- of sociale situatie (zie tabel 5.4). Naast uiterlijk wordt de kans op afwijzing in het lage segment van de arbeidsmarkt vooral verklaard door het al dan niet hebben van lichamelijke beperkingen. Opleiding en werkervaring zijn ook relevant, maar minder.

Tabel 5.4

Relatief gewicht van kenmerken bij bepalen afwijzing^a

	positie 1: werknemer laag segment	positie 2: werknemer hoog segment	positie 3: vriend	positie 4: te helpen persoon
esthetisch kapitaal	0,47*** (1)	0,53*** (1)	0,62*** (1)	0,27*** (1)
fysiek kapitaal	0,43*** (1)	0,39***	0,09**	0,04
opleiding	0,21***	0,47*** (1)		
werkervaring	0,29***	0,37***		
beroepsniveau			0,15***	0,04
etniciteit	0,09**	0,15***	0,06*	0,07**
leeftijd	0,03	0,05	0,03	0,09***
mentaal kapitaal				
(geen zelfvertrouwen)	0,32***	0,30***	0,14***	0,05*
vrouw	-0,21***	-0,14***	-0,25***	-0,26*** (1)

a Een (1) geeft aan dat de coëfficiënt de hoogste waarde heeft of tot de hoogste waarden behoort en dus het meest verklarend is voor de kans op afwijzing.

*** p < 0,01, ** p < 0,05, * p < 0,10

Bron: SCP (V2ViN'14)

De kans op afwijzing in het hoge segment van de arbeidsmarkt wordt in grote mate tevens door iemands opleiding verklaard. Lichamelijke beperkingen en relevante werkervaring zijn ook van belang, maar in iets mindere mate. De mate van zelfvertrouwen doet er eveneens toe, maar het effect is minder groot dan bij de voorkeursvolgorde. Kennelijk verhoogt een groot zelfvertrouwen de kans op een hoge voorkeurspositie, maar betekent een laag zelfvertrouwen niet direct dat men wordt afgewezen. In sociale situaties speelt het uiterlijk een nog grotere rol bij de beslissing iemand al dan niet af te wijzen. De hoeveelheid zelfvertrouwen is wel relevant, maar veel minder dan bij de arbeidsmarktposities.

5.6 Conclusies en aanknopingspunten voor beleid

Dit hoofdstuk liet zien dat de fysieke, mentale en esthetische aspecten van persoonskapitaal niet gelijk over de Nederlandse bevolking zijn verdeeld. Zo zien we opvallende sekseverschillen: mannen voelen zich fitter, hebben meer zelfvertrouwen en een positiever zelfbeeld en zijn tevredener met hun uiterlijk. Objectief gezien hebben zij echter vaker last van overgewicht. Ook zagen we verschillende patronen van fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal tijdens de levensloop, waardoor ze elkaar niet systematisch versterken. Bij ouder worden vermindert het fysiek kapitaal, terwijl het mentale kapitaal doorgroeit en het esthetisch kapitaal uiteenlopende bewegingen vertoont.

Mensen boven en onder aan de ladder van het persoonskapitaal verschillen nogal in de mate van succes in het leven, zoals een hoog inkomen, een hoog functieniveau en een rijk sociaal leven. Cumulatie van (geringe) verschillen in fysiek, mentaal en esthetisch

kapitaal zorgt voor vergroting van de afstand tussen deze groepen. Terwijl de mensen met veel persoonskapitaal voor het merendeel zeer tevreden zijn met hun leven, geldt dit voor mensen met minder persoonskapitaal voor slechts een minderheid.

Dit onderzoek liet ook zien dat fysiek, mentaal en esthetisch kapitaal alle drie een substantiële rol spelen bij de kansen die mensen krijgen in het leven. Met een vignettenstudie konden we het belang van elk van de dimensies van persoonskapitaal onderling vergelijken en afzetten tegen de invloed van factoren zoals geslacht, leeftijd, etniciteit, opleiding en werkervaring. Op elk van de onderzochte terreinen (lage en hogere functies op de arbeidsmarkt, vriendschap, informele hulpverlening) behoort het esthetisch kapitaal tot de meest verklarende factoren voor de kans op succes of afwijzing. Het belang van mentaal en fysiek kapitaal is eveneens groot, maar meer situatieafhankelijk. Weinig zelfvertrouwen lijkt zeer beperkend voor de arbeidsmarktkansen, maar minder voor een mogelijke vriendschapsrelatie en niet voor de kans op hulp. Lichamelijke beperkingen zijn zeer belemmerend voor de arbeidsmarktkansen, maar veel minder voor het aangaan van vriendschapsrelaties en niet voor het ontvangen van sociale steun.

Welke aanknopingspunten bieden deze inzichten nu voor beleid?

Arbeidsmarkt

Om de arbeidsmarktkansen van mensen te vergroten en iedereen zoveel mogelijk te laten meedoen hebben beleidsmakers de afgelopen decennia meerdere lijnen uitgezet. Allereerst vergroting van kennis en kunde van de (potentiële) beroepsbevolking: mensen worden ondersteund om een (nieuwe) opleiding te volgen, werkervaring op te doen of een carrièreswitch te maken. Daarnaast wordt getracht discriminatie te voorkomen en groepen die met achterstanden en discriminatie te maken hebben te ondersteunen. Een recent voorbeeld is het voorstel Wet banenafsprake en quotum arbeidsbeperkten. De veronderstelling is dat dergelijke interventies zullen leiden tot grotere individuele kansen op succes op de arbeidsmarkt en zodoende een meer inclusieve arbeidsmarkt. Onze gegevens bevestigen – niet onverwacht – enkele fundamenteën onder deze beleidslijnen. Mensen met fysieke beperkingen worden minder kansen geboden; ze blijken ceteris paribus beduidend minder snel uitgenodigd te worden voor een sollicitatiegesprek, zowel in het hoge als in het lage segment van de arbeidsmarkt. Hoogopgeleiden en mensen met veel werkervaring hebben relatief goede kansen op een oproep voor een gesprek; laagopgeleiden en mensen met weinig werkervaring veel minder.

Wat ons onderzoek echter ook laat zien, en dat is opvallender, is dat voor de kans op werk uiterlijk en zelfvertrouwen minstens even belangrijk zijn als werkervaring en opleiding. Wanneer een dwarsdoorsnede van de bevolking in een werkgeversrol wordt geplaatst, oefenen deze twee kenmerken zelfs de sterkste invloed uit op de selectie van kandidaten voor een lager dienstverlenend beroep. Voor de hogere beroepen lijkt de invloed van uiterlijk en zelfvertrouwen vergelijkbaar met die van opleiding en werkervaring. Dit verband kwam ook al naar voren uit internationale studies en Nederland lijkt dus niet af te wijken in het belang van uiterlijk en zelfvertrouwen voor arbeidsmarktkansen. Nieuw is wel dat de vignettenstudie erop duidt dat het effect van uiterlijk op de arbeidsmarkt niet wordt gemedieerd door het zelfvertrouwen dat uit een fraai uiterlijk voortkomt: esthetisch kapitaal heeft een zelfstandig effect, dat losstaat van het mentale kapitaal.

Vermoedelijk speelt (positieve en negatieve) discriminatie op uiterlijk en zelfvertrouwen een rol bij de selectie van mensen, omdat 'knappe' en zelfverzekerde werknemers eerder worden gezien als capabel en coöperatief.

Op grond van deze inzichten lijken de esthetische en mentale aspecten van het persoonskapitaal nieuwe kansen te bieden voor de ontwikkeling van beleid ter bevordering van arbeidsmarktkansen. Voor een deel ligt het esthetisch en mentaal kapitaal vast; de lichaamslengte of de mate van symmetrie in het gezicht laten zich moeilijk aanpassen en de mate van zelfvertrouwen en optimisme zijn mogelijk voor een deel genetisch bepaald. Iemands mentaal en esthetisch kapitaal is echter niet geheel onbeïnvloedbaar; denk aan kledingkeuze en uiterlijke verzorging, maar ook aan assertiviteit aanleren. Net als in fysiek kapitaal kunnen mensen investeren in mentaal en esthetisch kapitaal. Dat geeft aangrijpingspunten voor effectieve interventies, als aanvulling op het bestaande gezondheidsbeleid.

Verbreiding gezondheidsbegrip

Persoonskapitaal ontwikkelt zich in de interactie tussen het individu en zijn leefomgeving. Bij gezondheidsbevordering kijken we meestal alleen naar de mens en veel minder naar de interactie met de leefomgeving. Gezondheid is op verschillende manieren op te vatten: als de afwezigheid van ziekte (medisch model) of als het lichamelijk, psychisch en sociaal functioneren (definitie van de Wereldgezondheidsorganisatie). Recentelijk wint de opvatting terrein dat gezondheid beter beschouwd kan worden als een aanpassing van het individu aan zijn omgeving (vgl. Huber et al. 2013; Kooiker en Hoeijmans 2014). Gezondheid kan zodoende beschouwd worden als een goede *fit* van het individu in de leefomgeving (inclusief arbeidsmarkt, sociale relaties). Deze gedachte volgend kan men spreken van fysieke, mentale en esthetische fitheid (zie ook de voorbeelden in hoofdstuk 2).

Kijken we naar het huidige volksgezondheidsbeleid, dan blijkt de nadruk sterk op het verkleinen van verschillen in fysieke fitheid te liggen (somatische aandoeningen, lichamelijke beperkingen) als onderdeel van het beleid ter vermindering van sociaal-economische gezondheidsverschillen (Busch en Verwey 2014; Marmot 2014; Harbers en Hoeymans 2014). Zo is de afgelopen jaren geïnvesteerd in het terugbrengen van overgewicht bij kinderen en – om de leefomgeving van mensen te bevorderen – het opknappen van woningen in achterstandswijken. Deze investeringen hebben evenwel niet geleid tot een vermindering van sociaaleconomische gezondheidsverschillen (Harbers et al. 2013). Vanwege het belang van ook de mentale en esthetische fitheid voor de levenskansen is verbreding van de focus een mogelijk nieuw aangrijpingspunt.

Meer aandacht voor esthetisch en mentaal kapitaal?

Ook bij de Nederlandse bevolking lijkt aanpak van de esthetische en mentale aspecten van het persoonskapitaal minder aandacht te krijgen dan de fysieke fitheid – in elk geval in het openbaar. Werken aan fysiek kapitaal is al lange tijd ingeburgerd en dat zien we terug in het straatbeeld. Het is heel normaal dat mensen in felgekleurde trainingspakjes op loopbanden zweten en door parkjes rennen en fietsen. Dit geldt minder voor het werken aan mentaal kapitaal. Niet lang geleden was een depressie of een burn-out

onbespreekbaar onder collega's en werd dit zelfs onder vrienden en familie niet van-zelfsprekend gedeeld. Door onder meer publiekscampagnes over mentale ziekten is dat verbeterd en de hulpverlening geïnstitutionaliseerd.

Op het esthetische vlak bestaan vermoedelijk de grootste taboes. Werken aan het verhogen van esthetisch kapitaal door bijvoorbeeld het verbeteren van de presentatie begint langzaam bespreekbaar te worden op het werk. Toch is het niet done om collega's te corrigeren of te adviseren over hun uiterlijk en kleding. Ook in sociale relaties lijkt het geen gemakkelijk onderwerp. Bevordering van esthetisch kapitaal krijgt in het beleid weinig aandacht en het is ook de vraag of hier een taak voor de overheid ligt. Investeren in de presentatie- en communicatievaardigheden van werknemers met representatieve functies zijn echter in het bedrijfsleven tamelijk gangbaar (zie www.debaak.nl). Onderzoek naar werkzoekenden in de bijstand liet zien dat klantmanagers vinden dat ook uitkeringsontvangers zonder verbetering van zulke vaardigheden weinig kans maken op de arbeidsmarkt. Afwijkende uiterlijke kenmerken, zoals een slecht gebit, zouden volgens hen een veelvoorkomend probleem zijn, dat de re-integratie belemmert en waarvan aanpak vaak wenselijk is. Dit lijkt een weliswaar kleine opening in het beleidsdenken over het belang van het niet-fysieke kapitaal bij kwetsbare burgers. Vanuit het streven iedereen zoveel mogelijk te laten meedoen, zet de overheid sinds decennia in op ondersteuning van deze groepen. In het verlengde daarvan kan een bezinning op de (on)mogelijkheden van beleid dat aansluit bij het belang van de esthetische en mentale aspecten van persoonskapitaal een nieuwe ingang bieden.

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld: <http://www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/3778092/2014/10/29/Baas-wil-fit-personeel-dikke-mensen-vaker-afgewezen.dhtml>
- 2 We kozen indicatoren die veel in de onderzoeksliteratuur zijn gebruikt. Om een beeld van de verdeling in de bevolking te geven, maken we een uitsplitsing naar leeftijd en geslacht.
- 3 Dit kan ten dele een cohorteffect zijn.
- 4 De relatie tussen lichaamsgewicht en aantrekkelijkheid heeft ook een cultureel aspect. Dikke mensen worden minder aantrekkelijk gevonden in westers culturen, maar zijn in Afrikaanse en Zuid-Amerikaanse aantrekkelijker (Cash en Smolak 2011).
- 5 De laagste inkomensklasse bevat ook studenten.
- 6 Het gaat om multinominale regressieanalyses.
- 7 De ISCO is een internationale classificatie van beroepen op grond van overeenkomst in niveau en specialisatie van benodigde vaardigheden om een bepaald beroep uit te oefenen.
- 8 Het hoogste niveau is ISCO niveau 4, het laagste ISCO niveau 1. Beroepen die in het hoogste niveau vallen zijn bijvoorbeeld advocaat en docent aan een universiteit. Voorbeelden van beroepen in het laagste niveau zijn ordervverzamelaar en receptionist.
- 9 Beide ten opzichte van de kans om tevreden te zijn. Dus de kans op een 8, 9 of 10 respectievelijk een 0 tot en met 5 ten opzichte van de kans op een 6 of 7 voor de tevredenheid met het leven.
- 10 Bij de berekening van de BMI is uiteraard wel rekening gehouden met de lengte van mensen. BMI is echter vooral een maat om over- of ondergewicht vast te stellen. Daarvoor wordt het gewicht van

mensen gerelateerd aan hun lengte. Alleen de waarde van de BMI geeft evenwel geen informatie over iemands lengte.

- 11 De auteurs danken Jan-Dirk Vlasblom en Jurjen Iedema voor hun bijdrage aan de opzet van de vignettenstudie.
- 12 Laag = bo/vmbo/mavo/mbo-1, middelbaar = havo/vwo/mbo-2, -3 en -4, hoog = hbo/wo.
- 13 Hoog functieniveau is vergelijkbaar met ISCO-niveau 4, middelbaar met ISCO-niveau 3 en laag met ISCO-niveau 1 of 2.
- 14 De odds ratio is 0,44. Dat deze kleiner is dan 1 betekent dat de kans op voorkeur ook kleiner is dan de referentiegroep. Door deze te delen door 1 kan bepaald worden hoeveel kleiner ($1/0,44 = 2,3$). De kans dat de voorkeur uitgaat naar mensen met een relatief lelijk uiterlijk is 2,3 keer zo klein als voor mensen met een gemiddeld uiterlijk.
- 15 De N staat voor het aantal vignetten dat per rol is geanalyseerd.
- 16 Opleiding heeft weliswaar de hoogste coëfficiënt, maar de verschillen tussen opleiding, werk-ervaring, uiterlijk en mate van zelfvertrouwen zijn op basis van de chi-kwadraattoets niet significant.
- 17 Leeftijd is slechts binnen een bepaalde range meegenomen: 25 tot en met 39 jaar. Dit om het belang van leeftijd bij de beoordeling van iemands uiterlijk niet te laten interfereren.
- 18 Net als bij de voorkeursvolgorde zijn ook geslacht en herkomst van belang: vrouwen zijn in het voordeel, mensen met een Turkse achtergrond in het nadeel.

Literatuur

- Andreoni, J. en R. Petrie (2008). Beauty, gender and stereotypes: Evidence from laboratory experiments. In: *Journal of Economic Psychology*, jg. 29, nr. 1, p. 73-93.
- Averett, S. en S. Korenmann (1996). The Economic Reality of the Beauty Myth. In: *Journal of Human Resources*, jg. 31, nr. 2, p. 304-330.
- Becker, G. (1957). *The Economics of Discrimination*. Chicago: Chicago University Press.
- Beek, K. van (1993). *To be hired or not to be hired: the employer decides* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Bergman, S. (2007). *Beperkt houdbaar*. Documentaire te raadplegen op <http://sunnybergman.nl>.
- Biddle, J.E. en D.S. Hamermesh (1998). Beauty, Productivity, and Discrimination: Lawyers' Looks and Lucre. In: *Journal of Labor Economics*, jg. 16, nr. 1, p. 172-201.
- Brunello, G. en B. D'Hombres (2007). Does body weight affect wages? Evidence from Europe. In: *Economics and Human Biology*, jg. 5, p. 1-19.
- Busch, M.C.M. en A. Verweij (2014). Preventie gericht op personen met een lage ses samengevat. In: *Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid*. Geraadpleegd oktober 2014 via www.nationaalkompas.nl > Nationaal Kompas Volksgezondheid\Preventie\Gericht op doelgroepen\Lage ses. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Campen, C. van, M. Broese van Groenou, D. Deeg en J. Iedema (2013). *Met zorg ouder worden. Zorgtrajecten van ouderen in tien jaar*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Cash, T. F. en L. Smolak (red.). (2011). *Body Image, Second Edition: A Handbook of Science, Practice, and Prevention*. Guilford Press.
- Deutekom, R.J. (2007). *Een Bewogen Begrip. Over het begrip, gebruik en de constructie van de Body Mass Index in Nederland*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

- Echtelt, P. van, en M. Guiaux (2012). *Verzorgd uit de bijstand. De rol van gedrag, uiterlijk en taal bij de re-integratie van bijstandsontvangers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Fletcher, J.M. (2009). Beauty vs. Brains: Early Labor Market Outcomes of High school Graduates. In: *Economics Letters*, jg. 105, nr. 3, p. 321-326.
- Gilman, S.L. (1999). *Making the Body Beautiful: A Cultural History of Aesthetic Surgery*. Princeton: Princeton University Press.
- Gool, C.H. van, B.E.P. Snijders en M. Savelkoul (2014). Lichamelijk functioneren: Hoeveel mensen hebben beperkingen? In: *Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid*. Geraadpleegd oktober 2014 via www.nationaalkompas.nl > Nationaal Kompas Volksgezondheid\Gezondheidstoestand\Functioneren en kwaliteit van leven\Lichamelijk functioneren. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Graaf, R. de, M. ten Have, C. van Gool en S. van Dorsselaer (2012). Prevalence of mental disorders, and trends from 1996 to 2009. Results from the Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study-2. In: *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, jg. 47, p. 203-213.
- Hakim, C. (2010). Erotic Capital. In: *European Sociological Review*, jg. 26, p. 499-518.
- Hamermesh, D.S. (2011). *Beauty Pays: Why Attractive People Are More Successful*. Princeton: Princeton University Press.
- Hamermesh, D.S. en J.E. Biddle (1994). Beauty and the Labor Market. In: *The American Economic Review*, jg. 84, nr. 5, p. 1174-1194.
- Hamermesh, D.S. en A. Parker (2005). Beauty in the Classroom: Instructors' pulchritude and putative pedagogical productivity. In: *Economics of Education Review*, jg. 24, p. 369-376.
- Harbers, M.M. en N. Hoeymans (red.) (2014). *Gezondheid en maatschappelijke participatie: Themarapport Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2014*. Bilthoven: RIVM.
- Harbers, M.M., P. Achterberg, N. Hoeymans, S. Kooiker en C. van Campen (2013). Gezondheid en zorg. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en N. Sonck (red.), *De sociale staat van Nederland 2013* (p. 155-180). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Harper, B. (2000). Beauty, Stature and the Labour Market: A British Cohort Study. In: *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* (Special Issue), jg. 62, p. 771-800.
- Harris, M.B., R.J. Harris en S. Bochner (1982). Fat, four-eyed, and female: Stereotypes of obesity, glasses, and gender. In: *Journal of Applied Social Psychology*, jg. 12, p. 503-516.
- Heineck, G. (2005). Up in the Skies? In: *Labour: Review of Labour Economics and Industrial Relations*, jg. 19, nr. 3, p. 469-489.
- Huber, M.A.S., M. van Vliet, M. Giezenberg en J.A. Knottnerus (2013). *Towards a conceptual framework relating to 'Health as the ability to adapt and to self manage', Operationalisering gezondheidsconcept*. Driebergen: Louis Bolk Instituut.
- Huppert, F. A., N. Marks, A. Clark, J. Siegrist, A. Stutzer en J. Vitters (2009). Measuring well-being across Europe: Description of the ESS well-being module and preliminary findings. In: *Social Indicators Research*, jg. 91, nr. 3, p. 301-315.
- Iedema, J. (2013). *Sheafcoëfficiënt – een gestandaardiseerde coëfficiënt voor een nominale variabele*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kooiker, S. en N. Hoeymans (2014). *Burgers en gezondheid: Themarapport Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2014*. Bilthoven / Den Haag: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu / Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Le Goff, J. en N. Truong (2004). *De geschiedenis van het lichaam in de middeleeuwen*. Amsterdam: Bert Bakker.

- Marmot, M. (red.) (2014). *Review of social determinants and the health divide in the WHO European Region*. Geraadpleegd via www.instituteofhealthequity.org/projects/who-european-review. Copenhagen: World Health Organisation.
- Mitra, A. (2001). Effects of Physical Attributes on the Wages of Males and Females. In: *Applied Economics Letters*, jg. 8, p. 731-735.
- Mobius, M.M. en T.S. Rosenblatt (2006). Why Beauty Matters. In: *American Economic Review*, jg. 96, nr. 1, p. 222-235.
- Ross, J. en K.R. Ferris (1981). Interpersonal Attraction and Organizational Outcomes: A Field Examination. In: *Administrative Science Quarterly*, jg. 26, p. 617-632.
- Sargent, J.D. en D.G. Blanchflower (1994). Obesity and Stature in Adolescence and Earnings in Young Adulthood – Analysis of a British Birth Cohort. In: *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, nr. 148, p. 681-687.
- Stunkard A.J., Sörensen T., Schulsiger F. (1983). Use of the Danish Adoption Register for the study of obesity and thinness. In: S. Kety, L. Roland, R. Sidman, S. Matthysse (eds.), *The genetics of neurological and psychiatric disorders* (p. 115–120). Raven Press: New York.
- TK (2013/2014). *Wet maatregelen Wet werk en bijstand en enkele andere wetten*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2013/2014, 33801.
- Uytven, R. van. (1998). *De Zinnelijke Middeleeuwen*. S.l.: Davidsfonds.
- Veenhoven, R. (2000). The four qualities of life. Ordering concepts and measures of the good life. In: *Journal Of Happiness Studies*, jg. 1, nr. 1, p. 1-39.
- Versantvoort, M. en P. van Echtelt (2012). *Belemmerd aan het werk. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsdeelname van mensen met beperkingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Walburg, J.A. (2009). *Mentaal vermogen: Investeren in geluk*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Woertman, L. (2013). *Psychologie van het uiterlijk*. Amsterdam: Pearsons.

6

Het politiek-culturele verschil

6 Het politiek-culturele verschil

Paul Dekker en Josje den Ridder

6.1 Verschillen in politieke strijdpunten en houdingen

In het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB), het kwartaalonderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) naar opvattingen en houdingen van Nederlanders, vragen we aan het einde van een enquête of men al met al vindt dat het met Nederland de goede of de verkeerde kant op gaat en of men in eigen bewoordingen wil toelichten waarom. Mensen die het duidelijk de verkeerde kant op vinden gaan, zeggen:

[...] Het probleem is dat de regering er met de pet naar gooit. Ze willen geld voor, in mijn ogen, doelen in het buitenland. De bejaarden hebben veel meer aandacht nodig, de zorg is schrikbarend, ze nemen liever buitenlanders aan terwijl er Nederlanders uit de zorg graag willen, maar niet kunnen in verband met aanneming buitenlanders. En dan de armoede, [ik] schaam me soms dat ik in Nederland woon. (vrouw, 54 jaar, mavo; COB 2014/1)

Mensen die het de goede kant op vinden gaan, zeggen heel andere dingen:

Nederland is een goed land om te wonen met een verzorgingsstaat waardoor niemand op straat hoeft komen te staan, iedereen medische hulp krijgt wanneer nodig en mensen over het algemeen geaccepteerd worden. Met populisme in de politiek en groeiende tegenstand tegen de EU en immigratie heb ik echter het gevoel dat de langetermijnvisie soms ontbreekt en mensen minder begripvol tegenover andere culturen worden. (vrouw, 25 jaar, universiteit; COB 2014/3)

Uit deze citaten blijkt dat burgers zeer verschillende politieke inzichten en gevoelens hebben. Al of niet gevoed door buitenlandse schrikbeelden – met name de Amerikaanse *culture wars* (Tiemeijer 2014) – wordt in Nederland wel geopperd dat de kloven dieper worden. De samenleving zou zich verdelen in groepen die steeds harder tegenover elkaar staan in morele, culturele en politieke kwesties en in tegengestelde grondhoudingen tegenover de gevestigde politiek en maatschappelijke instituties.

Dat groepen in een breed scala aan onderwerpen van mening verschillen is natuurlijk allerm minst nieuw. In de vorige eeuw lieten die meningsverschillen zich in de Nederlandse politiek goed samenvatten op twee dimensies: voor- en tegenstanders van nivellering en overheidsingrijpen (economische dimensie) en voor- en tegenstanders van het toestaan van abortus en euthanasie (ethische dimensie). Nu zouden deze dimensies wat naar de achtergrond zijn verschoven ten gunste van ‘globaliseringskwesties’ zoals open grenzen, migratie en de Europese Unie (EU).¹ Polarisatie daarop lijkt gepaard te gaan tegengestelde houdingen tegenover de politiek en overheid. Een ‘gesloten’ afwijzende houding tegenover globaliseringsverschijnselen in combinatie met afkeer van de ‘gevestigde politiek’ zou aan de basis liggen van de opkomst van ‘populistische partijen’ in heel Europa (Van der Brug en Van Spanje 2009; Kriesi 2014).

Inhoudelijke tegenstellingen zijn op zich niet problematisch en ook het samenvallen van tegenstellingen is dat niet.² Er is echter een probleem als *inhoudelijke politieke voorkeuren sterk samenhangen met verschillen in houdingen tegenover de politiek*, met andere woorden, als voorstanders van bepaald beleid vol politiek zelfvertrouwen actief betrokken zijn, terwijl de tegenstanders zich negatief gestemd afzijdig houden. Er is een groter probleem als deze *meeromvattende politiek-culturele tegenstellingen samenvallen met andere sociale en culturele verschillen, vooral als die hiërarchisch van aard zijn*, met andere woorden, als mensen met bepaalde voorkeuren en politiek zelfvertrouwen vooral te vinden zijn in bevolkingsgroepen die maatschappelijk in een gunstiger positie verkeren. Dan worden tegenstellingen zorgelijk omdat ze in strijd zijn met idealen van democratische gelijkheid en beschaafd samenleven, en zorgelijk omdat de gevoelens van miskennis door de gevestigde politiek en een voortdurend ongewenst beleid een bron van spanningen zijn en een basis voor mobilisatie tegen de politieke instituties.

Met deze verwachtingen en zorgen in het achterhoofd gaan we in dit hoofdstuk empirisch op zoek naar samenhangende tegenstellingen in politieke voorkeuren en houdingen tegenover de politiek (zie linksboven figuur 2.4 in hoofdstuk 2) en naar de relaties daarvan met verschillen in economisch, sociaal en cultureel kapitaal, zoals gepresenteerd in hoofdstuk 2 (onderin figuur 2.4). Gezien de discussie in Nederland over de grote politieke betekenis van opleidingsverschillen, nemen we daarbij opleidingsniveaus als uitgangspunt.

We beginnen breed en behandelen een aantal strijdpunten die van belang geacht werden of worden voor begrip van de grote tegenstellingen in de Nederlandse politiek en daarom zijn opgenomen in langlopend opinieonderzoek. Deze strijdpunten bekijken we in samenhang met opvattingen over de politiek. Dat doen we eerst terugblikkend op de afgelopen decennia (§ 6.2). Vervolgens richten we ons op basis van gegevens uit de enquête Verschil in Nederland op het huidige Nederland en schetsen we een samenvattende maat van politieke onvrede (§ 6.3). Daarvan gaan we de inbedding in verschillen in opleidingsniveaus en andere verschillen na (§ 6.4) en mogelijke gevolgen (§ 6.5). In de slotbeschouwing (§ 6.6) overwegen we beleidsimplicaties van onze bevindingen.

6.2 Ontwikkelingen sinds de jaren zeventig

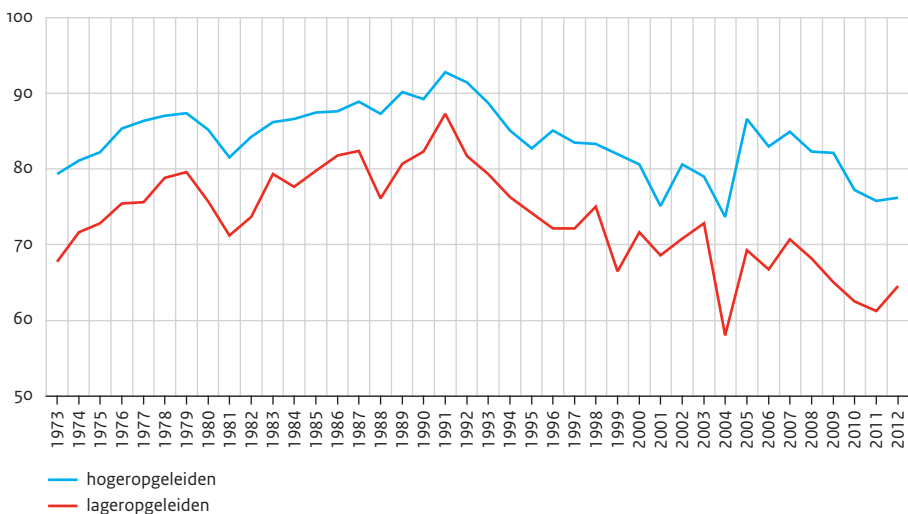
Hoe staat het met inhoudelijke tegenstellingen in Nederland? En, eerst en vooral, zijn er inderdaad aanwijzingen dat ze groter worden? Polariseert Nederland? We hebben deze vraag uitgebreider beantwoord in een recente publicatie en daarop baseren we deze paragraaf (Dekker en Den Ridder 2014). In navolging van eerder Amerikaans onderzoek vatten we polarisatie op als een meerdimensionaal verschijnsel. Het kan zich manifesteren in de spreiding van opvattingen en houdingen in de bevolking (gaan mensen extremer scoren of zich meer in twee blokken verdelen?), in grotere verschillen tussen sociale categorieën (zijn vrouwen en mannen, jongeren en ouderen en lager- en hoger-opgeleiden meer van elkaar gaan verschillen?) en in een verdieping of verbreding van tegenstelling (zijn die meer met elkaar gaan samenhangen?). Die vraag spitsten we toe op de relatie tussen strijdpunten en de persoonlijke houding tegenover het politieke

bedrijf, namelijk politiek zelfvertrouwen, dat wil zeggen de overtuiging dat men invloed heeft of zou kunnen hebben op de politiek (daartoe zelf competent is en de politiek responsief is).

Uit analyses van enquêtegegevens vanaf 1970 blijkt dat de politieke verdeeldheid in de bevolking de afgelopen decennia zeker niet gegroeid is. Tegenover onderwerpen van toenemende verdeeldheid (de Europese Unie) staan gevallen van depolarisatie (euthanasie) en soms is de ontwikkeling niet eenduidig te karakteriseren. Zo kregen mensen in de afgelopen decennia minder de neiging om zich uiterst links of rechts in het politieke spectrum te plaatsen, maar zien we nu wel iets meer linkse en rechtse blokvorming. Ook de vergelijking van sociale categorieën levert een gevarieerd beeld op van stabiele verschillen, convergentie en divergentie. Polarisation trad onder andere op tussen de seksen bij de links-rechtszelfplaatsing (vrouwen worden linkser), tussen jong en oud bij de inkomensnivellering (ouderen worden meer pro) en tussen lager- en hogeropgeleiden bij de steun voor de Europese Unie. Omdat 'Europa' een belangrijke kwestie is in de analyse van politieke dimensies (Kriesi 2014; Den Ridder et al. 2014), laten we in figuur 6.1 met Eurobarometerdata voor een periode van 40 jaar verschillen zien tussen de laagst en hoogst opgeleide helft van de bevolking (hier gemeten met de leeftijd waarop men het reguliere onderwijs verliet).

Figuur 6.1

Het EU-lidmaatschap is een 'goede zaak', bevolking van 15 jaar en ouder, 1973-2012 (in procenten van de 50% met het laagste en 50% met het hoogste opleidingsniveau in elk jaar)

Bron: Gesis (EB-combinatiebestand '70-'02 en voorjaarsmetingen EB '59-'77)

In alle jaren zijn hogeropgeleiden meer voor het EU-lidmaatschap dan lageropgeleiden, variërend van 5 tot 17 procentpunten (gemiddeld 10), met de tendens dat het verschil groter wordt.³ Volgens dit Europese onderzoek is het niveau van steun voor de EU overigens erg hoog. Op het dieptepunt in 2004 vindt nog altijd een meerderheid (58% in figuur 6.1) van de laagst opgeleide helft van de bevolking het lidmaatschap een goede zaak. Ander onderzoek toont substantieel minder steun.⁴ In het COB is tussen januari 2008 en juli 2014 44% het eens met de stelling dat het EU-lidmaatschap een goede zaak is. Bij de hoogst opgeleide groep is de instemming op beide tijdstippen 62% en 63%, bij de laagst opgeleide groep gaat die van 32% naar 23%. Over de hele periode wordt het verschil tussen hoger- en lageropgeleiden in hun waardering voor het EU-lidmaatschap nog steeds groter (Dekker et al. 2014: 18-19).

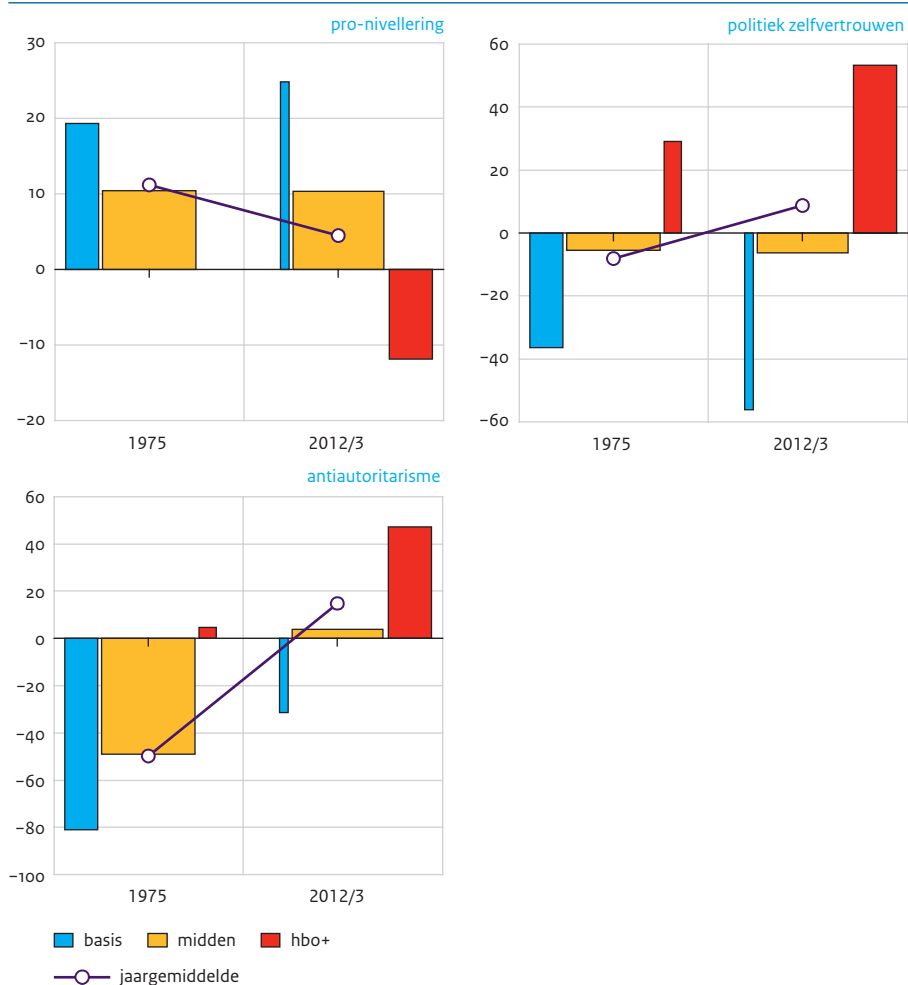
In figuur 6.1 en andere analyses in Dekker en Den Ridder (2014) vergelijken we steeds de hoogst en laagst opgeleide bevolkingshelft in elk onderzoeksjaar. Het gaat dan dus om relatieve posities en daar is in het licht van de 'diploma-inflatie' veel voor te zeggen. Om effecten van de veranderde samenstelling van opleidingsniveaus in kaart te brengen is het echter ook goed om nominaal gelijke niveaus te vergelijken. Dat gebeurt in figuur 6.2 voor drie opleidingsniveaus. Hun gemiddelde posities qua voorkeur voor inkomensnivellering, antiautoritaire voorkeuren (tegen doodstraf, sterke leiders en een traditionele rol voor de vrouw) en politiek zelfvertrouwen zijn vermeld voor 1975 en 2012/'13. De breedte van de kolommen geeft aan hoe omvangrijk de opleidingsniveaus zijn.

De drie presentaties in figuur 6.2 laten verschillende patronen van verandering zien. De bevolking wordt minder autoritair omdat op alle drie opleidingsniveaus die trend bestaat én omdat het aandeel hogeropgeleiden groter wordt. Bij pro-nivellering is er in de hele bevolking nauwelijks of geen verandering omdat de stijgende steun bij lageropgeleiden wordt gecompenseerd door het dalende animo bij hogeropgeleiden. Het politieke zelfvertrouwen stijgt in de bevolking omdat de daling bij de kleiner wordende categorie lageropgeleiden meer dan gecompenseerd wordt door de stijging bij de groeiende groep hogeropgeleiden. De ontwikkeling van verschillen in politieke voorkeuren en houdingen in de bevolking is dus zowel afhankelijk van veranderingen in sociale categorieën als van de relatieve omvang van die categorieën.

De derde polarisatiedimensie die we analyseerden was de samenhang tussen politiek zelfvertrouwen en inhoudelijke politieke positioneringen. Tabel 6.1 laat zien dat volgens het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland van 1975 tot 2013 politiek zelfvertrouwen voortdurend groter is naarmate mensen meer antiautoritair zijn en (met uitzondering van 1975) minder voor inkomensnivellering zijn (zie Dekker en Den Ridder 2014 voor de metingen). Antiautoritarisme is voortdurend belangrijker dan de sociaal-economische voorkeur.

Figuur 6.2

Politiek-culturele verschillen tussen drie opleidingsniveaus en veranderingen van de gemiddelde Nederlander, bevolking van 18-74 jaar, 1975-2012/'13^a

a Blauw = t/m lbo; rood = hbo+; oranje = de groep daartussen. De breedte van de kolom laat zien hoe groot hun aandeel in de geënquêteerde bevolking is; de lijnen tussen beide jaren laten zien hoe de gemiddelde Nederlander is veranderd door verschillen en veranderingen in omvang en gemiddelden van de opleidingsniveaus.

Bron: SCP (CV '75-'12/'13)

Tabel 6.1

Politiek zelfvertrouwen afhankelijk van twee strijdpunten, bevolking van 18-74 jaar, 1975-2012/'13 (in bèta-coëfficiënten)^a

	1975	1980	1985	1991/2	1996	2004	2006	2008/9	2010/1	2012/3
pro-nivellering	(-0,03)	-0,10	-0,16	-0,12	-0,09	-0,17	-0,16	-0,09	-0,13	-0,19
antiautoritarisme	0,30	0,23	0,22	0,33	0,38	0,33	0,24	0,33	0,27	0,32
verklaarde variantie (%)	9	5	6	12	15	14	8	11	8	14

a Alle coëfficiënten, behalve voor pro-nivellering in 1975, zijn statistisch significant ($p < 0,001$; tweezijdig).

Leesvoorbeeld: in 2012/'13 is 14% van de variantie in politiek zelfvertrouwen statistisch verklaarbaar uit de houding tegenover nivellering en autoritarisme. Mensen hebben meer zelfvertrouwen naarmate ze minder voor nivellering zijn (-0,19) en vooral naarmate ze meer antiautoritair zijn (+0,32).

Bron: SCP (CV'75-'12/'13)

Tabel 6.2 laat met Nationale Kiezersonderzoeken zien dat in combinatie met andere politieke strijdpunten de nivelleringsvoorkeur vaak helemaal geen samenhang met politiek zelfvertrouwen heeft. Ook de opvattingen over euthanasie en kernenergie vertonen nauwelijks samenhang. Dat is anders bij de opvattingen over de Europese eenwording en het idee van de multiculturele samenleving. Die vertonen wel ongeveer gelijke samenhang: naarmate men meer voor de Europese integratie en de multiculturele samenleving is, heeft men gemiddeld meer politiek zelfvertrouwen.

Tabel 6.2

Politiek zelfvertrouwen afhankelijk van vijf strijdpunten, kiesgerechtigde bevolking, 1986-2012 (in bèta-coëfficiënten)^a

	1986	1989	1994	1998	1998	2002	2006	2010	2012
pro-nivellering	-0,14	(-0,02)	(-0,03)	(-0,04)	(-0,03)	(-0,01)	-0,07	-0,12	(-0,00)
pro-euthanasie	(0,01)	(-0,01)	(-0,03)	0,05	(0,04)	(-0,04)	(0,03)	(-0,01)	(0,02)
pro-kernenergie	0,10	0,08	(-0,04)	(-0,04)	(-0,02)	(-0,04)	(0,03)	(-0,01)	(0,00)
pro-EU					0,16	0,19	0,18	0,19	0,24
pro-multicultureel					0,21	0,12	0,15	0,19	0,27
verklaarde variantie (%)	4	1	0	0	9	6	8	10	17

a Coëfficiënten tussen haakjes zijn statistisch niet significant ($p \geq 0,05$; tweezijdig).

Bron: SCP (NKO'86-'12)

Tabel 6.1 en 6.2 tonen zo dat zelfvertrouwen meer gerelateerd is aan 'nieuwe' strijdpunten (antiautoritarisme, Europa, multiculturele samenleving) dan aan oude (nivellering en euthanasie). De samenhang van zelfvertrouwen met pro-Europese en pro-multiculturele voorkeuren is volgens tabel 6.2 in 2012 sterker dan daarvoor, maar

onvoldoende om een polarisatietrend te veronderstellen. Als deze globaliserings-kwesties echter een grotere rol in de politiek gaan spelen, kan dat wel als gevolg hebben dat mensen met veel en weinig politiek zelfvertrouwen meer tegenover elkaar komen te staan.

6.3 Politiek-culturele verscheidenheid in 2014

Om de aard en de achtergronden van verschillen in politieke opvattingen en houdingen in meer detail in beeld te brengen, richten we ons nu op het onderzoek dat speciaal voor dit rapport is uitgevoerd. In de enquête Verskil in Nederland is mensen gevraagd naar hun mening over zes politieke strijdpunten en naar hun houding tegenover de politiek.

Politieke strijdpunten

De politieke strijdpunten zijn vier kwesties uit de Nationale Kiezersonderzoeken en twee actuele kwesties over de verantwoordelijkheidsverdeling tussen individu en overheid (zie ook Veldheer et al. 2012) en de afweging tussen natuur en economie (tabel 6.3).⁵

Tabel 6.3

Opvattingen over zes politieke strijdpunten^a, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten, gemiddelde en A-score^b)

	posities in %				gemid- delde positie	A-score
	1-4	5-6	7-10	totaal		
euthanasie: verbieden (1) → toestaan (10)	8	7	85	100	8,36	0,60
verantwoordelijkheid: overheid meer (1) → mensen meer (10)	28	29	43	100	5,75	0,20
inkomensverschillen: kleiner (1) → groter (10)	52	36	12	100	4,12	0,32
Europese eenwording: verder (1) → is al te ver gegaan (10)	24	26	50	100	6,44	0,19
allochtonen: behoud eigen cultuur (1) → geheel aanpassen (10)	18	27	55	100	6,61	0,26
materialisme: milieu belangrijker (1) → economie belangrijker (10)	30	37	33	100	5,54	0,23

a Respondenten geven eigen positie aan op een tienpuntsschaal waarbij cijfer 1 en cijfer 10 tegengestelde opvattingen aangeven. Zie noot 5 voor de vraagformulering.

b De Agreement-score (A-score) loopt van -1 (polarisatie) tot +1 (volstrekte eensgezindheid; een score van 0 betekent verdeeldheid (Van der Eijk 2001). De A-score is berekend op basis van de originele tienpuntsschalen (en dus niet op basis van de hier weergegeven indikking).

Bron: SCP (ViN'14)

Hoe eensgezind of verdeeld is men over deze kwesties? We bekijken de mate van verdeeldheid met behulp van de Agreement score (A-score), die loopt van -1 (maximale polarisatie) tot +1 (totale eensgezindheid; Van der Eijk 2001).

Grote overeenstemming bestaat er bij euthanasie (A-score 0,60): 85% van de ondervraagden is meer of minder voor toestaan. Dit spoort met de actuele metingen in de Nationale Kiezersonderzoeken en met de depolarisatie in de afgelopen decennia (Dekker en Den Ridder 2014: 110). Een stuk minder uitgesproken is de overeenstemming over

nivellering (52% heeft daar een meer of minder uitgesproken voorkeur voor, tegen 12% met een voorkeur voor grotere inkomensverschillen. Bij de andere kwesties is de onenigheid groter. De weergegeven A-score toont de minste overeenstemming over de Europese eenwording (0,19). Dat duidt op verdeeldheid van mening, maar volgens de gangbare maatstaven kan hier nog niet van een polariseerde publieke opinie worden gesproken.

Onderzoeken we de samenhang in oordelen over zes kwesties, dan blijkt het oordeel over euthanasie heel weinig verband te houden met de andere opvattingen. Het lijkt een op zichzelf staande ethische kwestie. Opvattingen over inkomensongelijkheid en eigen verantwoordelijkheid hangen wel sterk samen: wie voor nivellering is, is ook vaker voor meer overheidsverantwoordelijkheid. We kunnen beide strijdpunten samennemen als een economische links-rechtsdimensie. Opvattingen over Europa en over minderheden hangen ook sterk samen. Wie voor de multiculturele samenleving is (minderheden hun eigen cultuur laten behouden) is vaker voor verdere Europese eenwording. We kunnen de voorkeuren in beide kwesties samenvatten als een globaliseringsdimensie van een meer gesloten naar meer open houding (vgl. Den Ridder et al. 2014). De prioritering van milieu versus economie staat niet los van de globaliseringshouding, maar de samenhang is niet sterk en we beschouwen het hier zelfstandig als postmaterialismemeting. We hebben de zes strijdpunten zo tot vier inhoudelijke politieke tegenstellingen teruggebracht: tegen of voor euthanasie, economisch links of rechts, open of gesloten tegenover globalisering en postmaterialisme of materialisme.⁶

Relaties met opvattingen over de politiek en politici

In hoeverre hangen deze politieke tegenstellingen samen met houdingen tegenover de politiek? Dat brengen we in tabel 6.4 in kaart met drie stellingen en een vraag naar vertrouwen in de Tweede Kamer.

Tabel 6.4 laat zien dat houdingen tegenover de politiek niet gerelateerd zijn aan opvattingen over euthanasie, zwak aan (post)materialistische voorkeuren, sterker aan economische links-rechtsposities en het sterkst aan opvattingen over globaliseringskwesties. Mensen met een gesloten houding in globaliseringskwesties zijn vaker van mening dat de politiek onvoldoende luistert, dat mensen zoals zij geen invloed hebben en politici niet geven om de mening van mensen zoals zij. Ze hebben minder vertrouwen in de politiek. Mensen met een open houding hebben meer politiek (zelf)vertrouwen. Economisch links heeft minder vertrouwen in de politiek dan rechts.

Dat politieke houdingen en opvattingen over globaliseringskwesties sterk met elkaar samenhangen, bleek ook al uit tabel 6.2 en komt met meer gevoel ook naar voren in toelichtingen die COB-geënquêteerden geven waarom het de verkeerde kant op gaat met ons land (Den Ridder et al. 2014). Twee voorbeelden:

Nederland is meer en meer zijn eigen identiteit aan het verliezen. Er wordt m.i. té veel gekeken naar wat Europa van ons verwacht i.p.v. wat de Nederlanders van Nederland verwachten. [...] Ik vind het persoonlijk ook erg jammer dat de politiek absoluut niet meer waarmaakt wat ze beloven, hetgeen mij steeds meer tot de overtuiging brengt om niet meer te gaan stemmen. Ik vind de huidige politici verworden tot doetjes, die het enkel maar gaat om in de regering te

zitten i.p.v. te doen wat de kiezer van hen verwacht. Kort en bot gezegd vind ik ze niet meer betrouwbaar. (man, 53 jaar, lageropgeleid, cob 2014|2)

Te veel buitenlanders die naar ons land komen, met de intentie om niet te werken en gewoon een uitkering te krijgen en er niks voor hoeven te doen. Terwijl wij 'Nederlanders' ons kapot moeten werken. Rokersverbod in cafés (laat de minister die dat heeft bedacht maar eens een week in het café zitten, hij zal zelf zeker niet roken). Politiek: te veel uitgave aan 'onbelangrijkere' dingen zoals leger, buitenland helpen met bepaalde (financiële) dingen, enzovoort. Zorg eerst dat Nederland zelf de zaken op orde heeft. (man, 27 jaar, middelbaar opgeleid, cob 2014|2)

Tabel 6.4

Samenhang tussen politieke tegenstellingen en houdingen tegenover de politiek, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (Pearsons correlatie)^a

	tegen – voor euthanasie	economisch links-rechts	open – gesloten bij globalisering	post- materialisme – materialisme
'De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik.'				
(1 zeer oneens → 5 zeer eens)	(-0,03)	-0,19	0,28	0,10
'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet.' (idem)	(0,01)	-0,21	0,36	0,14
'Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken.' (idem)	(0,04)	-0,23	0,37	0,14
vertrouwen in de Tweede Kamer (1 geen enkel vertrouwen → 10 alle vertrouwen)	(-0,03)	0,28	-0,39	-0,08

a Coëfficiënten tussen haakjes zijn statistisch niet significant ($p \geq 0,05$; tweezijdig).

Bron: SCP (ViN'14)

De politiek-culturele hoofdtegenstelling: politieke onvrede

In een eerdere analyse (Den Ridder et al. 2014) zijn we met ander materiaal (uit het Continu Onderzoek Burgerperspectieven) uitgebreider ingegaan op de relatie tussen opvattingen en gevoelens over globaliseringskwesties en over het functioneren van de (landelijke) politiek. Die analyse sloten we af met de beschrijving van bevolkingssegmenten die min of meer op een lijn zaten van negatief naar positief over zowel globalisering als de politiek. Daarop bouwen we nu voort door de constructie van een maat waarin de positionering ten aanzien van beide kwesties wordt gecombineerd. We gebruiken in tabel 6.5 drie stellingen over de Haagse politiek die overeenkomen met indicatoren in onze eerdere analyse (Den Ridder et al. 2014: 146-147).

Tabel 6.5

De politiek-culturele hoofdimensie: politieke onvrede, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014
(in ladingen van de eerste principale component)^a

	ladingen
Europese eenwording: verder (1) → is al te ver gegaan (10)	0,64
allochtonen: behoud eigen cultuur (1) → geheel aanpassen (10)	0,52
'De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik.' oneens → eens	0,64
'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet.' oneens → eens	0,78
'Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken.' oneens → eens	0,80
verklaarde variantie (%)	47

a 'Weet niet'-antwoorden zijn gerecodeerd naar de middelste categorie.

Bron: SCP (ViN'14)

Dit is met een combinatie van inhoudelijke strijdpunten en houdingen tegenover de politiek welbewust een hybride maat. We gebruiken voor een overzichtelijke presentatie verder de factorscores vermenigvuldigd met 100. De gemiddelde Nederlander scoort een nul, mensen met de grootste acceptatie van globalisering en het meeste politieke (zelf) vertrouwen hebben de laagste score (-335) en mensen met de meeste afwijzing van de globalisering en het minste (zelf)vertrouwen in de politiek hebben de hoogste score (+221). We noemen deze meting *Politieke onvrede*.

6.4 Achtergronden van politieke onvrede

Hangen verschillen in deze politieke onvrede samen met andere sociale en culturele verschillen? Dat gaan we hier na door politieke onvrede te relateren aan de vier soorten 'kapitaal' uit hoofdstuk 2: persoonskapitaal, economisch kapitaal, cultureel kapitaal en sociaal kapitaal.

In onderstaande analyses veronderstellen we geen causaliteit tussen de kapitaalvormen en politieke onvrede.⁷ Het gaat ons vooral om de vraag hoe verschillen in opvattingen of houdingen samenhangen met de kapitaalvormen, omdat dit iets zegt over het structurele karakter van inhoudelijke verschillen. Gaat het puur om een inhoudelijke tegenstelling, of is er ook een onderliggend structureel verschil (vgl. Deegan-Krause 2007)? Bovendien willen we weten of politiek-culturele tegenstellingen een hiërarchisch karakter hebben, in de zin dat sommigen betere uitgangsposities hebben of betere toegang tot hulpbronnen dan anderen.

Een opleidingstegenstelling?

In de literatuur komt steeds weer naar voren dat opvattingen over Europa, integratie en immigratie sterk samenhangen met opleidingsniveau en dat dit eveneens geldt voor houdingen tegenover de politiek (vgl. Den Ridder et al. 2014: 150-151). De 'nieuwe' conflictdimensie wordt door sommigen zelfs een 'opleidingsscheidslijn' genoemd

(vgl. Stubager 2009; Bovens en Wille 2011). Vanwege de sterke gerichtheid van de literatuur op opleidingsniveau, nemen we opleidingsverschillen hier als startpunt van de analyse.

Politieke onvrede en opleidingsniveau blijken opnieuw sterk samen te hangen. Waar volgens tabel 6.6 in de hele bevolking 33% een hbo- of universitaire opleiding heeft, is dat in de groep met de minste onvrede 59% en in de groep met de meeste onvrede slechts 16%. Bij mensen met een lagere opleiding is het precies andersom: zij zijn sterk oververtegenwoordigd in de categorie met de meeste onvrede en ondervertegenwoordigd in de categorie met de minste onvrede.

Tabel 6.6

Politieke onvrede naar opleidingsniveau, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

	allen	niveau van politieke onvrede		
		laag (17%)	midden (67%)	hoog (17%)
laag: max. basisschool	7	3	5	13
midden-laag: lbo, mavo, vmbo, mbo niveau 1 (< 2 jaar)	28	13	28	39
midden-hoog: havo, vwo, mbo, mbo-plus voor havisten	31	25	33	33
hoog: hbo, wo	33	59	33	16
totaal	100	100	100	100

Bron: SCP (ViN'14)

Daarmee is nadrukkelijk niet gezegd dat verschillen in genoten onderwijs als zodanig van invloed zijn op onvrede. Opleidingsniveau kan een meting zijn van achterliggende factoren zoals genetische verschillen, thuismilieu of sociale afkomst. Die achtergrond of het gevolgde onderwijs kan doorwerken in huidige opvattingen via het inkomen en de materiële zekerheid die men ermee heeft weten te verwerven, via het sociale milieu en de sociale relaties waarin men is terechtgekomen of via kennis en inzichten die men heeft ontwikkeld. Wat we feitelijk meten met opleidingsniveau en hoe dat doorwerkt in politieke houdingen is nog steeds niet duidelijk (vgl. Dekker en Van der Meer 2009; Bovens et al. 2014b). We kunnen hier mogelijk meer inzicht in krijgen door te kijken wat er van verschillen tussen opleidingsniveaus overblijft wanneer we rekening houden met andere verschillen

We gaan in tabel 6.7 na wat de opleidingseffecten op politieke onvrede zijn, gecontroleerd voor sociaaldemografische kenmerken en gecombineerd met andere hulpbronnen c.q. de genoemde vormen van kapitaal (zie tabel B6.1 in de bijlage (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport) voor de volledige analyse). In de eerste kolom zien we opnieuw de sterke samenhang tussen opleidingsniveau en politieke onvrede: opleidingsniveau verklaart 11% van de variantie in de onvredescore. In de tweede kolom blijken geslacht en leeftijd van geen of weinig belang. De effecten van opleidingsniveau veranderen nauwelijks en de verklaarde variantie neemt niet toe.

Ander kapitaal

Economisch kapitaal

Verwacht mag worden dat andere vormen van economisch kapitaal, zoals inkomen en beroepsniveau, ook een rol spelen. Zo schrijft Kriesi (2014) over ‘winnaars’ en ‘verliezers’ van globalisering. De winnaars zijn mensen met een goede economische uitgangspositie die mobiel zijn en kunnen profiteren van globalisering. De verliezers zijn mensen wier werk en inkomen onder druk staan door uitbesteding aan lagelonenlanden en arbeids-immigratie. Als inkomen en beroepsniveau worden toegevoegd aan de analyse (kolom III in tabel 6.7), stijgt de verklaarde variantie van 11% naar 14%. Mensen met een hoger inkomen en een hoger beroepsniveau hebben gemiddeld minder politieke onvrede. Dit is als rekening wordt gehouden met verschillen in opleidingsniveau.⁸ De directe statistische effecten van opleidingsniveau op onvrede worden kleiner als inkomen en beroepsniveau in de analyse worden opgenomen, maar zeker niet verwaarloosbaar.⁹ Er is meer aan de hand dan dat een hogere opleiding via een betere baan en hoger inkomen tot een positieve houding tegenover de globalisering en de politiek leidt.

Tabel 6.7

Achtergronden^a van verschillen in politieke onvrede,^b bevolking van 18 jaar en ouder, 2014

	I	II	III + eco- nomisch kapitaal	IV + sociaal kapitaal	V + cultureel kapitaal	VI + per- soons- kapitaal
opleidingsniveau: vergeleken met midden- laag niveau:						
laag	++	++	++	+	0	0
midden-hoog	--	--	-	-	-	-
hoog	----	----	---	---	---	---
sekse: man i.p.v. vrouw		0	0	0	0	0
leeftijd: vergeleken met 35-64 jaar:						
18-34 jaar		0	0	0	0	0
≥ 65 jaar		0	0	0	0	0
besteedbaar huishoudinkomen: vergeleken met 4e-6e deciel:						
laagste 3 decielen			0	0	0	0
7e-9e deciel			-	-	0	-
10e (hoogste) deciel			--	--	-	0
beroepsniveau: vergeleken met midden-laag niveau:						
laag			0	0	0	0
midden-hoog			-	-	0	-
hoog			---	---	---	---
sociaal kapitaal 1: minimaal 4 personen in netwerk i.p.v. minder				-	-	-

Tabel 6.7 (vervolg)

	I	II	III	IV	V	VI
	opleiding	+ achter- gronden	+ eco- nomisch kapitaal	+ sociaal kapitaal	+ cultureel kapitaal	+ per- soons- kapitaal
sociaal kapitaal 2: zeer veel contact met netwerk i.p.v. minder				0	0	+
sociaal kapitaal 3: vergeleken met 1-2 professionals in netwerk:						
o professionals in netwerk				+	0	+
≥ 3 professionals in netwerk				-	0	0
cultuur kapitaal 1: beheerst drie ICT-vaardigheden i.p.v. minder					0	0
cultureel kapitaal 2: spreekt vloeiend Engels i.p.v. minder					0	0
cultureel kapitaal 3: vergeleken met gemiddeld luxe leefstijl:						
minder luxe leefstijl					0	0
luxere leefstijl					---	---
fysiek kapitaal 1: vergeleken met de middengroep:						
minder gezond						0
gezonder						-
fysiek kapitaal 2: vergeleken met matig overgewicht						
mensen met extreem overgewicht						0
mensen zonder overgewicht						-
mentaal kapitaal: vergeleken met de middengroep:						
minder positief zelfbeeld						+
positiever zelfbeeld						-
esthetisch kapitaal: vergeleken met de middengroep:						
negatiever over eigen uiterlijk						0
positiever over eigen uiterlijk						0
verklaarde variantie (%)	11	11	14	15	18	19
uniek door opleidingsniveau verklaarde variantie (%)	11	10	2	2	1	1

a Beroepsniveau: laag = elementaire beroepen; midden-laag = administratief, dienstverlenend, ambachtslieden, bedieningspersoneel; midden-hoog = technici, vakspecialisten, directeuren kleine ondernemingen; en hoog = leidinggevende functies, intellectuele wetenschappelijke of artistieke beroepen (24%). Zie hoofdstuk 10 voor de uitleg en operationalisatie van de diverse kapitaaltvormen. In deze tabel wordt zoveel mogelijk aangesloten bij de daar gebruikte indelingen. In enkele gevallen zijn de daar gebruikte indelingen hier ingedikt.

b Een nul betekent dat de variabele of groep niet significant ($p > 0,05$) afwijkt van de referentiegroep, een min wijst op significant minder onvrede en een plus op significant meer onvrede: -19: + of -; 20-29: ++ of --; 30-49: +++ of ---; 50+: ++++ of ----.

Bron: SCP (ViN'14) (n = 2823)

Sociaal kapitaal

Opleidingsniveaus (of wat daarachter schuil gaat aan opvoeding en sociaal milieu van de jeugd) zou ook kunnen werken via sociale steun en netwerken. Op een hoger opleidingsniveau kent men misschien meer mensen met een positieve instelling tegenover de politiek of invloedrijke mensen die kunnen helpen in geval van nood (vgl. Volker et al. 2014). Dergelijk sociaal kapitaal meten we in dit rapport met de hoeveelheid mensen met wie iemand contact heeft, hoe vaak iemand contact heeft en hoeveel *high class* professionals men in de kennissenkring heeft (zie hoofdstuk 2). In tabel 6.7 (kolom IV) zien we een paar kleine statistische effecten. Het hebben van sociale relaties en vooral de aanwezigheid van professionals daarin gaan samen met minder politieke onvrede, maar de intensiteit van sociale contacten maakt niet uit. Door de drie indicatoren voor sociaal kapitaal aan de analyse toe te voegen neemt de verklaarde variantie iets toe (van 14 naar 15%). Opleidingseffecten worden iets kleiner (zie tabel B6.1 in de bijlage). De verschillen in politieke onvrede laten zich dus ook niet herleiden tot verschillen in sociaal kapitaal.

Cultureel kapitaal

In kolom V van tabel 6.7 voegen we factoren toe die verbonden zijn met de inhoud en het vormende karakter van onderwijs en die in dit rapport als cultureel kapitaal worden aangeduid, gemeten als de beschikking over ICT-vaardigheden, de beheersing van de Engelse taal en 'de leefstijl' (zie hoofdstuk 10). We vinden maar één statistisch effect, maar dat is stevig: wie een luxe leefstijl heeft, gekenmerkt door cultuurparticipatie, uit eten gaan en verre vakanties, heeft gemiddeld aanzienlijk minder politieke onvrede. De verklaarde variantie stijgt verder van 15% naar 18%; verschillen tussen opleidingsniveau worden weer iets kleiner. Opleidingsverschillen in politieke onvrede laten zich ook niet herleiden tot verschillen in cultureel kapitaal.

Persoonskapitaal

Tot slot kijken we naar hulpbronnen die in hoofdstuk 5 als persoonskapitaal zijn samengevat: fysiek kapitaal, esthetisch kapitaal en mentaal kapitaal. In het algemeen zou men mogen verwachten dat naarmate mensen beter 'in hun vel' zitten en meer zelfvertrouwen hebben ze ook met meer vertrouwen de globalisering en de politiek benaderen en dus minder politieke onvrede hebben. In combinatie met alle tot nu toe genoemde kapitaalsoorten, kunnen we nog slechts twee statistische effecten ontdekken: minder politieke onvrede bij mensen die hun eigen gezondheid als goed of uitstekend beoordelen (fysiek kapitaal) en die een heel positief zelfbeeld hebben (mentaal kapitaal). De toevoeging van persoonskapitaal doet de verklaarde variantie nauwelijks stijgen en maakt de opleidingsverschillen nauwelijks kleiner.

Tot zover de statistische effecten van verschillende soorten kapitaal en wat er overblijft van de gevolgen van opleidingsniveaus als daarmee rekening wordt gehouden. Waar we nog geen rekening mee hebben gehouden, zijn verschillen in afkomst. Misschien brengen we met opleidingsniveaus in feite alleen maar de effecten van het ouderlijk milieu in beeld. Daar krijgen we enigszins zicht op met gegevens over het beroepsniveau van de vader toen de respondent 15 jaar was. Mensen met een vader met een hoger

beroepsniveau hebben gemiddeld minder politieke onvrede, maar het is niet zo dat het opleidingsniveau niet meer uitmaakt als men daarmee rekening houdt.¹⁰

Ons soort mensen?

Uit onze analyse bleek dus politieke onvrede vooral samen te hangen met opleidingsniveau, beroepsniveau (beide economisch kapitaal) en leefstijl (cultureel kapitaal). Mensen met een laag opleidings- en beroepsniveau en een weinig luxe leefstijl hebben een hoger niveau van onvrede. Hogeropgeleiden met een hoog beroepsniveau en luxe leefstijl zijn vaker tevreden. Kapitaalvormen die ook, maar zwakker, met onvrede samenhangen zijn sociaal kapitaal (vooral het aantal professionals in het netwerk), een positief zelfbeeld en je gezond voelen (onderdelen van persoonskapitaal). Rekening houdend met alle soorten kapitaal voegt opleidingsniveau nog nauwelijks iets toe aan de statistische verklaring van verschillen in onderwijs (de uniek verklaarde variantie bedraagt in de laatste kolommen van tabel 6.7 slechts 1%). Dat komt doordat veel gevolgen van onderwijs (een betere baan, meer inkomen) dan al verdisconteerd zijn. Voor directe effecten van het opleidingsniveau is er niet veel ruimte meer. Het zijn vooral de hogestopgeleiden (hbo en wo) die zich hardnekkig blijven onderscheiden door minder politieke onvrede. Mogelijk speelt hier een grotere vertrouwdheid met wat er in de politiek en 'de grote wereld' gebeurt: de hogestopgeleiden zien dat mensen zoals zijzelf de touwtjes in handen hebben.

Deze speculatie is niet zonder grond in de empirie. In de enquête Verschil in Nederland wordt een vraag gesteld naar de mate waarin men zich rekent tot diverse groepen in de samenleving. Uit de relatie van de antwoorden op deze vraag met onvrede komt naar voren dat mensen gemiddeld minder politieke onvrede hebben naarmate ze zich meer rekenen tot groepen die in een gunstige en invloedrijke situatie verkeren.¹¹ Mensen die zich sterk met hogeropgeleiden identificeren hebben gemiddeld dan ook een lager niveau van politieke onvrede dan mensen zonder deze identificatie. Interessant is dat de identificatie ook veel uitmaakt voor hogeropgeleiden: 17% van alle Nederlanders bevindt zich in de groep met het laagste niveau van onvrede (tabel 6.6). Van alle hogeropgeleiden is dat 27%, van de hogeropgeleiden die zich sterk met hogeropgeleiden identificeren 34% en van de hogeropgeleiden die dat niet doen 21%. Het gaat niet alleen om hoger opgeleid zijn, maar ook om zich zo voelen. Dit en het sterke effect van de 'luxe leefstijl' zouden erop kunnen duiden dat het bij een positieve waardering van politiek en globalisering niet in de laatste plaats gaat om vertrouwen in 'ons soort mensen'.

De dominante politiek-culturele tegenstelling tussen mensen met veel en weinig politieke onvrede is er sociaal-cultureel een van opleiding en leefstijl. De laatste is hier alleen in kaart gebracht als luxe c.q. highbrow leefstijl. Meting van andere leefstijlkenmerken (binding aan de buurt, gezelligheid, gehechtheid aan nationale tradities) zou een rijker beeld hebben kunnen opleveren van de inbedding van grote politieke onvrede. Dat we bij het laatste vaak niet verder komen dan een laag opleidingsniveau zal er veel te maken hebben dat leefstijlen niet zo gemakkelijk te meten zijn.

6.5 Mogelijke gevolgen van politieke onvrede

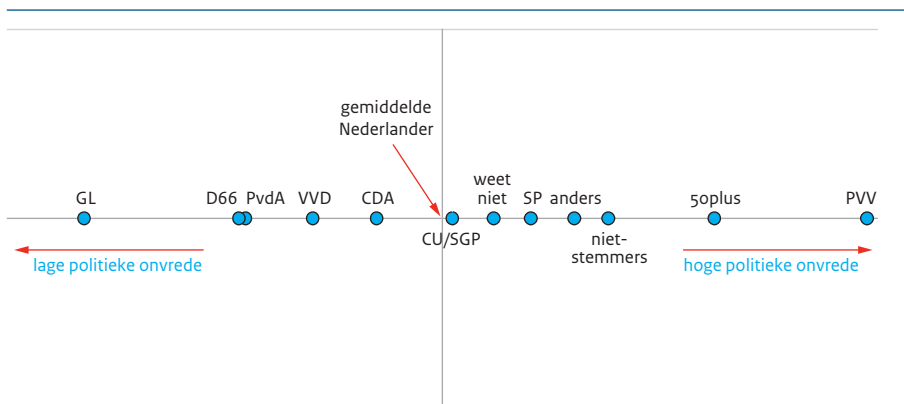
Niet ongelijkheid in politieke onvrede is problematisch maar het bestaan van grote onvrede. Die is op zichzelf onwenselijk en kan een groter probleem worden als ze niet tot uitdrukking komt en gaat broeien of een uitlaat vindt in ongewenst gedrag. Helaas zijn er in de beschikbare data nauwelijks indicatoren voor participatie (geneigdheid). We gaan in op stemintenties en daarnaast op twee opvattingen over hoe het land bestuurd zou moeten worden: door sterke leiders en/of door meer directe democratie. Daarna kijken we naar de samenhang van onvrede met de maatschappijvisie, meer specifiek de mate waarin de samenleving als conflictueus wordt gezien.

Stemintenties

In figuur 6.3 staan de gemiddelde onvredescores vermeld van mensen met verschillende stemintenties. Ze zijn onderscheiden door antwoorden op de vraag wat ze zouden gaan doen als er op het moment van ondervraging Kamerverkiezingen zouden zijn. Aan de kant van benedengemiddelde politieke onvrede staan de kiezers van GroenLinks, D66, PvdA en VVD. Aanhangers van de SP, niet-stemmers en aanhangers van 50Plus staan aan de kant van bovengemiddelde onvrede, met als uitschieter de PVV-stemintentie.

Figuur 6.3

Stemintenties naar politieke onvrede, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gemiddelde onvredescores)

Bron: SCP (ViN'14)

De sterke relatie met stemintenties laat zich goed illustreren door een vergelijking van de 1/6 met de minste politieke onvrede en de 1/6 met de meeste politieke onvrede (vgl. tabel 6.6): in de eerste groep is er een meerderheid van GroenLinks, D66 en VVD, in de tweede een meerderheid van niet-stemmers, PVV en SP.¹²

Sterke leiders en democratisering

Men mag verwachten dat geringe onvrede gepaard zal gaan met weinig behoefte om de politieke besluitvorming te veranderen, terwijl grote onvrede zowel kan leiden tot een roep om autoritair leiderschap als om meer directe invloed van de bevolking, meer directe democratie. Naar beide preferenties wordt gevraagd in de enquête Verschil in Nederland en tabel 6.8 laat de steun ervoor in de hele bevolking en op niveaus van politieke onvrede zien.

Tabel 6.8

Voorkeuren voor het landsbestuur naar niveaus van politieke onvrede, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

	niveaus van politieke onvrede			
	allen	laag (17%)	midden (67%)	hoog (17%)
(zeer) eens met 'Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders'	33	18	31	57
(zeer) eens met 'Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties'	60	35	59	89
(zeer) eens met beide stellingen	23	6	21	52

Bron: SCP (ViN'14)

De steun voor sterke leiders én voor directe democratie is aanzienlijk groter bij mensen op het hoogste niveau van politieke onvrede. De helft van hen wil beide; bij de mensen met de minste onvrede is dat slechts 6%. De combinatie van wensen is niet per se tegenstrijdig. Als men veronderstelt dat burgers hetzelfde willen en afwijkingen van die homogene volkswil vooral voortkomen uit onenigheid tussen politici en allerlei interveniërende bestuurlijke factoren, dan is het niet onlogisch om erop te vertrouwen dat sterke leiders meer kunnen doen om burgerwensen te realiseren. Dat is een bij uitstek populistische overtuiging. Los daarvan, de democratiseringswens lijkt meer voort te komen uit wantrouwen tegenover politici dan vertrouwen in de medeburgers (vgl. Hibbing en Theiss-Morse 2002). Naarmate mensen meer voor directe democratie zijn, hebben ze niet alleen minder vertrouwen in de politiek, maar ook in hun medemens.¹³

Inbedding in het 'conflictdenken'

Het beeld dat mensen hebben van de samenleving zal doorgaans niet zozeer een gevolg zijn van politieke onvrede, maar eerder omgekeerd een achtergrond ervan of iets wat ermee verweven is. Niettemin besteden we er hier kort aandacht aan en dan specifiek voor een aspect dat de afgelopen jaren door Vlaamse onderzoekers is benadrukt, dat van het 'conflictdenken'. Elchardus (2012) en Spruyt (2014) presenteren het meer of minder

percipiëren van conflictueuze relaties tussen groepen als een belangrijke sociaal-culturele scheidslijn in Vlaanderen. Lageropgeleiden zien veel meer conflicten dan hogeropgeleiden. De laatsten hebben vaker de neiging om tegenstellingen te ontkennen en te wijzen op gemeenschappelijke belangen. Uit Nederlands onderzoek komt niet zo'n duidelijke 'conflictdenken'-dimensie naar voren, maar dat heeft waarschijnlijk ook te maken met de verschillende vraagstelling: in Vlaanderen werd gevraagd naar conflicten, in Nederland naar tegenstellingen (Dekker en Den Ridder 2014: 120-123). In de enquête voor dit rapport wordt gevraagd naar wrijving tussen groepen (zie ook hoofdstuk 1). Tabel 6.9 laat zien dat er zelden veel wrijving wordt gezien tussen ouderen en jongeren (9%) of tussen zieken en gezonde mensen (10%), maar frequent tussen de machthebbers en de rest (35%) en autochtonen en allochtonen (36%).

Tabel 6.9

Gepercipieerde maatschappelijke wrijving^a en politieke onvrede, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten en Pearsons correlatiecoëfficiënten)

	% dat veel wrijving ziet (score 8-10)				samenhang met politieke onvrede ^b
	niveaus van politieke onvrede				
	allen	laag (17%)	midden (67%)	hoog (17%)	
ouderen en jongeren	9	4	8	18	0,12
zieke en gezonde mensen	10	5	8	20	0,14
werkgevers en werknemers	12	4	10	28	0,21
hoog- en laagopgeleiden	12	5	10	28	0,19
arme en rijke mensen	14	6	12	32	0,22
verschillende religieuze groeperingen	23	12	20	42	0,28
mensen die het in dit land voor het zeggen hebben en de rest van de bevolking	35	15	32	70	0,40
autochtonen en allochtonen	36	22	33	60	0,26
conflictdenken (samenvattende maat 0-10) ^c	5	1	4	16	0,33

a 'In alle landen is er wel eens wrijving tussen sociale groepen. Hoe groot is, volgens u, in Nederland de wrijving tussen de volgende groepen?' Antwoordmogelijkheden 1 (helemaal geen) – 10 (zeer veel wrijving). De groepen zijn geordend naar oplopende wrijving.

b Correlaties van de tienpuntsschalen met de onvredeschaal (alle coëfficiënten zijn significant op 1%-niveau).

c Schaal met gemiddelde scores op de acht percepties (Cronbachs alfa = 0,86).

Bron: SCP (ViN'14)

Mensen met de meeste politieke onvrede zien steeds aanzienlijk vaker veel wrijving dan mensen met de minste politieke onvrede. In het geval van machthebbers versus de rest van de bevolking is dat respectievelijk 70% en 15% en in het geval van autochtonen en allochtonen 60% en 22%. In deze gevallen is er een inhoudelijke overlap (in de meting van politieke onvrede zitten opvattingen over politici en over migranten). Maar in de

andere gevallen is de relatieve oververtegenwoordiging van de ‘wrijvingsdenkers’ onder de mensen met de meeste politieke onvrede ook aanzienlijk. Dat suggereert in de lijn van de Vlaamse bevindingen dat politieke onvrede is ingebed in een breder maatschappelijk onbehagen (Elchardus 2008 en 2012).

6.6 Slotbeschouwing

Eens in de zoveel tijd valt in het maatschappelijk debat de zorg te beluisteren over inhoudelijke polarisatie of tegenstellingen. Vaak is dat naar aanleiding van verkiezingsuitslagen waarbij bijvoorbeeld geconstateerd wordt dat het midden verdwijnt en kiezers naar ‘de flanken’ trekken. Bij de Europese verkiezingen van 22 mei 2014 signaleerde de Volkskrant-columnist Martin Sommer (2014) zo’n tegenstelling. Die zou er op politiek niveau zijn tussen D66/GroenLinks en PvdV/SP, maar is volgens hem ‘ook een echte sociale breuk [...] tussen verschillende groepen, die zich al of niet vereenzelvigen met een sterk waardengeladen element – Europa dus’. We hebben in dit hoofdstuk gezien dat de tegenstelling breder is, inclusief andere globaliseringskwesties en de houding tegenover de ‘gevestigde’ politiek. Deze tegenstelling manifesteert zich duidelijk sinds de opkomst van Pim Fortuyn in 2002, onder andere bij het referendum over Europa in 2005. De samenhang van politieke onvrede met opkomst en stemintentie is sterk, waarbij de oververtegenwoordiging van mensen met grote onvrede onder de niet-stemmers misschien wel de meeste reden tot zorg moet zijn. Het gevaar is dat wensen en argumenten van de ontevreden onvoldoende in de politiek aan de orde komen met toenemende ontevredenheid als gevolg. Dat brengt ons tot een drietal korte slotoverwegingen voor beleidmakers.

Ten eerste is het van belang dat politici en (andere) overheidsvertegenwoordigers beseffen dat verschillen in opvattingen over wenselijk beleid niet losstaan van houdingen tegenover politiek en overheid. Meer ‘uiteggen’ (dat de EU goed is, dat doorwerken tot 67 jaar nodig is en hogere eigen bijdragen aan de zorg onvermijdelijk zijn) werkt sowieso vaak niet als overtuigingsstrategie, maar zeker niet als de uitlegger bij voorbaat gewantrouwd wordt.

Ten tweede geeft de samenhang tussen globaliseringskwesties en negatieve gevoelens en ideeën over de politiek te denken voor de pleitbezorgers van de ‘doe-democratie’, het idee dat samen problemen aanpakken minstens zo democratisch is als medezeggenschap in overheidsbeleid. Het is op zijn minst niet waarschijnlijk dat activiteit in de directe omgeving gevoelens van onmacht tegenover grote globaliseringskwesties reduceert en meer (zelf)vertrouwen ten aanzien van de Haagse politiek genereert.¹⁴ Daaraan zal toch vooral via de politieke democratie op landelijk niveau iets moeten worden gedaan. De 89% steun voor meer directe democratie, in tabel 6.8, van mensen met de grootste politieke onvrede zou daarbij serieus moeten worden genomen. De steun voor het idee komt waarschijnlijk minder voort uit een diepgewortelde democratische gezindheid dan uit politiek wantrouwen, maar als politici vormen van directe democratie afwijzen, geeft dat ook wel weer voeding aan dat wantrouwen.

Ten derde geeft de geringe politieke onvrede van de hoogstopgeleiden en mensen met een luxueuze c.q. *highbrow* leefstijl aanleiding om opnieuw (vgl. Bovens en Wille 2011)

aandacht te vragen voor het risico dat politici, beleidsmensen en andere ‘ons soort mensen’ hun wereld en wereldbeelden al te gemakkelijk voor de meest redelijke houden. Dat geldt voor opvattingen over globaliseringskwesaties, maar ook voor iets vagers als de visie op de samenleving. Een sterke relativisering van conflicten en wrijving tussen groepen in de samenleving (tabel 6.9) door wie het goed gaat, kan allicht overkomen als ontkenning van problemen bij mensen die het idee hebben dat zij zich in een meer conflictueuze maatschappij staande moeten houden. Meer begrip voor dat idee kan geen kwaad, maar met meer bevestiging van gevoelens van grote politieke onvrede is niemand geholpen. Er is meer discussie nodig tussen groepen met de grootste en minste onvrede over reële problemen en echte belangentegenstellingen en wat daar aan te doen is. Dat overtuigend gaan doen is bij uitstek een verantwoordelijkheid voor het van zelfvertrouwen blakende deel van de bevolking. Dat kan het politiek-culturele verschil maken. Of zo’n elite in zicht is, komt in het volgende hoofdstuk aan de orde.

Noten

- 1 Politicologen noemen dit wel de ‘culturele dimensie’ (bv. Pellikaan et al. 2007; Aarts en Thomassen 2008) of het ‘globaliseringsconflict’ (Kriesi 2014).
- 2 Integendeel, een veelomvattende tegenstelling (zoals links-rechts) schept orde en overzicht voor coalitievorming en vergemakkelijkt het rekenwerk voor kiezers die op zoek zijn naar de partij waartoe ze de minste afstand hebben.
- 3 De correlatie tussen onderzoeksjaar en het verschil tussen hoger- en lageropgeleiden bedraagt 0,53 ($p < 0,01$). Hakhverdian et al. (2013) komen tot vergelijkbare bevindingen. Zij constateren voor eurosceptis (het tegenovergestelde van de hier gemeten pro-Europese houding) op basis van Eurobarometerdata van 1973-2010 EU-breed toenemende verschillen in opleidingsniveaus. Ze situeren het begin van toenemende verschillen in 1992 en zoeken de oorzaak in het toen gesloten Verdrag van Maastricht, dat Europa concreter en voelbaarder maakte voor burgers.
- 4 De grote steun in de Eurobarometer heeft waarschijnlijk te maken met de focus op de EU (respondenten raken geïnvolveerd, negatief gestemden haken eerder af) en met de vraagstelling (vindt men het lidmaatschap een goede of slechte zaak).
- 5 In de vraagstelling worden steeds twee tegengestelde standpunten geformuleerd die het cijfer 1 en 10 krijgen met de vraag om het eigen standpunt met een cijfer van 1 tot 10 aan te geven. Euthanasie: ‘Sommige mensen vinden dat euthanasie altijd verboden moet zijn (1). Anderen vinden dat euthanasie mogelijk moet zijn als de patiënt daarom vraagt (10).’ Eigen verantwoordelijkheid: ‘Sommige mensen vinden dat de overheid meer verantwoordelijk moet zijn om ervoor te zorgen dat iedereen krijgt wat hij nodig heeft (1). Anderen vinden dat mensen meer verantwoordelijkheid moeten nemen om voor zichzelf te zorgen (10).’ Inkomensverschillen: ‘Sommige mensen vinden dat de verschillen in inkomens in ons land kleiner moeten worden (1). Anderen dat ze groter moeten worden (10).’ Europese eenwording: ‘Sommige mensen vinden dat de Europese eenwording nog verder zou moeten gaan (1). Anderen vinden dat de Europese eenwording al te ver is gegaan (10).’ Allochtonen: ‘Sommigen vinden dat allochtonen in Nederland moeten kunnen leven met behoud van de eigen cultuur (1). Anderen vinden dat zij zich geheel moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur (10).’ Milieu en economie: ‘Als u moet kiezen tussen de belangen van natuur en milieu aan de ene kant (1) en de belangen van economie en werkgelegenheid aan de andere kant (10).’

- 6 De twee twee-itemschalen zijn wel zwak: Cronbachs alfa is 0,52 voor de houding tegenover globalisering en 0,47 voor de economische links-rechtshouding.
- 7 Voor sommige kapitaalvormen, zoals opleidingsniveau, ligt het voor de hand te verwachten dat ze effect hebben op opvattingen, voor andere (zoals cultuurparticipatie, een onderdeel van cultureel kapitaal) kan het ook andersom werken. Het kan zijn dat iemand door cultuurparticipatie een opener blik op de wereld krijgt, het kan ook zijn dat mensen met een open blik eerder naar het theater gaan.
- 8 Afgezien van andere achtergronden wordt statistisch meer variantie in politieke onvrede verklaard door beroepsniveau (11%) dan door inkomen (7%).
- 9 Zie tabel B6.1 in de bijlage. Het verschil op de onvredeschaal tussen het laagste en hoogste opleidingsniveau verkleint van 95 naar 65 punten, maar dat is aanzienlijk groter dan het verschil van 45 punten tussen het laagste en hoogste beroepsniveau en het verschil van 28 tussen het laagste en hoogste inkomensniveau.
- 10 Het beroepsniveau van de vader verklaart 5% van de variantie in onvrede. Opleidingsniveau voegt daar 6 procentpunten verklaarde variantie aan toe tot de 11% die opleidingsniveau ook alleen kan verklaren (zie onderaan tabel 6.7). Het is een sterke aanwijzing dat de ouders 'doorwerken' via het behaalde opleidingsniveau. Dat doen ze waarschijnlijk veel meer dan hier met het beroepsniveau van de vader in beeld komt (kinderen hebben vaak ook een moeder) en ze doen het waarschijnlijk niet alleen via het opleidingsniveau maar ook via andere vormen van kapitaal en door politieke socialisatie die zich niet via kapitalen materialiseert.
- 11 Vraagstelling: 'In de samenleving komen verschillende groepen voor. Kunt u aangeven in hoeverre u voelt dat u van de volgende groepen deel uitmaakt?', met als antwoordmogelijkheden een score van 1 (helemaal niet) tot 10 (volledig). In volgorde van afnemende samenhang (Pearsons correlatie) is de relatie het sterkst met de identificatie met 'hoogopgeleiden' (-0,34) en dan met 'mensen met veel geld' (-0,25), 'invloedrijke mensen' (-0,23), 'aantrekkelijke mensen' (-0,08), 'gelovige mensen' (-0,05), en 'jonge mensen' (-0,04) en Nederlanders' (niet significant).
Als we de mate van identificatie met de bevraagde groepen toevoegen aan de (feitelijke) factoren in tabel 6.7, dan stijgt de verklaarde variantie nog slechts met 1% naar 20%.
- 12 GroenLinks, D66 en vvd hebben bij alle ondervraagden de voorkeur van 3, 15 en 12%; in de categorie met de minste onvrede is dat 8, 28 en 18%; in de categorie met de grootste onvrede 1, 5 en 6%. Niet-stemmen, sp en pvv hebben bij alle ondervraagden de voorkeur van 12, 9 en 6%; in de categorie met de minste onvrede is dat 4, 6 en 0%; in de categorie met de grootste onvrede 21, 12 en 18%.
- 13 Pearsons correlatie tussen de steun voor directe democratie en de mate van sociaal vertrouwen is -0,11 (en met vertrouwen in de Tweede Kamer -0,26).
- 14 Al is niet uitgesloten dat door meer participatie grotere betrokkenheid bij lokale politieke afwegingsprocessen ontstaat en zich van daaruit een breder begrip ontwikkelt voor de dilemma's, compromissen en inconsistenties van politici en politieke processen. De relatie tussen lokale zelfredzame en politieke participatie blijkt echter zwak te zijn (Van Houwelingen et al. 2014) en een positieve houding tegenover het lokale *bestuur* leidt niet vanzelfsprekend tot een gunstiger oordeel over de landelijke *politiek*.

Literatuur

- Aarts, K. en J. Thomassen (2008). Een nieuwe dimensie in de Nederlandse politiek. In: *Bestuurskunde*, nr. 3, p. 47-55.
- Bovens, M. en A. Wille (2011). *Diplomademocratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Bovens, M., P. Dekker en W. Tiemeijer (2014a; red.). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Bovens, M., P. Dekker en W. Tiemeijer (2014b). Sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland: de stand van zaken. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 9-29). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Brug, W. van der, en J. van Spanje (2009). Immigration, Europe, and the 'new' cultural dimension. In: *European Journal of Political Research*, jg. 48, nr. 3, p. 309-334.
- Deegan-Krause, K. (2007). New dimensions of political cleavage. In: R.J. Dalton en H.-J. Klingemann (red.), *Oxford Handbook of Political Behaviour* (p. 538-556). Oxford: Oxford University Press.
- Dekker, P. en T. van der Meer (2009). Opleidingsverschillen verder onderzocht. In: P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns en E. Steenvoorden (red.), *Crisis in aantocht* (p. 135-152). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2014). Polariseert Nederland? Ontwikkelingen in politiek-culturele tegenstellingen. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 103-129). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Dekker, P. en J. den Ridder met R. Gude (2014). *Burgerperspectieven 2014*|3. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Eijk, C. van der (2001). Measuring agreement in ordered rating scales. In: *Quality & Quantity*, jg. 35, nr. 3, p. 325-341.
- Elchardus, M. (2008). Politiek van betekenis kan het onbehagen keren. In: *Socialisme & Democratie*, jg. 65, nr. 10, p. 12-22.
- Elchardus, M. (2012). Van de losgezongen elite naar de gefrustreerde achterban en terug. In: M. Elchardus en I. Glorieux (red.), *Voorspelbaar uniek* (p. 325-352). Tiel: Lannoo.
- Hakhverdian, A., E. van Elsas, W. van der Brug en T. Kuhn (2013). Euroscepticism and education. In: *European Union Politics*, jg. 14, nr. 4, p. 522-541.
- Hibbing, H.R. en E. Theiss-Morse (2002). *Stealth Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Houwelingen, P. van, A. Boele en P. Dekker (2014). *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kriesi, H. (2014). West-Europa: het toenemende belang van de culturele dimensie. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 59-78). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Pellikaan, H., S.L. de Lange en T. van der Meer (2007). Fortuyn's Legacy. In: *Comparative European Politics*, nr. 5, p. 282-302.

- Ridder, J. den, I. Glas en P. Dekker (2014). Een globaliseringsscheidslijn? In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 131-164). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Sommer, M. (2014). De nieuwe tegenstelling is die tussen hoog- en laagopgeleiden. In: *de Volkskrant*, 23 mei 2014.
- Spruyt, B. (2014). Vlaanderen: conflictdenken als (nieuwe) scheidslijn. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 79-100). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Stubager, R. (2009). Education-based group identity and consciousness in the authori-tarian-libertarian value conflict. In: *European Journal of Political Research*, jg. 48, nr. 2, p. 204-233.
- Tiemeijer, W. (2014). De Verenigde Staten: culture wars. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 33-58). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Veldheer, V., J. Jonker, L. van Noije en C. Vrooman (red.), *Een beroep op de burger, Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Volker, B., I. Andriessen en H. Posthumus (2014). Gesloten werelden? Sociale contacten tussen lager- en hogeropgeleiden. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 217-234). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

7

De eenzame elite

7 De eenzame elite

Joep de Hart en Pepijn van Houwelingen

7.1 Elites en de samenleving

Wie heeft de macht? En wie zou die moeten hebben? Is er in Nederland een elite die het (grotendeels) voor het zeggen heeft? En is dat een probleem of juist niet? In een publicatie die gewijd is aan maatschappelijke tegenstellingen zijn dit relevante vragen. Ook in een parlementaire democratie zijn er groepen die beschikken over meer uiteenlopende vormen van kapitaal, die veel beter toegang hebben tot de macht dan anderen en daardoor hun belangen in het beleidsproces beter kunnen behartigen (zie het theoretische model in hoofdstuk 2). Het zijn tevens vragen met een lange geschiedenis, waarop uiteenlopende antwoorden zijn geformuleerd. Sommigen beschouwen een regering van de besten, de elite of aristocratie als een onderdeel van een ideale samenleving (een veel geciteerd voorbeeld is de filosoof Plato, een ander Henri de Saint-Simon die droomde van een *conseil de Newton*, een regering van wetenschappelijke experts) of benadrukken de geestelijke superioriteit van 'de elite', waarbij zij impliciet of expliciet wordt afgezet tegen de 'massamens' (Ortega y Gasset 2011). Naast de positieve waardering van elites of een zienswijze waarin deze toch op zijn minst als iets onvermijdelijks beschouwd worden (voorbeelden: de voortdurende aflossing van de macht in de samenleving die Vilfredo Pareto waarnam en de volgens Robert Michels onvermijdelijke ontwikkeling van organisatievormen in de richting van een oligarchie; zie hoofdstuk 2) klinken ook andere geluiden op. De laatste decennia zijn er vooral kritische publicaties verschenen waarin elites onder andere een gebrek aan binding met de samenleving (Lasch 1996), zelfvertrouwen (Fortuyn 1995) of zelfs een moreel kompas (Engelen 2014) wordt verweten. Soms wordt gespeculeerd over een wereldwijde *superclass elite*, waarbij een kleine groep zeer machtige mensen achter de schermen aan de touwtjes trekt (bv. de 6000 personen die de Amerikaanse auteur Rothkopf daartoe rekent; Rothkopf 2008), een schaduwmacht die buiten de schijnwerpers de politieke besluitvorming beïnvloedt, onttrokken aan democratische controle. Globalisering en de daaraan gerelateerde centralisatie van macht en nieuwe technologische mogelijkheden om mensen te controleren, lijken hand in hand te gaan met een toename van het ontwaren van dit soort samenzweringen (Melley 2000; Aupers 2012). Vroeger was het familiehoofd, de dominee of de burgemeester de baas, zo wordt gesteld. Mensen die men dikwijls persoonlijk kende en indien nodig op het een of ander kon aanspreken. Ondanks de romantisering van het verleden die daarbij al snel de kop opsteekt, is het ontegenzeggelijk zo dat de centra van machtsoefening in de huidige geglobaliseerde en complexe wereld niet alleen verder weg liggen, maar ook onpersoonlijker van karakter zijn en dat het voor gewone burgers vaak onduidelijk blijft wie nog in staat is welke beslissingen te nemen. Als we de blik op ons land richten, dan is het misschien overdreven om zonder verdere specificatie van een 'deconfiture' van 'de' Nederlandse elite te spreken of een 'aanval' op

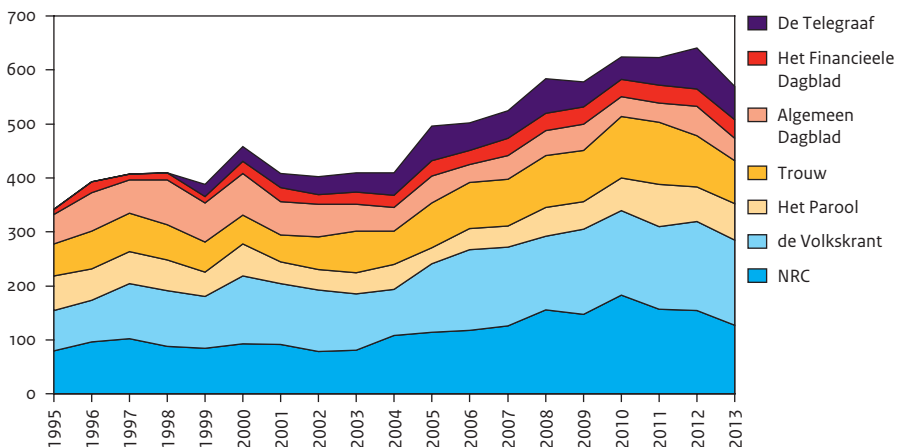
deze', maar lijkt het ontzag voor veel traditionele elites (waaronder de politieke en de economische elite) wel afgenomen te zijn en soms vervangen door een regelrecht wantrouwen. In de kritiek, die zich soms verbreedt tot een anti-establishmenthouding of de gedaante aanneemt van complottheorieën, laten termen als 'Haagse kaasstolp', 'ivoren toren', 'graaiers' of 'grachtengordel' vaak niet lang op zich wachten. Vaste acteurs in het script zijn wereldvreemde politici, softe rechters, bureaucraten gefixeerd op stroperige procedures en bonusgerichte bankiers. Dit soort stereotypen passeert inmiddels niet alleen in de kroeg en aan de borreltafel de revue, maar ook binnen het politieke milieu van het landsbestuur en 's lands vergaderzaal. Het heeft er alle schijn van dat de stormachtig opkomst van de politicus Pim Fortuyn een breekpunt vormde en dat de oude elite sindsdien in een chronische staat van verlegenheid verkeert omtrent haar legitimiteit. Van zelfverzekerde leiders zijn zij in veel gevallen tot beduusde volgers geworden van plotseling oploeiende sentimenten onder het volk of spelen zij daar welbewust op in.² Persconferenties en parlementaire zittingen worden aangevuld met tweets; social media nemen voor een belangrijk deel en op ongetemperde wijze de kritische analyse van de parlementaire pers over.

Waar hebben we het eigenlijk over als we spreken over 'de elite'? Het begrip heeft op zich een neutrale (semantische) betekenis – 'een kleine groep van voornamen mensen', zo luidt bijvoorbeeld de definitie in de Van Dale. Maar sociologisch relevant is dat het woord tegelijkertijd, zoals we nog zullen zien, voor veel Nederlanders negatieve connotaties oproept. Zelf gebruiken we het in de navolgende tekst om een groep aan te duiden die op een gebied domineert of excelleert en daarmee over relatief veel invloed of macht beschikt. Als we het over 'de elite' hebben, impliceert dit niet dat het een groep betreft die zich ook in enig normatief opzicht beter zou gedragen of als een moreel voorbeeld kan gelden.

Aldus opgevat kunnen er allerlei soorten elites worden onderscheiden en in de praktijk gebeurt dit ook. Zo wordt er gesproken over een 'economische', 'politieke' en een 'sport-elite', een 'wetenschappelijke', 'culturele' of 'militaire elite'. Van sommige Nederlandse elitegroepen zijn meer of minder formele ranglijsten bekend. De Volkskrant geeft bijvoorbeeld jaarlijks aan de hand van een netwerkanalyse een ranglijst (de Volkskrant Top 200 van invloedrijkste Nederlanders) van wat kan worden gezien als de bestuurlijke elite van Nederland. De Quote 500 brengt de rijkste Nederlanders in beeld (vgl. hoofdstuk 4). De adel en het patriciaat zijn te vinden in het rode en blauwe boekje en ook de Nederlandse talkshow- en twitter-elite zijn inmiddels in kaart gebracht.³ Naast de verbreiding van dit soort ranglijsten zijn er ook andere gegevens die de indruk wekken dat de belangstelling voor elites is toegenomen. Bijvoorbeeld als gekeken wordt naar het aantal keren dat de afgelopen jaren in de grote landelijke dagbladen de term 'de elite' stond vermeld (zie figuur 1). Sinds ongeveer 2005 valt een sterke toename te noteren, vooral in de Volkskrant, Trouw en de NRC.

Figuur 7.1

Krantenartikelen met de term 'de elite', 1995-2013^a (in aantallen)

a Voor De Telegraaf zijn cijfers vanaf 1999 beschikbaar.

Bron: LexisNexis

De positie van elites in de samenleving mag de gemoederen dan flink bezig houden, desalniettemin wordt in Nederland weinig onderzoek naar elites gedaan (Fennema en Schijf 2004: 8). De empirische basis voor dit hoofdstuk is daarom noodgedwongen niet al te breed. In onze beschrijving gaan we uit van wat er zoal in de literatuur over te berde wordt gebracht, en maken we gebruik van een enquête die werd gehouden in het kader van dit Sociaal en Cultureel Rapport, aangevuld met interviews die we hielden met personen die tot de Nederlandse elite gerekend kunnen worden of daar goed zicht op hebben. Het betreft vooral een inventarisatie van ideeën die over de Nederlandse elite in omloop zijn. Twee vragen staan centraal. In de eerste plaats de samenstelling van de Nederlandse elite: wie behoort daartoe in de ogen van commentatoren, volgens de elite zelf en naar de mening van de bevolking? De tweede vraag is die naar de wijze waarop de elite wordt beoordeeld. Hoe schat men haar openheid en toegankelijkheid in? Hoe is het gesteld met haar responsiviteit, heeft zij feeling voor wat er in de samenleving gebeurt? En vindt men het terecht dat mensen deel uitmaken van de elite?

7.2 Soorten elites en hun statusbronnen

Meritocratisering en individualisering worden doorgaans als een onderdeel van het moderniseringsproces binnen westerse samenlevingen beschouwd: wat telt zijn de eigen prestaties en vaardigheden, persoonlijke keuzes en ambities, en de beste wordt beloond. Hoge posities zouden daardoor meer dan ooit toegankelijker zijn geworden, het onderwijsniveau en verworven kwaliteiten zouden steeds meer de plaats innemen

van sociale klasse en herkomst. Het laat onverlet dat nog altijd sociaal en cultureel kapitaal, het juiste adresboekje en kennis van de codes en mores van het elitemilieu voor de aansluiting bij elites dikwijls meer gewicht in de schaal leggen dan een universitaire graad.⁴ Opleiding is zonder twijfel een bepalende factor bij de sociaaleconomische status van mensen en de toegang die zij hebben tot sociale netwerken en verbanden die van pas komen als men politiek of maatschappelijk iets wil bereiken. Maar er zijn er meer en waar het de invloed van elites betreft kan die ook uit bronnen voortvloeien die vaak wel gerelateerd zijn aan opleiding, maar daar niet mee samenvallen. Zoals de functie die de leden van een elite bekleden en de middelen waarover zij daardoor kunnen beschikken (de rechter, de directeur, de politieke voorman), het goed op de hoogte zijn, over expertise beschikken, de definitiemacht hebben of informatiestromen weten te sturen (de lezer van kwaliteitskranten, de wetenschapper, de televisiepresentator, de opinieleider), soms het charisma dat men bezit, omdat men bewonderd wordt en als een voorbeeld of zelfs idool geldt voor anderen (de topvoetballer, de filmster, de managementgoeroe), of omdat iemand traditioneel of vanuit bestaande gewoonte met gezag is bekleed (leden van het koningshuis, de paus).

Of iemand tot de elite behoort, hangt af van het soort elite waarover we het hebben. Afgaande op de ranglijsten die in omloop zijn kunnen voor de verschillende groepen (Nederlandse) elites in ieder geval de volgende statusmarkeringen of 'bronnen van macht of aanzien' worden onderscheiden.

Vermogen. Bezit van geld en goederen verschafft aanzien en macht. Nederlanders met een groot vermogen op basis van 'oud' of 'nieuw' geld, zoals vermeld in de Quote 500 bijvoorbeeld, behoren tot deze 'vermogenselite'.

Lidmaatschap. Lidmaatschap van sommige groepen kan op zichzelf aanzien verschaffen, juist omdat niet iedereen zomaar van de groep lid mag worden en men het een en ander moet doen en bewijzen voordat men als (volwaardig) lid geldt. Voorbeelden zijn militaire eenheden zoals de commando's en het corps mariniers, studentencorpora of alumniverenigingen.

Netwerk. Een belangrijke bron van status en macht is de mogelijkheid rechtstreeks in contact te treden met (andere) invloedrijke personen: 'je bent wie je kent'. De Volkskrant Top 200 van invloedrijkste personen is bijvoorbeeld gebaseerd op zo'n netwerkanalyse maar ook de invloed en het aanzien van een twitteraar hangt samen met de omvang en kwaliteit van zijn netwerk van volgers.

Kennis. Gespecialiseerde kennis, bijvoorbeeld van een chirurg of wetenschapper, is een andere bron van macht en invloed. In dit verband wordt soms gesproken over een 'elite van het intellect' (Weenink 2007: 75). Sommige 'publieke intellectuelen' kunnen tot deze elitegroep worden gerekend.

Familie. Ook in de hedendaagse samenleving kan men op basis van afkomst en familie tot de elite worden gerekend. Het meest voor de hand liggende voorbeeld is uiteraard het koningshuis maar ook voor de adel in het algemeen en het patriciaat is familieafkomst een bron van status en macht.

Vaardigheid. Een persoon die ergens erg goed in is, bijvoorbeeld voetbal, koken of piano spelen, kan op basis daarvan aanspraak maken op een elitepositie. Hetzelfde geldt voor

mensen die een, door anderen erkende, fijne smaak en goed beoordelingsvermogen hebben ontwikkeld, bijvoorbeeld op het gebied van de kunst ('cultuurpausen'). *Charisma*. Tot slot genieten sommige personen bekendheid en bewondering vanwege hun karakteristieke levensstijl, flamboyante uitstraling, charisma of persoonlijkheid. Gedacht kan worden aan een topman uit het bedrijfsleven als Steve Jobs, een politicus als Pim Fortuyn of 'tafelheren' zoals Maarten van Rossum en Johan Derksen. In de praktijk lopen de verschillende soorten elites in elkaar over en zal een bekende persoonlijkheid ook snel een groot netwerk (en vermogen) bezitten. Maar het is duidelijk dat er veel soorten elites zijn die al met al een gemêleerd gezelschap vormen, waarin zowel plaats is voor de koning als de ruimtevaarder André Kuipers of televisiepresenterator Matthijs van Nieuwkerk. In het vervolg van dit hoofdstuk concentreren we ons op dat wat Mills (1956) de 'power elite' heeft genoemd. Deze groep is invloedrijk en machtig vanwege de belangrijke institutionele posities die ze bekleden in vooral economie, politiek en bestuur.⁵ Tot deze machtselite behoren diegenen die in staat zijn beslissingen te nemen die van invloed zijn op het leven van veel mensen, eventueel tegen de zin van andere elites of de bevolking in. Daarmee kiezen we automatisch ook voor een meer politiek-financiële in plaats van een cultureel-sociologische inkadering van het begrip 'elite'. Een schoorsteenveger met interesse voor opera en de vossenjacht behoort daarmee niet tot de machtselite, terwijl dat wel geldt voor een steenrijke belegger als Warren Buffet met zijn conventionele en pretentieloze down-to-earth levensstijl (Hayes 2012: 141). Zoals we zullen zien, sluit dit machtspectief ook aan bij datgene waar de Nederlandse bevolking aan denkt zodra haar wordt gevraagd de elite te omschrijven.

7.3 De Nederlandse 'power elite'

Kenmerken

'Of wij hoog of laag springen, wij Nederlanders zijn allen burgerlijk, van de notaris tot de dichter en van de baron tot de proletariër', schreef Johan Huizinga in 1934 in zijn *Nederland's Geestesmerk*. Bestaat er in Nederland, het vlakke polderland waar je het maaiveld boven de kruin dient te houden en iedereen wordt geacht vooral gewoon en normaal te doen, eigenlijk wel zoiets als een 'power elite'? Richt bijvoorbeeld het Nederlandse onderwijssysteem zich niet eerder op een hoog gemiddelde en het bestrijden van uitval dan op het bevorderen van excellentie? Is het niet veelzeggend dat particuliere scholen in ons land vooral gespitst zijn op kinderen die dreigen uit te vallen in plaats van op elitevorming (De Regt 2007: 60), dit terwijl in landen zoals het Verenigd Koninkrijk particuliere scholen (bv. Eton) zich onverhuld richten op het hoogste segment? Zonder twijfel is Nederland een relatief egalitair land. Het klassenbewustzijn is er minder sterk ontwikkeld dan in Groot-Brittannië (om over India maar helemaal te zwijgen); in vergelijking met een land als de Verenigde Staten is de Nederlandse inkomensongelijkheid klein. Zelfs de koninklijke onderscheidingen zijn de afgelopen decennia geleidelijk gedemocratiseerd en gemeritocratiseerd. Steeds meer Nederlanders, vooral vrijwilligers, komen vandaag de dag in aanmerking voor een onderscheiding terwijl ministers niet langer na een aantal dienstjaren automatisch een (hoge) onderscheiding krijgen: de lintjes zijn gewoner dan ooit geworden.

Toch zou het naïef zijn te veronderstellen dat er in Nederland geen groep is aan te wijzen met bovengemiddeld veel macht en invloed. Ook hier neemt een beperkt aantal mensen uiteindelijk de belangrijke besluiten en heeft een beperkte groep aanzienlijk meer macht en invloed dan vrijwel alle anderen. Het bestaan van ranglijsten voor invloedrijke en machtige personen, zoals de al genoemde Volkskrant Top 200 of de Quote 500, verwijzen daarnaar. In 1968 stelde vakbondsvoorzitter Mertens dat de economie in ons land in handen is van rond 200 personen en de conclusie van een onderzoek van een paar jaar later door een werkgroep van politicologen luidde dat deze '200 van Mertens' inderdaad bestaan (Helmens et al. 1975). Wie goed oplet, ziet vaak dezelfde personen in verschillende functies terugkeren, zeker als wordt gekeken naar allerlei (hoge) bestuursfuncties, zoals leden van het kabinet, burgemeesters, voorzitters van (advies)raden of directeuren van een zelfstandig bestuursorgaan.⁶ De rentree van dezelfde personen in uiteenlopende belangrijke (bestuurs)functies wijst op een zekere mate van oligarchisering waarbij een relatief kleine groep sleutelposities bezet. Volgens de voormalige bestuursvoorzitter van AkzoNobel Van Lede past de selecte groep van echt invloedrijke mensen in het bedrijfsleven, de politiek en de ambtenarij op 'één velletje A4' (Dekker en Van Raaij 2006: 23). Naast politieke en bestuurlijke macht is ook het financieel vermogen in Nederland ongelijk verdeeld. De inkomensongelijkheid valt, zeker in vergelijking met andere landen, weliswaar mee, maar de rijkste 1% van de Nederlanders bezit een kwart van al het vermogen.⁷ Financiële en politieke macht versterken elkaar en zijn vaak ook onderling verweven.⁸

Wat zijn de kenmerken van de Nederlandse machtselite? In 2006 werd een enquête gehouden onder de 400 kandidaten van de Volkskrant Top 200 die toen de hoogste posities bezetten in de netwerkanalyse. De respons is met 279 respondenten, bijna 70%, hoog te noemen. Op basis van deze enquête beschrijven Dekker en Van Raaij (2006: 61) deze elite als 'Man, blank, religieus opgevoed, universitair afgestudeerd en corpslid, werkzaam (geweest) bij bedrijfsleven of overheid, actief in tien bijbanen en geboren in het babyboomjaar bij uitstek, 1946.' Maar liefst 3% is van adel, terwijl dit maar op zo'n 0,07% van de totale Nederlandse bevolking van toepassing is (Dekker en Van Raaij 2006: 34). De oververtegenwoordiging van de Nederlandse adel in eliteposities blijkt ook uit ander onderzoek; zij is vooral met het bedrijfsleven en in mindere mate met de politiek verweven (Dronkers en Hillege 1998: 200; vgl. Dronkers 2000; Schijf et al. 2004). Verder is de meerderheid van de Volkskrant Top 200 lid van een politieke partij (tegen nog geen 2,5% van de kiesgerechtigde bevolking), heeft 84% een academische graad en is 27% ook gepromoveerd (Dekker en Van Raaij 2006: 63). Rechten en economie zijn de populairste studies, die ook het meest gevolgd zijn door de topambtenaren die deel uitmaken van de Algemene Bestuursdienst. Van de tien secretarissen-generaal is niet minder dan 60% afgestudeerd in rechten, economie of bedrijfskunde. Iets meer dan de helft van de Volkskrant Top 200 is lid geweest van het corps, men rijdt bij voorkeur in een Volvo, BMW of Audi, koestert Frankrijk, Italië en Zwitserland als vakantiebestemming en is vooral woonachtig in de Randstad en dan met name de vier grote steden, Wassenaar, Aerdenhout of het Gooi.

Het staat buiten kijf dat er binnen deze elite ook weer grenzen en lijnen worden getrokken en groepen gedefinieerd waar sommigen wel en anderen niet bij horen.

Bij de poloparty van Cor van Zadelhoff is Harry Mens bijvoorbeeld niet welkom (Dekker en Van Raaij 2006: 80). Moes (2012) onderscheidt vier hoge statusgroepen: adel (rode boekje), oud patriciaat (in 1848 opgenomen in het blauwe boekje), zelfbenoemd patriciaat (rijke burgers en industriëlen, later opgenomen in het blauwe boekje; zij moesten veelal betalen om hun statuszucht gehonoreerd te zien) en overige burgers (vooral notabele families in het openbaar bestuur, niet in het blauwe boekje; bijvoorbeeld oud-minister Piet Hein Donner). De eerste twee zijn 'oude statuselite', de laatste twee 'nieuwe statuselite'. Daarnaast kan gedacht worden aan het meer bekende onderscheid tussen 'oud' en 'nieuw' geld. De elite mag dan haar eigen tegenstellingen kennen en niet altijd een scherp af te bakenen groep vormen, veel insiders stellen wel degelijk goed te kunnen aanvoelen of iemand tot 'de club' behoort (Dekker en Van Raaij 2006: 23).

Segmentatie

Vormen de betere kringen een gesloten bolwerk van 'ons soort mensen' waarin men zorgvuldig waakt voor het doorbreken van het glazen plafond door *social climbers* en parvenus? In sociologisch jargon en geredeneerd vanaf de andere kant: kan gesproken worden van een maatschappelijke segmentatie (zie hoofdstuk 2) die de verticale mobiliteit van mensen frustreert door de doorslaggevende invloed van sociale herkomst? In de ogen van de Nederlanders is dit niet het geval. Slechts een minderheid van de bevolking acht een rijke familie of goed opgeleide ouders een doorslaggevende voorwaarde voor succes in het leven. Hoewel men er (onder invloed van de crisis?) minder belang aan is gaan toekennen, meent nog altijd een meerderheid dat een goede opleiding, hard werken en ambitie de belangrijkste voorwaarden zijn voor wie vooruit wil komen in het leven. Het belang van ook sociaal kapitaal daarvoor wordt steeds meer onderschreven: de percentages die het kennen van de juiste mensen en het beschikken over relaties in de politiek als onontbeerlijk beschouwen, zijn gegroeid (zie hoofdstuk 3).

Dit alles betreft percepties. In de praktijk lijkt in ieder geval een partijlidmaatschap voor veel bestuursfuncties, hoewel formeel geen vereiste, toch een factor van belang te zijn. De Raad voor het Openbaar Bestuur merkt op dat 'de facto het lidmaatschap van een der (grote) politieke partijen een noodzakelijke voorwaarde is voor benoeming in een openbare functie' (ROB 1998: 25). Bij de benoeming van burgemeesters, commissarissen van de Koning, secretarissen- en directeuren-generaal, leden van de Raad van State, kroonleden van de Sociaal-Economische raad en allerlei zelfstandige bestuurs- en adviesorganen spelen partijpolitieke motieven een rol. Slechts één burgemeester is geen lid van een politieke partij⁹ en slechts twaalf burgemeesters zijn lid van een lokale partij.¹⁰ Niet alleen zijn burgemeesters dus overwegend lid van een landelijke politieke partij, het betreft bijna altijd een partij die regeringsverantwoordelijkheid heeft gedragen. Pas als een partij bewezen heeft gouvernementeel te zijn, komt ze in aanmerking voor politieke benoemingen (Baakman 2003: 193) en deze partijen hebben in de Tweede Kamer ook een fractielid die over de 'benoemingen' gaat (Baakman 2003: 179 en 196).

Terwijl het politieke circuit zich de afgelopen decennia wat lijkt te hebben gesloten voor diegenen die niet zijn aangesloten bij een politieke partij – de laatste partijloze minister is in 1956 afgetreden en de twee laatste partijloze staatssecretarissen deden dat in 1967

(Baakman 2003: 187) – en er in de praktijk op het Binnenhof daarnaast een stevige band lijkt te zijn (ontstaan) tussen nationale politici, journalisten, voorlichters en lobbyisten (Luyendijk 2010), is de Nederlandse financieel-economische bestuurselite de afgelopen twee decennia meer en meer geïnternationaliseerd geraakt. Steeds meer bestuurders van grote Nederlandse bedrijven hebben een buitenlandse nationaliteit (Heemskerk 2003: 47). Mede daardoor is sinds het einde van de vorige eeuw het aantal dubbel-functionarissen in het Nederlandse bedrijfsleven afgenomen en heeft het old boys network aan kracht ingeboet.¹¹ Het laatste sluit niet uit dat er een ‘new boys network’ voor in de plaats is gekomen. Voor topposities in het bedrijfsleven wordt steeds vaker bewust via headhuntersbureaus gezocht naar kandidaten buiten de eigen kring van mensen die men kent. Daaraan kan worden toegevoegd dat de emancipatiemonitor 2014 voor de laatste jaren een duidelijke stijging van het aantal vrouwen aan de top in raden van bestuur en raden van commissarissen laat zien, na instelling van het 30%-quotum (Merens et al. 2014). Uit andere, recente gegevens blijkt dat ruim de helft van de nieuw benoemde vrouwelijke bestuurders uit het buitenland afkomstig is, twee keer zoveel als bij de mannen (Lückerath-Rovers 2014).¹²

7.4 De elite over de elite

Tot dusver ging het steeds over de elite, maar wat vindt die er zelf van? Zoals vermeld hebben we een aantal personen die deel uitmaken van de Nederlandse elite of daar veel kennis over hebben benaderd voor een interview. Uiteindelijk hebben we zeven van hen een interview afgenomen van gemiddeld ongeveer drie kwartier.¹³ Uiteraard is dit geen representatieve steekproef; wel verschaffen deze gesprekken een doorkijk in de wereld van de Nederlandse elite en zien we een aantal thema’s bij meerdere personen terugkeren.

We spraken al van verschillende soorten elites. Onze gesprekspartners onderscheiden er drie: politiek-bestuurlijk, financieel en cultureel. Aan de laatste groep lijken ze meer gewicht toe te kennen dan de Nederlandse bevolking in het algemeen. Hans Clevers, president van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), ziet, in vergelijking met het buitenland, in Nederland een duidelijke scheiding tussen de politiek-bestuurlijke en de wetenschappelijke elite. De eerste groep bestaat voornamelijk uit generalisten, die zich in en tussen meerdere functies bewegen, terwijl de tweede groep bestaat uit specialisten, die als het er echt op aan komt bij belangrijke beslissingen het onderspit delven, zelfs als ze inhoudelijk veel beter in de materie zitten dan de bestuurders: ‘Spinozawetenschappers worden nooit geraadpleegd in Den Haag.’ De wetenschappelijke elite is in Nederland doorgaans ondergeschikt aan de bestuurlijke machtselite en maakt daar niet of nauwelijks deel van uit: ‘Vakelites in Nederland verdwijnen onder een bestuurslaag van generalisten.’ VVD-senator Loek Hermans, voorheen Tweede Kamerlid, burgemeester, commissaris van de Koningin en minister geeft een wat andere invulling aan de elite, die hij definieert als ‘de trekkers in een samenleving’. Volgens hem is deze groep zeker niet beperkt tot een vast gezelschap van mensen in hoge posities. Het zijn de mensen die in staat zijn de samenleving verder te brengen, bijvoorbeeld in de wetenschap, maar ook in maatschappelijke organisaties of in het bedrijfsleven, en dat zijn niet

per se ook machtige mensen: 'Je hoeft niet altijd macht te hebben om gezag te hebben.' Voor onze gesprekspartners heeft het begrip 'elite' op zich positieve connotaties, maar men erkent dat het woord een slechte bijklank heeft gekregen. Herman Wijffels, oud-Rabobanktopman, oud-voorzitter van de SER, oud-bewindvoerder bij de Wereldbank en nu hoogleraar wijst op de schandalen bij onder andere woningcorporaties en banken in het algemeen en de zelfverrijking in de private en publieke sector in het bijzonder. Maar ook de politieke en culturele elite heeft haar verantwoordelijkheid niet genomen. De laatste verkiezingscampagne, waarin de VVD iedereen 1000 euro beloofde, betitelt hij als 'belazerij van de allerslechtste soort' en een vorm van 'zederverwilderings'. Wijffels geeft de elite daarom een onvoldoende: 'We hebben de plank op allerlei fronten reusachtig misgeslagen.' Door dit alles heeft de bevolking het vertrouwen in haar elite verloren en 'vertrouwen gaat te paard en komt te voet'. Simon Reinink, directeur van het Concertgebouw, merkt op dat framing van de traditionele elite door sommige politici en opiniemakers als een 'grachtengordel elite' het woord 'elite' ook geen goed heeft gedaan. Het zijn zaken die meerdere van onze gesprekspartners met zorg vervullen. Waarbij ze de hoop uitspreken op een 'reveil van de elite', die er dan op basis van haar prestaties en verantwoordelijk gedrag in slaagt het respect en vertrouwen van de bevolking te (her) winnen. Want, zo zijn ze het met elkaar eens, het is zowel wenselijk als noodzakelijk dat een land een elite heeft. Jort Kelder, journalist, columnist, televisiepresentator en oud-hoofredacteur van Quote, vat het algemeen gevoel als volgt kernachtig samen: 'Een land heeft een elite nodig, maar wel een elite die verantwoordelijkheid draagt. Maar het woord "elite" wordt nu geassocieerd met de jongens die het wel even ritselen: vriendjespolitiek, financieel gegraai, Vestia, bonussen. Dat is natuurlijk een hele slechte connotatie.'

Omdat gezag, aldus Reinink, niet langer automatisch wordt geaccepteerd, is het voor de elite ook moeilijker geworden een leidende rol op te eisen en in te vullen. Mensen willen zich niet verdiepen in de argumentatie van de elite. Die barrière neemt ook CDA-senator Elco Brinkman, voormalig minister, fractievoorzitter en voorzitter van Bouwend Nederland waar: 'Ik moet nu meer moeite doen om dingen duidelijk te maken dan twintig jaar geleden. Je moet nu eerst over het beeld heen: ah, hij hoort bij de elite, ja, hij hoort bij een bepaald netwerk, hij is rijk. Dat zet een horde in het debat. Je begint op achterstand.' Het belang van de media, vooral voor de politieke elite, acht men de afgelopen decennia aanzienlijk gegroeid. Politici die daar niet goed mee kunnen omgaan, zien hun gezag snel afkalven. Door de opkomst van allerlei nieuwe media is de bestuurlijke cultuur transparanter geworden. Deze openheid is volgens Hermans een verklaring voor de toegenomen kritiek op de Nederlandse elite: 'Dat is de paradox. Omdat het zo open is komt er veel kritiek. Want mensen zien dingen gebeuren. Ze zien dat iemand een gouden handdruk krijgt. In een heleboel landen zie je dat niet eens.' En dankzij de opkomst van sociale media is het voor veel mensen ook nog eens makkelijker geworden deze kritiek te uiten.

Daarbij komt, zo merkt men op, dat de Nederlandse bevolking veeleisender is geworden, terwijl de slagkracht van de elite niet is toegenomen en macht in Nederland verdeeld is onder een grotere groep mensen (Kelder: 'In Nederland is niemand de baas, macht is zeer diffuus, zit in onze bestuur- en vergadercultuur.'). Nederland is een consensusland,

er moet continu naar meerderheden worden gezocht en je neemt niet zomaar een besluit, zeker niet als het een ingrijpend besluit is. Hermans: 'Het is één groot systeem van checks-and-balances [...]. Ik denk niet dat je kunt zeggen dat er in Nederland één iemand is die als hij zegt "linksom" dat iedereen linksom gaat, dat is echt niet zo, uitgesloten.' Sterker nog, er kan volgens Hermans in ons land zelfs niet één dominante groep of overheersend netwerk worden aangewezen: 'Er is niet één dominante club in Nederland maar er zijn er tientallen, honderden.' Tegelijkertijd zijn middenveldorganisaties de afgelopen jaren minder snel geneigd tot het sluiten van compromissen, iets dat de speelruimte van de elite verder beperkt. Brinkman: 'We hebben maar beperkte invloed, je kunt echt niet zomaar ineens een miljard van hot naar her schuiven. Zelfs een rollator uit het AWBZ-pakket halen vergt al heel wat.' Dit is niet altijd zo geweest, voormalig FNV-voorzitter Lodewijk de Waal nam volgens Wijffels bijvoorbeeld zijn verantwoordelijkheid voor de WAO, en oefende toen macht uit tegen de opvatting van de bouwbond in. Men kwalificeert de Nederlandse besluitvorming als zowel stroperig als behoudend (geworden). Clevers: 'Alles middelt uit in Nederland. Grote beslissingen worden niet meer en in ieder geval niet snel genomen.'

Onze gesprekspartners zijn van mening dat de Nederlandse elite de afgelopen jaren al met al toegankelijker en meritocratischer is geworden. Afkomst en netwerk zorgen er weliswaar voor dat iemand wat sneller in beeld komt voor een vacature, maar na de eerste kennismaking zal je het volgens hen toch echt zelf moeten waarmaken. De adel mag dan oververtegenwoordigd zijn in invloedrijke posities, de successiebelasting hebben ze volgens Kelder niet kunnen tegenhouden en ze slagen er, ondanks hun grote vermogen, soms maar met moeite in het hoofd boven water te houden. Wel is, aldus jonkheer Stoop, de adel van oudsher goed in staat in verschillende milieus en contexten te opereren.

De invloed die door sommige onderzoekers (Dronkers en Hillege 1998) aan de netwerken van studentencorpora wordt toegeschreven, vinden enkelen overdreven. Die invloed is volgens hen in elk geval tanende. Het corps heeft, aldus Kelder 'geen vat op de tomtommetjes, internetbedrijfjes of de Enschedese ingenieurs, maar die doen er wel toe'. Op een aantal disputen na, heeft het corps, sinds het toelaten van hbo'ers en vrouwen, zijn elitaire en pure karakter voor een groot deel verloren. Het is vooral van belang voor corporate Nederland, maar corporate Nederland heeft steeds minder macht. Anderzijds merkt Hermans op dat de vriendschappen die in de studententijd ontstaan van belang zijn. De gemeenschappelijke ervaring vergemakkelijkt dat oud-studenten elkaar blijven zien en spreken, ook al gaan ze verschillende richtingen op. Je hoeft elkaar minder te overtuigen, want je kent elkaar al.

Over het belang van partijlidmaatschap voor het verkrijgen van een bestuursfunctie oordeelt men verschillend. Volgens Wijffels speelt bij de benoeming van een commissaris van de Koning en burgemeesterposities de verdeling van posten over politieke partijen zeker een rol. Hermans relateert dit. Volgens hem is de afgelopen jaren de partijpolitieke achtergrond van bestuurders juist een steeds kleinere rol bij benoemingen gaan spelen: 'Of die bestuurder van de PvdA, VVD, CDA of GroenLinks is, dat doet er niet zoveel meer toe.'

7.5 De bevolking over de elite

Vervolgens verleggen we het toneel naar de bevolking. Hoe denkt die over de elite? De mening van de bevolking hebben we door middel van een enquête in kaart gebracht, waarin werd gevraagd aan wat voor soort mensen men denkt bij het woord 'elite' en hoe deze elite zich onderscheidt van de rest van de bevolking. We hebben de respondenten ook een aantal groepen voorgelegd met de vraag of ze wel of niet tot de elite behoren. Dat levert de volgende resultaten op.

Vooraf mensen die toonaangevend zijn in de economie, politieke bestuurders en mensen van adel blijken tot de elite te worden gerekend. Daar vlak achter volgen de topwetenschappers, die voor bijna de helft van de Nederlanders tot de elite behoren. Sporters, presentatoren en toonaangevende personen in de wereld van kunst en cultuur beschouwt men duidelijk minder vaak als onderdeel van de elite. Over het algemeen zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen of jong en oud niet groot. Mannen rekenen wat vaker toonaangevende mensen in de economie en vrouwen adel tot de elite. Ouderen doen dat wat vaker bij mensen uit de top van wetenschap en cultuur en minder vaak bij sporters en adel. Hogeropgeleiden rekenen wel opvallend minder vaak presentatoren en sporters, maar ook de adel tot de elite.

Hoe vindt de Nederlandse bevolking dat de elite zich onderscheidt van de rest van de bevolking? Daarover hebben we de ondervraagden zelf aan het woord gelaten. Kort gezegd: de elite, dat zijn volgens Nederlanders de mensen die veel invloed hebben, belangrijke beslissingen nemen en rondrijden in dure auto's. Specifieke beroepsgroepen die worden genoemd zijn directeuren, politici en topbestuurders. Ook het Koninklijk Huis wordt vaak met het woord 'elite' geassocieerd. Veel minder geldt dit voor bijvoorbeeld schrijvers, wetenschappers of kunstenaars. Nederlanders denken bij elite dus vooral aan de personen die we in dit hoofdstuk als de 'power elite' hebben gedefinieerd. Een hoge opleiding en intellectuele belangstelling worden wel dikwijls genoemd als kenmerkend voor de elite, maar lijken eerder als een noodzakelijke dan een voldoende voorwaarde te gelden. Nederlanders die tot de elite behoren zijn 'machtig', 'rijk', 'van adel', 'invloedrijk' en 'succesvol'.

Tabel 7.1

Reactie op de stelling 'Rekent u mensen uit deze groepen tot de elite?', bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)^a

	allen	mannen	vrouwen	18-34 jaar	35-54 jaar	≥ 55 jaar	laagopgeleid	middelbaar opgeleid	hoogopgeleid
toonaangevende mensen in de economie (bv. een lid van de directie van een groot bedrijf als Shell of Philips; de voorzitter van een vakbond of een werkgeversorganisatie)	57 (12)	60 (11)	53 (13)	52 (10)	58 (11)	58 (14)	60 (14)	54 (12)	58 (11)
mensen die bekende televisieprogramma's presenteren (bv. De Wereld Draait Door, RTL Late Night)	19 (37)	19 (37)	20 (38)	20 (31)	18 (35)	20 (41)	23 (36)	21 (34)	15 (40)
politieke bestuurders (bv. een minister of de burgemeester van een grote stad)	51 (12)	51 (11)	50 (12)	51 (6)	50 (11)	51 (15)	51 (15)	52 (10)	50 (10)
topwetenschappers (bv. iemand die voor zijn onderzoek een Nobelprijs krijgt)	47 (17)	48 (17)	47 (16)	41 (16)	43 (17)	54 (17)	47 (17)	43 (16)	48 (17)
toonaangevende mensen in kunst en cultuur (bv. de schrijver van het Boekenweekgeschenk of de directeur van het Rijksmuseum)	30 (23)	29 (24)	30 (21)	26 (22)	28 (23)	33 (23)	28 (24)	25 (24)	32 (22)
bekende sporters	23 (36)	21 (38)	26 (33)	25 (28)	26 (33)	20 (41)	30 (32)	29 (31)	17 (39)
mensen van adel	54 (16)	48 (20)	60 (12)	59 (12)	56 (14)	50 (19)	61 (14)	60 (13)	48 (17)

a De respondenten werd gevraagd een cijfer van 1 (nee, zeker niet) tot 10 (ja, beslist) te geven. Weergegeven zijn de percentages die een 8 of hoger (duidelijk 'ja') gaven en tussen haakjes de percentages die een 3 of lager (duidelijk 'nee') gaven. Deze twee groepen tellen samen met diegenen die een cijfer tussen 3 en 8 gaven steeds op tot 100%.

Bron: scp (ViN'14)

Dit alles betekent niet dat de elite positief wordt gewaardeerd. Integendeel: in de omschrijvingen domineert weerszin over bewondering. Het is opvallend dat veel mensen met enige irritatie reageren op vragen naar de elite. De ergernis lijkt tweedelig. Enerzijds vragen velen zich af of er in Nederland überhaupt wel een elite kan worden onderscheiden. Anderzijds lijken veel mensen zich te storen aan de impliciet positief normatieve connotatie van het woord 'elite', omdat ze van mening zijn dat toonaangevende, rijke en machtige Nederlanders niet of juist helemaal niet moreel superieur zijn. Het woord 'elite' blijkt vooral allerlei negatieve associaties op te roepen, waarbij de elite opvallend vaak verweten wordt arrogant, bekakt en verwaand te zijn. Een paar omschrijvingen om dit te illustreren: 'Mensen die besluiten nemen voor de rest "onder" hen en bakken met geld uitgeven', 'Mensen die zich verheven voelen boven de rest', 'Mensen die zich zelf zeer belangrijk vinden', 'Diknekken'. Sommige respondenten gaan nog een stap verder en beschouwen de elite als verdorven en slecht: 'Extreme rijken die zelfzuchtig en meedogenloos zijn', 'Schurken', 'Klaplopers en graaiers zoals de Kamerleden en andere politici', 'Elite? Wat ik tegenwoordig lees en hoor denk ik, hoeveel groter de geest hoeveel groter het beest'. Toch worden af en toe ook enkele positieve associaties genoemd, zoals 'hard werken', 'zelfdiscipline' en 'fatsoen'. Bijvoorbeeld: 'Mensen met een hoge innerlijke beschaving en bijbehorende verantwoordelijkheid' en '(Mensen) met een hoge morele standaard'.

Opvallend is de ambivalente houding die vaak doorklinkt in de open vragen. Enerzijds ontkennen veel Nederlanders dat er een elite bestaat, anderzijds wordt zij gehegeld. Het overheersende gevoel lijkt voor velen te zijn dat er weliswaar een groep is met meer macht en invloed, maar dat sommigen die tot die groep behoren zich ten onrechte beter voelen dan de rest van de bevolking en in werkelijkheid moreel inferieur en verwaand zijn. De oorspronkelijk positieve of neutrale betekenis van het woord botst met het huidige negatieve oordeel. De kritische houding blijkt ook uit een aantal stellingen die we hebben voorgelegd (zie tabel 7.2).

Een kwart van de respondenten is het duidelijk eens met de stelling dat de 'elite niets van mij begrijpt', meer dan de helft onderschrijft volmondig de stelling dat de elite vooral oog heeft voor haar eigen belangen en slechts 13% van de Nederlanders vindt zonder meer dat de elite haar positie eerlijk en zelf heeft verdiend (het dubbele percentage is even stellig van mening dat dit juist niet het geval is). Vier op de tien Nederlanders is er van overtuigd dat de verschillen tussen de elite en de rest van de bevolking de afgelopen jaren groter zijn geworden (slechts een op de tien daarentegen vindt van niet). Ouderen en lageropgeleiden zijn over het geheel wat negatiever gestemd over de elite. Als we de stelling 'De elite heeft vooral oog voor haar eigen belangen' multivariaat analyseren, blijkt dat mannen, huishoudens met een laag inkomen en mensen met een lage opleiding het vaker eens zijn met deze stelling. Zij wordt juist minder vaak onderschreven door mensen die zichzelf aan de rechterkant van het politieke spectrum plaatsen, van mening zijn dat ze deel uitmaken van de welgestelden of hoger opgeleid zijn. De macht van de elite wordt als een splijtzwam beschouwd. In de voor dit Sociaal en Cultureel Rapport gehouden enquête werd geïnformeerd naar de mate waarin in ons land sprake is van wrijving tussen uiteenlopende groepen (op basis van verschillen op acht dimensies).

Verschillen tussen ‘mensen die het in dit land voor het zeggen hebben en de rest van de bevolking’ werden als op een na belangrijkste bron van onenigheid genoemd (zie hoofdstuk 1).¹⁴

Tabel 7.2

Stellingen over de elite, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)^a

	allen	mannen	vrouwen	18-34 jaar	35-54 jaar	≥ 55 jaar	laagopgeleid	middelbaar opgeleid	hoogopgeleid
‘De elite begrijpt niets van mij.’	26 (17)	27 (19)	26 (15)	23 (14)	22 (19)	33 (17)	37 (12)	26 (15)	16 (24)
‘Het verschil tussen de elite en de rest van de bevolking is de afgelopen jaren groter geworden.’	42 (10)	42 (12)	43 (8)	33 (11)	39 (10)	52 (10)	54 (9)	44 (7)	30 (14)
‘Ik vind dat ik voldoende capaciteiten heb om deel uit te maken van de elite.’	13 (36)	16 (34)	13 (36)	14 (29)	13 (35)	12 (43)	12 (47)	10 (40)	17 (24)
‘De elite heeft vooral oog voor haar eigen belangen.’	54 (8)	56 (10)	52 (6)	48 (6)	50 (8)	61 (9)	62 (8)	58 (5)	41 (10)
‘Meestal hebben mensen die tot de elite behoren hun bijzondere positie zelf eerlijk verdiend.’	13 (28)	13 (30)	13 (26)	10 (23)	13 (27)	16 (33)	16 (32)	12 (28)	11 (26)

a Gevraagd werd een cijfer van 1 (helemaal mee oneens) tot 10 (helemaal mee eens) te geven. Weergegeven zijn de percentages die een 8 of hoger (duidelijk ‘eens’) gaven en tussen haakjes de percentages die een 3 of lager (duidelijk ‘oneens’) gaven. Deze twee groepen tellen samen met diegenen die een cijfer tussen 3 en 8 gaven steeds op tot 100%.

Bron: SCP (ViN’14)

Daarnaast is gevraagd op een schaal van 1 tot 10 aan te geven of men van mening is dat de elite er toe bijdraagt dat het in Nederland in het algemeen de verkeerde dan wel de goede kant opgaat. Bijna de helft van de deelnemers aan de enquête vindt deze vraag lastig te beantwoorden en vult ‘weet niet’ in (18%) of geeft met een cijfer van 5 of 6 te kennen geen duidelijke mening te hebben. Als we de mensen die het niet weten buiten beschouwing laten, is twee derde van mening dat de Nederlandse elite er al met al voor zorgt dat

het met Nederland eerder de slechte dan de goede kant opgaat. Er blijkt een zeer sterke correlatie te bestaan met de vraag of men vindt dat het met ons land in het algemeen de goede of de verkeerde kant op gaat. Van de Nederlanders met een negatief oordeel is maar liefst 85% van mening dat de elite daarvoor verantwoordelijk is. Anderzijds is van diegenen met een positief oordeel driekwart van mening dat dit (op zijn minst deels) op het conto van de elite kan worden geschreven. Maatschappelijk optimisme en pessimisme hangen sterk samen met hoe men de rol van de elite beoordeelt; steun ondervindt de elite vooral van optimisten.

7.6 Conclusies en slotoverwegingen

Van oudsher geldt ons land als relatief egalitair. Toch vallen in het hedendaagse Nederland groepen mensen te onderscheiden met aanzienlijk meer macht en invloed dan anderen. Deze 'power elite' bestond en bestaat overwegend uit hoogopgeleide, oudere en autochtone mannen. In de wijze waarop tegen deze groep wordt aangekeken, is de laatste jaren steeds meer wrevel geslopen. De brug van de samenleving naar de elite lijkt niet alleen langer maar ook moeilijker begaanbaar geworden.

Bij een elite gaat het om een select gezelschap, een kleine groep die op een bepaald maatschappelijk terrein een toonaangevende positie inneemt en zijn invloed doet gelden. Bij die positie kunnen onder andere afkomst, prestaties, materiële middelen, sociale contacten, expertise, uitverkiezing of prestige een rol spelen. Dat zijn op zich neutrale kenmerken, maar ze hebben er in de ogen van omvangrijke delen van de bevolking in geresulteerd dat de Nederlandse elite zich verschanst heeft in haar eigen belangen en eigen milieu. Zij zou geen contact meer hebben met de gewone burger en wat er in diens leven speelt. Het is vooral de politiek-bestuurlijke elite die onder vuur ligt op een wijze die nog maar enkele decennia terug niet goed voorstelbaar zou zijn geweest.

De leidende rol van de elite bij de emancipatie van bevolkingsgroepen (gereformeerden, katholieken, arbeiders, homoseksuelen, vrouwen enz.) is sterk afgenomen. In politiek opzicht heeft zij een forse veer moeten laten; politieke besluitvorming vindt veel meer dan vroeger buiten de burelen van het Binnenhof om plaats. In het bedrijfsleven heeft de toestroom van buitenlandse bestuurders, vrouwen, meritocratische professionals en nieuwe rijken de grenzen van het old boys network poreus gemaakt. Schandalen hebben de morele voorbeeldfunctie en het noblesse oblige van de elite ondergraven. In het breed aanwezige gevoel onder de Nederlandse bevolking dat *something is rotten* in het Koninkrijk der Nederlanden vormt de machtselite een fixatiepunt; daar slaat de bliksem van het maatschappelijk onbehagen regelmatig in. Zij staat op afstand, raakt met regelmaat in opspraak en wordt door grote delen van de bevolking niet als legitiem ervaren omdat ze te weinig op het algemeen belang is gericht. Daarmee lijkt het er op dat de elite de voortrekkersrol, die haar door veel auteurs is toegedicht (van Karl Mannheim en Theodor Geiger tot Paul Frissen en Dick Pels¹⁵) steeds minder kan vervullen. Dat zij zelfs een onderdeel van het probleem is geworden en een bron van maatschappelijke verdeeldheid. De machtselite lijkt daar nauwelijks tegen gewapend. Zij is verbrokkeld en sterker in onderlinge concurrentie verweekt, lijkt veelal verstrikt in cognitieve dissonantie en onzeker over haar eigen maatschappelijke rol (Duyvendak et al. 2008).

In menig opzicht lijkt zij te divers geworden om een sturende rol overtuigend op zich te kunnen nemen. Van zijn kant is de burger zich mondiger en autonomer gaan opstellen, vertrouwt hij de publieke zaak lang niet altijd meer toe aan een elite en is hij niet zelden geneigd een oor te lenen aan antisysteempartijen die polarisatie tegenover de zittende klasse als onderdeel van hun programma hebben. Dit hoofdstuk is voornamelijk gebaseerd op hoe er tegen de elite wordt aangekeken, door de bevolking en door de elite zelf. Naast de wijze waarop de elite is samengesteld en zich gedraagt, is er de acceptatie van de elite door de anderen en het beeld dat zij van de elite hebben. Of dat beeld spoort met de realiteit is de vraag. Het is moeilijker geworden om nog in algemene termen iets te zeggen over de maatschappelijke bovenlaag zonder er onmiddellijk een lijst met relativerende noten en uitzonderingen aan te moeten toevoegen.

Een interessante vraag is of het bij de afkeer van de elite om een recent verschijnsel gaat dan wel om een gevoel dat al langer bestond maar in het huidige mediatijdperk (internet!) manifester is geworden en via populistische partijen ook een stem heeft gekregen. Daarover kan alleen gespeculeerd worden; onze gegevens laten helaas geen vergelijking met bijvoorbeeld enkele decennia terug toe. Het contrast lijkt in elk geval groot met tijden van weleer. Troetelnamen als 'vadertje Drees', 'Abraham de geweldige' of 'us Ferlosser' (Domela Nieuwenhuis) suggereren een persoonlijke band, in elk geval ten tijde van de verzuiling, tussen omvangrijke delen van het volk en zijn leiders. Een elite was er toen ook, maar het was wel de eigen elite en door een volgzaame achterban werd er op vertrouwd dat zij het beste voor had met haar zuilgenoten, die de samenleving waarnamen vanuit dezelfde levensbeschouwing. Een dergelijke mate van verticale loyaliteit, identificatie en controle is in de hedendaagse politiek een zeldzaamheid geworden; zij manifesteerde zich voor het laatst rondom de in 2002 vermoorde Pim Fortuyn. Daarmee is de behoefte aan sterke leiders overigens niet verdwenen. Opiniepeilingen laten zien dat die sinds de millenniumwisseling sterk is toegenomen (na een afname tussen 1970 en 1996) (Dekker et al. 2013). In de enquête die in het kader van dit Sociaal en Cultureel Rapport werd gehouden onderschrijft een op de drie ondervraagden de stelling dat het goed zou zijn het landsbestuur over te laten aan 'enkele krachtige leiders'. Een van de gevolgen van het vergruizen van de zuilen en de vermindering van ideologische geschilpunten in de politieke arena is dat de biografie en de persoonlijkheid van de lijsttrekkers (en het vertrouwen dat de kiezer daarin stelt) steeds meer een doorslaggevende factor is geworden. Zowel de verkiezingscampagnes als de media spelen daar op in (Fennema 2003).

De horizontale integratie van elites (via onderlinge verbondenheid, dubbelfuncties en samenwerking) kan worden onderscheiden van hun verticale integratie (de mate waarin maatschappelijke groeperingen vertegenwoordigd zijn onder een elite) (Fennema en Schijf 2004: 9-10). Begrippen als 'ons soort mensen' en 'old boys network' verwijzen naar de interne integratie en geslotenheid van elites, een kwalificatie als 'diplomademocratie' (Bovens en Wille 2010) naar de tweede vorm van integratie, namelijk de overheersing van hogeropgeleiden in belangrijke politieke posities en processen van politieke besluitvorming. Was een meerderheid van de ministers en Tweede Kamerleden tot aan de Eerste Wereldoorlog afkomstig uit de adel of het patriciaat, vandaag de dag zijn daaronder academici, overwegend afkomstig uit de ambtenarij en overheidssector, sterk

oververtegenwoordigd (Fennema 2003). Zowel vanuit het horizontale als het verticale perspectief schort er volgens veel Nederlanders het een en ander aan de Nederlandse elite: zij is te weinig toegankelijk en zij is te zeer op zichzelf gericht; de helft van de Nederlandse bevolking is van mening dat de elite vooral denkt aan haar eigen belangen. Het begrip vriendjespolitiek lijkt een revitalisering door te maken. In vergelijking met ongeveer twee decennia geleden zijn nu ongeveer twee keer zoveel Nederlanders van mening dat 'relaties in de politiek' belangrijk zijn om vooruit te komen in het leven. Tussen de elite en de rest van de samenleving bestaan een aantal culturele en sociale tegenstellingen. Voor een deel zijn ze een kwestie van min of meer geaccepteerde verschillen in smaak en leefstijl: men noemt zijn kind eerder Olivier of Anne-Fleur dan Lesley of Roxy, kijkt liever naar *Mad Men* dan *American Idol* en snoept van een 'taartje' in plaats van een 'gebakje'. Maar daarnaast zijn er tegenstellingen die gepaard gaan met echte spanningen, irritatie en onbehagen. De 'nieuwe vrijgestelden', de 'grachtengordel', het 'regentendom', 'ons soort mensen', de 'Gooise matras', 'Den Haag', de 'Haagse kaasstolp', de 'linkse kerk', 'plucheklevers' – dat zijn allemaal kwalificaties die op een of andere wijze willen uitdrukken dat een in zichzelf opgaande, gesloten en waanwijze elite het contact met de gewone man of vrouw heeft verloren. Onderwerpen als 'immigratie' en 'strenger straffen', klinken, net als *dédain* tegenover de overheid, verzet tegen Europa of globalisering, en nationale trots, steeds weer op uit het gemor over de wereldvreemdheid van de elite.

Zoals gezegd: tegelijkertijd lijkt die elite ook zichzelf veel meer te zijn gaan relativeren en is de wijze waarop gezagsdragers worden benaderd duidelijk informeler geworden. Voor de desondanks ervaren afstand tussen volk en elite zijn allerlei verklaringen aangedragen. Zij lopen van processen van ontzuiling en individualisering (waardoor de disciplinerende werking van traditionele groepsverbanden wegviel) tot verschillen in opleidingsniveau (Bovens en Wille 2010). Van schaalvergroting, professionalisering, bureaucratisering en de introductie van een 'managementcultuur' (Van Westerloo 2003: 359) tot de opkomst van nieuwe media en grotere waardeverschillen tussen kiezers en gekozenen, volk en elite (Thomassen 1976; Andeweg en Thomassen 2011). In zowel de Nederlandse politiek als het bedrijfsleven en de wetenschap is de invloed van internationalisering en van transnationale netwerken onmiskenbaar toegenomen. Het lijkt waarschijnlijk dat globalisering, naast bijvoorbeeld de verstatelijking van voorheen particuliere initiatieven, eveneens de afstand tussen volk en elite de afgelopen decennia heeft vergroot. De elite is veel minder geworteld in een specifiek dorp, in een stad of zelfs maar in Nederland; zij voelt zich, ook door de opkomst van de verzorgingsstaat, ogenschijnlijk minder direct verantwoordelijk voor het welzijn van de haar omringende bevolking. De afgelopen jaren is in de media uitgebreid en onverhuld bericht over schandalen in de private sector (o.a. de banken) en publieke sector (o.a. woningcorporaties). Ook dat heeft er zeker toe bijgedragen dat het begrip 'elite' voor veel Nederlanders een negatieve connotatie heeft gekregen. Dit alles op het conto van de opmars van het populisme in de politiek en de media te schrijven, is de oorzaak met het gevolg verwarren.

Noten

- 1 Zie bijvoorbeeld de special die De Groene Amsterdammer daaraan wijdde op 24 februari 2011.
- 2 'Ik moet hen volgen, want ik ben hun leider' (*il faut bien que je les suive, puisque je suis leur chef*), zoals, naar verluidt, de Franse politicus Alexandre Ledru-Rollin ooit opmerkte.
- 3 Zie www.nrc.nl/nieuws/2014/01/16/de-talkshowelite-van-nederland-is-blootgelegd-en-in-kaart-gebracht/ en www.volkskrant.nl/vk/nl/11784/Top-200-van-de-macht/article/detail/3552978/2013/11/29/Dit-zijn-de-100-invloedrijkste-twitteraars-van-Nederland.dhtml
- 4 Flap en De Graaf schatten dat een derde van de Nederlandse mannen tussen de 20 en 65 jaar hun baan (mede) te danken heeft aan hun sociale contacten (Flap en De Graaf 1986).
- 5 Mills (1956: 18) omschrijft de 'power elite' als volgt: 'By the power elite, we refer to those political, economic, and military circles which as an intricate set of overlapping cliques share decisions having at least national consequences. In so far as national events are decided, the power elite are those who decide them'. Mills schreef zijn boek in de Verenigde Staten van de jaren vijftig. Vandaar dat hij hoge posities in het leger eenzelfde gewicht toekent als captains of industry en topfuncties in het openbaar bestuur.
- 6 Zo heeft Hans Hoogervorst na zijn functie als staatssecretaris van Sociale Zaken dienst gedaan als minister van Financiën, Economische Zaken en Volksgezondheid alvorens te worden benoemd tot voorzitter van de Autoriteit Financiële Markten. Op dit moment is hij voorzitter van de International Accounting Standards Board. Hoogervorst is zeker niet de enige; bijna alle ministers van Financiën en Economische Zaken kregen vanwege hun grote netwerk na hun aftreden een topbaan in het bedrijfsleven aangeboden, zie www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/3694607/2014/07/22/Glansrijke-carriere-in-bedrijfsleven-Word-eerst-eens-minister.dhtml.
- 7 Zie www.volkskrant.nl/vk/nl/2680/Economie/article/detail/3633892/2014/04/12/Rijkste-1-procent-bezit-bijna-een-kwart-van-alle-vermogen.dhtml.
- 8 ABN AMRO maakt bijvoorbeeld onder leiding van ex-minister van Financiën Zalm gebruik van miljarden staatssteun.
- 9 Landelijk overzicht burgemeestersposten (17-7-2014).
- 10 Zie www.nu.nl/gemeenteraadsverkiezingen/3720241/lokale-partijen-grijpen-vaak-naast-burgemeesterspost.html.
- 11 Heemskerk (2007: 156) vat deze ontwikkeling als volgt samen: 'The old boys network as it once existed, is gone. The corporate elite is no longer a status group with common social background. Dutch aristocrats have lost their central position in the corporate elite network, big linkers (those with more than three positions) lost terrain, and directors meet each other less and less in more than one board. The largest corporations in the Netherlands are no longer ruled by a closed group of elite persons, with a shared social background and strong ties of kinship. The corporate elite is no longer a status group, but increasingly a meritocratic economic elite in society. They are related to each other not because of heritage, family background, and shared social circles, but because of a common occupation. In that respect, the old boys network has disintegrated.'
- 12 Zie www.tias.edu/docs/default-source/Kennisartikelen/femaleboardindex2014.pdf?sfvrsn=6.
- 13 Het gaat om Elco Brinkman, Hans Clevers, Loek Hermans, Jort Kelder, Simon Reinink, Jan Stoop en Herman Wijffels. Wij zijn hen erkentelijk voor hun medewerking. Zij weten allen veel van de kern van de Nederlandse machtselite. Overigens hebben we meerdere vrouwen benaderd, maar zij reageerden niet of afwijzend op ons verzoek voor een interview.

- 14 Zie verder het overzicht van tabel 2.2 in hoofdstuk 2, waarin ook bij de in dit opzicht belangrijkste sociaalwetenschappelijke theoretici machtsverschillen voortdurend terugkeren als bron van tegenstellingen.
- 15 Mannheim 1992: 91-170; Geiger 1970; Pels 2011; Frissen 2012.

Literatuur

- Andeweg, R. en J. Thomassen (2011). *Van Afspiegelen Naar Afrekenen?: De Toekomst Van de Nederlandse Democratie*. Amsterdam: Amsterdam University Press (LUP General Series).
- Aupers, S. (2012). Trust no one: Modernization, paranoia and conspiracy culture. In: *European Journal of Communication*, jg. 27, nr. 1, p. 22-34
- Baakman, N. (2003). De nomenklatoera van Nederland. In: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (red.), *Jaarboek 2003* (p. 173-179). Groningen: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.
- Bovens, M. en A. Wille (2010). *Diplomademocratie: over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Den Haag: Prometheus-Bert Bakker.
- Dekker, P., J. den Ridder en P. van Houwelingen (2013). *Burgerperspectieven 2013|4*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, W. en B. van Raaij (2006). *De elite. De Volkskrant top-200 van invloedrijkste Nederlanders*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Dronkers, J. (2000). De maatschappelijke relevantie van hedendaagse Nederlandse adel. In: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, nr. 27, p. 233-268.
- Dronkers, J. en S. Hillege (1998). Board membership of traditional male fraternities and access to Dutch elites: a disappearing avenue to elite positions? In: *European Sociological Review*, jg. 14, nr. 2, p. 191-203.
- Duyvendak, J.W., E. Engelen en I. de Haan (2008). *Het bange Nederland: pleidooi voor een open samenleving*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Engelen, E. (2014). *De schaduwelite voor en na de crisis. Niets geleerd, niets vergeten*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Fennema, M. (2003). *Over de kwaliteit van politieke elites*. Amsterdam: Vossiuspers.
- Fennema, M. en H. Schijf (2004). *Nederlandse elites in de twintigste eeuw: continuïteit en verandering*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Flap, H.D. en N.D. de Graaf (1986). Social Capital and Attainted Occupational Status. In: *The Netherlands Journal of Sociology*, jg. 22, nr. 2, p. 145-161.
- Fortuyn, P. (1995). *De verweesde samenleving*. Uithoorn: Karakter Uitgevers B.V.
- Frissen, P. (2012). *Gevaar verplicht: over de noodzaak van aristocratische politiek*. Amsterdam: Van Gennep.
- Geiger, T. (1970). *De creatieve voorhoede: over de maatschappelijke functies van de intelligentsia*. Rotterdam: Universitaire pers.
- Hayes, C. (2012). *Twilight of the Elites: America After Meritocracy*. New York: Crown Publishing Group.
- Heemskerk, E. (2003). De Internationalisering van de Nederlandse Financieel Economische Bestuurselite. In: M. Fennema en H. Schijf (red.), *Nederlandse elites in de twintigste eeuw* (p. 39-56). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Heemskerk, E. (2007). *Decline of the Corporate Community. Network Dynamics of the Dutch Business Elite*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Helmers, H.M., R.J. Mokken, R.C. Plijter en F.N. Stokman (1975). *Graven naar macht: op zoek naar de kern van de Nederlandse economie*. Amsterdam: Van Genneep.
- Lasch, C. (1996). *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. New York: W. W. Norton.
- Lückerath-Rovers, M. (2014). *The Dutch female board index 2014*. Tilburg/Eindhoven: TIAS school for business and society.
- Luyendijk, J. (2010). *Je hebt het niet van mij, maar.... Een maand aan het Binnenhof*. Amsterdam: Podium.
- Mannheim, K. (1992). The problem of the intelligentsia: an enquiry into its past and present role. In: *Essays on the sociology of culture*. Londen/New York: Routledge.
- Melley, T. (2000). *Empire of Conspiracy: The Culture of Paranoia in Postwar America*. New York: Cornell University Press.
- Merens, A., M. van den Brakel en M. Hartgers (2014). *Emancipatiemonitor 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Mills, C.W. (1956). *The Power Elite*. London: Oxford University Press.
- Moes, J. (2012). *Onder aristocraten: Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland, 1848-1914*. Hilversum: Verloren.
- Ortega y Gasset, J. (2011). *De opstand der horden*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar.
- Pels, D. (2011). *Het volk bestaat niet: leiderschap en populisme in de mediademocratie*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Regt, A. de (2007). Een diploma om ergens te komen. Particulier voortgezet onderwijs voor de elite. In: K. van Beek en M. Ham (red.), *Gaat de elite ons redden?: de nieuwe rol van de bovenlaag in onze samenleving* (p. 55-70). Amsterdam: Van Genneep.
- ROB (1998). *Tussen staat en electoraat: politieke partijen op het snijvlak van overheid en samenleving*. Den Haag: Raad voor het openbaar bestuur.
- Rothkopf, D. (2008). *Superclass: The Global Power Elite and the World They Are Making*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Schijf, H., J. Dronkers en J.R. van den Broeke-George (2004). De overdracht van eliteposities binnen adellijke en patricische families gedurende de twintigste eeuw. In: M. Fennema en H. Schijf, *Nederlandse elites in de twintigste eeuw: continuïteit en verandering* (p. 57-84).
- Thomassen, J.J.A. (1976). *Kiezers en gekozenen in een representatieve democratie*. Alphen aan de Rijn: Samsom.
- Weenink, D. (2007). Het zelfstandig gymnasium kent zijns gelijke niet. In: K. van Beek en M. Ham (red.), *Gaat de elite ons redden?: de nieuwe rol van de bovenlaag in onze samenleving* (p. 71-83). Amsterdam: Van Genneep.
- Westerloo, G. van (2003). *Niet spreken met de bestuurder*. Amsterdam: De Bezige Bij.

8

Jong versus oud?

8 Jong versus oud?

Lotte Vermeij, Nathalie Sonck en Andries van den Broek
m.m.v. Arjan Soede en Mirjam de Klerk

8.1 Belangentegenstellingen tussen jong en oud

Nu de grote generatie babyboomers met pensioen gaat – en nog vele jaren te leven heeft – moeten ouderdagsvoorzieningen en zorg voor een relatief grote groep ouderen worden gefinancierd door een relatief kleine groep mensen in de werkzame leeftijd. Het ontstaan van deze preciaire leeftijdsopbouw valt samen met het einde aan de vanzelfsprekende welvaartsgroei en daarmee aan het vanzelfsprekende geloof dat nieuwe generaties het beter krijgen dan voorgaande. Veel ouderen zijn welgesteld en hun kinderen streven hen lang niet meer altijd voorbij. Deze ontwikkelingen zetten de verhoudingen tussen de generaties onder druk, in Nederland en in veel andere landen (OECD 2011).

Om de dreigende onhoudbaarheid van het socialezekerheidsstelsel het hoofd te bieden zijn de afgelopen jaren ingrijpende maatregelen genomen. Bij veel van de vaak pijnlijke beleidskeuzes spelen belangentegenstellingen tussen jong en oud een rol. Sommige oplossingen – kortingen op pensioenuitkeringen en bezuinigingen op de zorg – raken voorsnog alleen ouderen. Andere oplossingen – grotere arbeidsdeelname van de potentiële beroepsbevolking, verhoging van premies en van pensioengerechtigde leeftijd – raken vooral jongeren en medioren. Bij ingrepen in de arbeidsmarkt bestaat een belangentegenstelling tussen oudere werknemers met een vast dienstverband en jongeren die vaker aangewezen zijn op tijdelijke contracten. Bij ingrepen in de woningmarkt lopen de belangen van starters en vaak oudere woningbezitters uiteen.

Toen in de jaren negentig bezuinigingen op de ouderenzorg en de AOW aan de orde kwamen, was dit aanleiding voor de oprichting van het Algemeen Ouderen Verbond. Hoewel de beweging uiteindelijk aan ruzie ten onder ging, had zij tot verrassing van velen in electoraal opzicht veel succes. In de afgelopen jaren waren er op het politieke toneel opnieuw aanzetten tot mobilisatie op basis van leeftijd. Ouderenpartijen als 50Plus cultiveren het beeld dat ouderen onevenredig worden getroffen door korting op pensioenen, bezuinigingen in de zorg en leeftijdsdiscriminatie op de arbeidsmarkt. Onder jongeren ontstond voorsnog geen landelijke jongerenpartij, maar is wel politieke beweging. Het G500-initiatief benadrukte rond de verkiezingen van 2012 de hoge prijs die jongeren betalen voor de verworven rechten van ouderen. Met het oog op de belangentegenstellingen tussen jong en oud presenteerden de jongerenafdelingen van VVD, SP en D66 gezamenlijk een alternatief voor het huidige pensioenstelsel, dat ‘tot steeds grotere spanningen’ tussen generaties zou leiden (JOVD, Jonge Socialisten en Jonge Democraten 2014). Zowel van jongeren als van ouderen klinkt de klacht dat de belangen van de eigen groep onvoldoende in het beleidsproces vertegenwoordigd zijn. Volgens de lokaal opererende OPA-beweging zijn ouderen ‘thans

ondervertegenwoordigd in beslissingsorganen'. Jongerenorganisaties daarentegen wijzen erop dat oudere poortwachters de toegang tot gevestigde structuren bewaken. Jongeren laten de vakbonden – die ook volgens zestiger Jelle Visser 'alleen oog heeft voor de belangen van de oudere, gevestigde werknemer' (Troost 2011) – massaal links liggen (Posthumus et al. 2013).

Hier is de vraag aan de orde in hoeverre er tussen jong en oud maatschappelijke tegenstellingen bestaan, of er zelfs een *age war* woedt. Om die vraag te beantwoorden gebruiken we een model van Elchardus (2012), waarin hij vijf dimensies van scheidslijnen onderscheidt (zie figuur 2.4 voor een vergelijkbare indeling):

- feitelijke condities;
- sociale afstand;
- culturele verschillen;
- identiteit en
- organisatievorming.

Het gaat ons niet zozeer om de feitelijke of objectieve tegenstellingen, maar vooral om gevoelde, beleefde tegenstellingen. Mensen kunnen een scheidslijn *ervaren* zonder dat daar een *feitelijke* scheidslijn aan ten grondslag ligt. Andersom leiden objectieve scheidslijnen niet per definitie ook tot subjectief beleefde scheidslijnen. Maar wat mensen als echt ervaren, heeft vaak ook echte gevolgen. Tegen de achtergrond van de vijf dimensies die op belangentegenstellingen tussen jong en oud kunnen wijzen, gaan we in op de vraag hoe verschillende leeftijdsgroepen aankijken tegen de verdeling van welvaart en invloed tussen jong en oud. Wat is er waar van de veelgehoorde stelling dat de solidariteit tussen jong en oud onder druk staat?

Kader 8.1 Leeftijd of geboortjaar?

Wanneer een groep van een zekere leeftijd zich benadeeld voelt, dringt de vraag zich op of dat gevoel berust op de levensfase waarin men zich bevindt (leeftijd) of op de geboorteaargangen waartoe men behoort (cohort).¹ Dit onderscheid tussen de perspectieven van levensfase en van geboorteaargang is in het spreken over tegenstellingen jong en oud geen gemeengoed. Toch roept het de vraag op of de partij 50Plus niet eigenlijk een partij is voor de babyboom-geboorteaargangen. Mocht 50Plus een lang leven beschoren zijn, dan komt onvermijdelijk het moment waarop ze met die naam niet langer de belangen van de babyboomers zou moeten behartigen, maar juist de belangen van degenen tegen wie ze nu die babyboomers in bescherming tracht te nemen.

Dit gesignaleerd hebbende, problematiseren we dit onderscheid verder niet. In het nu vallen leeftijd en cohort samen. We conformeren ons aan het gangbare woordgebruik en spreken van jong en oud. Wat precies jong of oud is zal altijd een punt van debat blijven. Om recht te doen aan de verschillende fases van de levensloop onderscheiden we waar mogelijk zes leeftijdscategorieën. De jongste twee categorieën (18-24 jaar en 25-34 jaar) duiden we aan als 'jongeren', de middelste twee categorieën (35-49 jaar en 50-64 jaar) als 'medioren', de twee categorieën met de meest eerbiedwaardige leeftijd (65-74 jaar en 75 jaar en ouder) duiden we aan als 'ouderen'.

8.2 Verschillen in feitelijke condities

Ongelijkheden tussen leeftijdsgroepen zijn geaccepteerd in de Nederlandse maatschappij. De actuele ontwikkelingen doen de verhoudingen tussen leeftijdsgroepen echter in snel tempo verschuiven, waarmee de belangentegenstellingen tussen jong en oud naar voren komen. We richten onze blik hier op enkele actuele thema's waarin dat speelt: arbeid en inkomen, wonen, zorg en pensioenen.

8.2.1 Onzekere arbeidsmarktpositie voor jonge werknemers

De arbeidsparticipatie is gestegen van 67,5% in 2003 naar 72,1% in 2013 (CBS 2014a). Vooral de arbeidsdeelname van vrouwen en ouderen is door de tijd enorm toegenomen; van vrouwen tussen de 60 en 65 jaar vervijfvoudigde die zelfs sinds begin jaren negentig. De verwachting is dat de arbeidsdeelname van deze laatste groep nog verder zal toenemen vanwege het hogere participatieniveau van latere generaties (Arts en Otten 2013). Voor de overheid is een hogere arbeidsdeelname van belang om de stijgende kosten van collectieve voorzieningen door vergrijzing op te kunnen vangen. Door beleidsmaatregelen die langer werken fiscaal aanmoedigen, is de gemiddelde leeftijd waarmee men met pensioen gaat de laatste jaren duidelijk gestegen (Van Echtelt en Cloin 2013). Met leeftijd verandert de samenstelling van het inkomen en in welke mate men beroep doet op collectieve voorzieningen. Jongeren krijgen voor een deel inkomen uit studiefinanciering. Tot 45 jaar bestaat het inkomen vervolgens voornamelijk uit arbeid, waarna men al iets vaker een beroep doet op een uitkering. Huishoudens met een 65-plusser halen 80% van hun inkomen uit een (pensioen)uitkering. Hoewel gepensioneerden teruggaan in inkomen, zijn ouderen wel het meest vermogend; onder hen bevindt zich de grootste groep woningbezitters met afgeloste hypotheken (CBS 2014b; zie ook hoofdstuk 4).

Door de economische crisis zijn jongeren van 15 tot 25 jaar het hardst met werkloosheid getroffen (15,9% in 2013). De overheid zet extra middelen in om de jeugdwerkloosheid aan te pakken. Als het economisch beter gaat, zal hun werkgelegenheid relatief snel herstellen. Onder ouderen ligt de werkloosheid veel lager, maar als zij werkloos worden is het moeilijker om weer aan werk te komen, ook bij een aantrekkende arbeidsmarkt (Van Echtelt en Cloin 2013).

Door de flexibilisering van de arbeidsmarkt hebben vooral jongere werknemers vaker een tijdelijke aanstelling. Onder de groep tot 25 jaar steeg het aantal flexwerkers van ruim een derde in 2001 (35%) naar ruim de helft in 2013 (55%) (CBS 2014c). Werknemers met een flexibel contract hebben vaak minder salaris voor hetzelfde werk en krijgen minder scholing dan werknemers in vaste dienst (Vlasblom et al. 2013). Door hun grotere aandeel in flexbanen treft dit voornamelijk jongere werknemers, maar ook voor oudere werknemers die door werkloosheid of ziekte getroffen worden kan de flexibilisering van de arbeidsmarkt een probleem vormen. Sinds 2004 hebben mensen van 57,5 jaar en ouder sollicitatieplicht en is de uitkeringsduur ingekort. Hoewel werkloosheid en het aandeel tijdelijke krachten onder jongeren altijd hoger is, ook als het economisch goed gaat, is toch de verwachting dat door toenemende flexibilisering van de arbeidsmarkt

jongere werknemers in het nadeel zijn, wat de belangentegenstelling tussen leeftijds-groepen vergroot.

8.2.2 Toegang tot de woningmarkt moeilijker voor jongeren

Mensen van middelbare leeftijd wonen naar objectieve standaarden het best: hun woningen zijn vaker ruim, gewild en eigen bezit. Hoewel ouderen weer wat minder goed wonen, wonen zij wel duidelijk beter dan jongeren (Kullberg en Iedema 2010; Kullberg en Ras 2013). Hierbij speelt mee dat veel mensen in hun leven een stijgende wooncarrière doorlopen, maar ook dat de huidige ouderen hun woonwensen onder betere omstandigheden (huizenprijzen, nieuwbouw, inkomen) hebben kunnen vervullen dan de generaties ervoor en erna (Kullberg en Iedema 2010). Ouderen zijn zelfs wat tevredener met hun woning dan medioren en jongeren (Kullberg en Ras 2013).

De consequenties van ontwikkelingen op de woningmarkt lopen uiteen tussen leeftijdsgroepen. Starters, vaak jongeren, hebben door de aangescherpte hypotheekregels moeilijker toegang tot koopwoningen. Jonge huishoudens wonen hierdoor minder vaak in een koopwoning (Kullberg en Ras 2013). Door de toegenomen vraag nam ook de toegankelijkheid van de huurmarkt af, waarbij prijsstijgingen vooral nieuwe huurders treffen. Jongeren verlaten het ouderlijk huis nu later dan voorheen en zijn een groter deel van hun inkomen kwijt aan wonen (Blijie et al. 2013). Als zij een woning bezitten, staat hun huis door de crisis op de woningmarkt vaker 'onder water': bij 40% van de huiseigenaren jonger dan 35 jaar overtreft de hypotheekschuld de waarde van de woning. Onder huiseigenaren van 35 tot 55 jaar is dit minder dan 20%.

Dat ouderen steeds langer zelfstandig blijven wonen, komt hun woonkwaliteit in principe ten goede. Zij blijven immers langer in hun eigen woning, die ruimer en prettiger is dan een kamer in een tehuis. Maar er ontstaat ook een 'stuwmeer' van ouderen die zouden willen verhuizen. Gezondheid en de wens om bij familie in de buurt te wonen zijn hiervoor vaak genoemde redenen (Blijie et al. 2013). Toch zijn recente ontwikkelingen vooral in het nadeel van de jongeren: de kwaliteit van hun woning nam af, terwijl deze onder ouderen iets toenam (Kullberg en Ras 2013).

8.2.3 Kwetsbare ouderen door bezuinigingen in de zorg

Ouderen hebben dan wel meer economisch kapitaal opgebouwd dan jongeren, fysiek kapitaal hebben zij minder (zie hoofdstuk 4 en 5). Een op de vier Nederlanders heeft een langdurige ziekte, psychische klacht of lichamelijke beperking. Onder 75-plussers is dat de helft en onder 55-minners slechts 19% (Feijten et al. 2014). Lichamelijke beperkingen komen meer voor bij ouderen (De Klerk et al. 2012), maar psychische problemen zoals depressies of angsten vaker bij mensen jonger dan 65 jaar (De Klerk en Alders 2012). Ouderen maken meer gebruik van zorg, ook bij gelijke beperking (Eggink et al. 2012). Van degenen met een lichamelijke beperking krijgen 65-plussers beduidend vaker professionele zorg dan jongere mensen, maar minder vaak informele hulp. Het gebruik van de professionele zorg bleef de afgelopen jaren min of meer constant, terwijl die van

informele hulp toenam. Verschillen tussen ouderen en jongeren in het gebruik van informele zorg worden daardoor steeds kleiner (Hofstede et al. 2013).

In vergelijking met zijn buurlanden geeft Nederland veel geld uit aan intramurale zorg en krijgen zelfstandig wonende ouderen relatief vaak betaalde hulp. Om toenemende zorgkosten het hoofd te bieden, wil de overheid informele zorg stimuleren (Verbeek-Oudijk et al. 2014). De ongerustheid over de zorg, vooral over kosten en bezuinigingen, is recent sterk toegenomen. Met name ouderen maken zich zorgen over de ouderenzorg (Van Noije et al. 2014), waarschijnlijk omdat zij vaker hulpbehoevend zijn en dus kwetsbaarder voor bezuinigingen op professionele zorg. Hoewel de huidige 75-85-jarigen een groter sociaal netwerk hebben dan hun leeftijdsgenoten vroeger, blijven ze voor informele hulp toch vooral afhankelijk van hun kinderen. Vrienden of burens worden voor hulp niet zo vaak ingeschakeld, waarschijnlijk uit 'vraagverlegenheid'. Gerichte activering van het netwerk van ouderen zou hier soelaas kunnen bieden (Broese van Groenou en Van Tilburg 2007).

Internationaal vergeleken doen collectieve regelingen voor ouderenzorg in Nederland een groot beroep op jongere mensen. Over het algemeen is dat geen probleem: de meerderheid vindt dat ouderen geen hogere zorgpremie zouden moeten betalen, ook al maken ze naar verhouding meer zorgkosten (Kloosterman 2011). Jongeren vinden zelfs minder vaak dan ouderen dat ouderen de kosten van rollators en looprekjes zelf moeten betalen (Kloosterman en Te Riele 2012). Daarbij kan meespelen dat jongeren zelf ouderen kennen in hun familie (Van Oorschot 2006; Van Oorschot en Kalmijn 2005).

8.2.4 Slinkende pensioenen

De verschillen tussen jong en oud zijn met de pensioencrisis van de afgelopen jaren duidelijker geworden. Het pensioen voor jongeren zal aanmerkelijk kariger zijn dan die voor de huidige groep ouderen. Een belangrijke reden is de verhoging van de pensioenleeftijd. Veel van de huidige ouderen konden met 58 jaar met een VUT-regeling stoppen met werken. Voor de huidige jongeren zal 67 jaar het minimum zijn, en als de levensverwachting nog verder stijgt, zal dit wellicht 68 of 69 jaar worden. Juist in deze relatief 'gezonde' jaren zullen de huidige jongeren dus nog moeten doorwerken.

Daarbij is de verwachting dat jongeren een lager pensioen ontvangen. Het maximale percentage waarmee het pensioen jaarlijks mag aangroeien, is namelijk recentelijk verlaagd van 2,1% naar 1,875%. Waar de huidige generatie ouderen nog profiteerde van een pensioen op eindloonbasis, is vooral voor jongeren een middelloonpensioen of slechts een pensioen op basis van de beschikbare premies aanwezig. Bij deze laatste vorm is de pensioenopbrengst afhankelijk van de beleggingsresultaten van het pensioenfonds. Voor jongeren betekenen de veranderingen dus ook dat zij meer onzekerheid hebben voor de toekomst.

Maar veel van deze maatregelen raken de jongeren nog niet direct. Het pensioen is voor hen toekomstmuziek en de gevolgen van maatregelen zijn hooguit te zien op hun jaarlijkse pensioenoverzicht. De huidige ouderen ervaren intussen wel de gevolgen van de pensioencrisis. Bij veel ouderen is het aanvullende pensioen in de afgelopen jaren gekort of niet geïndexeerd. De koopkracht van ouderen met een aanvullend pensioen

ontwikkelde zich dan ook vrij continu negatiever dan die van andere groepen (CPB 2014). In die zin merken ouderen de negatieve gevolgen dus meer direct dan jongeren. Daarbij geldt dat zij niet meer de mogelijkheid hebben om de terugval te compenseren door meer te werken of te sparen.

8.2.5 Belangentegenstellingen, maar geen ongelijkheid

Op de terreinen die zojuist de revue passeerden, doen zich directe belangentegenstellingen voor tussen jong en oud. Of het gaat om wijzigingen in het ontslagrecht, de hypotheekrenteaftrek, de zorg of het pensioenstelsel, maatregelen raken leeftijdsgroepen verschillend. Vast staat dat beide zijden van de leeftijdsgrens harde klappen krijgen door de economische crisis en overheidsbezuinigingen, maar van een algehele groeiende ongelijkheid tussen jong en oud lijkt geen sprake.

Zorgwekkender zijn dan ook de verschillen binnen leeftijdsgroepen, want het zullen vooral degenen met de minste hulpbronnen zijn die het meest geraakt worden. Zo hebben ouderen zonder eigen vermogen of goed sociaal netwerk slechts weinig mogelijkheden om bezuinigingen op de zorg op te vangen. Ook zal het voor jongeren met weinig sociaal kapitaal, een laag opleidingsniveau of lichamelijke of psychische beperkingen, moeilijk kunnen blijken de weg te vinden naar een baan met vooruitzichten, een eigen woning en – op termijn – een goed pensioen.

8.2.6 Vooral jongeren betalen de crisis, vinden jongeren

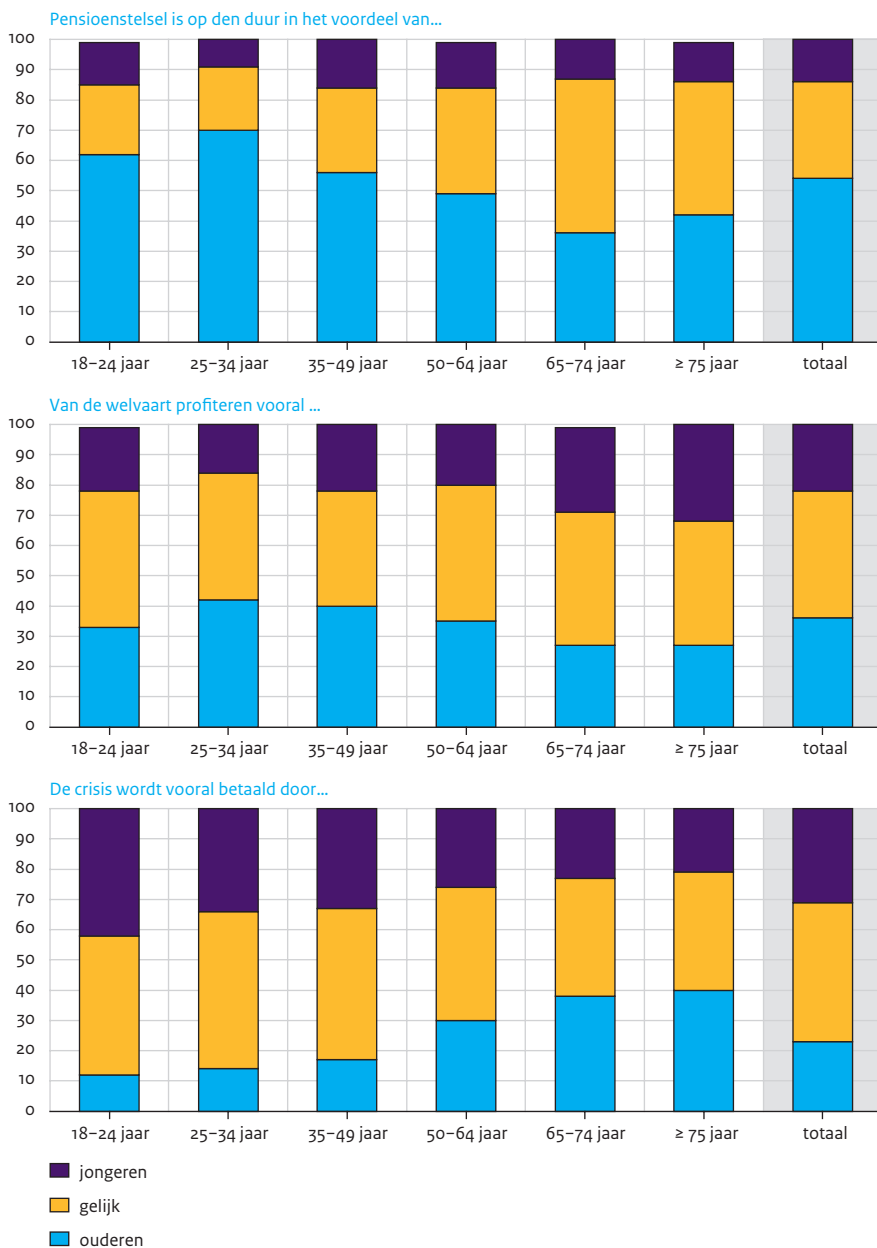
Maar hoe beleven jongeren en ouderen de ontwikkelingen zelf? Om de percepties van ongelijkheid in beeld te brengen is mensen gevraagd van een aantal stellingen aan te geven of men deze ‘vooral op ouderen’, ‘in gelijke mate op ouderen en jongeren’ dan wel ‘vooral op jonge mensen’ van toepassing acht. Daaruit blijkt dat Nederlanders niet het idee hebben dat ouderen slechter af zijn dan jongeren. In het algemeen vindt men juist dat ouderen meer dan jongeren profiteren van de welvaart en het pensioenstelsel. Over de vraag welke leeftijdsgroep het meest getroffen wordt door de huidige crisis, zijn de meningen wat gelijk verdeeld (figuur 8.1).

Tevens blijkt dat men de stellingen bekijkt vanuit het eigen leeftijdsperspectief. Zo vinden jongeren beduidend vaker dan ouderen dat het pensioenstelsel uiteindelijk ten goede komt aan ouderen. Ook vinden jongvolwassenen (25 tot 35 jaar) vaker dan ouderen relatief veel van de welvaart profiteren. De grootste verschillen doen zich voor in relatie tot de crisis. Het aandeel ouderen dat vindt dat de crisis vooral betaald wordt door ouderen (39%) is beduidend groter dan het deel dat vindt dat vooral jongeren voor de crisis betalen (22%). Onder jongeren is dit beeld omgekeerd (13% ten opzichte van 37%).

Overigens reageren hogeropgeleiden anders op de stellingen dan lageropgeleiden. Ongeacht leeftijd beoordelen lageropgeleiden de situatie op elk van de drie items minder rooskleurig voor ouderen dan hogeropgeleiden. Dus ook de lageropgeleide jongeren en jongvolwassenen – zelf relatief kwetsbaar – zijn vaker dan hun hogeropgeleide leeftijdsgenoten van mening dat vooral jongeren van de welvaart profiteren en dat ouderen de crisis betalen.

Figuur 8.1

Waargenomen ongelijkheid naar leeftijd, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

Bron: SCP (ViN'14)

8.2.7 Sociale afstand

De tweede dimensie van het model betreft de sociale afstand tussen groepen. Feitelijk verschillen de condities tussen jong en oud op een aantal terreinen en beleven leeftijdsgroepen ongelijkheden anders. Heeft het met sociale afstand tussen jongeren en ouderen te maken dat men vooral vanuit de eigen groep naar de feitelijke situatie aankijkt? En overbruggen of bestendigen de media deze afstand?

8.2.8 Dichtbij en afstandelijk tegelijk

Vanaf de eerste tot de laatste levensdag zijn jong en oud nauw met elkaar verbonden. Niet alleen voor kinderen zijn ouders en grootouders onontbeerlijk, ook jongvolwassenen krijgen nog veel emotionele steun van hun ouders (Bucx en De Roos 2010), en van de vrouwen van middelbare leeftijd wier moeder nog in leven is, ziet de helft deze wekelijks of vaker (De Klerk et al. 2010). Maar buiten families wordt de sociale afstand tussen leeftijdsgroepen in de hand gewerkt door de organisatie van de maatschappij. Onder andere door het strikte onderscheid tussen studeren, werken en de pensioenfase bevinden veel mensen zich in hun dagelijks leven vooral tussen leeftijdsgenoten. Hierdoor, en door het feit dat leeftijdsgenoten elkaar opzoeken, overbruggen vriendschappen zelden meer dan een paar jaar (McPherson et al. 2001; Mollenhorst 2009). Vooral de alleroudsten hebben nog maar weinig contact met jongeren en ervaren ook een relatief grote mentale afstand tot hen (Vermeij 2010).

Maar de sociale scheidslijn tussen leeftijdsgroepen is niet te vergelijken met die tussen sommige andere bevolkingsgroepen. Zo zijn de buurten van Nederland qua leeftijd erg gemengd en oud noch jong zou dat graag anders willen (Vermeij 2010). In hun onderlinge contacten ervaren jong en oud bovendien weinig mentale afstand tot elkaar. Initiatieven van overheidswege om de maatschappelijke participatie van ouderen en de ontmoetingen tussen de generaties te bevorderen, dragen bij aan de contacten tussen jong en oud (Aedes-Actiz 2013; vws 2005).

8.2.9 Media bestendigen sociale afstand

Smaak en leefstijl dragen bij aan de sociale scheiding, waarbij de media een grote rol spelen. Ondanks heterogeniteit in aanbod aan cultuur en media lijkt er binnen sociale netwerken eerder sprake van homogeniteit in smaakvoorkeuren. Voorkeuren voor media, muziek en film doen voor elke leeftijdsgroep afzonderlijke culturele ruimtes ontstaan. Vlaamse onderzoekers stelden voor jongeren en hun ouders een aparte 'jeugd-cultuur' en 'oudercultuur' vast (Siongers en Stevens 2002).

Deze voorkeuren, onderdeel van levensstijlen, hangen samen met maatschappelijke posities, waardoor structuren van sociale scheiding worden gereproduceerd in plaats van overbrugd (Elchardus en Glorieux 2002). Mediavoorkeuren spelen een rol in het afbakenen van interpretatieve gemeenschappen: groepen met dezelfde achtergrondkenmerken, waarden en normen alsook mediavoorkeuren, waarbinnen men een vergelijkbaar referentiekader hanteert om de wereld te begrijpen (Elchardus en Smits 2003).

Ook zorgen verschillende communicatie- en informatiekkanalen ervoor dat jong en oud in een eigen ‘mediawereld’ leven. Ouderen besteden relatief veel tijd aan traditionele massamedia – waarbij journalisten als poortwachters de informatie selecteren – zoals gedrukte media lezen, naar de radio luisteren en tv kijken. Jongeren daarentegen spenderen veel tijd aan persoonlijke communicatiemediën waarin informatie via netwerken van peers wordt uitgewisseld, zoals sociale media. Jongeren lopen nog steeds voorop met internetgebruik, al zijn ouderen wel aan een inhaalslag begonnen (Sonck et al. 2014; De Haan en Sonck 2013). Maar dat betekent nog niet dat jong en oud op internet veel contact met elkaar hebben (Duimel 2007). Hoewel men via online en sociale media makkelijker dan ooit in contact kan komen met mensen die men anders niet zou ontmoeten, blijkt dat men toch vooral veel contact heeft met gelijkgestemden. Het online sociale netwerk van mensen weerspiegelt vooral hun offline netwerk (Subrahmanyam et al. 2008). Grootouders onderhouden via nieuwe mediakanalen contact met hun kleinkinderen, maar eenzame ouderen met een klein sociaal netwerk breiden hun netwerk niet online uit (Kim et al. 2009). De paradox is dat virtuele afstanden verkleind worden, maar bestaande sociale afstanden bestendig worden. Gepersonaliseerde technologie draagt er ook aan bij dat men vooral opinies en informatie voorgeschoteld krijgt die de eigen meningen bevestigen, waardoor groepen mensen in hun eigen *bubble* kunnen leven (Pariser 2011; Roggemans et al. 2013).

8.3 Culturele verschillen

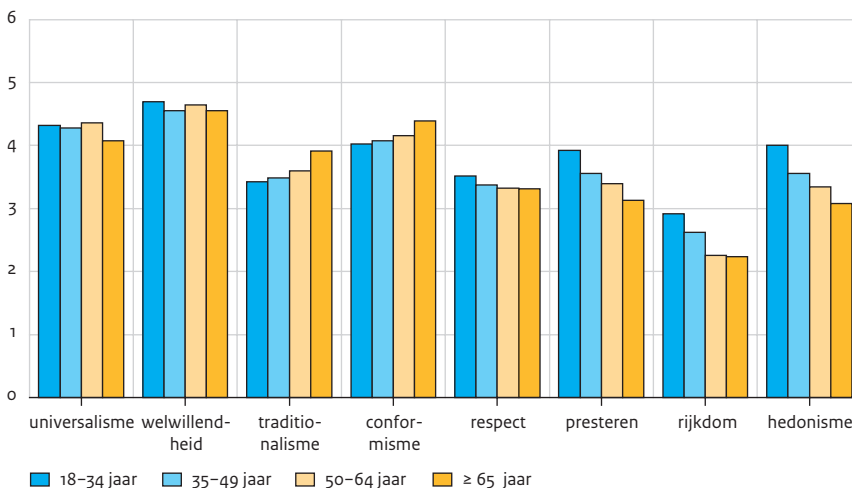
Toen jong en oud in de jaren zestig met elkaar in botsing kwamen, speelden verschillen in opvattingen, normen en waarden een grote rol. In de huidige tijd lijkt dit minder het geval. De culturele verschillen – de derde dimensie in het model van Elchardus – brengen we op twee manieren in beeld. Aan de orde is ten eerste of er in algemene zin een tegenstelling bestaat in de waarden die verschillende leeftijdsgroepen belangrijk vinden. Ten tweede gaan we in op de vraag of ouderen solidariteit hoger in het vaandel hebben dan jongeren.

8.3.1 Waarden

Om na te gaan of er verschillen zijn in waarden is aangehaakt bij oriëntaties op het leven zoals onderscheiden door Schwartz (1994). Hierbij werd gebruik gemaakt van diens ‘portret’-vraagformulering, wat wil zeggen dat beknopt een derde persoon (van het eigen geslacht) beschreven is en dat de respondent gevraagd is in welke mate men zich in die persoon herkent. Bij de meting van welwillendheid, bijvoorbeeld, luidt die karakterisering als volgt: ‘Het is belangrijk voor hem/haar om naar mensen te luisteren die anders zijn dan hij/zij. Zelfs als hij/zij het niet met hen eens is, wil hij/zij hen toch begrijpen.’ Op deze wijze is de instemming met acht oriëntaties bevraagd, wat tegen leeftijd is afgezet (figuur 8.2). Het gaat hier dus niet om verschillen in de mate waarin de ene dan wel de andere oriëntatie aangehangen wordt, maar om verschillen naar leeftijd per oriëntatie.

Figuur 8.2

Verschillen in oriëntaties op het leven tussen jong en oud, naar leeftijd, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gemiddelde score)^a

- a Score op een schaal van 1 tot 6. Antwoordcategorieën zijn: 1 'lijkt helemaal niet op mij', 2 'lijkt niet op mij', 3 'lijkt weinig op mij', 4 'lijkt enigszins op mij', 5 'lijkt op mij' resp. 6 'lijkt heel erg veel op mij'.

Bron: SCP (ViN'14)

Ten eerste springt in figuur 8.2 in het oog dat de verschillen naar leeftijd gering zijn en nergens groter dan 1 stap tussen de antwoordcategorieën. Weliswaar zijn al de verschillen tussen de jongste en de oudste groep (m.u.v. welwillendheid) statistisch significant (dat wil zeggen met een kans van 95% niet op toeval berusten), maar daaraan moet gezien de steekproefgrootte niet al te veel inhoudelijk gewicht toegekend worden. In reactie op de karakterisering 'Het is belangrijk voor hem om zich te vermaken. Hij houdt ervan om zichzelf te verwennen', zeggen jongvolwassenen gemiddeld 'lijkt op mij' en 65-plussers 'lijkt enigszins op mij'. Dat gezegd hebbend is door het in dezelfde richting samenvallen van de verschillen wel enig patroon herkenbaar in de oriëntaties van oud en jong: ouderen herkennen zich wat meer in tradities en conformisme, jongeren wat meer in presteren, rijkdom en genot.

8.3.2 Waarde hechten aan solidariteit

Een vraag is nu hoe verschillende leeftijdsgroepen aankijken tegen politieke thema's waarop belangentegenstellingen bestaan tussen leeftijdsgroepen. In wat wel de *gray peril*-hypothese wordt genoemd, heeft vergrijzing in het electoraat als consequentie dat de belangen van ouderen goed vertegenwoordigd worden, maar ten koste gaan van de belangen van jongere groepen. De aanname achter deze hypothese – dat leeftijdsgroepen in hun politieke meningen en stemgedrag vooral het eigen belang verdedigen – kan echter betwijfeld worden. In schijnbare overeenstemming met deze aanname laat internationaal onderzoek zien, dat ouderen minder positief dan jongeren staan tegenover uitgaven voor voorzieningen waar jongere groepen profijt van hebben, zoals onderwijs en kinderopvang (Goerres en Tepe 2011), maar ook dat ouderen minder voorstander zijn van ouderenvoorzieningen (Hamil-Luker 2001).

Uit recent Nederlands onderzoek blijkt dat de steun voor nivellering onder ouderen juist groter is dan onder jongeren en dat het verschil hierin in de afgelopen decennia groter werd (Dekker en Den Ridder 2014). Het is niet waarschijnlijk dat dit leeftijdsverschil in politieke opvatting begrepen moet worden als eigenbelang. De categorie hedendaagse ouderen omvat de babyboomers die aan de wieg stonden van de welvaartsstaat. En de meningen van mensen over de rol van de overheid kenmerkt deze ouderen dus vooral als cohort, niet als leeftijdsgroep (Fullerton en Dixon 2010). Daarbij zijn de verschillen tussen leeftijdsgroepen klein in verhouding tot andere verschillen die de leeftijdsgrenzen doorkruisen. Meningen over overheidsuitgaven aan onderwijs, kinderopvang en ouderenvoorzieningen zijn onder meer afhankelijk van opleidingsniveau, politieke kleur en familiewaarden (Goerres en Tepe 2010; Hamil-Luker 2001).

In de enquête Verschil in Nederland (ViN) kozen we een meer algemene insteek om de actuele houding van leeftijdsgroepen tegenover maatschappelijke solidariteit in beeld te brengen. Aan de hand van drie stellingen gingen we na hoe jong en oud aankijken tegen de solidariteit tussen leeftijdsgroepen en wat zij hier zelf voor over hebben (tabel 8.1).

De stelling 'De solidariteit tussen jong en oud in Nederland staat onder druk' wordt door bijna twee keer zoveel mensen onderschreven (43%) als weersproken (23%), terwijl een derde een middenpositie kiest.

Solidariteit kent twee kanten, van jong met oud en van oud met jong. Van de volwassenen tot 50 jaar is 25% bereid inkomen in te leveren om ouderen beter te ondersteunen (57% is dat niet). Omgekeerd is van de mensen vanaf 50 jaar 22% bereid inkomen in te leveren om jonge mensen beter op weg te helpen (47% is dat niet). Het gevoel dat de solidariteit tussen jong en oud onder druk staat (43%) leidt maar gedeeltelijk tot de bereidheid om iets voor elkaar in te leveren (22 tot 25%). Twee interpretaties zijn mogelijk: men ervaart weliswaar dat solidariteit onder druk staat maar wil daar zelf niet extra aan bijdragen, en men ervaart toch vooral dat de solidariteit in de richting van de eigen groep onder druk staat.

Tabel 8.1

Standpunten over solidariteit tussen oud en jong, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)^a

	zeer oneens	oneens	neutraal	eens	zeer eens
<i>allen</i>					
'De solidariteit tussen jong en oud in Nederland staat onder druk.'	11	12	35	26	17
<i>18-49 jaar</i>					
'Ik wil best inkomen inleveren om ouderen beter te ondersteunen.'	31	26	28	11	4
<i>≥ 50 jaar</i>					
'Ik wil best inkomen inleveren om jonge mensen beter op weg te helpen.'	32	15	31	16	6

^a De oorspronkelijke tienpuntsschaal is hier paarsgewijs tot een vijfpuntsschaal teruggebracht.

Bron: SCP (ViN'14)

De mate van zorg om de solidariteit tussen jong en oud is scheef verdeeld: deze zorg is groter onder ouderen dan onder jongeren. De percentages 'eens' en 'zeer eens' met de stelling dat die solidariteit onder druk staat sommerend, loopt die zorg op van 35% onder mensen tot 50 jaar, via 47% onder de 50-64-jarigen tot 55% onder 65-plussers. In de bereidheid inkomen in te leveren voor ouderen dan wel jongeren lijken geen verschillen te bestaan tussen de leeftijdsgroepen (binnen de twee hier onderscheiden categorieën), maar verschillen tussen opleidingsniveaus zijn er wel: 49-minners met een hoge opleiding zijn vaker bereid inkomen in te leveren voor ouderen dan lageropgeleide leeftijdsgenoten, en 50-plussers met een hoge opleiding zijn vaker bereid inkomen in te leveren voor jongeren. De doorgaans ruimere financiële mogelijkheden van hogeropgeleiden vormen hier een plausibele verklaring voor.

8.4 Identiteit

Wederzijdse negatieve beelden tussen oud en jong zijn van alle tijden. 'U bent oude mensen. [...] Zelfs uw goede eigenschappen zijn ons te oud. [...] Nog 25 jaar en u bent goddank uitgestorven,' schreef Mulisch in 1966 in *Bericht aan de rattenkoning*. 'Onze jeugd heeft tegenwoordig een sterke hang naar luxe, heeft slechte manieren, minachting voor het gezag en geen eerbied voor ouderen. Ze geven een voorkeur aan kletspraatjes in plaats van training,' klaagde Socrates al in de vijfde eeuw voor Christus. Een zeker 'natuurlijk' antagonisme tussen jong en oud lijkt een gegeven. Recent lijkt de notie van 'hotel mama' juist op een aanzienlijke wederzijdse tolerantie te duiden, althans binnen gezinnen.

Hoe sterk is het identiteitsgevoel dat de eigen leeftijdsgroep zich toch echt onderscheidt van andere leeftijdsgroepen? Die vraag laat zich langs twee invalshoeken benaderen.

De ‘negatieve’ is gezien in hoeverre men wrijving ervaart met andere leeftijdsgroepen, de ‘positieve’ is in hoeverre en in welk opzicht men de eigen leeftijdsgroep als anders dan andere ervaart.

De eerste invalshoek leidt tot het relativerende inzicht dat men oud versus jong zeker niet als belangrijkste maatschappelijke tegenstelling voelt. Gevraagd naar het bestaan van wrijving tussen groepen in de samenleving wordt jong versus oud verhoudingsgewijs zelfs weinig genoemd (zie hoofdstuk 1). Met 22% blijft die tegenstelling factor twee tot bijna drie achter bij de tegenstellingen tussen religieuze groepen (41%), tussen machtigen versus de rest (57%) en tussen allochtoon en autochtoon (61%).

In hoeverre leeftijd belangrijk is voor de eigen identiteit werd in 2008 onderzocht in de European Social Survey (Abrams et al. 2011). Gevraagd naar de mate waarin men verbondenheid voelt met de leeftijdsgroep waartoe men zichzelf rekent, spreekt wel enige mate van ‘leeftijdsidentiteit’. Op een schaal van 0 (zeer zwak gevoel van verbondenheid met de eigen leeftijdsgroep) tot 10 (zeer sterk gevoel) was de gemiddelde score in Nederland circa 6,5 lager. Problematisch bij de interpretatie is wel dat niet gevraagd werd naar andere vormen van verbondenheid (geslacht, religie, etniciteit, klasse), zodat het relatieve gewicht van leeftijdsidentiteit ten opzichte van andere identiteiten onbekend blijft. Wel bekend is dat de mate van leeftijdsidentiteit in Nederland Europees gezien tot de laagste behoort. Net als in andere landen hebben jongeren meer met de eigen leeftijdsgroep dan ouderen (Abrams et al. 2011).

8.5 Organisatie en mobilisatie

Hoewel belangentegenstellingen tussen jong en oud bestaan, zijn de tegenstellingen in andere domeinen bescheiden. De vraag is nu hoe tegenstellingen op basis van leeftijd doorwerken in het politieke domein. De helft van de Nederlanders is van mening dat jong en oud ‘het niet makkelijk eens worden over wat goed is voor de maatschappij’. Dit lijkt veel, maar in andere Europese landen leeft dat gevoel beduidend sterker (European Commission 2009).

Na het electorale succes van de landelijke partij 50Plus in 2012 deden bij de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2014 71 ouderenpartijen mee, die gezamenlijk 2% van de stemmen kregen (www.activeageing.nu). Een argument waarmee deze partijen hun bestaansrecht verdedigen is de ondervertegenwoordiging van ouderen en hun belangen in het reguliere politieke proces (bv. www.opabeweging.nl). Volgens ANBO-voorzitter Liane den Haan herkennen ouderen zich maar weinig in de thema’s die politici aansnijden en in de manier waarop ouderen als ‘kostenpost’ worden aangemerkt (www.nos.nl, 31-8-2012). Toch nam het aantal leden van ouderenorganisaties als de ANBO sinds 2009 scherp af (Posthumus et al. 2014). Ook is het in de wetenschappelijke literatuur vooral het achterblijvende politieke engagement van jongeren dat zorgen baart (Allvin en Sverke 2000; Henn et al. 2005; Putnam 2000). In deze paragraaf gaan we na hoe het staat met de feitelijke en de gevoelde vertegenwoordiging van de verschillende leeftijdsgroepen in het ‘polieke proces’.

8.5.1 Ouderen én jongeren ondervertegenwoordigd in representatieve democratie

In de Tweede Kamer zijn zowel ouderen als jongeren ondervertegenwoordigd. In 2012 was de gemiddelde leeftijd van Kamerleden 44 jaar en werden 67 van 150 Kamerzetels bezet door veertigers; 108 Kamerleden waren tussen de 35 en 54 jaar oud (Van Solinge en Ekamper 2012). De leeftijd van gemeenteraadsleden was beduidend hoger (53 jaar). Dat de Tweede Kamer en de gemeenteraad in leeftijd een weinig representatieve afspiegeling vormen van het volk dat zij vertegenwoordigen, heeft een onschuldige oorzaak in de natuurlijke opbouw en afbouw van de loopbaan van volksvertegenwoordigers. Vanuit democratisch oogpunt kan het echter als probleem ervaren worden dat vooral de medioren het voor het zeggen hebben.

In het electorale proces dat vooraf gaat aan de gekozen volksvertegenwoordiging speelt leeftijd een kleinere rol. Vooral jongere ouderen zijn iets vaker geïnteresseerd in politieke onderwerpen dan andere leeftijdsgroepen (tabel 8.2). Zij kijken ook wat vaker naar verkiezingsdebatten op tv, al kunnen hier ook verschillen in mediagebruik een rol spelen (zie § 8.6.3). Afgaand op enquêtemateriaal constateren we dat medioren iets vaker dan jongeren gingen stemmen bij de meest recente verkiezingen voor de Tweede Kamer. Dit is alleen significant ten opzichte van de groep van 25 tot 34 jaar, maar in lijn met eerder onderzoek (Dekker 2002; Van Baal en Mares 2002).

Tabel 8.2

Politieke interesse en stemgedrag naar leeftijd, bevolking van 18 jaar en ouder, 2012 (in procenten)

	zeer geïnteresseerd in politieke onderwerpen ^a	keek verkiezings- debat helemaal ^b	stemde bij Tweede Kamerverkiezingen
18-24 jaar	12	25	70
25-34 jaar	10	25	67
35-49 jaar	16	29	77
50-64 jaar	19*	33*	79
65-74 jaar	20*	31	74
≥ 75 jaar	13	30	72

a 'Bent u zeer geïnteresseerd in politieke onderwerpen; tamelijk geïnteresseerd; of niet geïnteresseerd?'

b 'In de week voorafgaand aan de verkiezingen werden op de televisie debatten gevoerd tussen de lijsttrekkers van de grote politieke partijen. Heeft u hele debatten gezien, fragmenten of helemaal geen debatten gezien?'

c 'Heeft u bij de Tweede Kamerverkiezingen van 12 september gestemd?'

* Verschilt significant van 18-24-jarigen ($p < 0,05$).

Bron: CBS (NKO'12)

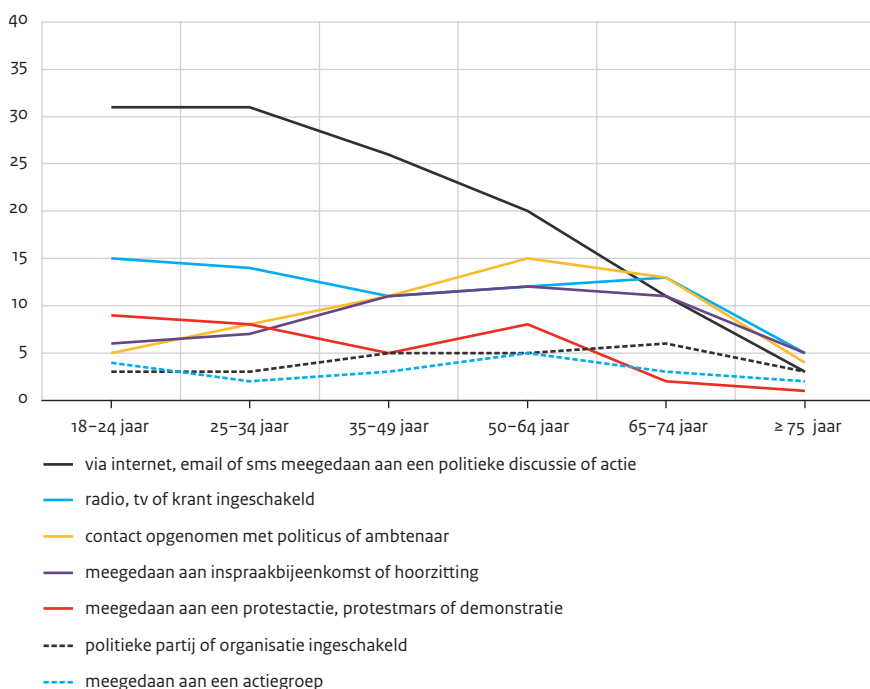
8.5.2 Andere stijlen van politieke participatie

Naast de representatieve democratie zijn er ook participatieve vormen van democratie. Door deel te nemen aan het publieke debat en buitenparlementaire acties kunnen

burgers invloed op de politiek trachten uit te oefenen. Net als bij de representatieve democratie kan voor de participatieve democratie de vraag gesteld worden in hoeverre leeftijdsgroepen hun standpunten en belangen vertegenwoordigen. Bij de meeste manieren van participeren bestaat maar weinig verschil tussen leeftijdsgroepen (figuur 8.3). Een oververtegenwoordiging van medioren (50-64 jaar) en jonge senioren (65-74 jaar) zien we wel in het aandeel mensen dat contact opnam met een politicus of ambtenaar en dat een inspraakbijeenkomst of hoorzitting bezocht. Hier staat tegenover dat jongeren veel vaker dan ouderen invloed proberen uit te oefenen via internet, e-mail of sms. Het is verleidelijk om hier een veelbelovend maatschappelijk engagement van de nieuwe generatie in te zien; de volgende paragraaf gaat in op de vraag of dat terecht is.

Figuur 8.3

Manieren van politiek participeren naar leeftijd, bevolking van 18 jaar en ouder, 2010 en 2012 (in procenten)^a

a 'Er zijn verschillende manieren om iets politiek aan de orde te stellen of invloed uit te oefenen op politici of de overheid. Wilt u de volgende mogelijkheden bekijken en mij dan zeggen van welke daarvan u in de afgelopen 5 jaar gebruik hebt gemaakt?'

Bron: CBS (NKO'10'12)

8.5.3 Digitale mobilisatie van jongeren: deels innovatie, deels reproductie

Jongeren zijn vaker langs digitale weg actief. Levert hen dat een voorsprong op mensen die digitaal minder vaardig zijn, of juist een achterstand als het politieke speelveld zich vaak langs traditionele kanalen voltrekt? De oorspronkelijke digitale kloof tussen jong en oud, door ongelijke toegang tot digitale media, is geëvolueerd naar ongelijkheden door verschillend gebruik van en vaardigheden met digitale media. Zo scoren jongeren wel goed op de technische knoppenkunde om digitale media te besturen, maar zijn ouderen beter in staat om uit het digitale media-aanbod de relevante informatie te selecteren en te evalueren. Naarmate er meer (gedigitaliseerde) informatie beschikbaar is, winnen juist de vaardigheden om kritisch en strategisch met informatie om te gaan aan belang (Hargittai 2002; Van Deursen en Van Dijk 2011).

Er is wel betoogd dat jongere generaties zich minder organiseren en minder participeren (Putnam 2000). Aan de andere kant zouden *digital natives* via nieuwe media nieuwe vormen van publiek engagement aan de dag leggen en hierdoor juist in grotere aantallen politiek gemobiliseerd worden (Jenkins 2006). Momenteel is het beeld gemengd. De brede waaier aan interactieve *communities* en sociale netwerksites creëert nieuwe vormen van burgerparticipatie die geen offline variant kennen en meer aansluiten bij de dagelijkse leefwereld van jongeren. Vooral jongeren weten dan ook financiële middelen en organisatietalent te vergaren via *crowdfunding* en *-sourcing* en weten directere politieke actie te voeren door politieke videoclips en boodschappen massaal via sociale media te verspreiden (Bennett et al. 2011). Aangezien de nieuwere digitale vormen van participatie laagdrempeliger zijn en soms uit één muisklik bestaan, wordt deelnemers daaraan ook wel *slacktivism* verweten (Shulman 2009).

Participatievormen via internet kunnen jongeren mobiliseren, maar zij reproduceren ook bestaande verschillen (Norris 2001). Uit onderzoek blijkt dat vooral degenen die offline al participeren hier ook nieuwe media voor aanwenden, maar dat degenen die offline niet politiek geïnteresseerd zijn, niet zomaar online te mobiliseren zijn (Hargittai en Shaw 2013; Min 2010). Bovendien is de groep jongeren die hiermee bezig is zelf niet homogeen en doen zich hierin ook aanvoerders en volgers voor. Deels speelt ook mee dat belangenorganisaties online nog niet alle innovatieve participatiemogelijkheden ten volle benutten en via hun website reproduceren wat ze offline ook al doen. Ze trekken daarmee vooral publiek dat al in politiek geïnteresseerd is.

Nieuwe informatie- en communicatiekanalen beïnvloeden politieke participatie.

Politiek protest via internet en online sociale bewegingen met in korte tijd massaal veel volgers vanuit de hele wereld illustreren dit. In het licht van traditionele opvattingen over politieke participatie heeft de opkomst van internet niet geleid tot een volledig getransformeerde e-democratie. Er zijn echter wel nieuwe burgerschapsvormen ontstaan waarbij online media centraal staan om te communiceren en zich te organiseren. Dat deze organisatievormen gefragmenteerder en vluchtiger zijn dan conventioneel politiek lidmaatschap maakt deze in essentie anders (Dahlgren 2013). De toekomst zal moeten uitwijzen in hoeverre de nieuwere vormen van activisme ook werkelijk politieke impact hebben en tot een nieuw perspectief op burgerschapsdeelname leiden.

8.5.4 Ouderen voelen zich minder vertegenwoordigd

Hoewel zowel jongeren als ouderen ondervertegenwoordigd zijn in de politiek, zijn het de ouderen die zich minder vertegenwoordigd voelen (tabel 8.3). Hogeropgeleiden voelen zich – niet onterecht – meer vertegenwoordigd. Een mogelijke verklaring voor het verschil tussen leeftijdsgroepen is dat ouderen gemiddeld minder hoog opgeleid zijn dan jongeren, maar deze verklaring gaat maar ten dele op: het verschil blijft bestaan als statistisch voor het verschil in opleidingsniveau wordt gecorrigeerd (niet getoond).

Tabel 8.3

Vermeende invloed van 'mensen zoals ik' op landelijke politiek, naar leeftijd, bevolking van 18 jaar en ouder, 2012 (in procenten 'waar')

	'Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op de regeringspolitiek.'	'Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik.'
18-24 jaar	21	37
25-34 jaar	37*	41
35-49 jaar	33*	42
50-64 jaar	43*	55*
65-74 jaar	53*	65*
≥ 75 jaar	55*	72*

* Verschilt significant van 18-24-jarigen ($p < 0,05$).

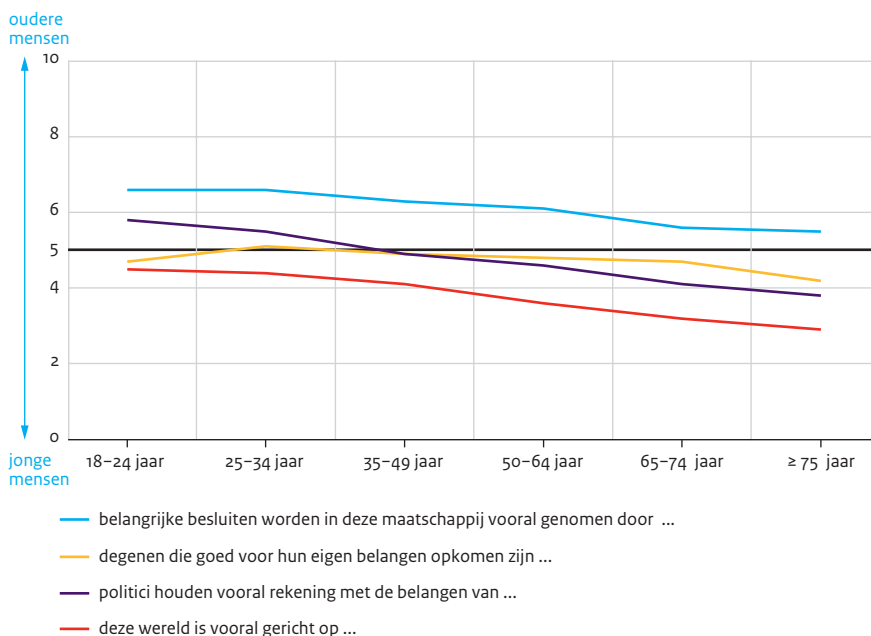
Bron: CBS (NKO'12)

In de voor dit rapport uitgevoerde enquête (ViN 2014) werd onderscheid gemaakt tussen verschillende manieren waarop leeftijdsgroepen hun stempel kunnen drukken op de maatschappij (figuur 8.4). Jong en oud blijken het erover eens – maar jongeren meer dan ouderen – dat de belangrijke besluiten in de maatschappij genomen worden door ouderen. Of dit betekent dat de belangen van ouderen hiermee beter vertegenwoordigd zijn is maar de vraag. Terwijl jongeren gemiddeld genomen vinden dat politici inderdaad vooral rekening houden met de belangen van ouderen, vinden ouderen juist dat politici meer rekening houden met de belangen van jongeren. Op de vraag welke leeftijdsgroep de eigen belangen het best weet te vertegenwoordigen geven de leeftijdsgroepen gemiddeld een weinig uitgesproken antwoord. Op een meer algemene stelling, die zich niet beperkt tot het politieke domein, blijkt het zeer van ouderen: zij vinden 'deze wereld vooral gericht op jongeren'.

Over het algemeen vinden mensen dus naarmate zij ouder zijn dat de invloed van ouderen in de samenleving kleiner is. Daarnaast bestaan verschillen tussen opleidingsniveaus: op elk van de vier items schatten hogeropgeleiden de macht en invloed van ouderen iets hoger in dan lageropgeleiden.

Figuur 8.4

Vermeende invloed van jonge en oudere mensen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014
(in gemiddelden)^a

a De schaal varieert van 0 ('vooral jonge mensen') via 5 ('jonge en oudere mensen in gelijke mate') tot 10 ('vooral oudere mensen').

Bron: SCP (ViN'14)

8.6 Slot

8.6.1 Jong en oud voelen zich benadeeld

Tussen 2012 en 2040 zal het aantal 65-plussers naar verwachting toenemen van 2,7 tot 4,7 miljoen, waarmee hun aandeel in de totale bevolking zal stijgen van 16 tot 26% (CBS 2012). De combinatie van deze vergrijzing en economische teruggang noopt politici tot ingrijpende bezuinigingen. Bij veel van deze ingrepen staan zij voor keuzes die grote consequenties hebben voor de verdeling van welvaart, onder andere tussen leeftijdsgroepen. Het is daarom begrijpelijk dat in het maatschappelijke en politieke discours rond deze keuzes het onderscheid naar leeftijd een steeds grotere plaats inneemt. We brachten de vermeende maatschappelijke tegenstelling tussen jong en oud in kaart aan de hand van vijf dimensies die op een scheidslijn kunnen duiden. De gedachte hierachter is dat de tegenstelling sterker is naarmate verschillen zich op meer aspecten

voordoen. De eerste dimensie van het model van Elchardus behelst de feitelijke condities van het leven. Zowel jongeren als ouderen hebben de afgelopen jaren achteruitgang ervaren. Zo ondervinden veel jongeren grote consequenties van de flexibilisering van de arbeidsmarkt en een verminderde toegankelijkheid van de woningmarkt. Op de lange termijn zullen ook de veranderingen in het pensioenstelsel hen sterk raken. Ouderen ervaren de gevolgen van slinkende pensioenen in mindere mate, maar wel al op korte termijn. Ook bezuinigingen in de zorg zijn voor hen al heel direct merkbaar. Hoe alle beleidswijzigingen en ontwikkelingen gezamenlijk uitpakken voor verschillende leeftijdsgroepen valt moeilijk vast te stellen, ook omdat consequenties op de korte termijn anders uitpakken dan op de lange termijn. Hoe dit gepercipieerd wordt door jong en oud loopt uiteen: terwijl veel jongeren vinden dat de crisis vooral door jongeren wordt betaald, vinden veel ouderen dat juist zij voor de kosten opdraaien. Ook bij de verdeling van welvaart en pensioengelden voelen beide leeftijdsgroepen zich tamelijk benadeeld.

8.6.2 Wel afstand, geen kloof

Kijken we in hoeverre de tegenstelling tussen jong en oud ook blijkt uit de ‘sociale afstand’ (de tweede dimensie) dan zien we dat jong en oud in familieverband nauw met elkaar verbonden zijn, maar daarbuiten heerst een vanzelfsprekend soort afstandelijkheid. Omdat de maatschappij in vele opzichten langs de lijnen van leeftijd is georganiseerd, komen jong en oud elkaar in het dagelijkse leven niet vaak tegen. Ook in het continu veranderende landschap van media en communicatie zijn de wegen van jong en oud gescheiden. Maar in de woonbuurt komen jong en oud elkaar wel tegen en daar-bij ervaren zij geen grote mentale afstand of spanningen.

Culturele verschillen (de derde dimensie) zijn er nauwelijks. In hun denken zijn jongeren iets prestatiegerichter, materialistischer en hedonistischer dan ouderen, maar van botsende waarden zoals in de jaren zestig is geen sprake. In hun meningen over overheidsbeleid bestaan weliswaar toenemende verschillen tussen jong en oud (vooral cohortgebonden), maar deze zijn kleiner dan de verschillen langs andere tegenstellingen.

Dit gematigde beeld komt ook naar voren in de vierde dimensie, identiteit. Voor Nederlanders zijn groepsidentiteiten in termen van jong en oud minder belangrijk dan voor veel andere Europeanen en slechts weinigen ervaren wrijving tussen leeftijdsgroepen, zeker in vergelijking met tegenstellingen op basis van etniciteit of inkomen.

Het is dan ook de vraag of de belangtegenstelling tussen jong en oud voldoende voedingsbodem biedt voor verdergaande organisatie (de vijfde dimensie) op basis van leeftijd. Zowel jong als oud is ondervertegenwoordigd in de politieke arena, maar alleen bij ouderen gaat dit gepaard met onvrede over de mate waarin hun belangen behartigd worden. Gezien de gematigde tegenstellingen op de dimensies van culturele verschillen en identiteit kan betwijfeld worden of deze onvrede betrekking heeft op hun belangen als ouderen.

We zien dus wel dat leeftijdsgroepen tot op zekere hoogte hun eigen en van elkaar gescheiden wegen gaan, maar een algehele, diepgewortelde kloof zien we niet; en

van een *age war* is al helemaal geen sprake. En dat is misschien ook niet verwonderlijk. In tegenstelling tot grenzen tussen andere bevolkingsgroepen hebben tegenstellingen tussen leeftijdscategorieën de unieke eigenschap dat ze per definitie overbrugbaar zijn, al is het wel eenrichtingsverkeer. Waar het bij segmentatie naar etniciteit of opleidingsniveau niet of alleen met grote moeite mogelijk is om aan gene zijde terecht te komen, is het bij leeftijd juist een biologisch gegeven dat dit mettertijd zal gebeuren. Het gegeven dat wie jong is zelf oud zal worden, en wie oud is zelf ooit jong was, zal bijdragen aan de acceptatie van verschillen. Een tweede verzachtende omstandigheid is dat er tussen leeftijdsgroepen vele dwarsverbanden bestaan, waarbij dat van de familie bijzonder krachtig is. Bovendien worden de grenzen tussen leeftijdsgroepen doorkruist door betekenisvolle identificatiekaders als het opleidingsniveau, de beroepsgroep, de etniciteit en de geografie.

Tegenstellingen langs deze lijnen zullen die tussen leeftijdsgroepen vaak overvleugelen. Bovendien tekent zich ook in de beeldvorming een verschil naar opleiding af. Meer dan hogeropgeleiden zien laagopgeleiden ouderen als minder welvarend, minder invloedrijk en kwetsbaarder. Het is niet helemaal duidelijk hoe dit begrepen moet worden. Aan de ene kant kennen laagopgeleiden meer kwetsbare ouderen (Van Campen 2011), wat kan verklaren dat zij zich meer zorgen maken om bezuinigingen in de zorg (Van Noije et al. 2014). Daar staat echter tegenover dat laagopgeleiden ook meer kwetsbare jongeren kennen, jongeren die persoonlijk grote consequenties kunnen ondervinden van veranderingen op de arbeidsmarkt en de woningmarkt.

Discrepancie tussen empirie en beeldvorming

Empirisch bezien is er volop aanleiding de tegenstelling tussen jong en oud te nuanceren, zo bleek uit dit hoofdstuk. Er zijn zowel ouderen als jongeren die door recessies en bezuinigingen getroffen kunnen worden, of preciezer gezegd: zowel *een deel* van de jongeren als *een deel* van de ouderen kan de gevolgen hiervan aan den lijve te ervaren. Vanwaar dan toch het politieke getwist rond leeftijdstegeestelingen? Blijkbaar spreken bepaalde beelden in het publieke debat sterk tot de verbeelding: zoals dat kwetsbare ouderen hun pensioen of zorg dreigen te verliezen en dat welgedane ouderen de maatschappelijke vooruitzichten van jongeren fnuiken. Beide beelden bevatten een kern van waarheid, maar beide beelden omvatten ook maar een deel van de werkelijkheid. Want niet alle ouderen zijn kwetsbaar, en niet alle jongeren ontbreekt het aan perspectief (zie ook hoofdstuk 10). Een helder debat over leeftijdsgebonden verdelingsvraagstukken is er bij gebaat dat men meer oog heeft voor de grote variatie binnen leeftijdsgroepen en dat men duidelijk in kaart brengt hoe een herschikking van verantwoordelijkheden of maatregelen voor verschillende groepen jongeren en ouderen uit kan pakken. Een goed zicht op welke ouderen en welke jongeren waar onevenredig geraakt worden maakt een constructief debat mogelijk over beleid om de maatschappelijke solidariteit tussen jong en oud zeker te stellen.

Noot

- 1 We vermijden de term 'generatie', omdat deze een patroon van samenklonterende cohorten impliceert dat er feitelijk niet blijkt te zijn (Van den Broek et al. 2010).

Literatuur

- Abrams, D., P. Russell, C. Vauclair en H. Swift (2011). *Ageism in Europe and the UK. Findings from the European Social Survey*. Londen: Age UK.
- Aedes-Actiz (2013). *Generaties verbinden, inspiratie vinden*. Utrecht: Kenniscentrum Wonen-Zorg.
- Allvin, M. en M. Sverke (2000). Do New Generations Imply the End of Solidarity? Swedish Unionism in the Era of Individualization. In: *Economic and Industrial Democracy*, jg. 21, p. 71-95.
- Arts, K. en F. Otten (2013). *Stijgende arbeidsparticipatie en minder uittreding bij ouderen. Sociaaleconomische trends 2013*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Bennett, W.L., C. Wells en D. Freelon (2011). Communicating Civic Engagement: Contrasting Models of Citizenship in the Youth Web Sphere. In: *Journal of Communication*, nr. 61, p. 835-856.
- Blijie, B., L. Groenemeijer, K. Gopal en R. van Hulle (2013). *Wonen in ongewone tijden. De resultaten van het Woononderzoek Nederland 2012*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Broek, A. van den, R. Bronneman-Helmers en V. Veldheer (2010). *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal Cultureel Rapport 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broese van Groenou, M.I. en T.G. van Tilburg (2007). Het zorgpotentieel in de netwerken van ouderen. In: A. de Boer (red.), *Toekomstverkenning informele zorg* (p. 45-64). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bucx, F. en S. de Roos (2010). Uitwisseling van steun tussen ouders en hun jongvolwassen kinderen. In: A. van den Broek, R. Bronneman-Helmers en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal Cultureel Rapport 2010* (p. 205 – 220). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (2012). *Bevolkingsprognose 2012-2060: Langer leven, langer werken*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Campen, C. van (red.) (2011). *Kwetsbare ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (2014a). *StatLine: Beroepsbevolking*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2014b). *Welvaart in Nederland*. Den Haag / Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2014c). *Meer oudere werknemers met een vaste arbeidsrelatie*. Geraadpleegd 23 september 2014 via www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/artikelen/archief/2014/2014-4078-wm.htm.
- CPB (2014). *Macro Economische Verkenning*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Dahlgren, P. (2013). *Young Citizens and New Media: Learning for Democratic Participation*. New York: Routledge.
- Dekker, P. (red.) (2002). *Niet-stemmers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2014). *Polariseert Nederland? Ontwikkelingen in politiek-culturele tegenstellingen*. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 105-131). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Deursen, A.J.A.M. van, en J.A.G.M. van Dijk (2011). Internet Skills and the Digital Divide. In: *New Media and Society*, jg. 13, nr. 6, p. 893-911.

- Duimel, M. (2007). *Verbinding maken. Senioren en ict*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Echtelt, P. van, en M. Cloin (2013). Betaald werk en zorgtaken. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en N. Sonck (red.), *De sociale staat van Nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Eggink, E., D. Oudijk en K. Sadiraj (2012). *VeVeRa-IV. Actualisatie en aanpassing ramingsmodel verpleging en verzorging 2009-2030*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Elchardus, M. (2012). Onderwijs als (nieuwe) sociale scheidslijn. In: *De sociale klasse voorbij* (essaybundel). Den Haag: Ministeries van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen en Sociale Zaken en Werkgelegenheid / Sociaal en Cultureel Planbureau / Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Elchardus, M. en I. Glorieux (red.) (2002). *De symbolische samenleving. Een exploratie van de nieuwe sociale en culturele ruimtes*. Tiel: Lannoo.
- Elchardus, M. en W. Smits (2003). Bedreigd, kwetsbaar en hulpeloos: onveiligheidsgevoel in Vlaanderen, 1998-2000. In: Administratie Planning en Statistiek (red.), *Vlaanderen Gepeild!* (p. 99-136). Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- European Commission (2009). *Intergenerational solidarity*, Analytical report of the Flash Eurobarometer, geraadpleegd via ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_269_en.pdf.
- Feijten, P., F. Vonk, M. den Draak en A.M. Marangos (2014). Gemeentelijk toeleidingstraject voor mensen met een beperking. In: M. Kromhout, P. Feijten, F. Vonk, M. de Klerk, A.M. Marangos, W. Mensink, M. den Draak en A. de Boer, *De Wmo in beweging. Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Fullerton, A.S. en J.C. Dixon (2010). Generational conflict or methodological artifact? Reconsidering the relationship between age and policy attitudes in the U.S., 1984-2008. In: *Public Opinion Quarterly*, jg. 74, nr. 4, p. 643-673.
- Goerres, A. en M. Tepe (2010). Age-based self-interest, intergenerational solidarity and the welfare state: A comparative analyses of older people's attitudes towards public childcare in 12 OECD countries. In: *European Journal of Political Research*, jg. 49, nr. 6, p. 818-851.
- Goerres, A. en M. Tepe (2011). Doing it for the kids? The determinants of attitudes towards public childcare in Unified Germany. In: *Journal of Social Policy*, jg. 41, nr. 2, p. 349-372.
- Haan, J. de, en N. Sonck (2013). Mediagebruik en sociale contacten. In: M. Cloin (red.), *Met het oog op de tijd; een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders* (p.81-99). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hamil-Luker, J. (2001). The prospects of age war: Inequality between (and within) age groups. In: *Social Science Research*, jg. 30, nr. 3, p. 386-400.
- Hargittai, E. (2002). Second Level Digital Divide: Differences in People's Online Skills. In: *First Monday*, jg. 7, nr. 4, geraadpleegd via <http://firstmonday.org/article/view/942/864>.
- Hargittai, E. en A. Shaw (2013). Digitally Savvy Citizenship: The Role of Internet Skills and Engagement in Young Adults' Political Participation around the 2008 Presidential Election. In: *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, jg. 57, nr. 2, p. 115-134.
- Henn, M., M. Weinstein en S. Forrest (2005). Uninterested youth? Young people's attitudes towards party politics in Britain. In: *Political Studies*, jg. 53, nr. 3, p. 556-578.
- Hofstede, J., M. Cardol en M. Rijken (2013). *Ontwikkelingen in ondersteuning van mensen met lichamelijke beperkingen en de effecten van ondersteuning op participatie (Tweede Wmo-evaluatie, deelrapport mensen met lichamelijke beperkingen)*. Den Haag / Utrecht: Sociaal en Cultureel Planbureau / NIVEL.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence Culture: Where old and new media collide*. New York: NYU Press.

- JOVd, Jonge Socialisten en Jonge Democraten (2014). JOVD, *Jonge Socialisten en Jonge Democraten gezamenlijk voor nieuw pensioenstelsel*, persbericht 26 mei 2013, geraadpleegd via www.jovd.nl/index/1770/1770/Persberichten.html.
- Kim, J., R. LaRose en W. Peng (2009). Loneliness as the cause and effect of problematic Internet use: The relationship between Internet use and psychological well-being. In: *CyberPsychology & Behavior*, jg. 12, nr. 4, p. 451-455.
- Klerk, M. de, en P. Alders (2012). Aantal volwassenen met meervoudige (gezondheids)problemen. In: M. de Klerk, M. Prins, P. Verhaak en G. van den Berg (red.), *Mensen met meervoudige problemen en hun zorggebruik*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid & Zorg.
- Klerk, M. de, H. Fernée, I. Woittiez en M. Ras (2012). *Factsheet mensen met lichamelijke of verstandelijke beperkingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kloosterman, R. (2011). Solidariteit in de gezondheidszorg. In: *Bevolkingstrends*, jg. 59, nr. 3, p. 33-38.
- Kloosterman, R. en S. te Riele. (2012). *Meningen over de eigen bijdrage aan de gezondheidszorg*. Geraadpleegd 4 augustus 2014 via www.cbs.nl.
- Kullberg, J. en J. Iedema (2010). Generaties op de woningmarkt. In: A. van den Broek, R. Bronneman-Helmers en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal Cultureel Rapport 2010* (p. 387-411). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg J. en M. Ras (2013). Wonen. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en N. Sonck (red.), *De sociale staat van Nederland 2013* (p. 255-276). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- McPherson, M., L. Smith-Lovin en J.M. Cook (2001). Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 27, p. 415-444.
- Min, S.-J. (2010): From the Digital Divide to the Democratic Divide: Internet Skills, Political Interest, and the Second-Level Digital Divide in Political Internet Use. In: *Journal of Information Technology & Politics*, jg. 7, nr. 1, p. 22-35.
- Mollenhorst, G. (2009). *Networks in context. How meeting opportunities affect personal relationships* (proefschrift). Enschede: Ipskamp.
- Noije, L. van, J. den Ridder en H. Posthumus (2014). *Burgerperspectieven 2014*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Norris (2001). *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge / New York: Cambridge University Press.
- OECD (2011). *Paying for the Past, Preparing for the Future: Intergenerational Solidarity in an Ageing World and Pensions at a Glance: Retirement-Income Systems in OECD and G20 Countries*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Oorschot, W. van (2006). Making the difference in social Europe: Deservingness perceptions among citizens of European welfare states. In: *Journal of European Social Policy*, jg. 16, nr. 1, p. 23-42.
- Oorschot, W. van, en M. Kalmijn (2005). *Van je familie moet je het hebben... Familiesolidariteit in Brabant in vergelijkend perspectief*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble; what the internet is hiding from you*. Londen: Penguin Books.
- Posthumus, H., P. van Houwelingen en P. Dekker (2013). Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en N. Sonck (2013), *De sociale staat van Nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Posthumus, H., J. den Ridder en J. de Hart (2014). *Verenigd in verandering*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Roggemans, L., W. Smits, B. Spruyt en F. van Droogenbroeck (2013). *Sociaal bekabeld of in vrije val: sociale participatie door kansengroepen in Vlaanderen*. Onderzoeksnota Jeugd OnderzoeksPlatform. Brussel: Vrije Universiteit Brussel (TOR).
- Schwartz, S.H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? In: *Journal of Social Issues*, jg. 50, nr. 4, p. 19-45.
- Shulman, S.W. (2009). The case against mass e-mails: Perverse incentives and low quality public participation in U.S. federal rulemaking. In: *Policy & Internet*, jg. 1, nr. 1.
- Siongers, J. en F. Stevens (2002). Esthetica voor gevorderden. Over smaken en mediavoorkeuren. In: M. Elchardus en I. Glorieux (red.), *De symbolische samenleving* (p. 53-84). Tielt: Lannoo.
- Solinge, H. van en P. Ekamper (2012). Leeftijd volksvertegenwoordigers. Vergrijzing in lokaal bestuur, vergroening in landsbestuur. In: *Demos*, jg. 28, nr. 9, p. 8.
- Sonck, N., S. Pennekamp en F. Kok (2014). *Media: Tijd 2014*. Amsterdam/Den Haag: Nationaal Luister Onderzoek, Nationaal Onderzoek Multimedia, Stichting KijkOnderzoek / Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Subrahmanyam, K., S. Reich, N. Waechter en G. Espinoza (2008). Online and Offline Social Networks: Use of Social Networking Sites by Emerging Adults. In: *Journal of Applied Developmental Psychology*, jg. 29, nr. 6, p. 420-422.
- Troost, N. (2011). Vakbonden zijn te conservatief. In: *de Volkskrant*, 23-9-2011.
- Verbeek-Oudijk, D., I. Woittiez, E. Eggink en L. Putman (2014). *Who cares in Europe. A comparison of long-term care for the over-50s in sixteen European countries*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vermeij, L. (2010). Gescheiden werelden. In: A. Van den Broek, R. Bronneman-Helmers en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal Cultureel Rapport 2010* (p. 453-480). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vlasblom, J.D., E. Josten en M. de Voogd-Hamelink (2013). *Aanbod van arbeid 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- vws (2005). *Ouderenbeleid in het perspectief van de vergrijzing*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

9

Segmentatie langs
etnische grenzen

9 Segmentatie langs etnische grenzen

Jaco Dagevos en Willem Huijnk

9.1 Zorgen over interetnische verhoudingen

Nog maar een paar jaar geleden leek het thema van integratie en migrantengroepen naar de achtergrond verdwenen. De aandacht van politiek en publiek concentreerde zich op de zware economische en financiële crisis waarin Nederland was beland. Maar de periode van ‘afkoeling’ over integratievraagstukken lijkt voorbij: wapperende jihad-vlaggen in de Schilderswijk, *homegrown* strijders die naar Syrië trekken, de hevigheid van de Zwarte Pieten-discussie, de roep om minder Marokkanen door PvdV-leider Wilders en weggepeste migranten in de Haagse wijk Duindorp zijn enkele voorbeelden. In de politiek is er zorg dat bepaalde migrantengroepen steeds verder op afstand komen te staan van de Nederlandse samenleving. Men spreekt in dit verband zelfs over parallelle gemeenschappen (TK 2013/2014). Onlangs is een actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme naar de Kamer gestuurd. Na een aantal jaren van betrekkelijke luwte is het debat over migrantengroepen en hun positie in Nederland weer volledig terug. Groepen lijken steeds verder van elkaar af te staan. De bevolking maakt zich zorgen over de verhouding tussen allochtonen en autochtonen. Gevraagd naar welke spanningen in de samenleving het grootst zijn, staan spanningen tussen etnische groepen bovenaan (zie hoofdstuk 1).

Volgens het theoretisch model voor dit Sociaal en Cultureel Rapport (hoofdstuk 2) zijn verschillen in hulpbronnen of kapitaal een voorwaarde om van segmentatie te spreken. Daarnaast onderscheidt het model groepskenmerken die de maatschappelijke segmentatie kunnen versterken, zoals een sterke identificatie met de eigen groep, weinig contacten tussen bevolkingsgroepen, sterk afwijkende opvattingen en gedragspatronen (verschil in ‘groepshabitus’) en institutionele onderscheiding door verschil in wettelijke aan een groep verbonden bepalingen. We lopen diverse elementen van dit model na om te bezien of zich maatschappelijke segmentatie voordoet tussen migrantengroepen en autochtone Nederlanders en door welke mechanismen die wordt beïnvloed. Het accent ligt op de vier grootste niet-westerse migrantengroepen: personen van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse origine (eerste en tweede generatie).

9.2 Verschillen in kapitaalposities

Langzaam stijgend opleidingsniveau bij migranten

Het opleidingsniveau van de vier grootste niet-westerse groepen in Nederland is de afgelopen twintig jaar gestaag toegenomen. In dat opzicht hebben zij de afgelopen decennia aan economisch kapitaal gewonnen. Er komen steeds meer migranten met een hoger onderwijsdiploma en het aandeel met uitsluitend basisonderwijs neemt af. Een belangrijke reden is dat de tweede generatie steeds groter wordt en aanzienlijk hoger

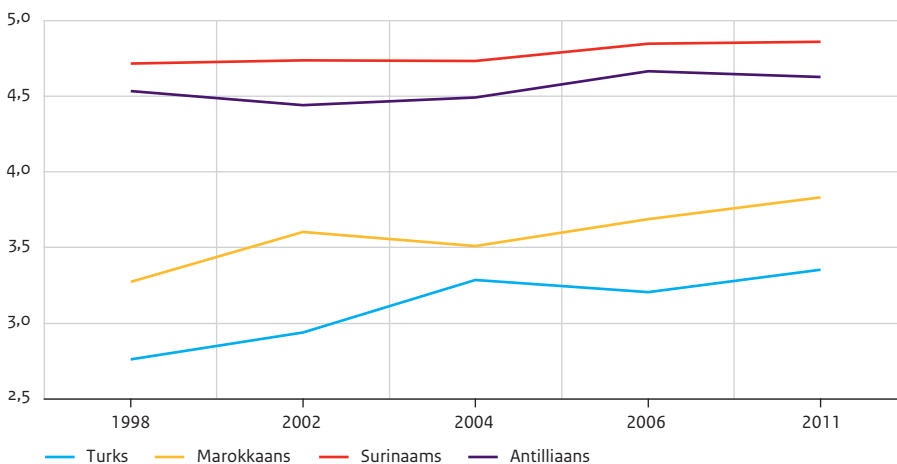
opgeleid is dan de eerste generatie. Omdat het opleidingsniveau onder autochtone Nederlanders minder hard is gestegen dan onder de vier grootste niet-westerse groepen, is de achterstand afgenomen (Gijsberts en Iedema 2012). Toch blijft de achterstand groot. Leerlingen uit migrantengroepen in groep 8 van het basisonderwijs hebben een forse achterstand in taalscores. Met rekenen gaat het beter; daar hebben zij een forse sprong vooruit gemaakt, maar ook hier blijft het verschil met autochtone leerlingen aanzienlijk. Een belangrijke reden voor de achterstand van basisschoolleerlingen ligt in het vaak lage opleidingsniveau van de ouders. Het beeld van achterstand en vooruitgang zien we ook in het voortgezet onderwijs (Herweijer 2012; Hartgers 2012). Bijna de helft van de Turks- en Marokkaans-Nederlandse leerlingen in leerjaar 3 van het voortgezet onderwijs, volgt een opleiding in de twee laagste leerwegen van het vmbo, tegen een kwart van de autochtone leerlingen. Omgekeerd volgt de helft van de autochtone leerlingen havo of vwo tegen een kwart van de Turks- en Marokkaans-Nederlandse leerlingen. Leerlingen van Surinaamse en Antilliaanse komaf zitten hier tussenin. Over de tijd bezien neemt het aandeel niet-westerse leerlingen in de lagere leerwegen van het vmbo wel gestaag af; ook hier wordt de afstand met autochtone leerlingen dus kleiner. Gunstig is verder dat het voortijdig schoolverlaten in de afgelopen jaren is gedaald; in het voortgezet onderwijs bij jongeren uit migrantengroepen in hoger tempo dan bij autochtone jongeren. Maar ook hier is het nog steeds zo dat autochtone jongeren minder vaak uitvallen dan migrantenjongeren. Vooral in het mbo is de voortijdige schooluitval onder leerlingen uit migrantengroepen aanzienlijk hoger dan onder autochtone mbo'ers. Een duidelijke indicatie voor de vooruitgang van het opleidingsniveau is de toegenomen instroom in het hoger onderwijs; onder Turks- en Marokkaans-Nederlandse studenten is die in de afgelopen vijftien jaar verdubbeld. Ook onder Surinaams-Nederlandse jongeren is studeren in het hoger onderwijs veel gangbaarder dan vijftien jaar geleden. De stijging van het opleidingsniveau komt voor een belangrijk deel op rekening van de tweede generatie. Van de Turkse Nederlanders is inmiddels de helft in Nederland geboren; het aandeel tweede generatie is bij de Marokkaans-Nederlandse groep zelfs nog iets groter (54%). Onder de Surinaamse en Antilliaanse groep behoort iets minder dan de helft tot de tweede generatie.

Steeds betere Nederlandse taalvaardigheid

De groei van de tweede generatie draagt ook bij aan een steeds betere beheersing van het Nederlands binnen de migrantengroepen, een vorm van cultureel kapitaal. Gegevens voor 1998-2011 laten zien dat de Nederlandse taalvaardigheid van Turkse en Marokkaanse Nederlanders is verbeterd (figuur 9.1). Onder de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders ligt die al geruime tijd op een hoog niveau; voor velen is Nederlands hun moedertaal. Niettemin zijn problemen met het Nederlands niet verdwenen, ook bij jongeren niet. In het basisonderwijs kampen nog veel Marokkaanse en – vooral – Turkse en Antilliaanse leerlingen met een taalachterstand.

Figuur 9.1

Beheersing van de Nederlandse taal, naar etnische herkomst, 1998-2011 (in gemiddelde schaalesscores)^a

a Schaal op basis van twee items: mate van problemen met Nederlands in gesprek en bij het lezen. Schaal loopt van 1 (vaak/altijd problemen) tot 5 (nooit problemen).

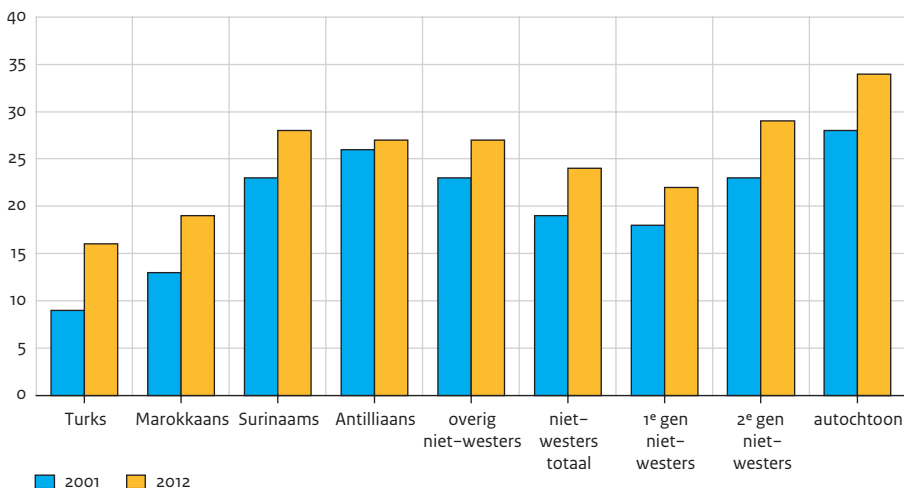
Bron: SCP (SPVA'98, SPVA'02, SIM'06) en SCP/CBS (SIM'11)

Middenklasse en forse (jeugd)werkloosheid

Alles bij elkaar hebben de vier grootste niet-westerse migrantengroepen aan economisch (opleidingsniveau) en cultureel (taalvaardigheid) kapitaal gewonnen. Men zou verwachten dat dit zijn weerslag heeft op de arbeidsmarktpositie. Toch is dit maar tot op zekere hoogte het geval. Door het gestegen opleidingsniveau neemt de vertegenwoordiging van personen uit migrantengroepen in hogere en wetenschappelijke beroepen toe (figuur 9.2). Er ontstaat onder migranten een middenklasse, en dan vooral bij de tweede generatie.

Figuur 9.2

Personen in hoger en wetenschappelijk beroep, naar etnische herkomst en generatie, 2001-2012
(in procenten van de werkzame beroepsbevolking)

Bron: CBS (EBB'01-EBB'12), ontleend aan Huijnk et al. (2014: 55)

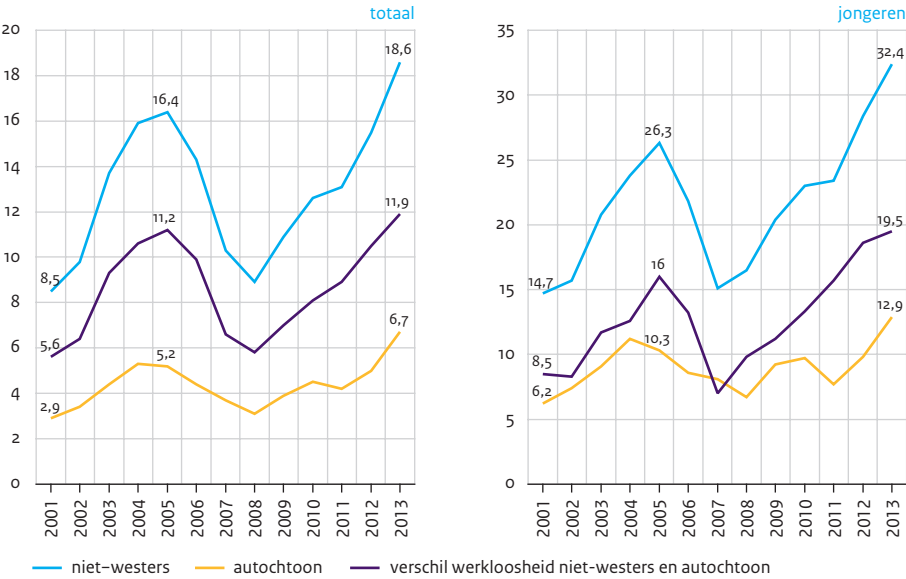
Aan de andere kant is de werkloosheid nog steeds zeer hoog en blijken migranten kwetsbaar te zijn bij een ongunstige conjunctuur (figuur 9.3). De werkloosheid, die al fors was, is de laatste jaren snel opgelopen en treft vooral de jongeren uit migrantengroepen (Huijnk et al. 2014). In 2013 blijkt ruim 30% van de niet-westerse jongeren werkloos te zijn. Het verschil met autochtone jongeren bedraagt inmiddels bijna 20 procentpunten.

Door de economische crisis is ook de groei in het aandeel werkende niet-westerse migranten tot staan gebracht. Verder worden migranten geraakt door de flexibilisering van de arbeidsmarkt: van de werkende jongeren (15-24 jaar) uit migrantengroepen heeft twee derde een flexibel contract, van de autochtone jongeren ongeveer de helft.

Al met al zijn de verschillen in arbeidsmarktpositie groot (tabel 9.1). Migrantengroepen hebben minder vaak betaald werk, zijn vaker werkloos, doen vaker een beroep op een bijstandsuitkering en werken vaker in beroepen op een laag niveau. Dit vertaalt zich in overwegend lagere inkomens, zichtbaar in forse aandelen personen met een inkomen onder de armoedegrens.

Figuur 9.3

Werkloze beroepsbevolking, naar niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders, totale groep en jongeren van 15-24 jaar, 2001-2013 (in procenten)

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

Tabel 9.1

Positie van migrantengroepen op sociaaleconomische indicatoren, 2013, gegevens beroepsniveau 2012, gegevens armoede 2011 (in procenten)

	netto- participatie	werkloosheid	jeugdwerk- loosheid (15-24 jaar)	beroeps- niveau ele- mentair/laag	bijstands- uitkering	armoede ^a
niet-westers totaal	50	19	32	42	13	19
waarvan:						
Turks	47	17	29	54	10	20
Marokkaans	45	21	34	45	14	23
Surinaams	59	17	35	35	9	10
Antilliaans	53	20	-	36	13	16
overig niet-westers	49	19	31	40	16	22
autochtoon	69	7	13	28	2	5

a Gegevens uit IPO'11, volgens niet-veel-maar-toereikend-criterium.

Bron: CBS

Dat migranten een achterstand hebben op autochtone Nederlanders heeft te maken met verschillen in economisch en cultureel kapitaal, zoals opleiding en taal. Ook zijn er aanwijzingen dat personen uit migrantengroepen over voor de arbeidsmarkt minder instrumenteel sociaal kapitaal beschikken; het meeste onderzoek wijst erop dat contacten met de eigen groep (*bonding*) ongunstig en contacten met autochtonen (*bridging*) positief uitwerken voor de sociaaleconomische positie (Kanas en Van Tubergen 2009; Kanas et al. 2011; Lancee 2010; De Vroome en Van Tubergen 2009; Huijnk et al. 2010). Daarnaast spelen culturele codes bij werving en selectie een rol. Zo zijn er verschillen in wederzijdse verwachtingen bij sollicitatiegesprekken – een bescheiden opstelling terwijl juist profileren wordt verwacht – en bij de wijze waarop cv's en brieven zijn opgesteld – migranten blijken vaak een beknopt cv mee te sturen (o.a. Nievers en Andriessen 2010; SER 2013; Van Gent et al. 2006). Tot slot speelt discriminatie een rol. Ook bij gelijke hulpbronnen zoals opleiding en taal worden leden van migrantengroepen vaker afgewezen (Andriessen et al. 2012; Blommaert 2013).

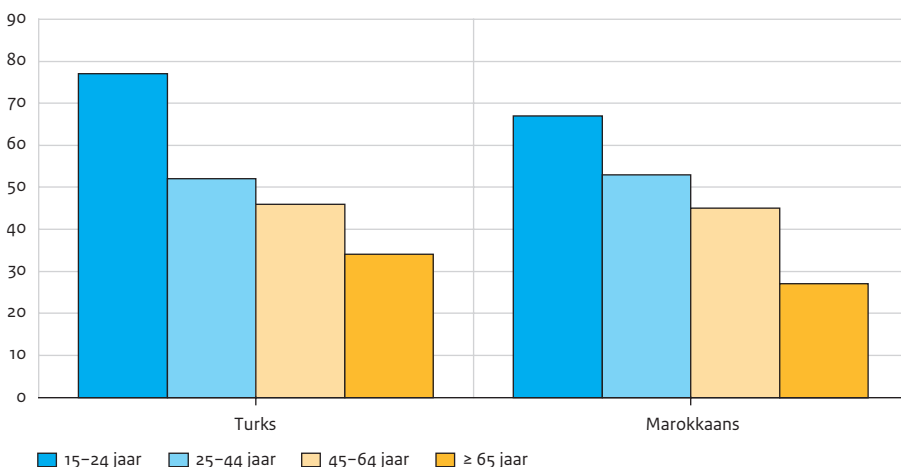
9.3 Sociale segregatie en identificatie

Segmentatie vanwege verschillen in economisch, sociaal en cultureel kapitaal wordt bekrachtigd, zo stelt het theoretische model voor dit s.c.r., indien bevolkingsgroepen weinig contacten met elkaar onderhouden. De vier grootste niet-westerse groepen verschillen sterk in de mate waarin ze met autochtone Nederlanders omgaan. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders hebben vaak een gemengde of overwegend autochtone vrienden- en kennissenkring en gemengde huwelijken komen betrekkelijk vaak voor. Anders is dit bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders, die vaker contacten binnen de eigen herkomstgroep onderhouden. Voor Turkse Nederlanders geldt dit het meest. Doordat het opleidingsniveau is gestegen, de beheersing van het Nederlands is verbeterd en het aantal personen van de tweede generatie is toegenomen, zou men een stijging in de interetnische contacten verwachten. Toch is dit niet het geval. De tendens is eerder andersom. Dat blijkt onder meer uit de mate waarin autochtone Nederlanders op bezoek komen bij leden van migrantengroepen en uit de etnische signatuur van de vriendenkring van migranten. Gemengde huwelijken komen bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders weinig voor – minder dan 10% van de afgesloten huwelijken in een jaar is met een autochtone Nederlander – en daar is in de periode de afgelopen 10 jaar weinig aan veranderd (CBS StatLine). Wel is het aandeel huwelijksmigranten sterk afgenomen (Sterckx et al. 2014). Het lijkt er op dat factoren die bijdragen aan interetnisch contact, zoals het gestegen opleidingsniveau en de toename van de tweede generatie, niet opwegen tegen factoren die interetnisch contact in de weg staan (Vervoort 2011; Vervoort en Dagevos 2011, 2008). Hierbij gaat het onder meer om de toegenomen ruimtelijke concentratie, de slechte wederzijdse beeldvorming van autochtonen en migranten en het blijvend grote belang van religie binnen de Turkse en Marokkaanse groep. Moslims, en met name praktiserenden en degenen met een sterke religieuze identiteit, onderhouden minder interetnisch contact. Een huwelijk met een niet-moslim is voor velen een brug te ver (Sterckx et al. 2014).

De gerichtheid bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders op de eigen herkomstgroep is dus groot, zeker als het om een huwelijk gaat. Dat neemt niet weg dat binnen de groepen een grote variatie bestaat. Jongeren en de tweede generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders hebben een aanzienlijk heterogenere vriendenkring dan ouderen en de eerste generatie. Zij hebben vaak ‘dubbele bindingen’: contact met autochtonen én met leden van de herkomstgroep. Figuur 9.4 laat dit zien.

Figuur 9.4

Veel contact met herkomstgroep en met autochtonen (dubbele bindingen), Turkse en Marokkaanse Nederlanders, naar leeftijd, 2011 (in procenten van de leeftijdsgroep)

Bron: SCP/CBS (SIM'11)

Identificatie met herkomstgroep groot, ook bij jongeren van Turkse en Marokkaanse komaf

Verschillen tussen groepen komen ook tot uiting in de mate waarin men zich met de eigen groep identificeert. Bijna 90% van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders identificeert zich (heel) sterk met de herkomstgroep (tabel 9.2). Een minderheid van Turkse en Marokkaanse komaf identificeert zich sterk als Nederlander.

De binding met de herkomstgroep blijft dus groot bij personen van Turkse en Marokkaanse komaf. Dat blijkt ook uit het feit dat tussen 2002 en 2011 het aandeel personen van Turkse en Marokkaanse origine dat zich vooral lid voelt van de eigen groep weinig veranderd is. Jongeren en de tweede generatie zijn sterk gericht op de eigen herkomstgroep. Ongeveer de helft van de Turkse en Marokkaanse jongeren (15-24 jaar) identificeert zich met herkomstgroep en voelt zich geen Nederlander. Bij ouderen en de eerste generatie zijn deze aandelen hoger. Binnen de Turkse en Marokkaanse groep is dus wel sprake van verschuivingen, maar de verwantschap met de herkomstgroep blijft groot.

Tabel 9.2

Identificatie als Nederlander en als lid herkomstgroep, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	voelt zich Nederlander (helemaal)			voelt zich 'herkomstgroep' (helemaal)		
	(heel) sterk	een beetje	niet	(heel) sterk	een beetje	niet
Turks	28	39	33	87	10	2
Marokkaans	37	39	24	88	10	2
Surinaams	67	25	8	57	31	12
Antilliaans	57	29	15	59	23	19

Bron: SCP/CBS (SIM'11)

9.4 Botsende waarden

Segmentatie tussen bevolkingsgroepen kan worden versterkt als hun opvattingen, waarden en gedragspatronen sterk van elkaar afwijken en er in termen van het SCR-model een verschil in 'groepshabitus' is. Verschillen in waardenoriëntaties hebben het debat over de verhouding tussen migranten en autochtonen in de afgelopen decennia in toenemende mate beheerst. Anders dan in de jaren tachtig en negentig gaat het bij integratievraagstukken weinig meer over sociaaleconomische verschillen, maar in hoofdzaak over culturele en religieuze verschillen (vgl. Van der Waal 2010; Entzinger 2013). Deze bepalen sterk de vaak negatieve beeldvorming over migrantengroepen. De discussie richt zich onder meer op de positie van vrouwen, de acceptatie van homo-seksualiteit en de plaats van het geloof in de samenleving. Groepen verschillen op die punten van elkaar. Marokkaanse en Turkse Nederlanders zijn gemiddeld het meest behoudend over deze onderwerpen. Vooral over kwesties rondom religie en homo-acceptatie zijn de verschillen met andere groepen groot en zijn de verschuivingen binnen de Turkse en Marokkaanse groep betrekkelijk gering.

Het geloof vormt bij Turkse en Marokkaanse moslims een belangrijk kader voor opvattingen en gedrag. Onderzoek wijst er op dat bij moslims in Nederland eerder sprake is van revitalisering van het geloof dan van secularisering. Zo laten Maliepaard en Gijsberts (2012) zien dat in de periode 1998-2011 onder de tweede generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders het moskeebezoek is toegenomen. Met name de hogeropgeleiden zijn vaker naar de moskee gegaan. De voorkeur voor trouwen binnen de religieuze groep blijft in diezelfde periode voor de eerste en tweede generatie moslims even belangrijk en in opvattingen hierover verandert weinig. Verder blijken de verschillen in geloofsbeleving tussen generaties betrekkelijk gering. Geloof is ook bij de tweede generatie en bij hogeropgeleiden een belangrijk onderdeel van iemands identiteit en zij hechten veel belang aan navolging van de regels van de islam.

Uit diverse onderzoeken blijkt een relatie tussen de sociaal-culturele positie en het aanhangen van de islam. De mate waarin personen uit migrantengroepen omgaan met autochtone Nederlanders en de mate van homoacceptatie hangen samen met religieuze

identificatie en geloofspraktijken (Huijnk en Dagevos 2012). Moslims staan duidelijk negatiever tegenover homoseksualiteit dan niet-gelovigen en andere religieuze groepen (Huijnk 2014). Het onderzoek van Maliepaard en Gijsberts (2012) laat zien dat praktiserende moslims conservatiever zijn over vrouwenemancipatie en homoseksualiteit dan niet-praktiserende moslims. Turkse en Marokkaanse moslims met een sterke moslimidentiteit voelen zich meer Turks respectievelijk Marokkaans en minder Nederlands. Moslims die zich minder met hun geloof identificeren, voelen zich juist meer Nederlands.

In media en politiek is de laatste jaren veel aandacht voor radicaliserende moslims. Het kan gaan om orthodoxe moslims die zich beroepen op de zuivere islam en zich niet gebonden achten aan de Nederlandse rechtsstaat. Sommigen roepen op tot geweld of gaan daartoe over, met de moord op Theo van Gogh als het meest schokkende voorbeeld. Vanwege de dreiging van radicale moslims wordt de politicus Wilders al 10 jaar beveiligd. Recentelijk trekken moslims die deelnemen aan de gewapende strijd in Syrië en Irak de aandacht. Het is niet eenvoudig zicht te krijgen op de omvang van en ontwikkelingen in het aantal radicaliserende moslims.

Zorgen over opkomst jihadisme

De Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst schetst in een recent verschenen rapport een zorgelijk beeld over het jihadisme in Nederland (AIVD 2014). In de jaren na de arrestatie van de Hofstadgroep in 2006 belandde het jihadisme in Nederland in een impasse. Het bestond uit een aantal kleine netwerken, grotendeels inactief en geïsoleerd van elkaar en van internationale netwerken. Deze situatie is na 2010 snel veranderd, zo schrijft de AIVD. Het jihadisme groeide uit tot een beweging met meer samenhang dan voorheen, met veel onderlinge contacten tussen groepen jihadisten, mogelijk gemaakt door internet en sociale media. De beweging werd ook zichtbaarder. Opereerde men eerder vooral heimelijk en leidde men een teruggetrokken bestaan, nu manifesteert het jihadisme zich 'opvallend openlijk en provocatief' (AIVD 2014: 6). De AIVD schat de omvang van de jihadistische beweging op dit moment op enkele honderden aanhangers en enkele duizenden sympathisanten. Een aantal is gericht op werkelijke jihadgang; een grotere groep wisselt actief het jihadistisch gedachtegoed uit. De AIVD constateert in 2013 en 2014 een sterke toename van jihadistische websites waarop geweld wordt verheerlijkt. Meer dan 120 Nederlanders zijn voor de jihad naar Syrië vertrokken. Volgens krantenberichten zijn het er inmiddels, eind 2014, rond de 160. Van de bij de AIVD bekende uitreizigers is de meerderheid van Marokkaanse afkomst; de overigen zijn autochtoon-Nederlandse bekeerlingen en personen van Somalische, Antilliaanse, Afghaanse, Turkse en Turks-Koerdische afkomst. De AIVD waarschuwt voor de risico's van aanslagen in Nederland door teruggekeerde jihadistische strijders. De jihadistische beweging heeft niet alleen 'momentum' gekregen door de vergrote risico's op geweld in Nederland, maar ook door de verspreiding van extremistische opvattingen, bijvoorbeeld dat 'zuivere' moslims de democratie, het overheidsgezag of de regels van de Nederlandse rechtsstaat niet hoeven te accepteren. Intimidatie wordt niet geschuwd, onder meer gericht op moslims die zich verzetten tegen de jihadgang naar Syrië en de extreme opvattingen van het jihadisme. 'De potentiële dreiging die uitgaat van de jihadistische

beweging tegen de Nederlandse democratische rechtsorde en samenleving is daarom groter dan ooit tevoren,' zo stelt de AIVD (2014: 7). De troonrede van 2014 haakt hierop aan door te wijzen op de verwevenheid tussen internationale gebeurtenissen en de mogelijke gevolgen daarvan voor Nederland: 'De haat die elders in de wereld de mensen in het verderf stort, mag niet overslaan naar onze straten.'

Negatieve opvattingen over joden

De media maken regelmatig melding van ongunstige beeldvorming en bejegening van joden door moslims in Nederland (zie ook kader 9.1). Heel veel onderzoek is hier niet naar gedaan. Een studie van Koopmans (2014) laat zien dat moslims in Nederland en een aantal andere Europese landen vaker dan christenen instemmen met de stelling dat joden niet te vertrouwen zijn. Onlangs is een onderzoek verschenen naar de opvattingen van ruim 300 ROC-leerlingen in Amsterdam (Van der Heijden en De Wit 2014). Bijna een derde van hen is moslim. In vergelijking met de christelijke en niet-gelovige leerlingen hebben ze meer vooroordelen en negatieve associaties over joden. Zij zeggen ook minder snel bij een jood te gaan eten als die hen uitnodigt (ook christelijke leerlingen doen dit liever niet). Na deelname aan een project van de Liberale Joodse Gemeente zijn moslimjongeren positiever gaan denken over joden. Dat geldt ook voor de niet-gelovige en christelijke leerlingen, maar de stijging bij moslimleerlingen is het grootst. Niettemin hebben moslimleerlingen nog het vaakst negatieve opvattingen over joden.

Kader 9.1 Pro-Gaza-demonstraties in Nederland

In juli 2014 vinden in Den Haag zogeheten pro-Gaza-demonstraties plaats om aandacht te vragen voor het Palestijns-Israëlsche conflict. De demonstranten vinden de berichtgeving in Nederland eenzijdig, met te weinig aandacht voor het geweld van Israël tegen de Palestijnen. Demonstranten tonen borden met hakenkruizen en de tekst 'zionisme = nazisme', ze voeren de jihadvlag mee en brengen de Hitlergroet. Het Centraal Joods Overleg vindt het 'onbegrijpelijk en onacceptabel' dat de politie niet heeft ingegrepen. Op 23 augustus vindt ook in Amsterdam een pro-Gaza-demonstratie plaats, een naargeestige bijeenkomst, waarin Rapper Appa onder applaus met de woorden 'Fuck de zionisten. Fuck de Talmoad' zijn anti-Israël-standpunt kracht bijzet. In een ingezonden brief in de Volkskrant schrijft David Serphos, voormalig directeur van de Joodse Gemeente Amsterdam: 'Voor het eerst in mijn leven voel ik me onbehaaglijk, nog maar een klein stapje van het gevoel in Nederland niet helemaal thuis te zijn.' Hij is teleurgesteld in de overheid, omdat de burgemeesters van Den Haag en Amsterdam niet hebben ingegrepen. Hij constateert dat de standpunten in hoog tempo verhard en voor nuances steeds minder plaats is.

Houding tegenover kernwaarden lopen uiteen

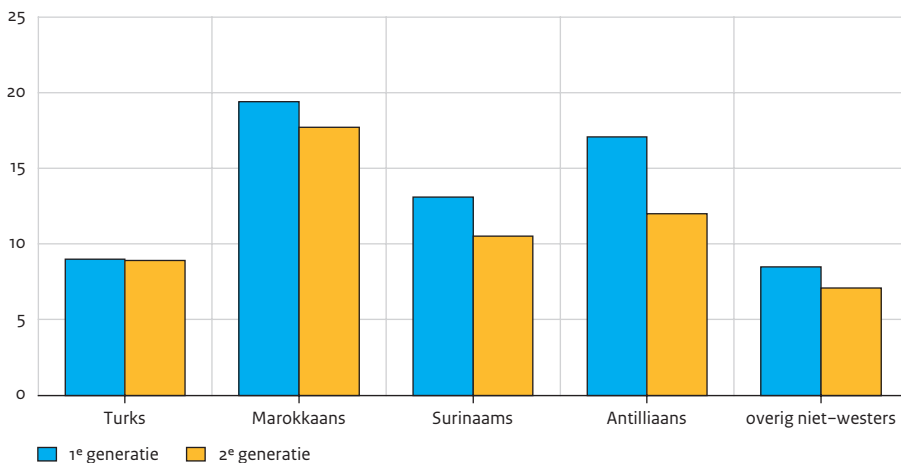
Nederland is een van de meest permissieve landen op het terrein van de positie van vrouwen en homo-acceptatie. Nederland is ook een van de meest geseculariseerde landen ter wereld. De Nederlandse bevolking, opgegroeid met het beeld van de massavernietiging van de joden door de Nazi's, beziet merendeels uitingen van antisemitisme met afschuw. Er is kritiek op het optreden van Israël tegen de Palestijnen, maar ook brede steun voor de positie en het handelen van Israël. Dat leden van migrantengroepen vaak anders denken over vrouwenemancipatie, homoseksualiteit of de holocaust zet soms de verhoudingen tussen groepen op scherp. Het gaat om thema's die – terecht of onterecht – als onderdeel van het Nederlandse DNA worden beschouwd en daardoor extra gevoelig liggen, zeker als 'anderen' zich hierover uitlaten. Dan zijn verschillen in opvattingen een bron van maatschappelijke segmentatie. Ze vormen een drempel voor interetnisch contact en staan een gunstige wederzijdse beeldvorming in de weg.

Hoge verdachtencijfers

Een andere reden voor de ongunstige beeldvorming van sommige migrantengroepen is de associatie met overlast en criminaliteit. Leden van migrantengroepen staan inderdaad vaker als verdachte geregistreerd dan autochtone Nederlanders (Van der Laan et al. 2014; Jennissen en Besjes 2012; Van Noije en Kessels 2012). Vooral jonge mannen van Marokkaanse komaf en de eerste generatie Antilliaanse Nederlanders plegen vaak delicten (figuur 9.5). Ook onder de Marokkaanse jonge mannen van de tweede generatie is het aandeel verdachten hoog: 18%, nauwelijks lager dan onder de eerste generatie. De hoge criminaliteit onder personen van Marokkaanse komaf lijkt een typisch Nederlands verschijnsel dat in andere Europese landen niet op deze manier wordt waargenomen (Bovenkerk 2014). Van de vier grootste niet-westerse groepen staan Turkse Nederlanders met ongeveer 9% het minst vaak als verdachte geregistreerd. Onder autochtone jonge mannen van 12 tot 25 jaar is dat 4%. Criminaliteit is vooral een mannenaangelegenheid: van de Surinaamse en Antilliaanse vrouwen (12-25 jaar) staat rond de 4% als verdachte geregistreerd, bij de Turkse, Marokkaanse en autochtone vrouwen schommelt dit aandeel rond de 2%.

Figuur 9.5

Geregistreerde verdachten, mannen van 12-25 jaar, naar etnische herkomst en generatie, 2012
(in procenten)

Bron: CBS (StatLine)

9.5 Discriminatie en ervaren uitsluiting

Het theoretisch model voor dit SCR wijst op de mogelijke betekenis van institutionele regelgeving voor maatschappelijk segmentatie van bevolkingsgroepen. Daarbij kan men denken aan de wettelijke toekenning van groepsafhankelijke rechten en plichten die discriminerend is voor bepaalde groepen en andere bevoordeelt. Voor de vier grootste niet-westerse migrantengroepen zijn verschillen in dergelijke regelgeving minder relevant. Zo hebben de meesten de Nederlandse nationaliteit of een anderszins sterke verblijfpositie. Voor hen geldt geen formeel institutioneel onderscheid in wetten en regelgeving. (Voor andere migrantengroepen is een dergelijk onderscheid relevanter, zie kader 9.2.) Belangrijker dan formele zijn informele instituties. Daarbij gaat het om informele regels, om cultuur en conventies, die van invloed zijn op gedrag. In dit verband kan dan worden gedacht aan discriminerend gedrag waardoor aan groepen toegang tot rechten en voorzieningen worden onthouden. We gaan in op feitelijke en op ervaren discriminatie.

Kader 9.2 Voorbeelden van verschillen in rechtspositie

Personen uit de vier grote niet-westerse migrantengroepen hebben merendeels een sterke rechtspositie. Voor andere migranten spelen verschillen in regelgeving wel een rol in de toegang tot voorzieningen. We geven een aantal voorbeelden.

- Een beroep op sociale voorzieningen kan gevolgen hebben voor het verblijfsrecht van een vreemdeling met een reguliere verblijfsvergunning voor bepaalde tijd. Een aanvraag voor verlenging van deze verblijfsvergunning kan worden afgewezen als de vreemdeling of de persoon bij wie de vreemdeling verblijft niet meer zelfstandig en duurzaam beschikt over voldoende middelen van bestaan. Ook bij gezinsmigratie kan afwijzing of intrekking van een verblijfsvergunning aan de orde zijn wanneer de gezinsmigrant en/of de referent een beroep doet op sociale zekerheid (Vlieks en Diepenhorst 2014).
- EU-burgers kunnen de eerste drie maanden van hun verblijf geen aanspraak doen op de bijstand. EU-burgers die langer in Nederland blijven, mogen dit op voorwaarde dat ze in eigen middelen kunnen voorzien. Beroep op de bijstand tijdens de eerste twee jaar wordt als onredelijk beschouwd en kan leiden tot beëindiging van het verblijf. Na vijf jaar vervalt de relatie tussen het beroep op bijstand en verblijf en gelden voor EU-onderdanen dezelfde voorwaarden als voor Nederlanders. EU-burgers die in Nederland hebben gewerkt hebben uitgebreidere rechten. Afhankelijk van het arbeidsverleden houden zij de status van werknemer, waardoor een beroep op de bijstand geen gevolgen heeft voor het verblijfsrecht. De toegang voor EU-burgers tot een ww-uitkering is niet gebonden aan de duur van het verblijf. Wie in aanmerking wil komen voor een ww-uitkering moet in staat en bereid zijn om te werken; duur en hoogte van de uitkering zijn afhankelijk van het arbeidsverleden (weken- en jarenis), waarbij de gewerkte jaren in een ander EU-land kunnen worden opgeteld bij die in Nederland.
- Niet tijdig (d.w.z. binnen 3 jaar) voldoen aan de inburgeringsplicht kan leiden tot verlies van de tijdelijke reguliere verblijfsvergunning. Vluchtelingen mogen geen permanente verblijfsvergunning aanvragen. Om in aanmerking te komen voor naturalisatie moeten migranten voldoen aan het inburgeringsvereiste.
- EU-burgers die korter dan drie maanden in Nederland verblijven kunnen geen beroep doen op voorzieningen uit de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo). Deze bepaling is onder meer in het leven geroepen vanwege de toename van het gebruik van opvangvoorzieningen door EU-burgers. Er zijn ook signalen dat de toegang tot dergelijke voorzieningen voor EU-migranten juist beperkt is vanwege zogenoemde eisen van regionale binding: men moet een bepaalde periode in de Gemeentelijke Basisadministratie ingeschreven staan. EU-migranten voldoen vaak niet aan deze voorwaarden.

Sommige onderzoekers stellen dat grenzen tussen etnische groepen zijn verdwenen als leden van groepen niet meer op basis van hun etnische achtergrond worden beoordeeld (o.a. Alba en Nee 2003). In dat geval is sprake van assimilatie. Etnische achtergrond verliest in het maatschappelijk verkeer aan betekenis; het volwaardig lidmaatschap van de van oorsprong andere groep wordt niet meer ter discussie gesteld (vgl. Gordon 1964). Dit is voor de niet-westerse groepen in Nederland niet het geval. Diverse studies laten zien dat leden van migrantengroepen op de arbeidsmarkt worden gediscrimineerd (Andriessen et al. 2010, 2012; Blommaert 2013). Personen uit migrantengroepen worden minder vaak uitgenodigd voor een sollicitatiegesprek dan autochtone Nederlanders, ook

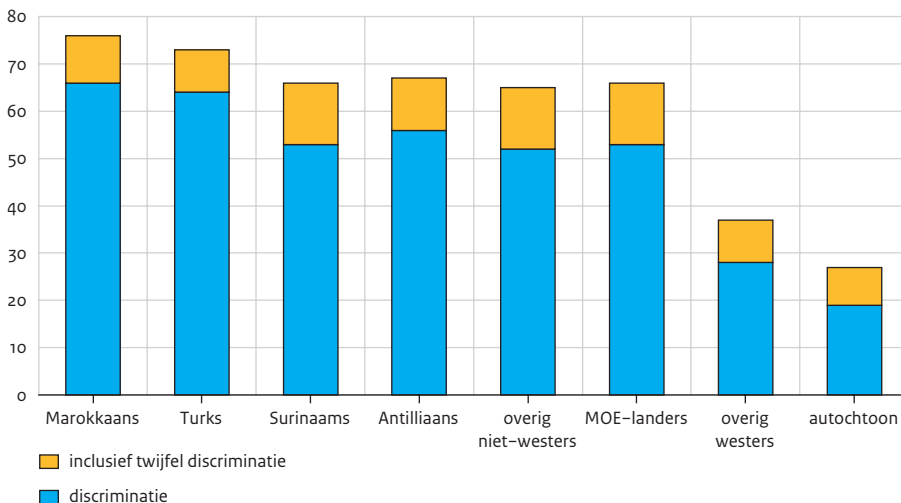
bij gelijke opleiding en ervaring. Uitzendbureaus bemiddelen autochtone Nederlanders vaker dan personen uit migrantengroepen. Discriminatie vindt vooral plaats in de lage en middenbanen en gebeurt vaker in tijden van laagconjunctuur (Nievers en Andriessen 2010).

Veel moslims en Turkse en Marokkaanse Nederlanders ervaren discriminatie

Personen uit migrantengroepen ervaren vaak discriminatie, zo blijkt uit een groot-schalig onderzoek (Andriessen et al. 2014) waarin eerst aan personen gevraagd is of zij in de openbare ruimte, op de arbeidsmarkt, bij contacten met instanties of in het onderwijs vervelende situaties hebben meegemaakt. Zo ja, dan is gevraagd of men al of niet vond dat discriminatie in het spel was of dat men hierover twijfelde. Vooral Turkse en Marokkaanse Nederlanders ervaren vaak discriminatie: twee derde heeft in de afgelopen twaalf maanden ten minste één discriminatie-ervaring gehad (figuur 9.6). Van de andere niet-westerse groepen – Surinaams, Antilliaans en overige niet-westerse migranten – rapporteert ruim de helft een of meer discriminatie-ervaringen. Als ook de gevallen van twijfel worden meegeteld, gaat het om driekwart van de Marokkaanse en Turkse Nederlanders, en twee derde van de overige niet-westerse groepen. Bijna de helft van de migranten uit Midden- en Oost-Europa heeft in het afgelopen jaar discriminatie ervaren; twee derde als ook de twijfelgevallen worden meegeteld. Dit ligt op hetzelfde niveau als bij de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders.

Figuur 9.6

In afgelopen jaar ten minste een maal discriminatie ervaren, naar etnische herkomst, 2013
(in procenten)

Bron: SCP/CBS (ErDis'13)

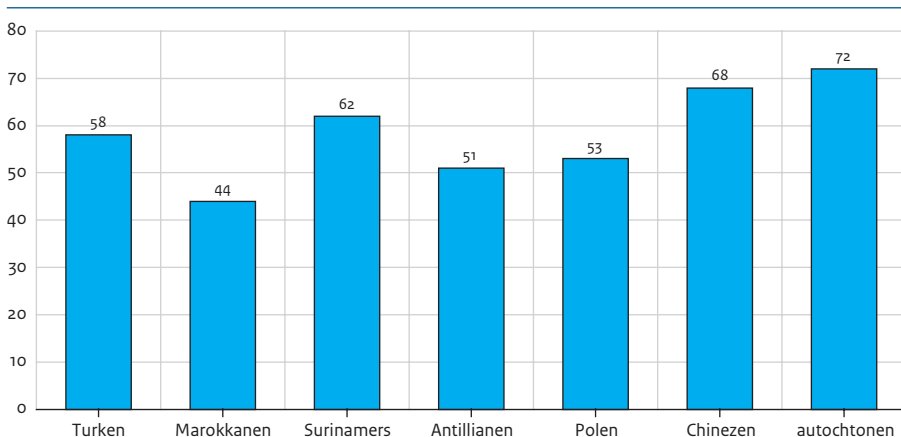
Dat Turkse en Marokkaanse Nederlanders vaak discriminatie ervaren komt niet alleen door hun herkomst, maar ook doordat de meesten moslim zijn. Uit het onderzoek komt naar voren dat driekwart van de moslims in het afgelopen jaar incidenten heeft meegemaakt die zij in verband brengen met discriminatie.

De gerapporteerde cijfers uit het onderzoek van Andriessen et al. (2014) zijn hoog. Dit kan te maken hebben, zo lichten de auteurs toe, met de wijze waarop ervaren discriminatie in kaart is gebracht. Het gaat om cumulatieve cijfers; discriminatievoorvallen in diverse situaties worden opgeteld. Bij een algemene vraag naar ervaren discriminatie zijn de aandelen meestal lager. Nadeel van die vraagstelling is dat respondenten gebeurtenissen gemakkelijker over het hoofd zien, met onderrapportage als gevolg. Verder valt selectiviteit in de respons niet uit te sluiten; de hoge percentages worden dan mede beïnvloed doordat met name mensen met ervaringen met discriminatie meedoen aan het onderzoek. Daarnaast, zo concluderen de onderzoekers, lijkt het plausibel om de hoge ervaringscijfers ook toe te schrijven aan het negatieve maatschappelijke klimaat rond de islam.

Ongunstige beeldvorming over moslims en Marokkanen

De beeldvorming over moslims is inderdaad ongunstig. Gegevens uit 2012 en 2013 laten zien dat 44% van de bevolking vindt dat de West-Europese leefwijze en de leefwijze van moslims onverenigbaar zijn. Driekwart van de ondervraagden vindt dat moslimmannen hun vrouwen overheersen en bijna 60% vindt dat kinderen in moslimgezinnen autoritair worden opgevoed. Iets meer dan de helft vindt dat de meeste moslims respect hebben voor de cultuur en leefwijze van anderen, de andere helft vindt van niet of spreekt zich er niet expliciet over uit. De beeldvorming over moslims was vooral in 2004 ongunstig; nadien is deze enigszins verbeterd (Den Ridder en Schyns 2013). Niettemin ziet nog steeds een aanzienlijk deel van de (autochtone) bevolking weinig heil in een samenleving met moslims. De leefwijze en cultuur is te verschillend, opvattingen over de positie van vrouwen en opvoeding lopen ver uiteen. Ook de Marokkaanse groep staat er slecht op bij de bevolking. In de survey Culturele veranderingen worden respondenten gevraagd bevolkingsgroepen te ordenen op een schaal van 0 tot 100. Met een gemiddelde van 44 krijgt de Marokkaanse groep duidelijk de laagste score (fig. 9.7). Hoe respondenten tot hun oordeel komen, is niet onderzocht, maar de slechte beeldvorming over de Marokkaanse groep wordt waarschijnlijk beïnvloed door de hoge criminaliteitscijfers en de associatie met religieuze orthodoxie en religieus geïnspireerd geweld.

Figuur 9.7

Opvattingen over bevolkingsgroepen in Nederland, 2012 (in gemiddelde score)^a

a Op een schaal van 0 (zeer negatieve gevoelens) tot 100 (zeer positieve gevoelens).

Bron: SCP (CUL'12)

De beeldvorming over de Marokkaanse groep in Nederland werd in maart 2014 op scherp gezet door de inmiddels beruchte uitspraak van PvdV-leider Wilders over 'minder Marokkanen'. Nederland toonde zich aanvankelijk geschokt, maar de protestacties ebden ook weer snel weg, onder andere door gebeurtenissen die de Marokkaanse groep in een minder gunstig daglicht stelden (kader 9.3).

Kader 9.3 'Minder, minder, minder'

Als op 19 maart 2014 Wilders' aanhangers scanderen dat ze minder Marokkanen willen, steekt een storm van protest op. Politici nemen in stevige bewoordingen afstand. Premier Rutte 'hielt er een vieze smaak aan over' en sluit regeren met Wilders uit. RTL-nieuws stelt in een hoofdredactioneel commentaar dat deze uitspraak te ver gaat. Ook De Telegraaf en Pownews zijn kritisch. Op GeenStijl, doorgaans Wilders gunstig gezind, is kritiek te horen: 'onhaalbaar geroep-toeter'. De ambassadeur van de Verenigde Staten spreekt zijn afschuw uit. Een PvdA-bestuurder maakt een vergelijking met Hitler, maar trekt die een dag later schielijk in. Honderden mensen doen aangifte tegen Wilders. De Facebookpagina 'Ik doe aangifte tegen Wilders' heeft binnen enkele weken zo'n 100.000 volgers. Er wordt een 'Meer Marokkanen'-feest gehouden. Marokkaanse Nederlanders maken foto's met hun Nederlands paspoort en het onderschrift *born here*. In Amsterdam vindt een demonstratie plaats met als motto 'Wij zijn allemaal Marokkanen'. De PvdV verliest Kamerleden, gemeenteraadsleden en Europarlementariërs. Er wordt gespeculeerd op een grote leegloop van de partij. Enkele dagen na de uitspraak staat de PvdV op aanzienlijk verlies in de peilingen. De critici vinden dat Wilders een grens heeft overschreden door een groep als geheel te beoordelen en buiten te sluiten.

Kader 9.3 (vervolg)

Een groep Marokkaanse Nederlanders verwoordt in een open brief aan de minister-president in de Volkskrant hun gevoelens (Mostafa et al. 2014). Zij willen als volwaardig burger worden beschouwd en niet 'steeds opnieuw geconfronteerd [worden] met veralgemeniserende aanvallen op ons en onze aanwezigheid hier'. Voor hun ouders en voor hun kinderen is het een hard gelag om te horen dat ze niet welkom zijn en er niet bij horen: 'Hoe leggen we onze kinderen uit dat, hoewel ze geboren en getogen Nederlanders zijn, er 'minder' van hen moeten zijn?'

Even lijkt het erop dat nagenoeg heel Nederland de Marokkanen in de armen sluit. Maar dat blijkt toch niet het geval. Tijdens de demonstratie in Amsterdam bladdert het enthousiasme over de tegenreacties af als spandoeken met minder frisse teksten worden ontrold ('Wilders. Hond van Israël'), een jihadvlag zichtbaar wordt bij het standbeeld de Dokwerker en burgemeester Van der Laan wordt uitgejoeld. De positieve sfeer komt verder onder druk als krap een week later twee personen van Marokkaanse origine een overval plegen op een juwelier in Deurne. Uit een peiling van Maurice de Hond blijkt dat 43% van de ondervraagden de uitspraak over minder Marokkanen ondersteunt. Een paar maanden later wordt duidelijk dat ruim 100 jihadstrijders actief zijn in Syrië en Irak, van wie de meerderheid van Marokkaanse komaf. Ook de pro-Gaza-demonstraties en de schermutselingen bij de demonstraties in de Schilderswijk in juli 2014 doen de beeldvorming over de Marokkaanse groep geen goed. Een half jaar na de 'minder-minder-uitspraak' zit de pvv weer in de lift; volgens de peiling van Maurice de Hond van 14 september zou de pvv met 24 zetels de tweede partij van Nederland worden.

Lichte toename ervaren discriminatie

Over de perceptie van persoonlijk ervaren discriminatie en discriminatie van allochtone groepen¹ in het algemeen is het mogelijk om – met enige voorzichtigheid – inzicht te krijgen in de ontwikkelingen voor de periode 2002-2011 (Huijnk en Dagevos 2012). De veranderingen zijn niet heel groot, maar over het geheel genomen neemt de ervaren discriminatie toe, behalve bij de Turkse Nederlanders. Vooral bij de Surinaamse groep is tussen 2006 en 2011 het aandeel fors toegenomen dat persoonlijk discriminatie ervaart en dat van mening is dat allochtone groepen in Nederland worden gediscrimineerd.

Migranten somberder geworden over klimaat tegenover migrantengroepen

Persoonlijke ervaringen met discriminatie en het gevoel dat allochtonen in Nederland worden gediscrimineerd zeggen iets over hoe migranten het maatschappelijk klimaat percipiëren. Een andere manier om hier een beeld van te krijgen is via een meting van wat wel ervaren acceptatie wordt genoemd (Gijsberts en Vervoort 2009). Dit betreft opvattingen over de kansen van allochtonen², over het respecteren van hun rechten en over de openheid en gastvrijheid tegenover allochtonen (tabel 9.3). Personen van Turkse en Marokkaanse origine zijn het minst te spreken over het maatschappelijk klimaat jegens allochtonen. Een minderheid van hen vindt dat allochtonen in Nederland alle kansen krijgen. Ook is een grote groep sceptisch over de openheid en gastvrijheid in dit land voor migrantengroepen. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zijn gunstiger gestemd. Autochtone Nederlanders hebben een positiever beeld van de wijze waarop de samenleving omgaat met migranten dan migranten zelf.

Tabel 9.3

Ervaren acceptatie van migranten in Nederland, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten (helemaal) mee eens)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
In Nederland krijg je als allochtoon alle kansen.	40	43	47	48	58
Nederland staat open voor allochtone culturen.	51	46	58	57	66
Nederland is een gastvrij land voor allochtonen.	43	47	57	58	68
In Nederland worden je rechten als allochtoon gerespecteerd.	48	48	51	49	61

Bron: SCP/CBS (SIM'11)

Tussen 2002 en 2011 zijn migranten ongunstiger gaan oordelen over het maatschappelijk klimaat jegens migrantengroepen (figuur 9.8, schaal op grond van vier items in tabel 9.3). Ze zijn minder vaak van mening dat allochtone groepen in Nederland alle kansen krijgen, dat hun rechten worden gerespecteerd, en dat Nederland gastvrij is en open staat voor andere culturen. Sinds 2006 is de ervaren acceptatie van Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders verder gedaald; bij de andere twee groepen is deze gelijk gebleven.

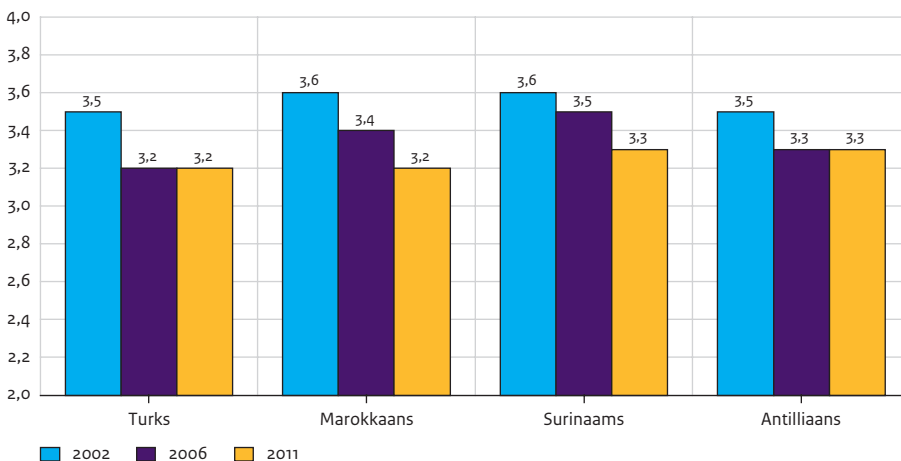
Deze tendens sluit aan bij de bevindingen over ervaren discriminatie; leden van migrantengroepen vinden dat de kansen voor en de openheid jegens migranten zijn verminderd.

Hogeropgeleiden en jongeren negatiever over maatschappelijk klimaat

Over ervaren acceptatie en de discriminatie van migrantengroepen zijn vooral hogeropgeleiden en jongeren negatief gestemd. Dit verschijnsel staat wel bekend als de integratieparadox, een term die in Nederland als eerste door Buijs et al. (2006) is gebruikt in hun studie naar radicaliseringsprocessen onder moslims. Vooral de geïntegreerden zijn somber over het maatschappelijk klimaat in Nederland. Ook andere studies wijzen op de integratieparadox (Entzinger en Dourleijn 2008; Gijsberts en Vervoort 2009; Van Doorn et al. 2013; Staring et al. 2014).

Figuur 9.8

Ervaren acceptatie van migranten in Nederland, naar etnische herkomst, 2002, 2006, 2011
(in gemiddelde scores)^a

a Op een schaal van 1 (weinig) tot 5 (veel ervaren acceptatie).

Bron: SCP (SPVA'02, SIM'06); SCP/CBS (SIM'11)

Verschillende gedragsreacties op ervaren discriminatie en uitsluiting groepen

De integratieparadox kan aanleiding zijn voor verschillende gedragsreacties. In het onderzoek naar factoren die van invloed zijn op radicalisering van jongeren worden percepties van ongelijkheid en minderwaardigheid van belang geacht. Buijs et al. (2006) stellen dat Marokkaanse jongeren het gevoel hebben dat ze ongelijk worden behandeld, worden vernederd en dat ze ongewenste burgers zijn. Dit draagt bij aan de perceptie dat hun religieuze of etnische groep wordt bedreigd (Buijs et al. 2006; Buijs 2009). De ervaren ongelijkheid hoeft niet op de persoon zelf betrekking te hebben. Een sterke identificatie met de uitgesloten groep kan een motivatie zijn voor radicalisering. Bos et al. (2009) wijzen op de combinatie van ervaren onrechtvaardigheid en de beleving dat de eigen groep wordt bedreigd als risicofactor voor radicalisering. Fermin (2009) stelt dat vooral de individuele beleving van discriminatie en bedreiging van de sociale identiteit aanleiding kunnen zijn voor radicalisering. Hoe zwaar deze factoren wegen is op grond van bestaand onderzoek moeilijk te zeggen. Niet alleen spelen andere factoren mee, ook is de variatie tussen personen die zich wenden tot de orthodoxe islam en jihadisme erg groot. De 'ontwikkelingspaden naar radicalisering' verschillen (Staring et al. 2014, ontleend aan Pels en De Ruyter 2011; AIVD 2014).

Dat vooral jongeren en hogeropgeleiden reageren op ervaren kansenongelijkheid en uitsluiting zien we ook terug in de discussies rondom Zwarte Piet en de ophef na opmerkingen van de tv-persoonlijkheid Gordon over een Chinese kandidaat bij een talentenshow

(kader 9.4). Jonge, hoogopgeleide jongeren uit migrantengroepen protesteren tegen bejegeningen die zij als kwetsend en discriminerend ervaren.

Kader 9.4 Nummer 39 met rijst: Chinese jongeren laten hun stem horen

In november 2013 maakt jurylid Gordon grappen over een Chinese deelnemer aan een talentenshow. Op de vraag welk nummer hij gaat zingen, vult Gordon in: 'Nummer 39 met rijst.' Na het optreden zegt Gordon dat dit de beste Chinees was die hij in tijden had gehad, 'geen takeaway'. De zanger is volgens hem een 'sulplise'. En nu graag de 'votes for the People's Republic of China'. In Nederland ontstaat aanvankelijk weinig ophef. In het buitenland wel. De Chinese website Global Times en BBC China wijden een artikel aan de uitzending. Ook op Amerikaanse sites wordt in afkeurende termen melding gemaakt van het optreden van Gordon. Mogelijk aangemoedigd door deze kritiek roeren zich enkele dagen later ook Chinees-Nederlandse jongeren. Bij Pauw en Witteman lichten Irene Xu en Bianca Kuijper, beiden van Aziatische origine en in Nederland opgegroeid, toe waarom ze in actie komen tegen de uitlatingen van Gordon. Dergelijke opmerkingen hadden zij van kinds af aan over zich heen gekregen; ze worden als spottend en kwetsend ervaren. Hun ouders zijn bescheiden en hebben zich nooit verweerd; zij spraken slecht Nederlands en zagen Nederland vooral als gastland. Maar voor de Chinese jongeren geldt dit niet. Ze zijn hier opgegroeid en opgeleid; Nederland is hun land, geen gastland. Meer initiatieven volgen. Zoals de Facebookpagina 'Nummer 39 met rijst', bedoeld om Aziatische stereotypen te bestrijden en racisme tegen te gaan. 39 restaurants geven op nummer 39 van hun menu 39% korting. Nederland, zo stelt de woordvoerder van de 39 restaurants, heeft alle groepen nodig. Op internet is een petitie te ondertekenen om Gordon en RTL, de tv-zender die het talentenprogramma uitzond, ertoe te bewegen excuses te maken. Chinese jongeren zijn de denigrerende en discriminerende 'grappen' beu. Anders dan hun ouders willen zij hun stem laten horen. In antwoord op de commotie legt RTL uit dat de opmerkingen van Gordon niet kwetsend bedoeld waren. Bovendien: Gordon haalt bij iedereen grappen uit. Excuses komen er niet. In een interview met Giel Beelen reageert Gordon als volgt: 'We hebben ons in Nederland al laten overlopen door alles en iedereen en van alles geaccepteerd. Iedereen kan hier vrij zeggen wat 'ie wil, wonen en blijven. Iedereen is welkom, maar ga dan niet onze tradities aantasten of zeggen wat wij wel of niet mogen zeggen, omdat ik een grap maak over een Chinees.' Op de sociale media reageren velen in dezelfde lijn. Zulke grappen moeten kunnen, ze horen bij onze cultuur. Met een grap wordt niet gediscrimineerd en grappen zijn ook niet discriminerend bedoeld. Dat het wel als zodanig wordt ervaren, lijkt weinig gehoor te vinden.

Er zijn duidelijke overeenkomsten tussen de ophef over de opmerkingen van Gordon en de Zwarte Piet-discussie. In beide gevallen stelt de ene partij discriminatie aan de kaak terwijl anderen juist benadrukken dat hiervan geen sprake is. Een andere parallel is de invloed van buitenlandse media die scherp oordelen over deze kwesties. Wat ook overeenkomt, is dat het vaak de jongeren zijn die aan de bel trekken. Zij zien zich als spreekbuis van een nieuwe generatie. Het ontbrak hun ouders vaak aan mogelijkheden om hun stem te laten horen, maar jongeren kunnen dit wel. Zij willen bepaalde praktijken die naar hun overtuiging niet deugen aan de orde stellen. Daarmee willen ze tot uitdrukking brengen dat Nederland ook hun land is. Dat zagen we ook bij het protest tegen de 'minder, minder'-uitspraken van Wilders, toen Marokkaanse Nederlanders selfies maakten van hun Nederlandse paspoort met *born here* als onderschrift. Men staat

op tegen gedrag en uitlatingen die hen buitensluiten en als tweederangsburgers bestempelen. Zij hebben bovendien het ‘kapitaal’ om er wat aan te doen. Zij spreken goed Nederlands, zijn hogeropgeleid en weten hoe de (sociale) media werken. Dit wijst op een nieuwe fase in de integratie van migrantengroepen. Nakomelingen van migranten willen als volwaardige burgers worden behandeld. Daarmee brengen ze een discussie op gang over de door hen gewenste nieuwe verhoudingen tussen bevolkingsgroepen. Die discussie krijgt al snel trekken van een hard conflict dat de maatschappelijke segmentatie eerder lijkt te verdiepen dan te verminderen. Vooral in de Zwarte Piet-discussie gaat het er heftig aan toe. Quinsy Gario, een van de initiatiefnemers van de discussie, is meerdere malen met de dood bedreigd en heeft moeten onderduiken. De advocaat die de zaak behartigde in de rechtszaak over de intocht van Sinterklaas in Amsterdam heeft inmiddels zijn activiteiten gestaakt vanwege doodsb bedreigingen en voortdurende haat-mails. Hetzelfde overkwam het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed. Na een televisieoptreden van Gario valt op Twitter te noteren: ‘Het wordt tijd dat die jankneger weer een eigenaar krijgt’, ‘Die neger die gaat zeuren dat Zwarte Piet verboden moet worden, moet mee in de zak naar Spanje’, ‘Rot op naar je eigen land als je de cultuur niet kunt verdragen.’ Kritiek op Zwarte Piet wordt wel beschouwd als kritiek op een essentieel element van Nederlandse cultuur en traditie. Sint en Piet zijn populair: in 2010 staat het sinterklaasfeest bovenaan de top 100 van Nederlandse feesten en tradities (Strouken 2010). Dit verklaart mede de felle reacties op de kritiek op Zwarte Piet, zoals die op sociale media en niet altijd in even frisse bewoordingen zijn te vinden. Naar aanleiding van de in 2013 weer opgelaaide discussie over Zwarte Piet wordt de Facebookpagina Pietitie opgericht. Die krijgt in korte tijd meer dan twee miljoen ‘likes’. In 2013 is het onderwerp Zwarte Piet het meest gedeeld op Twitter en Facebook. De standpunten liggen ver uit elkaar. Wat de ene groep ziet als nodeloos kwetsend, ziet de andere groep als een onschuldig kinderfeest dat is verankerd in de Nederlandse cultuur. Ook de boodschap dat Zwarte Piet als discriminerend en racistisch wordt ervaren roept felle reacties op. Dat velen Zwarte Piet niet als racistisch beschouwen noemt Helsloot (2012) een voorbeeld van culturele afasie. Er wordt niet ingegaan op het punt van racisme door op andere zaken te wijzen. Daardoor verhardend standpunten en komt er geen discussie van de grond. Wat evenmin helpt is dat Zwarte Piet-discussie lijkt te zijn gekaapt door personen en partijen aan de uitersten van het spectrum. Hoe dan ook: er zit wel beweging in deze kwestie, zij het voorzichtig (zie bv. NRC 2014). De Amsterdamse burgemeester Van der Laan heeft een poging gewaagd de impasse te doorbreken door met vertegenwoordigers van beide groepen te bespreken onder welke voorwaarden de intocht van Sinterklaas acceptabel is. Ook grote winkelorganisaties bezinnen zich op de presentatie van Zwarte Piet. En in het Sinterklaasjournaal is een Witte Piet verschenen. Na een glijpartij door de schoorsteen kreeg hij te horen dat het belangrijkste is dat hij door een schoorsteen kan. ‘De kleur van de Piet, dat is maar bijzaak’.

Naast weerstand ook conformisme

Uit bovenstaande blijkt dat migranten, en met name jongeren, reageren op ervaren discriminatie en het maatschappelijk klimaat jegens migrantengroepen. In termen van Merton (1968) zien we voorbeelden van rebellie. Deze gedragsreactie geldt niet voor alle

jongeren uit migrantengroepen; er zijn ook conformisten zoals blijkt uit een recente studie onder Turks-Nederlandse jongeren (Staring et al. 2014). De onderzoekers zien een heropleving van het geloof onder de tweede generatie Turks-Nederlandse jongeren. Ook worden binnen deze groep discriminatie en ervaringen van uitsluiting breed herkend. Tegelijkertijd worden de vriendenkringen van jongeren heterogener en neemt de oriëntatie op Nederland toe. Jongeren blijken vooral conformistisch gedrag te vertonen. Binnen de Turkse groep zijn er diverse checks-and-balances die radicalisering en criminaliteit tegengaan, zoals de traditie van een seculiere islam in Turkije (scheiding kerk en staat) en de institutionalisering van de islam via Turkse moslimorganisaties in Nederland. Turks-Nederlandse jongeren lijken steeds pragmatischer en individualistischer met hun geloof om te gaan. In de hechtheid en de sociale controle van Turkse gemeenschappen zien de auteurs een mogelijke bijdrage aan een positief zelfbeeld, waardoor gevoelens van discriminatie en uitsluiting minder impact hebben en de vatbaarheid voor radicalisering minder groot is. Turkse jongeren zijn sterk gericht op de Turkse identiteit en op Turkije, zo blijkt ook uit dit onderzoek. Tegelijkertijd neemt hun oriëntatie op Nederland toe en zijn ze gericht op breed gedeelde doelen als een goede opleiding, maatschappelijk succes, trouwen en kinderen krijgen. Daarmee, zo concluderen de auteurs 'lijken de Turks-Nederlandse jongeren meer op hun autochtone leeftijdgenoten dan zij zichzelf en de Nederlandse samenleving realiseren' (Staring et al. 2014: 19). Het pragmatisme en conformisme zien we ook terug in de opkomst van een middenklasse onder migrantengroepen, bij wie opleiding, werk en gezin een belangrijke plaats innemen.

9.6 Hoe denkt de bevolking over interetnische verhoudingen?

We hebben in de enquête Verschil in Nederland gevraagd in hoeverre men verschillen in posities en de veranderingen in de verhouding tussen migranten en autochtonen problematisch vindt (tabel 9.4). Circa twee derde van de bevolking vindt vooral de hogere werkloosheid en het ontbreken van interetnisch contact problematisch. Ook vindt een meerderheid het verschil in normen en waarden tussen autochtonen en allochtonen een probleem. Religieuze verschillen worden het minst vaak als een probleem gezien, maar nog steeds wel door de helft van de ondervraagden.

Tabel 9.4

Probleemperceptie van verschillen tussen allochtonen en autochtonen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten (zeer) mee eens)

	totaal
Als allochtonen vaker werkloos zijn dan autochtonen is dat een probleem.	69
Als autochtonen en allochtonen weinig met elkaar omgaan is dat een probleem.	65
Als allochtonen zich minder vaak Nederlander voelen dan autochtonen is dat een probleem.	55
Verschillen in religie tussen autochtonen en allochtonen zijn een probleem.	49
Verschillen in normen en waarden tussen autochtonen en allochtonen zijn een probleem.	59

Bron: SCP (ViN'14)

Analyse van deze items wijst uit dat niet-westerse migranten de genoemde verschillen minder problematisch vinden dan autochtone Nederlanders (zie tabel B9.1 op www.scp.nl). Migranten zijn minder pessimistisch over de sociaal-culturele verschillen tussen migrantengroepen en autochtonen, maar wel somberder over de beeldvorming over migranten dan autochtone Nederlanders.

Verwachtingen van de bevolking: toename van etnische spanningen?

We zien dus de nodige dynamiek in de interetnische verhoudingen. Dit roept de vraag op hoe de bevolking denkt over de huidige spanningen tussen allochtonen en autochtonen en of die in de toekomst zullen toenemen. In de enquête Verschil in Nederland is gevraagd om op een schaal van 1 tot 10 (zeer veel wrijving) aan te geven hoe groot men de wrijving acht tussen allochtonen en autochtonen. Van de ondervraagden geeft 61% een score van 7 of hoger, 10% geeft een score van 10. Uit een multivariate analyse blijkt dat personen van niet-westerse komaf de interetnische spanningen lager inschatten dan autochtonen (zie tabel B9.2 op www.scp.nl)

Ongeveer de helft van de ondervraagden verwacht (zeer) zeker dat de komende jaren autochtonen en allochtonen steeds negatiever over elkaar zullen denken, dat spanningen zullen toenemen en dat het samenleven door religieuze verschillen steeds moeilijker zal worden (tabel 9.5). Ruim een derde verwacht dat de interetnische contacten zullen afnemen, maar eenzelfde deel van de bevolking verwacht dit (helemaal) niet.

Tabel 9.5

Toekomstverwachtingen over verhoudingen tussen autochtonen en allochtonen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

	dit verwacht ik (helemaal) niet	verwacht weinig verandering	dit verwacht ik (zeer) zeker
In de komende jaren gaan autochtonen en allochtonen steeds negatiever over elkaar denken.	25	29	46
De maatschappelijke spanningen tussen allochtonen en autochtonen zullen in de komende jaren toenemen.	22	28	50
Door religieuze verschillen zal in de komende jaren het samenleven tussen allochtonen en autochtonen steeds moeilijker worden.	30	27	44
Ik verwacht dat autochtonen en allochtonen in de komende jaren steeds minder contacten met elkaar gaan hebben.	37	26	36

Bron: SCP (ViN'14)

Niet-westerse migranten denken positiever over de toekomstige interetnische verhoudingen dan autochtonen. Verder doet opleiding er toe: naarmate men hoger opgeleid is, zijn de verwachtingen over de toekomst gunstiger. Binnen de (autochtone) bevolking zijn jongeren, mensen die moeite hebben om financieel rond te komen en personen met een minder goede gezondheid somberder over de toekomstige

interetnische verhoudingen (zie tabel B9.3 op www.scp.nl). Dit is een interessant contrast met de eerder beschreven integratieparadox: bij migrantengroepen zijn het vaak de hogeropgeleiden die zorgen hebben over interetnische verhoudingen.

9.7 Besluit: diversiteit en segmentatie

In dit hoofdstuk is ingegaan op de positie van migranten in Nederland, de verschillen in waarden, de beelden die over hen bestaan en de betekenis van het maatschappelijk klimaat en discriminatie. Het beeld is divers. De situatie in het sociaaleconomische domein laat zich kort karakteriseren door achterstand en vooruitgang. Migrant en – met name hun nakomelingen – betreden steeds hogere opleidingsniveaus. Langzaam ontstaat een middenklasse onder de minderheden. Daar staat een zeer hoge jeugdwerkloosheid tegenover, en jonge mannen uit migrantengroepen, vooral de Marokkaanse en Antilliaanse, zijn sterk oververtegenwoordigd in de criminaliteitscijfers. Ook in het sociaal-culturele domein is de verscheidenheid groot. Grenzen tussen groepen worden overgestoken door onder meer een betere beheersing van de Nederlandse taal. Grenzen vervagen, zoals zichtbaar in de dubbele bindingen: men gaat om met personen uit de herkomstgroep en met autochtone Nederlanders. Maar grenzen blijven ook bestaan, door sterk uiteenlopende opvattingen over belangrijke waarden en kwesties, (ervaren) discriminatie, ongunstige wederzijdse beeldvorming en het vasthouden aan de identiteit van de eigen etnische en religieuze groep. De combinatie van ervaren kansenongelijkheid en een blijvend sterke identificatie met groep en religie kan leiden tot religieus activisme en geweld. Dat zet de verhoudingen tussen (en binnen) groepen onder druk.

Het beeld van de vier grootste niet-westerse groepen wordt steeds meer bepaald door de wisseling van de eerste door de tweede generatie en de hieraan verbonden ontwikkeling naar steeds meer hogeropgeleiden en het ontstaan van een middenklasse onder migrantengroepen. Hogeropgeleiden en leden van de tweede generatie hebben ook meer interetnisch contact en zijn progressiever dan lageropgeleiden. Tegelijkertijd oordelen zij doorgaans ongunstig over het maatschappelijk klimaat en kansen in Nederland. Zij stellen met nadruk (ervaren) discriminerend gedrag en belangrijke waarden aan de orde. Dit wijst op veranderende verhoudingen tussen migrantengroepen en de autochtone bevolking. Leden van migrantengroepen laten meer dan voorheen hun stem horen om te laten weten dat ze als volwaardig burger van dit land willen worden beschouwd. Ze zijn hier geboren en getogen, Nederland is voor hen geen gastland. Naast dialoog en betrokkenheid zien we ook separatie en rebellie, onder meer zichtbaar in radicaliseringsprocessen van moslims. Het is onduidelijk hoe groot de groep radicale moslims is, maar wel zijn er aanwijzingen dat de laatste jaren de aantallen toenemen. Zeker als zij geweld gebruiken vormen zij een bedreiging voor de rechtsorde en samenleving. De associatie met radicalisering en geweld is daarnaast zeer ongunstig voor de beeldvorming van moslims en van migrantengroepen.

Naar verwachting zal ook de komende jaren dynamiek in de interetnische verhoudingen blijven bestaan. Niet alleen door de nog steeds grote sociaaleconomische verschillen,

maar waarschijnlijk vooral doordat de jongere generatie met kracht waardenoriëntaties uit die indruisen tegen wat velen in dit land als wenselijk en nastrevenswaardig beschouwen. Kwesties die te maken hebben met de islam en met (ervaren) discriminatie blijken nu al aanleiding te geven tot forse tegenstellingen. Een aanzienlijk deel van de bevolking vindt de spanningen tussen allochtonen en autochtonen groot en denkt dat ze zullen toenemen. Zorg over religieus geïnspireerd geweld, criminaliteit en onoverbrugbaar geachte culturele verschillen lijken hier aan ten grondslag te liggen.

Verschillende van de hier beschreven vraagstukken over integratie en interetnische verhoudingen zijn onderwerp van beleid. Het gaat hier om majeure kwesties waarvoor geen eenvoudige oplossing bestaan en die tijd vergen. Zo is de hoge (jeugd)werkloosheid onder migrantengroepen al enkele decennia een hardnekkig probleem. De laatste jaren is met gericht beleid het voortijdig schoolverlaten aanzienlijk gedaald, hetgeen hopelijk op termijn zijn weerslag heeft op de arbeidsmarktpositie. Een stijgend opleidingsniveau en een dalende schooluitval zijn belangrijke factoren voor toegang tot de middenklasse en een verminderde aantrekkingskracht voor de criminaliteit. Radicaliseringsprocessen hebben de aandacht van het beleid, wat blijkt uit een breed pakket maatregelen om jihadisme tegen te gaan. De aanpak van discriminatie is eveneens onderdeel van het kabinetsbeleid en de Sociaal-Economische Raad heeft onlangs advies uitgebracht om discriminatie op de arbeidsmarkt tegen te gaan. Dit zijn belangrijke initiatieven, omdat (ervaren) kansenongelijkheid niet alleen talent onbenut laat, maar ook aanleiding kan zijn voor gedrag en opvattingen die de rechtsorde en samenleving onder druk plaatsen.

Noten

- 1 Vraagstelling: 'Sommige mensen zeggen dat allochtonen door Nederlanders worden gediscrimineerd. Gebeurt dit nooit, bijna nooit, af en toe, vaak of zeer vaak?'
- 2 Het SCP gebruikt het woord 'allochtoon' niet meer in publicaties, maar spreekt van migranten. De items om de ervaren acceptatie te meten worden al jarenlang gebruikt. Om veranderingen door de tijd te kunnen weergeven is de oorspronkelijke formulering gehandhaafd. In de vraagstelling zelf wordt de term 'allochtoon' dus nog wel gehanteerd, maar niet in de tekst.

Literatuur

- AIJD (2014). *Transformatie van het jihadisme in Nederland. Zwermdynamiek en nieuwe slagkracht*. Den Haag: Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst.
- Alba, R. en V. Nee (2003). *Remaking the American mainstream*. Cambridge: Harvard University Press.
- Andriessen, I., E. Nievers en J. Dagevos (2012). *Op achterstand. Discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Andriessen, I., H. Fernee en K. Wittebrood (2014). *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Andriessen, I., E. Nievers, L. Faulk en J. Dagevos (2010). *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Blommaert, L. (2013). *Are Joris and Renske more employable than Rashid and Samira? A study on the prevalence and sources of ethnic discrimination in recruitment in the Netherlands using experimental and survey data*. Utrecht: Utrecht University.
- Bos, K. van den, A. Loseman en B. Doosje (2009). *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum.
- Bovenkerk, F. (2014). *Marokkaan in Europa, crimineel in Nederland. Een vergelijkende studie*. Den Haag: Boom Lemma.
- Buijs, F. (2009). Muslims in the Netherlands: Social and political developments after 9/11. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 35, nr. 3, p. 421-438.
- Buijs, F., F. Demant en A. Hamdy (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Doorn, M. van, P. Scheepers en J. Dagevos (2013). Explaining the integration paradox among small immigrant groups in the Netherlands. In: *Journal of International Migration and Integration*, jg. 14, nr. 2, p. 381-400.
- Entzinger, H. (2013). *Boundaries*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Entzinger, H. en E. Dourleijn (2008). *De lat steeds hoger. De leefwereld van jongeren in een multi-etnische stad*. Assen: Van Gorcum.
- Fermin, A. (2009). *Islamitische en extreem-rechtse radicalisering in Nederland. Een vergelijkend literatuuronderzoek*. Rotterdam: Risbo.
- Gent, M.J. van, E. Hello, A.W.M. Odé, E. Tromp en J. Stouten (2006). *Hogeropgeleide allochtonen op weg naar werk. Successen en belemmeringen*. Den Haag: Raad voor Werk en Inkomen.
- Gijsberts, M. en J. Iedema (2012). Opleidingsniveau van niet-schoolgaanden en leerprestaties in het basisonderwijs. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 76-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. en M. Vervoort (2009). Beeldvorming onder hoger opgeleide allochtonen. Waarom is er sprake van een integratieparadox? In: *Sociologie*, jg. 5, nr. 3, p. 406-429.
- Gordon, M. (1964). *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion and National Origins*. New York: Oxford University Press.
- Hartgers, J. (2012). Onderwijs. In: R. van der Vliet, J. Ooijevaar en R. van der Bie (red.), *Jaarrapport integratie 2012* (p. 67-92). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Heijden, M. van der, en L. de Wit (2014). *LJG-project Leer je burens kennen. Samenvatting*. Amsterdam: zonder uitgever.
- Helsloot, J. (2012). *Zwarte Piet and Cultural Aphasia in the Netherlands*. Geraadpleegd september 2014 op www.quotidian.nl/volo3/nr01/a01.
- Herweijer, L. (2012). Voortgezet, beroeps- en hoger onderwijs. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 102-126). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W. (2014). *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W. en J. Dagevos (2012). *Dichter bij elkaar? De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W., M. Gijsberts en J. Dagevos (2010). Toenemende integratie bij de tweede generatie? In: A. van den Broek, R. Bronneman en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (p. 299-324). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Huijnk, W., M. Gijsberts en J. Dagevos (2014). *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jennissen, R. en G. Besjes (2012). Geregistreerde criminaliteit. In: *Jaarrapport integratie 2012* (p. 172-192). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Kanas, A. en F. van Tubergen (2009). The Impact of Origin and Host Country Schooling on the Economic Performance of Immigrants. In: *Social Forces*, jg. 88, nr 2, p. 893-915.
- Kanas, A., F. van Tubergen en T. van der Lippe (2011). The role of social contacts in the employment status of immigrants: A panel study of immigrants in Germany. In: *International Sociology*, jg. 26, nr. 1, p. 95-122.
- Koopmans, R. (2014). Religious Fundamentalism and Hostility against Out-groups. A Comparison of Muslims and Christians in Western Europe. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Gepubliceerd online 21 juli 2014 (DOI: 10.1080/1369183X.2014.935307)
- Laan, A.M. van der, H. Goudriaan en G. Weijters (2014). *Monitor jeugdcriminaliteit. Ontwikkelingen in de aantallen verdachten en strafrechtelijke daders 1997 t/m 2012*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum.
- Lancee, B. (2010). The economic returns of immigrants' bonding and bridging social capital. The case of the Netherlands. In: *International Migration Review*, jg. 44, nr. 1, p. 202-226.
- Maliepaard, M. en M. Gijsberts (2012). *Moslim in Nederland 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Mostafa, H., D. Boujoufi, F. Sidali, E. Alariachi, A. Zenzen, Y. El Forkani, M. Allach, K. Ouaziz, J. Amhali (2014). Rutte, treed op tegen haatgif. In: *de Volkskrant*, 25 maart 2014, p. 28.
- Merton, R.K. (1968). *Social theory and social structure*. New York: The Free Press.
- Nievers, E. en I. Andriessen (2010). *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Noije, L. van, en R. Kessels (2012). Verdachten, slachtoffers en onveiligheidsgevoelens. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport Integratie 2011* (p. 203-226). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- NRC (2014). *Zwarte Piet verander je niet zomaar*, 22 september, p. 4.
- Pels, T. en D. de Ruyter (2011). De relatie tussen opvoeding, socialisatie, ontwikkeling en radicalisering: Overzicht van en hiaten in de beschikbare kennis. In: *Pedagogiek*, jg. 31, nr. 2, p. 17-133.
- Ridder, J. en P. Schyns (2013). Publieke opinie. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en N. Sonck (red.), *De sociale staat van Nederland 2013* (p. 55-80). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SER (2013). *Maak baan voor een nieuwe generatie*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.
- Staring, R., F. Geelhoed, G. Aslanoglu, J. Hiah en M. Kox (2014). *Maatschappelijke positie van Turkse Nederlanders: ontwikkelingen en risico's op criminaliteit en radicalisering*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum.
- Sterckx, L., J. Dagevos, W. Huijnk en J. van Lisdonk (2014). *Huwelijksmigratie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Strouken, I. (2010). *Dit zijn wij. De honderd belangrijkste tradities van Nederland*. Utrecht: Pharos / Nederlands Centrum voor Volkscultuur.
- TK (2013/2014). *Kamerbrief over onderzoek naar parallelle gemeenschappen in Nederland*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2013/2014, 69631.
- Vervoort, M. (2011). *Living together apart? Ethnic concentration in the neighborhood and ethnic minorities' social contacts and language practices* (proefschrift). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Vervoort, M. en J. Dagevos (2008). Stagnatie in de sociale integratie. Waarom vrijetijdscontacten tussen allochtonen en autochtonen in de afgelopen jaren niet zijn toegenomen. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 83, nr. 2, p. 151-167.
- Vervoort, M. en J. Dagevos (2011). The social integration of ethnic minorities. An explanation of the trend in ethnic minorities' social contacts with natives in the Netherlands, 1998-2006. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 37, nr. 4, p. 619-635.
- Vlieks, C. en D. Diepenhorst (2014). *Toegang van migranten tot sociale zekerheid en gezondheidszorg. Beleid en praktijk in Nederland*. Rijswijk: IND Informatie- en analysecentrum (INDIAC).
- Vroome, T. de, en F. van Tubergen (2010). The employment experience of refugees in the Netherlands. In: *International Migration Review*, jg. 44, nr. 2, p. 376-403.
- Waal, J. van der (2010). *Unravelling the global city debate. Economic inequality and ethnocentrism in contemporary Dutch cities* (proefschrift). Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Nederland in meervoud

10

10 Nederland in meervoud

Jeroen Boelhouwer, Mérove Gijsberts en Cok Vrooman

In *Coming apart* schetste Charles Murray (2012) een apocalyptisch beeld van een polariserende Amerikaanse samenleving. Waar het blanke bevolkingsdeel van de Verenigde Staten aan de vooravond van de moord op John F. Kennedy in zijn visie relatief harmonieus en homogeen was, raakte het vanaf de jaren zestig in toenemende mate verdeeld. Volgens Murray resulteerde dat in het ontstaan van een *new upper class* en een *new lower class*, naast de al bestaande *color bar*, en in het afkalven van de groep ertussen. Valt zo'n polariserende en samenhangende segmentering ook in Nederland waar te nemen? Vanuit de theorie in hoofdstuk 2 zijn echter ook andere hypothesen over de segmentering in Nederland op te stellen. Volgens de neoweberiaanse benadering is de hoofdlijn van maatschappelijk verschil nog steeds gekoppeld aan de beroepspositie en verwacht men een stabiele indeling in economische klassen. Een variant hierop, geïnspireerd door het werk van Bourdieu, stelt dat de belangrijkste onderscheiden in de samenleving niet te maken hebben met het beroep, maar steeds meer met het cultureel en sociaal kapitaal dat met het opleidingsniveau is verweven en economische verschillen medieert of overdraagt. Savage et al. (2013) kwamen in het Verenigd Koninkrijk tot een indeling in zeven klassen op basis van metingen van sociaal kapitaal, cultureel kapitaal en economisch kapitaal. Een centrale plaats voor opleidingsverschillen, maar dan vooral vanwege hun kwalificatiefunctie voor de arbeidsmarkt en als criterium voor partnerselectie, volgt uit de moderniseringstheorie. In extremis zouden volgens beide redeneringen scherp gescheiden cognitieve klassen op basis van opleiding, cultureel en sociaal kapitaal kunnen ontstaan. Een laatste hypothese kan men ontleen aan de postmodernistische opvatting dat oude onderscheiden er niet meer toe doen, maar dat verschillen zijn geïndividualiseerd.

Met gegevens uit de enquête *Verskil in Nederland* (zie hoofdstuk 1) kunnen we deze hypothesen tot op zekere hoogte toetsen. Zien we in Nederland een polarisatie tussen zeer kansrijken en zeer kansarmen, zoals Murray veronderstelt? Verloopt het belangrijkste sociale onderscheid langs de lijnen van beroep? Is vooral opleiding bepalend voor de levenskansen? Of zijn er in Nederland eigenlijk geen structurele maatschappelijke verschillen meer, omdat de individuele dynamiek groot is en iedereen zich gedurende de levensloop wel eens in een situatie van relatieve voor- of achterstand bevindt?

Op deze vragen zoeken we een antwoord door te bekijken of en in welke mate de vier vormen van kapitaal uit ons theoretisch model – economisch, sociaal, cultureel en persoonskapitaal – samenvallen.

We beschrijven eerst hoe we de vier vormen van kapitaal meten (§ 10.2), om daarna de verdeling ervan, zowel afzonderlijk als gecumuleerd, weer te geven (§ 10.3). We onderzoeken of we Nederland in een aantal segmenten kunnen indelen op basis van de subdimensies van de vier kapitaalvormen, zoals beschreven in hoofdstuk 2 (§ 10.4). De gevonden segmenten beschrijven we in termen van kapitaal en in termen van standaardkenmerken als leeftijd, etniciteit en huishoudenssamenstelling (§ 10.5). In paragraaf 10.6

kijken we naar de mate van segmentatie en vervolgens naar bekrachtigende factoren: identificatie met de eigen groep, een 'groepshabitus' en sociale of geografische segregatie (§ 10.7). Daarna kijken we naar een belangrijke levensuitkomst: verschilt de levens tevredenheid van mensen in de verschillende segmenten (§ 10.8) en tot slot trekken we enkele conclusies: kunnen we in Nederland van sociale klassen spreken? Maar voordat we overgaan naar de empirisch vastgestelde segmentatie, bekijken we hoe mensen zelf verschillen in de samenleving zien.

10.1 Perceptie en zelfplaatsing

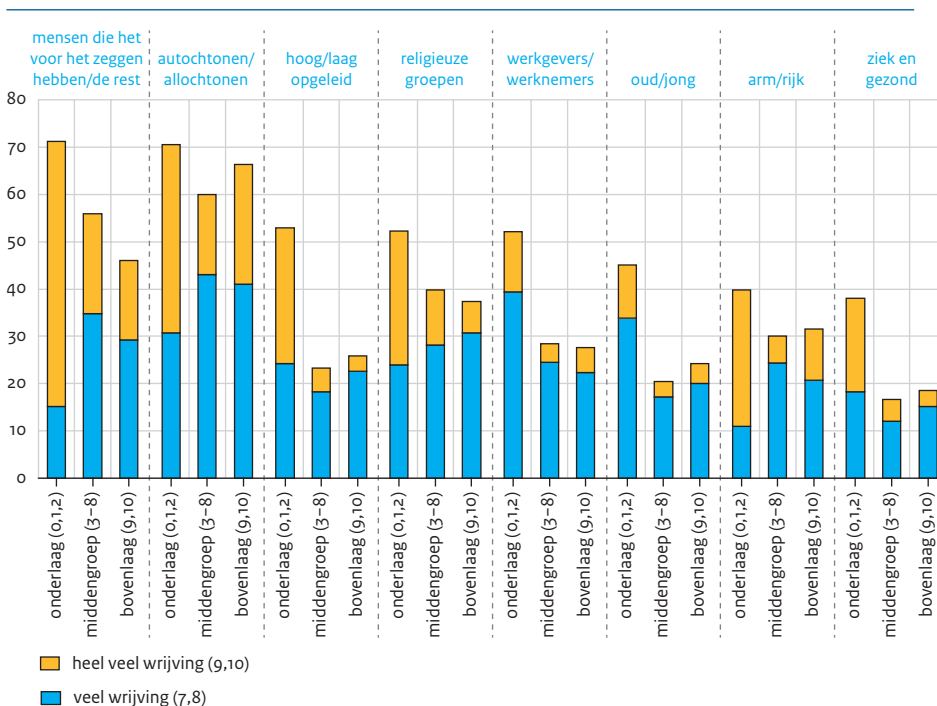
In hoofdstuk 1 toonden we de gelaagdheid van de Nederlandse samenleving op basis van het oordeel van mensen zelf. Daarbij is het beeld gebruikt van een ladder waarop mensen hun eigen positie moeten aangeven. De onderste tree staat voor de 'onderlaag van de samenleving' en de bovenste tree voor de 'bovenlaag'. Een tamelijk grote groep plaatst zichzelf ergens midden op die ladder (87% zit tussen een 5 en een 8) en met een aandeel van 9% was de onderlaag (van een 0 tot een 4) groter dan de bovenlaag (4%, een 9 of een 10). In hoofdstuk 1 is ook ingegaan op de mate waarin mensen problemen zien tussen groepen, omschreven als de mate van 'wrijving'. Het bleek dat de meeste wrijving wordt gezien tussen allochtonen en autochtonen, op de voet gevolgd door wrijving tussen 'mensen die het in dit land voor het zeggen hebben' en 'de rest'.

Het begrip 'mensen die het voor het zeggen hebben' kunnen we opvatten als de 'power elite' die in hoofdstuk 7 uitgebreid is behandeld. Vanuit het beeld van de 'eenzame elite' en de in dat hoofdstuk geconstateerde afstand tussen hen en 'het volk', kan worden verondersteld dat de onderlaag eerder geneigd is van wrijving tussen beide te spreken dan de bovenlaag. Inderdaad ziet de onderlaag meer wrijving tussen 'de elite' en 'de rest' dan tussen andere bevolkingsgroepen (figuur 10.1). Sterker: meer dan de helft van de mensen die zichzelf tot de onderlaag rekent, ziet zelfs 'heel veel' wrijving tussen de elite en het volk. Dit contrasteert sterk met de probleempceptie van de middengroep en vooral van de bovenlaag, die vaker wrijving tussen autochtonen en allochtonen ervaren dan tussen de elite en de rest van de bevolking.

Verder valt op dat de onderlaag over de hele linie het meest wrijving ziet tussen bevolkingsgroepen en ook nogal uitgesproken is: vaker dan de middengroep en de bovenlaag geeft de onderlaag aan 'heel veel' wrijving te zien. En het is niet de bovenlaag maar de middengroep die het minst vaak wrijving ziet tussen bevolkingsgroepen. Dat kan er op duiden dat de elite uit hoofdstuk 7 en de politiek ontevredenen uit hoofdstuk 6 op basis van hun eigen discussiepunten in het algemeen scherper oordelen over tegenstellingen in de samenleving. Hoewel de verschillen tussen de onderlaag, middengroep en bovenlaag meestal vrij groot zijn, is dat verschil bij de gepercipieerde wrijving tussen allochtonen en autochtonen minder groot, evenals tussen arm en rijk. Over deze twee onderwerpen zijn de meningen kennelijk minder verdeeld.¹

Figuur 10.1

Mate van probleemperceptie tussen groepen, naar zelfplaatsing, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

Bron: SCP (ViN'14)

De resultaten in deze paragraaf zijn gebaseerd op een onderscheid in groepen waarbij mensen zichzelf een plaats toebedelen. De zelfplaatsing op de ladder van onderlaag naar bovenlaag levert een tamelijk stabiel beeld van een onderlaag die meer wrijving tussen bevolkingsgroepen ziet dan de middengroep of de bovenlaag. Zal dit beeld hetzelfde zijn als we een objectieve indeling hanteren?

10.2 Meting van de kapitaalvormen

De basis voor een meer objectieve indeling van Nederlanders vinden we in de genoemde vier vormen van kapitaal (zie ook figuur 2.4); zij geven de verdeling van hulpbronnen over burgers weer. Die kapitaalvormen hangen met elkaar samen en bepalen zo de levenskansen van mensen en daarmee ook, in combinatie met percepties en gedrag, de levensuitkomsten. Elk van de vier kapitaalvormen heeft een aantal subdimensies. In deze paragraaf beschrijven we waaruit de subdimensies bestaan en hoe we ze optellen tot een meting van kapitaal (zie bijlage B10.2 voor een uitgebreidere beschrijving van de meetinstrumenten, te vinden via www.scp.nl bij het betreffende rapport).

Persoonskapitaal

Bij persoonskapitaal onderscheiden we vier subdimensies (zie hoofdstuk 5). In de eerste plaats fysiek kapitaal, waarbij het gaat om lichamelijke kracht, lenigheid en uithoudingsvermogen. Dit kapitaal bestaat uit de subjectieve gezondheid ('wat vindt u, over het algemeen genomen, van uw gezondheid'; een veelgebruikte proxy voor fysieke gezondheid) en belemmeringen bij het trappenlopen ('wordt u door uw gezondheid beperkt bij het trappenlopen').

De tweede subdimensie is mentaal kapitaal, waarbij zelfvertrouwen, psychische klachten en een positief zelfbeeld belangrijk zijn. In de enquête zijn vragen opgenomen over het zelfvertrouwen ('ik heb veel zelfvertrouwen'), het beeld dat iemand van zichzelf heeft ('ik heb een negatief beeld van mijzelf') en depressiviteit ('heeft u in de afgelopen 12 maanden een periode gehad waarin u erg somber of depressief was, minstens 2 weken achter elkaar?').

De derde subdimensie is esthetisch kapitaal, ofwel kenmerken waardoor iemand aantrekkelijk wordt gevonden. Dit meten we aan de hand van een inschatting van het eigen uiterlijk ('ik vind mijn uiterlijk zoals het is precies goed') en een inschatting van wat anderen van het uiterlijk vinden ('anderen vinden mij er goed uitzien').

Daarnaast onderscheiden we de *Body Mass Index* (BMI) als aparte dimensie. De BMI geeft een objectief lichaamsbeeld op basis van lengte en gewicht en heeft een (sterke) relatie met esthetisch en fysiek kapitaal.

Deze acht indicatoren zijn samengevoegd tot één index voor persoonskapitaal.²

Economisch kapitaal

Ook bij het economisch kapitaal onderscheiden we vier subdimensies. In de eerste plaats opleiding en vaardigheden. Dit meten we via het opleidingsniveau. De tweede dimensie betreft de arbeidssituatie en het beroepsniveau. Voor deze subdimensie kijken we naar de arbeidssituatie en naar de *Standard International Occupational Prestige Scale* (Ganzeboom en Treiman 2010). De derde subdimensie is het inkomen, gemeten via het gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen en het (financiële) vermogen van mensen, uitgesplitst in een vrij besteedbaar vermogen en een vermogen in 'stenen' (de woning, zie hoofdstuk 4).

Ook hier zijn de indicatoren samengevoegd tot één index, nu voor economisch kapitaal.³

Cultureel kapitaal

In het cultureel kapitaal onderscheiden we drie subdimensies. In de eerste plaats taal en communicatie. Dit meten we via een schaal voor basale ICT-vaardigheden (de optelsom van het kunnen werken met een tekstverwerkingsprogramma, een programma kunnen installeren en de beveiliging op de pc regelen) en beheersing van de Engelse taal. De tweede dimensie gaat over smaken, voorkeuren en culturele kennis. Dit meten we met een schaal voor leefstijl (buitenlandse vakantie, uit eten voor meer dan 100 euro per persoon en bezoek aan 'hogere' cultuur, zoals een klassiek concert, toneel of kunstmuseum). De derde subdimensie heeft betrekking op symbolische aspecten, zoals reputatie, titels of eretekens, maar daarvoor hebben we geen meting beschikbaar. De index voor cultureel kapitaal bestaat dus uit ICT-vaardigheden, de beheersing van de Engelse taal en de leefstijlindicatoren.⁴

Sociaal kapitaal

Bij sociaal kapitaal onderscheiden we twee subdimensies: sociale steun en instrumentele steun. De sociale steun meten we op twee manieren: we kijken naar de kwantiteit (de frequentie van het contact met familie, vrienden en burens) en de kwaliteit (hoeveel personen heeft iemand om persoonlijke zaken mee te bespreken). De instrumentele steun meten we door te vragen of iemand kapitaalkrachtige of invloedrijke mensen kent (een burgemeester of Kamerlid; een arts of advocaat; een directeur van een commercieel bedrijf met meer dan tien mensen in dienst; een hoge ambtenaar; een professioneel musicus, artiest of schrijver).

Ook de indicatoren voor sociaal kapitaal zijn samengevoegd tot één index.⁵

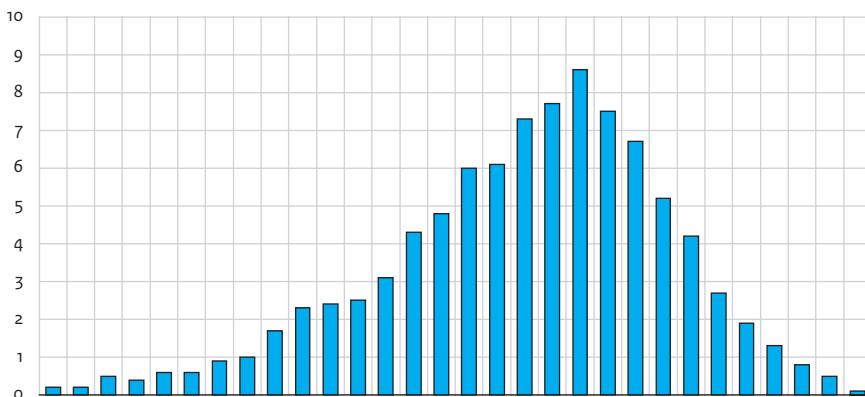
10.3 De vier vormen van kapitaal cumulatief en in samenhang

De cumulatie van kapitaal bepaalt de mogelijkheden van burgers om hun leven vorm te geven. We bekijken nu hoe de cumulatie van kapitaal verdeeld is. Vervolgens doen we hetzelfde voor de vier afzonderlijke kapitaaltvormen. Het is immers goed mogelijk dat de verdeling van de verschillende kapitaaltvormen niet gelijk is.

Het totale kapitaal is de cumulatie van economisch, cultureel, sociaal en persoonskapitaal.⁶ De verdeling van dit totale kapitaal over de bevolking is af te lezen in figuur 10.2, waarbij de linkerkant de minder kapitaalkrachtige posities weergeeft en de rechterkant de kapitaalkrachtige posities. De bult in het midden geeft aan dat de meeste mensen een min of meer gemiddeld kapitaal hebben. Uit de kleine 'staarten' links en rechts blijkt dat er maar weinig mensen zijn die heel veel of heel weinig kapitaal hebben. We zien ook dat de staart aan de linkerkant wat groter is dan aan de rechterkant. Dit betekent dat de groep met het minste kapitaal extremer is (wat kapitaal betreft) dan de groep met het meeste kapitaal.

Figuur 10.2

Verdeling van het totale kapitaal over de bevolking, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014
(in indexscores op de x-as en procenten op de y-as)

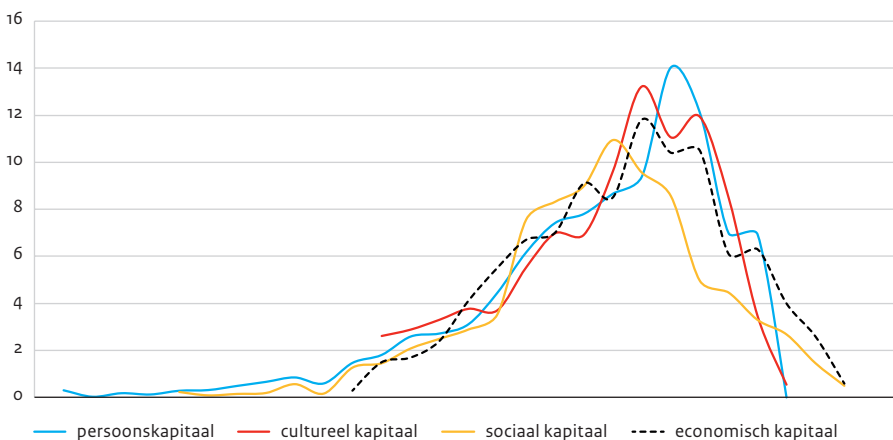
Bron: SCP (ViN'14)

In figuur 10.3 is de verdeling van de vier afzonderlijke kapitaalvormen over de bevolking af te lezen.⁷ Het blijkt dat persoonskapitaal het meest gelijk verdeeld is: de meeste mensen hebben een goede gezondheid, gezien de grote groep aan de rechterkant van de figuur. Er is een lange 'staart' naar links, waar zich de mensen bevinden die een minder goede of zelfs slechte gezondheid hebben. Dat betreft echter maar een klein deel van de bevolking. Het cultureel kapitaal is wat minder gelijk verdeeld: de groep met weinig cultureel kapitaal (wederom links in de figuur) is groter dan de groep met weinig persoonskapitaal. Het sociaal kapitaal kent een grote groep mensen met een gemiddeld netwerk (de bult is kleiner en breder) en ongeveer even grote delen met een klein of groot netwerk. Het minst gelijk verdeeld is het economisch kapitaal, met de meest brede figuur en even grote groepen met minder en meer kapitaal.⁸

De vier typen kapitaal zijn dus niet gelijk verdeeld over de Nederlandse bevolking. Kunnen we op basis daarvan de Nederlandse bevolking onderverdelen in segmenten?

Figuur 10.3

Verdeling van de vier afzonderlijke kapitaalvormen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten op de verticale as en indexscores op de horizontale as)

Bron: SCP (ViN'14)

10.4 Segmentatie in Nederland?

Bij segmentatie verschillen bevolkingsgroepen in een aantal opzichten systematisch van elkaar waardoor ze herkenbaar zijn. Het gaat dan niet om individuele verschillen in kapitaal, maar om geaggregeerde verschillen. Om daar inzicht in te krijgen hebben we een latente klassenanalyse uitgevoerd, met alle beschikbare kenmerken uit de subdimensies. Latente klassenanalyse is een systematische manier om kenmerken in te delen in homogene, gelijksoortige groepen (te onderscheiden groepen met bepaalde kenmerken). De groepen staan niet a priori vast maar worden afgeleid uit de data (Hagenaars en McCutcheon 2002; Muthén en Muthén 1998-2010).⁹ Het is goed te bedenken dat in deze enquête een aantal groepen uit de bevolking niet is vertegenwoordigd (zoals dak- en thuislozen, die meestal in algemene bevolkingenquêtes ontbreken) en dat er een kans is op ondervertegenwoordiging van laaggeletterden, personen die geen Nederlands spreken en mensen met de allerhoogste inkomens en vermogens (hoewel we onder de 1% hoogste inkomens oversampled hebben, zie hoofdstuk 1).

In de analyse hebben we de volgende vijftien kenmerken meegenomen:

- a persoonskapitaal
 - 1 fysiek kapitaal (verdeeld in drie gelijke groepen);
 - 2 mentaal kapitaal (verdeeld in drie gelijke groepen);
 - 3 esthetisch kapitaal (verdeeld in drie gelijke groepen);
 - 4 BMI (ernstig overgewicht; ondergewicht; overgewicht; normaal gewicht);

- b economisch kapitaal
 - 5 opleiding;
 - 6 arbeidssituatie;
 - 7 gestandaardiseerd besteedbaar huishoudensinkomen;
 - 8 vrij vermogen;
 - 9 overwaarde van de woning;
- c cultureel kapitaal
 - 10 ICT-vaardigheden;
 - 11 beheersing van de Engelse taal;
 - 12 leefstijl (verdeeld in drie gelijke groepen);
- d sociaal kapitaal
 - 13 sociale steun, kwantiteit;
 - 14 sociale steun, kwaliteit;
 - 15 instrumentele steun.

De data worden ontleend aan de enquête Verschil in Nederland; iedereen die aan deze enquête heeft deelgenomen krijgt via de latente klassenanalyse een bepaalde kans om bij een groep te worden ingedeeld. Voor de gevonden groepen in onze analyse is die kans telkens gemiddeld groot (meer dan 80%).

Onze analyse levert zes groepen op die herkenbaar van elkaar te onderscheiden zijn:

Gevestigde bovenlaag

De eerste groep is hoog opgeleid, heeft een goed inkomen en is vermogend (tabel 10.1 en figuur 10.5). Ze beschikt zowel over een groot sociaal netwerk (aantal contacten met familie, vrienden en buurtgenoten) als over een groot instrumenteel netwerk (persoonlijk invloedrijke mensen kennen). Naast mensen in loondienst bevindt een groot deel van de zelfstandigen zich in deze groep, alsmede een deel van de gepensioneerden. Mensen uit deze groep hebben zelden een huurwoning; hun koopwoningen hebben een relatief grote overwaarde. Deze groep noemen we *de gevestigde bovenlaag*. De gevestigde bovenlaag heeft een aandeel van 15% van de bevolking en is daarmee wat groot om van een elite te kunnen spreken. Bovendien omvat de groep ook veel niet extreem hoge inkomens, hoewel de 1% hoogste inkomens, die we voor ons onderzoek speciaal hebben onderscheiden, grotendeels tot deze bovenlaag behoort. Aanvullende analyses om te bezien in hoeverre de top 10% inkomens een apart segment vormen, met andere posities op de (subdimensies van de) kapitaalvormen dan de gevestigde bovenlaag, leverden geen bevestigend beeld op.

Precariaat

Het spiegelbeeld van de gevestigde bovenlaag beschikt over zeer weinig kapitaal, van welke vorm dan ook. Deze groep omvat veel laagopgeleiden, mensen met weinig inkomen en weinig vermogen, maar ook relatief weinig sociale contacten en een nagenoeg afwezig instrumenteel netwerk. De woningen worden voor het overgrote deel gehuurd. Deze groep, 15% van de bevolking, noemen we *het precariaat*. De term 'precariaat' is afkomstig uit het Verenigd Koninkrijk en we gebruiken hem hier om aan te geven dat

deze groep er relatief slecht aan toe is: ze blijft op alle terreinen achter en leidt een onzeker bestaan (vgl. Savage et al. 2013).

Dit zijn de twee uiterste segmenten in de Nederlandse samenleving. Daartussen bevinden zich vier groepen die misschien wat minder eenduidig zijn in hun kapitaalposities, maar toch duidelijk van elkaar verschillen.

Jongere kansrijken

Zo is er, naast de gevestigde bovenlaag, een tweede groep die beschikt over veel kapitaal. Deze groep bevat relatief veel jongeren (waaronder studenten). Deze groep, die we *jongere kansrijken* noemen, heeft beduidend minder economisch kapitaal dan de gevestigde bovenlaag, maar is ongeveer even gezond (fysiek en esthetisch iets gezonder, maar iets minder mentaal weerbaar). Hoewel beide groepen ook ongeveer evenveel sociaal en cultureel kapitaal hebben, is de opbouw daarvan anders. Het sociaal kapitaal bestaat bij de jongere kansrijken minder uit instrumentele steun dan bij de gevestigde bovenlaag en meer uit sociale steun. Het cultureel kapitaal bij de gevestigde bovenlaag is eerder een luxueuze leefstijl en bij de jongeren een grotere ICT-vaardigheid. De jongeren wonen relatief vaak in een huurhuis en als ze een koopwoning hebben heeft die nauwelijks overwaarde of een negatieve overwaarde. De jongere kansrijken zijn met een aandeel van 13% de kleinste groep van de zes segmenten.

Werkende middengroep

De volgende groep is wat groter (27% van de bevolking) en heeft van geen enkele kapitaalvorm erg veel of erg weinig. Deze groep noemen we *werkende middengroep*, omdat ze relatief veel werkende mensen in loondienst bevat. Het cultureel en persoonskapitaal zijn vrij gemiddeld, maar de groep heeft wel relatief veel economisch kapitaal. Het sociaal kapitaal blijft daarentegen iets achter, vooral door een geringer instrumenteel netwerk. Net als de gevestigde bovenlaag woont de werkende middengroep veelal in een koopwoning, maar de overwaarde is minder groot en vaker ook negatief.

Comfortabel gepensioneerden

De vijfde groep is in zekere zin eveneens een middengroep, met van geen enkele kapitaalvorm erg veel of erg weinig, maar is van een geheel ander karakter: ze bestaat vooral uit ouderen (en daarbinnen weer de gepensioneerden) met een lage opleiding en relatief weinig cultureel kapitaal (weinig ICT-vaardigheden en weinig beheersing van het Engels). Een deel woont in een huurhuis, maar een groter deel in een koopwoning. Een negatieve overwaarde komt hier echter nauwelijks voor. De leefstijl is tamelijk luxueus door de redelijke vermogens en een vrij gemiddeld inkomen. De positie van deze groep is per saldo redelijk comfortabel. Vandaar de naam *comfortabel gepensioneerden*. Zij vormen 17% van de bevolking.

Onzekere werkenden

De laatste groep die we onderscheiden lijkt in veel opzichten op het precariaat. Ze scoort op alle fronten negatief, maar telkens iets minder dan het precariaat. Ze is gemiddeld

iets hoger opgeleid, iets gezonder en met een iets groter netwerk. Het cultureel kapitaal is vooral door goede ICT-vaardigheden nog tamelijk gemiddeld. Maar het esthetisch en mentaal kapitaal is minder dan dat van het precariaat. Een behoorlijk aandeel huurt de woning en als die is gekocht is er meestal een negatieve overwaarde. Qua leeftijdsopbouw lijkt dit segment op de werkende middengroep. Een groot deel is bovendien in loondienst, maar daarnaast bevinden zich in dit segment de meeste werkzoekenden (naast een deel niet-werkenden). Aanhaken op de arbeidsmarkt is geen vanzelfsprekendheid en een relatief groot deel van de werkenden heeft een tijdelijke baan. Vanwege de combinatie van een onzekere arbeidsmarkt en weinig zelfvertrouwen noemen we deze groep, die een aandeel van 14% heeft, de *onzekere werkenden*.

Tabel 10.1

De zes groepen, naar onderliggende indicatoren, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014
(in rangordes)

	gevestigde bovenlaag	jongere kansrijken	werkende middengroep	comfortabel gepensio- neerden	onzekere werkenden	precariaat
Onderwijs	1	2	3	5	4	6
Inkomen	1	4	2	3	6	5
Relatie arbeidsmarkt	3	2	1	5	4	6
Vrij vermogen	1	5	3	2	6	4
Woningvermogen	2	5	3	1	6	4
Fysiek	2	1	3	5	4	6
Esthetisch	2	1	4	3	6	5
Mentaal	1	3	4	2	6	5
BMI	2	1	3	4	5	6
Aantal contacten	1	5	2	4	3	6
Persoonlijke zaken bespreken	2	1	3	4	5	6
Instrumenteel netwerk	1	2	5	3	4	6
Leefstijl	1	2	4	3	5	6
Digitale vaardigheden	3	1	2	5	4	6
Engels	2	1	3	5	4	6

Bron: SCP (ViN'14)

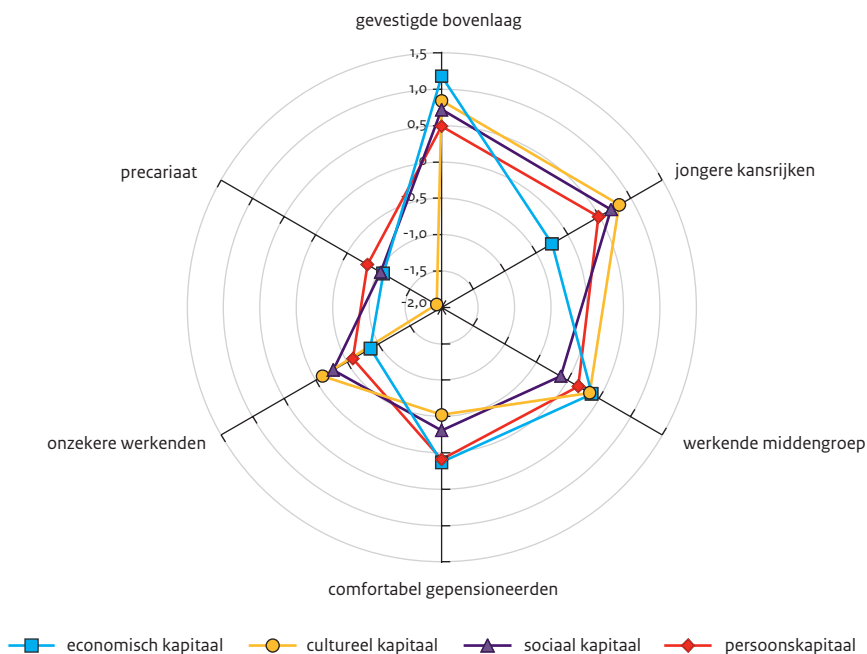
Met de naamgeving is getracht aan te geven in welke opzichten de segmenten in hoofdlijnen verschillen. Daarbij past de kanttekening dat niet alle leden van een segment aan dat beeld voldoen, het gaat om de 'grootste gemene deler' die voor elk van de segmenten

uit de latente klassenanalyse naar voren komt. Dit impliceert dat men de uitkomsten niet zo moet interpreteren dat de groep ‘comfortabel gepensioneerden’ alle gepensioneerden bevat, of, nog vergaander, dat alle gepensioneerden in een comfortabele positie zouden verkeren. Dat is niet het geval: ongeveer de helft van de gepensioneerden valt onder deze groep, maar een derde van de ouderen is ingedeeld bij het precariaat (en maakt daarvan de helft uit) en 13% behoort tot de gevestigde bovenlaag (goed voor 17% van dat segment). Een ander voorbeeld: in de werkende middengroep bevindt zich ook een aandeel niet-werkenden en werkzoekenden (al is dat gering) die daar door hun score op de andere onderliggende indicatoren zijn beland. De techniek deelt elke respondent met een bepaalde mate van waarschijnlijkheid in de klassen in.

Figuur 10.4 toont de posities die de zes groepen innemen op de vier kapitaalvormen, gerangschikt naar het totaal kapitaal dat ze bezitten.¹⁰ Met de klok mee, bovenaan beginnend met de gevestigde bovenlaag, neemt telkens het totale kapitaal af dat een groep tot haar beschikking heeft – het precariaat heeft het minst.

Figuur 10.4

Verdeling van de vier kapitaalvormen over de zes groepen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in indexscores, gemiddelde = 0)

Bron: SCP (ViN'14)

Duidelijk is dat niet alle zes de groepen steeds dezelfde posities innemen op de onderliggende kapitalen. De gevestigde bovenlaag heeft echter van elke kapitaalvorm het meest, terwijl het precariaat telkens het minst kapitaalkrachtig is. Voor de andere segmenten is dat niet het geval – die nemen wisselende posities in. Zo is het economisch kapitaal van de werkende middengroep groter dan dat van de jongere kansrijken die van de overige kapitalen juist weer meer bezitten. En het cultureel kapitaal van de onzekere werkenden is groter dan dat van de comfortabele gepensioneerden.

10.5 Een beeld van de segmenten

Om het beeld van de zes segmenten verder in te kleuren beschrijven we ze aan de hand van een aantal achtergrondkenmerken, zoals leeftijd, huishoudenssamenstelling, etniciteit en beroepsniveau.¹¹

In de eerste plaats komt het beeld uit hoofdstuk 8 terug, namelijk dat er een grote variatie is binnen *leeftijdsgroepen*. Ouderen en jongeren maken deel uit van meerdere segmenten (figuur 10.5). Zo komen 65-plussers vaak voor bij de comfortabel gepensioneerden en het precariaat, maar ze behoren – weinig verrassend – niet tot de jongere kansrijken of de werkende middengroep. De groep 65-74-jarigen is bovendien ook relatief goed vertegenwoordigd bij de gevestigde bovenlaag. Jongeren komen we vaak tegen in de werkende groepen (waaronder ook de jongere kansrijken en de onzekere werkenden), maar nauwelijks in het precariaat of de gevestigde bovenlaag.

Migranten maken, door hun geringere aandeel in de gehele bevolking, ook minder deel uit van de verschillende segmenten dan autochtonen. Relatief veel migranten, zowel westerse als niet-westerse, zijn evenwel te vinden aan de onderkant (bij de onzekere werkenden en het precariaat), maar het aandeel migranten onder de jongere kansrijken is eveneens behoorlijk. Dat sluit aan bij de bevindingen in hoofdstuk 9 dat het opleidingsniveau van migranten stijgt en er een middenklasse onder migrantengroepen ontstaat. Ook onder de gevestigde bovenlaag is het aandeel migranten hoog – dit zijn voornamelijk westerse migranten.

Bekijken we de *huishoudenssamenstelling*, dan vinden we gezinnen met kinderen vooral in de werkende middengroep, maar ook bij de onzekere werkenden en de gevestigde bovenlaag. Alleenstaanden zijn goed vertegenwoordigd bij de jongere kansrijken en het precariaat. Het gaat dan wel om twee verschillende typen alleenstaanden: de alleenstaanden in het precariaat zijn vaak gepensioneerd en bij de jongere kansrijken gaat het om studenten of jongeren aan het begin van hun carrière.

Er is een duidelijke relatie tussen de zes groepen en het *beroepsniveau*: hoe meer kapitaal een groep bezit, hoe hoger het beroepsniveau is.¹²

Daarnaast is er een opvallend patroon in de verschillen tussen *mannen en vrouwen*: bij de drie groepen met het meeste kapitaal zijn de mannen in de meerderheid en bij de drie minst kapitaalkrachtige groepen de vrouwen. Bij de gevestigde bovenlaag is bijna 60% man en 40% vrouw, terwijl dat bij de onzekere werkenden en het precariaat omgekeerd is.

Kijken we naar *partijvoorkeur*, dan blijkt de gevestigde bovenlaag relatief vaak te gaan stemmen en ook al te weten op welke partij: vooral de vvd en D66 zijn in dit segment

goed vertegenwoordigd. D66 is ook populair onder de jongere kansrijken, waar verder een derde niet gaat stemmen of nog geen partijkeuze heeft bepaald. De minst kapitaal-krachtige groepen (de onzekere werkenden en het precariaat) zeggen het vaakst niet te gaan stemmen. Ook vinden we hier veel aanhangers van SP en PVV; bij de onzekere werkenden aangevuld met D66-stemmers en bij het precariaat met PvdA-stemmers. Op basis van de bevindingen in hoofdstuk 6 kunnen we veronderstellen dat in deze segmenten ook veel politieke onvrede zit (zie § 10.7). Ook bevinden zich in deze twee segmenten veel kiezers die nog niet weten op welke partij ze zullen stemmen, maar daarvan zijn er nog meer onder de werkende middengroep. Als de keuze in de werkende middengroep wel is bepaald, valt die vaak op VVD of D66 en in iets mindere mate op de SP. Onder de comfortabel gepensioneerden bevinden zich veel CDA-stemmers en verder stemt, niet onverwacht, een relatief groot aandeel op 50Plus.

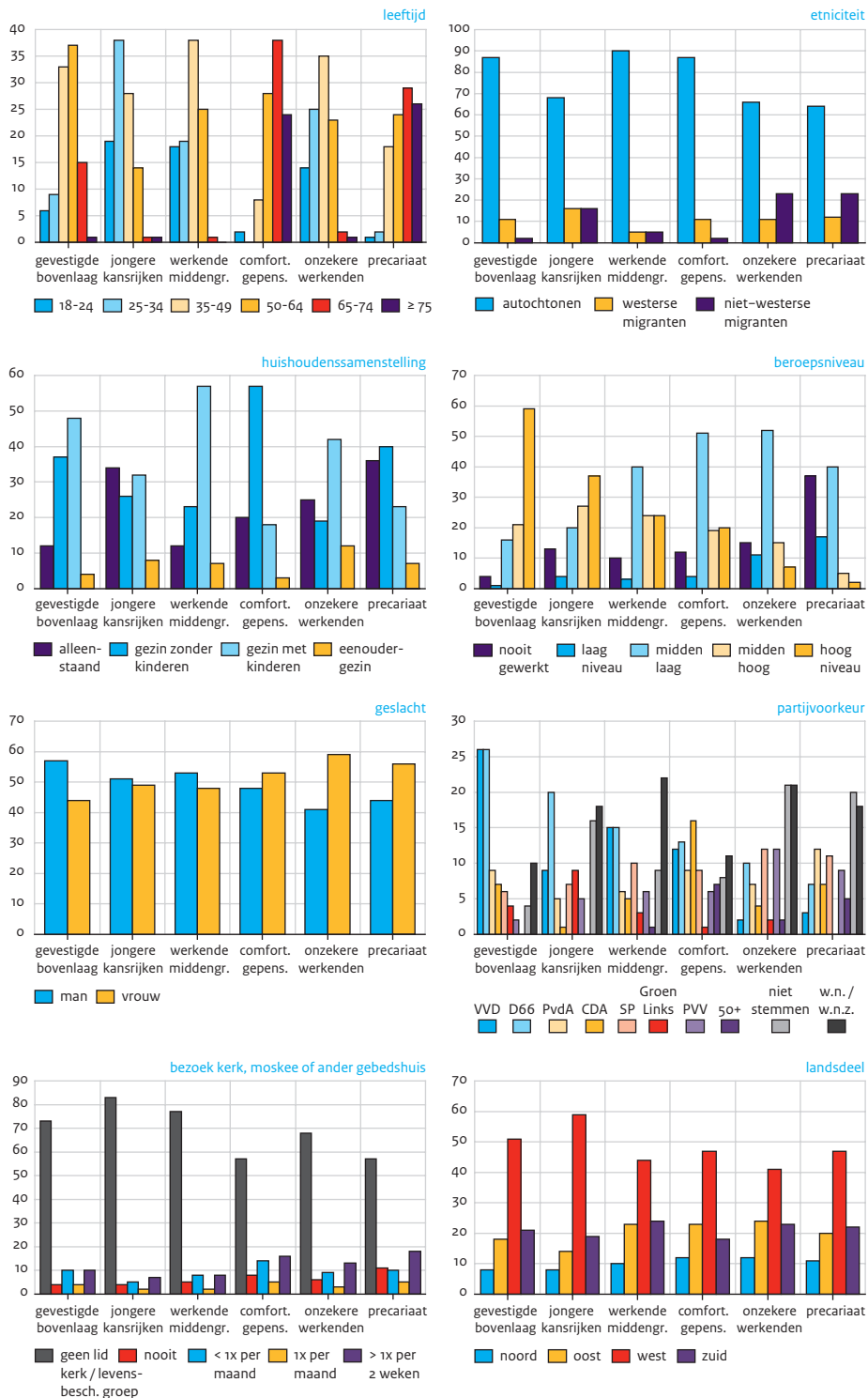
De meeste leden van een *kerk of levensbeschouwelijke groepering* vinden we onder de comfortabel gepensioneerden en het precariaat. Hier vinden we dan ook de grootste aandelen mensen die geregeld naar de kerk, moskee of ander gebedshuis gaan, waarbij het intensieve bezoek (minimaal eens per twee weken) onder het precariaat iets groter is.

Een globale indruk van de *geografische spreiding* krijgen we door te kijken naar de spreiding van de segmenten over de landsdelen. Veel variatie levert dat echter niet op, anders dan dat de jongere kansrijken iets vaker in het westen van Nederland wonen. In paragraaf 10.7 kijken we naar lagere geografische schaalniveaus.

De Nederlandse bevolking kan dus worden ingedeeld in zes groepen met specifieke kenmerken en verdelingen. Het meest consistent zijn de gevestigde bovenlaag (overal het meest kapitaalkrachtig) en het precariaat (overal het minst kapitaalkrachtig).

Figuur 10.5

Verdeling van de zes groepen naar achtergrondkenmerken, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014
(in procenten)

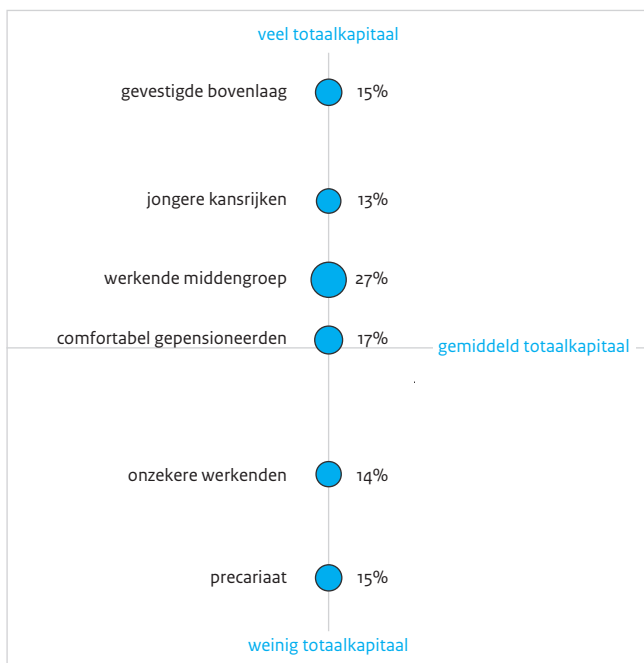

10.6 De mate van segmentatie

Hoofdstuk 2 vermeldt vier elementen die behulpzaam kunnen zijn bij het bepalen van de mate van segmentatie. We bekijken voor elk van die elementen of er sprake is van segmentatie. Het eerste element betreft het *verschil* tussen de bevolkingsgroep met het hoogste en het laagste kapitaal: naarmate dat verschil groter is, is de segmentatie sterker, en vice versa. Wat precies groot en klein is, is natuurlijk normatief, maar duidelijk is dat het verschil in het totale kapitaal tussen de gevestigde bovenlaag en het precariaat veel groter is dan het verschil tussen bijvoorbeeld de gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken. Er is een duidelijke hiërarchie in de segmenten als we de cumulatie van economisch, sociaal, cultureel en persoonskapitaal bekijken. De precieze afstand tussen de segmenten is echter niet afhankelijk van de vier kapitaalkvormen, maar van alle onderliggende subdimensies en van daar weer onderliggende indicatoren. Wanneer we de afstand tussen de segmenten zo precies mogelijk berekenen, ontstaat het beeld in figuur 10.6.¹³ Duidelijk is het onderscheid tussen vier segmenten met bovengemiddeld kapitaal en twee groepen met benedengemiddeld kapitaal. Het precariaat staat op redelijke afstand van het eerstvolgende segment, de onzekere werkenden, maar de afstand van die groep tot de daarop volgende groep (de comfortabel gepensioneerden) is nog wat groter.

Figuur 10.6

De onderlinge afstand tussen de zes groepen,^a bevolking van 18 jaar en ouder, 2014

a De grootte van de bol geeft het aandeel in de bevolking weer

Een volgend element gaat over de intergenerationele *mobiliteit*: als er door de tijd weinig verandert aan het kapitaal van bevolkingsgroepen is de segmentatie minder groot. In de enquête Verschil in Nederland is uitsluitend gevraagd naar het beroep van de vader toen de respondent 15 jaar oud was. Dan blijkt dat onder de groepen met het meeste kapitaal een hoger percentage van de vaders hogere en middelbare beroepen had dan onder de groepen met het minste kapitaal (tabel 10.2). Voor ongeschoolde of agrarische beroepen geldt het omgekeerde. Er is dus een relatie, maar die is niet al te sterk.¹⁴ Dit sluit aan bij de bevinding uit hoofdstuk 3 dat niet alleen afkomst, maar ook iemands eigen vaardigheden van belang zijn.

Tabel 10.2

De zes groepen, naar beroep vader, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)^a

	hoger intellectueel, vrij, hoger leiding- gevend	middelbaar intellectueel, vrij, leiding- gevend	overig hoofdarbeid, geschoolde leiding- gevende, geschoolde handarbeid	semi- geschoolde handarbeid	ongeschoolde en geoefende handarbeid of agrarisch	geen werk
gevestigde bovenlaag	35	27	18	10	8	0
jongere kansrijken	34	21	19	13	6	4
werkende middengroep	18	17	29	21	9	2
comfortabel gepensioneerden	13	18	22	21	21	2
onzekere werkenden	14	15	25	29	7	6
precariaat	9	8	18	26	29	5

a De rijen tellen niet op tot 100%; het ontbrekende percentage is het aandeel van wie de vader was overleden.

Bron: SCP (ViN'14)

Het laatste element om te kijken naar de diepte van de segmentatie is het *samenvallen* van de vier kapitaaltvormen. Wanneer bevolkingsgroepen op de vier kapitaalladders dezelfde positie innemen kunnen zich machtsconcentraties voordoen en zijn de tegenstellingen scherper. Eerder bleek al dat dit in zekere zin geldt voor de gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken enerzijds (zij beschikken meer dan gemiddeld over de vier kapitaaltvormen) en anderzijds het precariaat en de onzekere werkenden (benedengemiddeld). Hoewel er geen enkel segment is dat op alle onderscheiden subdimensies exact dezelfde positie inneemt, is de positie van de gevestigde bovenlaag wel duidelijk aan de top en die van het precariaat wel duidelijk aan de onderkant (vgl. tabel 10.1).

Als we deze vier elementen in samenhang bekijken is er sprake van segmentatie in Nederland die aan de uiteinden dieper is dan in de middengroep. Voor de gevestigde bovenlaag en het precariaat zijn de posities op de kapitaalladders consistent (resp. boven- en onderaan). Dat geldt echter niet volledig voor de positie op de onderliggende subdimensies. Toch is het verschil tussen de gevestigde bovenlaag en het precariaat groot. De bovenlaag beschikt over beduidend meer kapitaal dan het precariaat, niet alleen economisch, maar ook sociaal, cultureel en persoonskapitaal. Aangezien we zes groepen onderscheiden is de segmentatie groter dan bij een tweedeling, maar tegelijk zijn de verschillen tussen de boven- en onderkant groot. Om echter werkelijk van sociale klassen te kunnen spreken, zijn volgens ons theoretisch model nog andere factoren van belang.

10.7 Bekrachtigende factoren voor segmentatie

Nu we een beeld hebben van de rangorde en de afstand tussen de segmenten kijken we of er groepskenmerken zijn die de maatschappelijke segmentatie kunnen versterken. Daarvoor gebruiken we de bekrachtigende factoren uit hoofdstuk 2:

- identificatie met de eigen groep;
- verschil in groepshabitus (afwijkende opvattingen, waarden, ideologieën en gedragspatronen);
- sociaal en ruimtelijk gescheiden zijn (weinig en oppervlakkige – of zelfs vijandige – onderlinge contacten tussen bevolkingsgroepen, endogamie en geografische segregatie);
- zich organiseren om de groepsbelangen en -overtuigingen uit te dragen, en deel uitmaken van de besluitvormende elite of die weten te beïnvloeden (formeel of informeel);
- institutioneel onderscheiden, door wettelijke toekenning van groepsafhankelijke rechten en plichten

Op de eerste vier factoren gaan we dieper in. Over de laatste hebben we geen materiaal voorhanden.

Groepsidentificatie geeft beperkte bekrachtiging van de segmenten

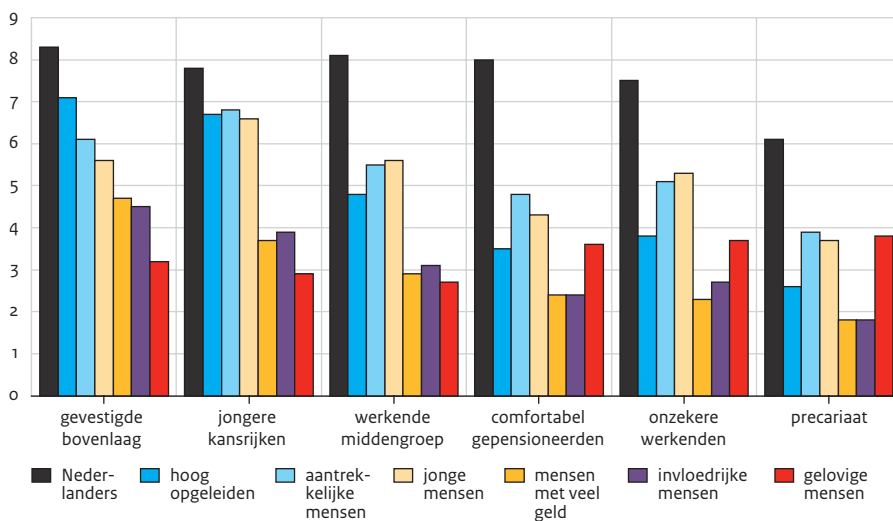
Alle segmenten identificeren zich het meest met het ‘Nederlander zijn’, maar het precariaat beduidend minder dan de andere groepen. Het gevoel te behoren tot de hoogopgeleiden is bij de hogere segmenten sterker aanwezig dan bij de lagere segmenten. De identificatie van de jongere kansrijken komt overeen met het objectieve beeld dat we schetsten: ze vinden zichzelf jong, aantrekkelijk en hoogopgeleid (figuur 10.7). Wat opvalt is dat de gevestigde bovenlaag zich meer bij de hoogopgeleiden vindt horen dan bij de ‘aantrekkelijke mensen’, terwijl dat voor alle andere segmenten precies andersom is.

‘Invloedrijk’ en ‘veel geld’ zijn kwalificaties waarmee mensen uit de minst kapitaalkrachtige segmenten zich niet graag identificeren. Hierbij moet worden aangetekend dat in de stellingen over de identificatie telkens is gevraagd naar groepen die in het

algemeen 'beter af' zijn, naar hoogopgeleiden in plaats van laagopgeleiden, of naar gezonde mensen in plaats van ongezonde mensen. Dit heeft bij het precariaat het effect gehad dat veel mensen de vragen niet of slechts deels hebben beantwoord.¹⁵ Opvallend is dat de vraag die door de meeste mensen uit het precariaat wel is beantwoord, de identificatievraag met Nederlanders is. Nog steeds heeft 27% van het precariaat hier niets ingevuld, maar van diegenen die het wel deden zegt 20% zich 'helemaal niet' te identificeren met Nederlanders. Bij de andere segmenten is dit maximaal 5%. Dit kan te maken hebben met het gevoel van het precariaat buitengesloten te zijn van 'de rest'. Ook kan het te maken hebben met het in hoofdstuk 6 beschreven gevoel van politiek ontevreden dat ze niet gehoord worden. Aan de andere kant is ook het niet invullen van de vragen op te vatten als een vorm van identificatie, of eigenlijk niet-identificatie: er is geen herkenning met het onderwerp in de vraag. Omdat de niet-identificatie zich concentreert bij één specifiek segment kunnen we dit in zekere zin opvatten als een bekrachtiging van de groepshomogeniteit.

Figuur 10.7

De zes groepen naar zelfidentificatie^a, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gemiddelde scores)

a 'In de samenleving komen verschillende groepen voor. Kunt u aangeven in hoeverre u voelt dat u van de volgende groepen deel uitmaakt'. Score van 1 (helemaal niet) tot 10 (volledig).

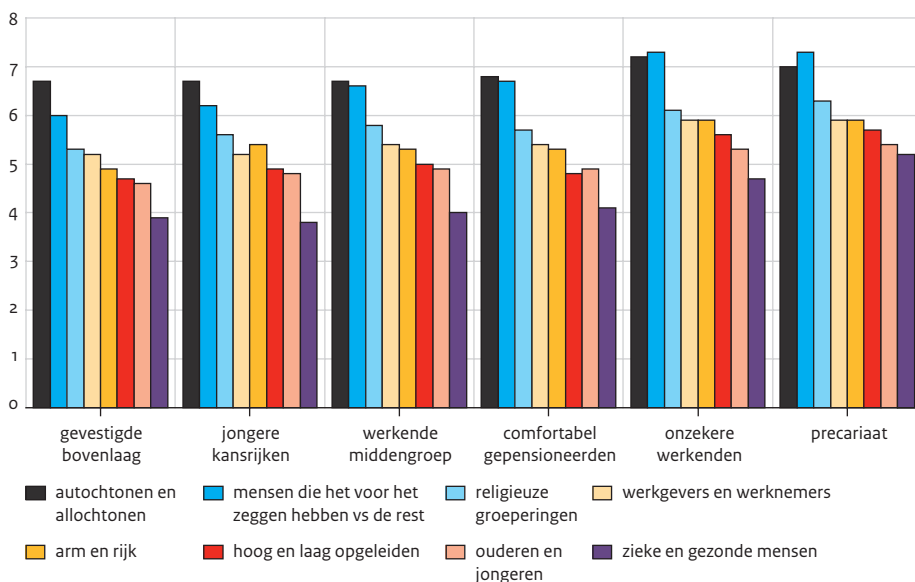
Bron: SCP (ViN'14)

Dat de segmenten verschillen in de identificatie met bevolkingsgroepen roept de vraag op of daardoor ook de tegenstellingen tussen groepen in de samenleving door de segmenten anders worden gepercipieerd. Het gaat hier weer over de mate van wrijving tussen groepen. In de eerste plaats is te zien dat de minder kapitaalkrachtige segmenten

over het algemeen meer wrijving percipiëren dan de kapitaalkrachtige segmenten (figuur 10.8). Wat opvalt is dat de kapitaalkrachtige segmenten meer wrijving zien tussen migranten en autochtonen dan tussen mensen die de macht hebben en de rest, maar dat naarmate de segmenten over minder kapitaal beschikken dit precies omdraait. Verder verschilt het niveau tussen de segmenten, maar is de volgorde opvallend gelijk. Zo vinden alle segmenten dat er tussen zieke en gezonde mensen de minste wrijving bestaat. Overigens wordt ook op deze vraag door relatief veel mensen uit het precariaat geen antwoord gegeven.¹⁶

Figuur 10.8

De zes groepen naar de mate van gepercipieerde wrijving tussen bevolkingsgroepen^a, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gemiddelde scores)

a 'In alle landen is er wel eens wrijving tussen sociale groepen. Hoe groot is, volgens u, in Nederland de wrijving tussen de volgende groepen?'. Score van 1 (helemaal geen) tot 10 (zeer veel).

Bron: SCP (ViN'14)

Samenvattend is de bekrachtigende werking van de identificatie met de eigen groep beperkt. Wel identificeren alle segmenten zich het meest met de voor hen voor de hand liggende kenmerken. De jongere kansrijken vinden zichzelf aantrekkelijker en jonger dan de overige segmenten. De gevestigde bovenlaag identificeert zich meer dan de andere segmenten met 'mensen met veel geld' en 'invloedrijke mensen'. Het precariaat identificeert zich daar het minst mee, maar geeft meer dan andere segmenten geen antwoord op deze vragen.

De bekrachtiging is beperkt omdat de verschillen in identificatie niet systematisch langs de kapitaallijnen lopen. De onzekere werkenden identificeren zich bijvoorbeeld meer met aantrekkelijke mensen dan de comfortabel gepensioneerden, hoewel ze minder persoonskapitaal hebben.

Groepshabitus: geeft gedeeltelijke bekrachtiging te zien

Een volgende bekrachtigende factor is de 'groepshabitus'. Daarbij gaat het om tussen groepen afwijkende opvattingen, waarden, ideologieën en gedragspatronen. We kijken eerst naar een aantal opvattingen en waarden over politieke onvrede en etnische tegenstellingen.

In hoofdstuk 6 is een schaal voor politieke onvrede geïntroduceerd. Politieke onvrede bevat in deze meting zowel houdingen tegenover de politiek (politiek zelfvertrouwen) als inhoudelijke strijdpunten (over migranten en de Europese eenwording). Duidelijk is dat de politieke onvrede stijgt naarmate de segmenten minder kapitaalkrachtig worden.

Tabel 10.3

De zes groepen naar niveau van politieke onvrede, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

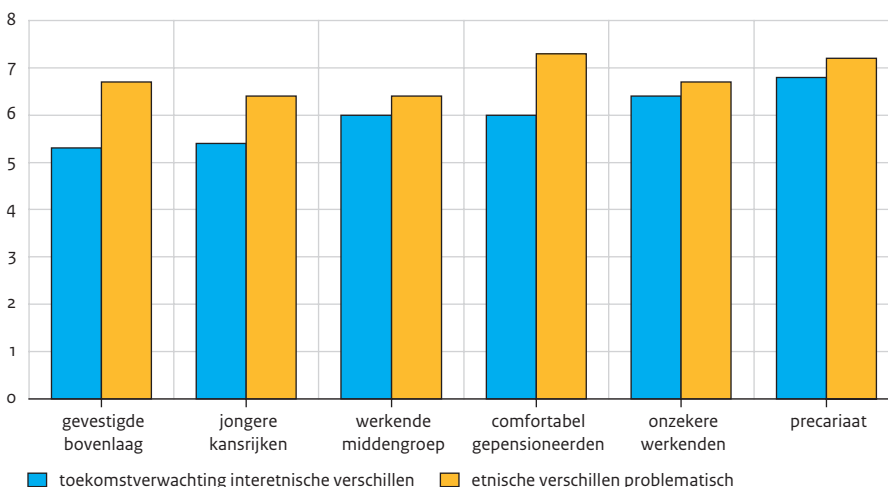
	gevestigde bovenlaag	jongere kansrijken	werkende middengroep	comfortabel gepensioneerden	onzekere werkenden	precariaat
laag (17%)	29	28	16	11	9	6
midden (67%)	64	60	71	69	69	62
hoog (17%)	6	12	13	20	23	31

Bron: SCP (ViN'14)

In hoofdstuk 9 zijn twee blokken van samenhangende vragen uit de enquête Verskil in Nederland over de relatie tussen migranten en autochtonen aan de orde gekomen. Eén betrof de probleemperceptie van verschillen tussen migranten en autochtonen (zie tabel 9.4), de ander betrof de toekomstverwachtingen over de verhouding tussen beide groepen (zie tabel 9.5). Voor elk van deze vragen is een schaal geconstrueerd (zie hoofdstuk 9). Met behulp van deze schalen kijken we naar de mening over integratie.¹⁷ Er is een duidelijke relatie tussen de segmenten en het oordeel over toekomstige etnische verhoudingen: hoe minder kapitaalkrachtig, hoe sterker men van mening is dat die verhoudingen zullen verslechteren (figuur 10.9). Dat is een stuk minder eenduidig bij de mening of etnische verschillen problematisch zijn. Dat vinden de comfortabel gepensioneerden en ook het precariaat iets meer dan andere segmenten, maar de verschillen zijn relatief gering.

Figuur 10.9

De zes groepen naar oordeel over toekomstige interetnische verhoudingen (blauw) en naar etnische scheidslijnen als problematisch bestempelen (rood), bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

Bron: SCP (ViN'14)

Is er sprake van bekrachtiging? Voor politieke onvrede en het oordeel over toekomstige interetnische verhoudingen lijkt het er wel op, maar voor het problematisch vinden van etnische verschillen niet.

Naast deze opvattingen kijken we naar de waardeoriëntaties van Schwartz: universalisme, goedertierendheid, traditionalisme, conformisme, macht, prestatiegerichtheid en twee soorten hedonisme (Schwartz 2012).¹⁸ In figuur 10.10 zijn de uiterste posities weergegeven: de mate waarin een bepaalde waarde zeer goed of zeer slecht bij de persoon past. Wat opvalt is dat goedertierendheid (andere mensen helpen, zorgen voor hun welzijn) bij alle segmenten de waarde is die de meeste herkenbaarheid oproept. Als tegenhanger is, eveneens voor alle segmenten, de hedonistische waarde (rijk zijn, veel geld en dure spullen willen hebben) het minst herkenbaar. Maar er zijn nog wel forse verschillen: bij de gevestigde bovenlaag is deze waarde voor 44% totaal niet herkenbaar, terwijl dit bij het precariaat 65% is. Ook de andere hedonistische waarde (zich vermaken, ervan houden zichzelf te verwennen) wordt door het precariaat veel minder herkend dan door andere segmenten.

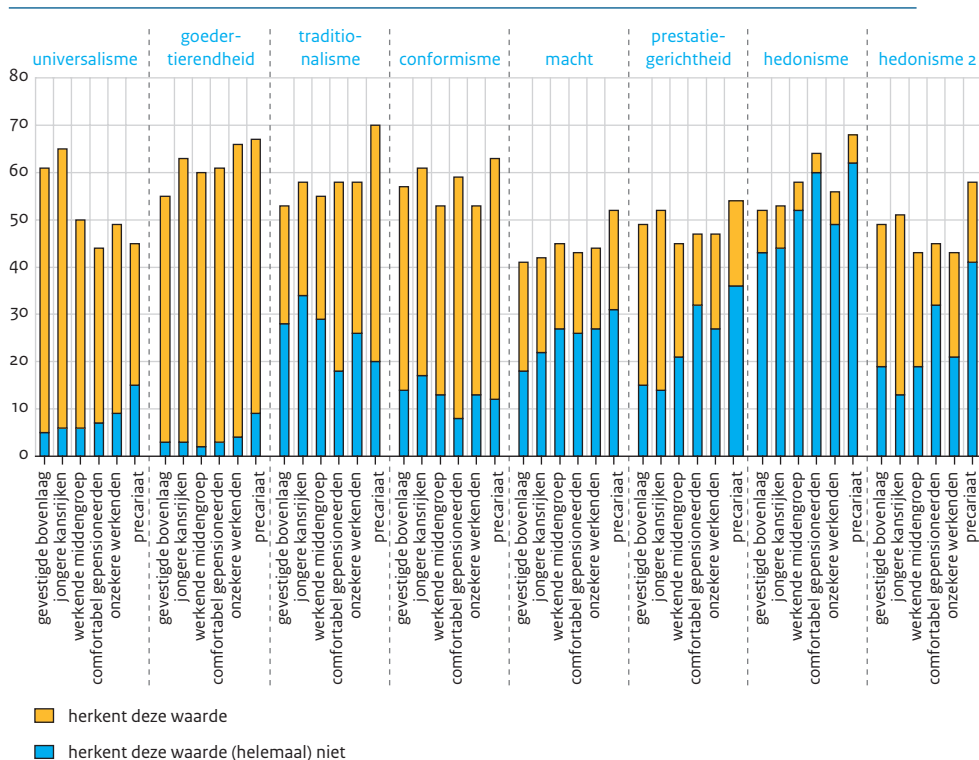
Ook het universalisme (willen luisteren naar mensen die anders zijn dan men zelf is) is bij 59% van de jongere kansrijken een herkenbare waarde; een sterk contrast met de 30% van het precariaat. 'Zich vermaken' en 'naar andere mensen luisteren' zijn tevens de twee waarden waarbij het verschil tussen de segmenten het grootst is.

Verder blijkt dat de gevestigde bovenlaag eigenlijk in geen enkele waarde heel uitgesproken is. Bij de meeste waarden nemen ze een middenpositie in. Wel herkennen ze zich, net als de jongere kansrijken, meer dan andere segmenten in prestatiegerichtheid en universalisme.

Dat betekent dat deze waardeoriëntaties een beperkt bekrachtigende factor zijn, zeker in vergelijking met factoren als politieke onvrede en het oordeel over toenemende etnische segregatie.

Figuur 10.10

De zes groepen naar waardeoriëntaties, ^a bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

- a Antwoordmogelijkheden: lijkt helemaal niet op mij; lijkt niet op mij; lijkt weinig op mij; lijkt enigszins op mij; lijkt op mij; lijkt heel erg veel op mij. De eerste twee antwoordmogelijkheden zijn samengenomen, net als de laatste twee. De exacte vraagformuleringen staan in noot 18.

Bron: SCP (ViN'14)

Sociaal en ruimtelijk gescheiden: bekrachtiging van de segmenten

De laatste bekrachtigende factor is die van sociale of geografische scheiding. Onder sociale scheiding vallen zowel afwezige of oppervlakkige sociale contacten als trouwen binnen de eigen groep. Over dit laatste aspect kunnen we met het beschikbare materiaal niet veel zeggen. Wel kennen we het beroep en opleiding van de partner. Respondenten zonder partner laten we nu even buiten beschouwing (van het precariaat en de jongere kansrijken is een groot deel, zo'n 35%, alleenstaand, zie figuur 10.5). Als we naar de opleiding van de partner kijken, dan blijken mensen uit de gevestigde bovenlaag of de jongere kansrijken vaker een partner te hebben met hbo of wo en mensen uit het precariaat vaker een partner met maximaal basisschool (zie tabel 10.4). Voor de andere segmenten is het beeld meer divers – zij het dat een partner met maximaal basisschool buiten het precariaat veel minder vaak voorkomt. Dit is in lijn met de bevinding in hoofdstuk 3 dat de partnerkeuze vooral aan de uiteinden van de verdeling selectief is. Daar bleek ook dat de opleidingshomogamie steeds vaker bij hoogopgeleiden voorkomt. Eenzelfde patroon is er met het beroep van de partner: mensen uit de hogere segmenten hebben vaker een partner met een hoger of middelbaar beroep dan mensen uit de andere segmenten en mensen uit het precariaat hebben vaker een partner die nooit gewerkt heeft of ongeschoold werk doet (zie bijlage B10.5).

Tabel 10.4 toont de totalen per segment, dus onafhankelijk van het eigen opleidingsniveau van de respondent. Als we dat erbij betrekken, wordt het beeld bestendig. Van de mensen uit de gevestigde bovenlaag met hbo of wo heeft 72% een partner met dezelfde opleiding. En van de mensen uit het precariaat met maximaal basisonderwijs heeft 51% een partner met hetzelfde onderwijsniveau (zie voor details bijlage B10.5).

Tabel 10.4

De zes groepen, naar opleiding partner, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)^a

	max. basisschool	lbo, mavo, vmbo, mbo niv. 1 (duur < 2 jaar)	havo, vwo, mbo (incl. mbo-plus voor havisten)	hbo, wo
gevestigde bovenlaag	0	11	25	63
jongere kansrijken	2	11	28	59
werkende middengroep	1	22	42	35
comfortabel gepensioneerden	4	57	20	19
onzekere werkenden	5	41	38	16
precariaat	30	54	11	5

a Weergegeven zijn de totalen per segment. Leesvoorbeeld: van alle mensen in de gevestigde bovenlaag heeft 63% een partner met hbo of wo.

Bron: SCP (ViN'14)

Nu we weten dat veel mensen een partner kiezen met een gelijkwaardig niveau van opleiding en beroep, is een volgende vraag hoe dat bij de rest van hun sociale netwerk zit. Komen mensen ook daar gelijk opgeleiden tegen? We kunnen dat niet uitgebreid

nagaan, maar we kunnen wel iets zeggen over het opleidingsniveau van vrienden met wie iemand belangrijke persoonlijke zaken bespreekt. Dat is voor sociale en emotionele steun een belangrijke indicator. In de enquête is gevraagd naar het bespreken van persoonlijke zaken met mensen buiten het eigen huishouden, professionele hulpverleners daargelaten. De segmenten verschillen daarin aanzienlijk: van het precariaat bespreekt 44% met niemand persoonlijke zaken, terwijl dit bij de jongere kansrijken slechts 4% is en bij de gevestigde bovenlaag 9% (tabel 10.5). Aan de mensen die met ten minste twee mensen persoonlijke zaken bespreken is gevraagd of hun gesprekspartners elkaar kennen en of zij hetzelfde opleidingsniveau hebben (tabel 10.5). Binnen het precariaat geeft 70% aan dat iedereen in het sociale netwerk elkaar kent. Bij de gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken is dat slechts 37%. In het precariaat bespreekt men persoonlijke zaken vooral met mensen met een hoger opleidingsniveau. De andere segmenten hebben dit soort contacten vooral met mensen van hetzelfde opleidingsniveau, al betreft het bij de comfortabel gepensioneerden ook vaak mensen met een hoger opleidingsniveau. Per saldo is het sociaal netwerk van het precariaat dus weliswaar klein en gesloten, maar wel heterogeen; dit leidt niet tot bekrachtiging van sociale afstand. Bij de grote groep in het precariaat zonder netwerk maakt dit aspect de afstand tot de andere groepen wel groter. De andere segmenten hebben grotere, minder gesloten en eveneens heterogene netwerken van sociale steun, waardoor de groepsverschillen in dit opzicht niet worden bekrachtigd.

Tabel 10.5

De zes groepen, naar sociaal netwerk waarmee persoonlijke zaken worden besproken, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

	heeft niemand om persoonlijke zaken mee te bespreken	(vrijwel) iedereen kent elkaar	meesten hebben hetzelfde opleidingsniveau	meesten hebben lager opleidingsniveau	meesten hebben hoger opleidingsniveau	evenveel met lager als hoger opleidingsniveau
gevestigde bovenlaag	9	37	55	9	9	27
jongere kansrijken	4	37	44	16	16	25
werkende middengroep	17	51	54	8	13	26
comfortabel gepensioneerden	22	51	38	4	32	25
onzekere werkenden	23	43	44	7	18	31
precariaat	44	70	26	9	44	21

Bron: SCP (ViN'14)

Dat het precariaat een netwerk heeft van mensen met een hoger opleidingsniveau betekent niet dat de leden ervan ook in contact staan met de beroepswereld. Om dat na te gaan onderscheiden we 'lagere' en 'hogere' beroepen. Voor de lagere beroepen is in de enquête gevraagd of men bijvoorbeeld een monteur of bouwvakker kent. Voor de hogere gebruiken we de beroepen uit de meting van sociaal kapitaal, onder toevoeging van artsen en advocaten. We kijken naar de mate waarin mensen zowel lagere als hogere beroepen kennen.

De gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken zijn sterk aan de beroepswereld gekoppeld; slechts weinigen hebben geen contacten met de voorgelegde beroepen (tabel 10.6). Het aandeel dat alleen lagere beroepen persoonlijk kent, is klein; in meerderheid (ruim 60%) kennen de twee hoogste segmenten zowel lagere als hogere beroepen. In beide segmenten kent echter een behoorlijk aandeel (in de gevestigde bovenlaag zelfs bijna een derde) uitsluitend hogere beroepen. Bij het precariaat is bijna 60% afgesloten van de beroepswereld: zij kennen niemand van de voorgelegde beroepen persoonlijk. De overige 40% kent vooral mensen met een lager beroep. De andere vier segmenten liggen tussen deze extremen in, hetgeen tot de conclusie voert dat op dit aspect sprake is van bekrachtiging.

Tabel 10.6

De zes groepen, naar binding met de beroepswereld, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

	kent niemand met deze beroepen	kent alleen lagere beroepen	kent alleen hogere beroepen	kent zowel lagere als hogere beroepen
gevestigde bovenlaag	2	4	32	61
jongere kansrijken	10	8	20	62
werkende middengroep	19	29	12	40
comfortabel gepensioneerden	29	23	21	28
onzekere werkenden	31	26	10	34
precariaat	58	22	9	11

Bron: SCP (ViN'14)

Alles bij elkaar vertoont de sociale component van de bekrachtigende factor 'spreiding' vrij sterke tegenstellingen tussen de boven- en onderkant. Dat geldt in de eerste plaats het beroep en de opleiding van de partner. Bij het sociaal netwerk zien we een scheiding tussen dat deel van het precariaat dat helemaal niemand heeft om persoonlijke zaken mee te bespreken, en de rest. Het precariaat is in meerderheid afgesloten van de beroepswereld; de gevestigde bovenlaag en de jonge kansrijken zijn in dit opzicht juist zeer *connected*, al betreft dat bij een vrij grote minderheid uitsluitend mensen met hogere beroepen.

De andere spreidingscomponent is geografisch: woont het precariaat in achterstandswijken en de gevestigde bovenlaag in steden als Wassenaar en Rozendaal? Op het niveau

van stedelijkheid van de gemeente (een maat die aangeeft hoe dichtbevolkt een gebied is) zijn de verschillen betrekkelijk gering (zie bijlage B10.6). De jongere kansrijken en het precariaat wonen wat vaker in de vier grote steden en in meer stedelijke gemeenten; de werkende middengroep wat vaker in de niet-stedelijke gemeenten. De gevestigde bovenlaag woont eigenlijk keurig verspreid over de verschillende stedelijkheidsgebieden. Ook in de tien rijkste gemeenten vinden we geen concentratie van de gevestigde bovenlaag. Er is dus geen segregatie op gemeenteniveau. Wellicht is dat wel het geval op het niveau van buurten. We hebben de buurten gerangschikt naar de gemiddelde woz-waarde en dan zien we dat de gevestigde bovenlaag vaker dan gemiddeld in de honderd duurste gebieden woont (tabel 10.7). Aan de andere kant van het spectrum staan de zogeheten aandachtswijken (40 wijken met een cumulatieve van problemen) en die kennen juist een oververtegenwoordiging van het precariaat. Ook de onzekere werkenden en de jongere kansrijken wonen vaker in deze wijken.

Een bredere blik op de homogeniteit van wijken, ook aan de bovenkant, krijgen we met de scp-statusscores van wijken. Deze score geeft een indruk van de sociaaleconomische status van wijken en is gebaseerd op het aandeel hoogopgeleiden, mensen met hoge inkomens en werkenden in een wijk (zie Knol 2012). De gevestigde bovenlaag woont in wijken met gemiddeld de beste status; het precariaat en de onzekere werkenden wonen in wijken met een lage status. Daar treffen we ook de jongere kansrijken (immers vaak student of starter op de woningmarkt) vaker dan gemiddeld aan.

Tabel 10.7

De zes groepen, naar geografische spreiding, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)^a

	gevestigde bovenlaag	jongere kansrijken	werkende midden- groep	comfortabel gepensio- neerden	onzekere werkenden	precariaat
woont in top 100 postcode- gebieden met hoogste woz-waarde (3%)	8	4	2	4	1	2
woont in aandachtswijk (40 Vogelaaarwijken) (5%)	2	9	2	1	8	11
woont in Vinex-wijk (5%)	6	3	5	3	6	5
gemiddelde statusscore van de wijk (2010; gemiddelde is 0)	0,45	-0,18	0,24	0,20	-0,37	-0,62
woont in kwintiel met de hoogste status	31	20	19	18	11	9
woont in kwintiel met de laagste status	17	31	18	19	33	47

a Procenten tussen haakjes tonen het gemiddelde van Nederland.

Bron: scp (ViN'14); Bisnode (GMP'98-'10)

Op gemeenteniveau zien we dus geen geografische segregatie; op wijkniveau vinden we in beperkte mate concentraties van de segmenten. Maar ook in achterstandswijken is een deel van de kapitaalkrachtige segmenten te vinden – met name jongere kansrijken, maar ook mensen uit de gevestigde bovenlaag.

Toegang tot de elite: een bekrachtigend kenmerk

Een laatste bekrachtigende factor betreft het zich organiseren om de groepsbelangen uit te dragen. Over de organisatiegraad hebben we geen gegevens beschikbaar. We kunnen wel iets zeggen over de toegang tot de besluitvormende elite, die bij deze bekrachtigende factor hoort. Daarbij kijken we naar het (persoonlijk) kennen van mensen die tot de elite behoren. We onderscheiden de culturele elite (professioneel kunstenaar), de economische elite (directeur van een commercieel bedrijf met ten minste tien mensen in dienst) en de politiek-bestuurlijke elite (een hoge ambtenaar, Kamerlid of burgemeester). De verschillen zijn groot: van de gevestigde bovenlaag heeft 11% van de mensen geen toegang tot de elite versus 85% van het precariaat (tabel 10.8). Daartussenin bevinden zich de andere segmenten, en ook daar zijn de verschillen groot, waarbij de jongere kansrijken relatief nog het meest toegang hebben – de toegang van de andere drie segmenten is ongeveer gelijk. Onderscheid naar de drie typen elites geeft grosso modo hetzelfde beeld. We zien hier dus een sterk bekrachtigende factor.

Tabel 10.8

De zes groepen, naar toegang tot de elite, bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten)

	geen toegang tot de elite	toegang tot culturele elite	toegang tot economische elite	toegang tot politiek-bestuurlijke elite
gevestigde bovenlaag	11	55	71	31
jongere kansrijken	28	50	50	24
werkende middengroep	60	13	27	8
comfortabel gepensioneerden	60	20	29	11
onzekere werkenden	66	19	22	9
precariaat	85	10	10	3

Bron: SCP (ViN'14)

10.8 Zelfperceptie, vertrouwen en welbevinden

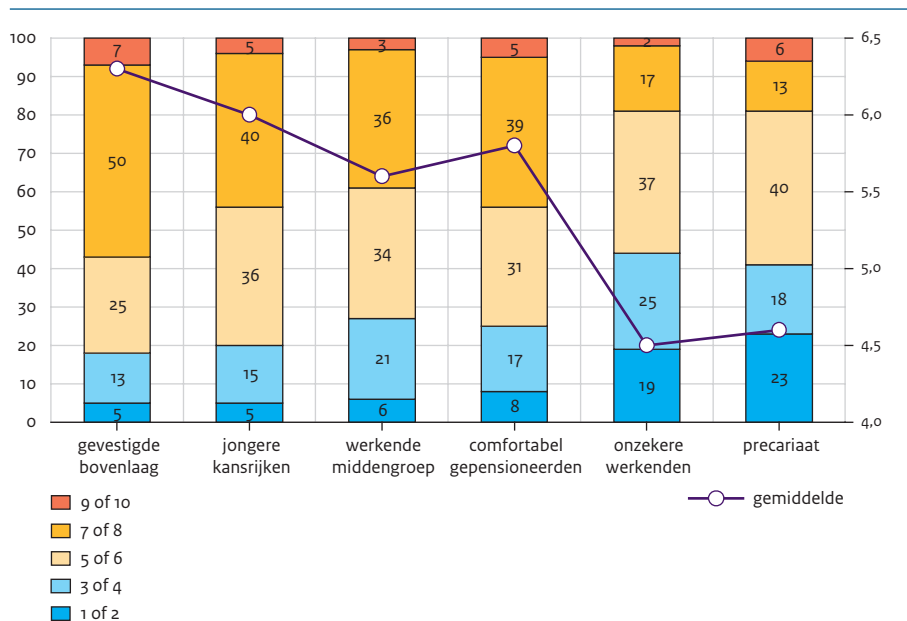
Een interessante vraag is of mensen de empirisch vastgestelde segmentatie ook zo percipiëren. Als we de zelfperceptie op een maatschappelijke ladder (zie figuur 1.2 en § 10.1) vergelijken met de objectieve rangorde van kapitaal, weergegeven door de totaalkapitaalscore van de zes segmenten, dan valt op dat beide sterk overeenkomen. De zelfplaatsing loopt van 0 ('de onderlaag') tot 10 ('de bovenlaag'). De gemiddelde score van de gevestigde bovenlaag is het hoogst: 7,4. Vervolgens komen op enige afstand de jongere kansrijken met een 6,8 en daarna, iets dichterbij elkaar, de werkende middengroep met een 6,6 en de comfortabel gepensioneerden met een 6,5. Dan volgt er een aanzienlijk gat naar de

onzekere werkenden, met gemiddeld 5,5 en het precariaat met een 5,2. De afstanden zijn niet helemaal te vergelijken met die in figuur 10.6, maar het is opvallend dat bij de objectieve en subjectieve plaatsing dezelfde segmenten vlak bij elkaar terecht komen.

De rangorde van segmenten wordt door de zelfperceptie bevestigd en in paragraaf 10.7 zagen we dat de segmentatie op een aantal terreinen wordt bekrachtigd. Is er ook een relatie tussen de hoeveelheid kapitaal en het vertrouwen in andere mensen? Het is duidelijk dat de gevestigde bovenlaag het meeste vertrouwen in andere mensen heeft en de onzekere werkenden het minst (figuur 10.11). Maar de afname van het sociaal vertrouwen tussen deze segmenten loopt niet gelijk met de afname van het kapitaal. De comfortabel gepensioneerden hebben minder kapitaal, maar meer sociaal vertrouwen dan de werkende middengroep en de onzekere werkenden dus minder dan het precariaat. Het sociaal vertrouwen is ook niet direct gerelateerd aan het sociaal kapitaal: de jongere kansrijken hebben het meeste sociaal kapitaal, maar niet het meeste sociaal vertrouwen en het precariaat heeft verreweg het minste sociaal kapitaal, maar niet het minste vertrouwen in anderen.

Figuur 10.11

De zes groepen naar vertrouwen in andere mensen,^a bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in procenten^b en gemiddelde scores^c)

a 'De meeste mensen zijn te vertrouwen.' Score van 1 (zeer mee oneens) tot 10 (zeer mee eens).

b Linkeras.

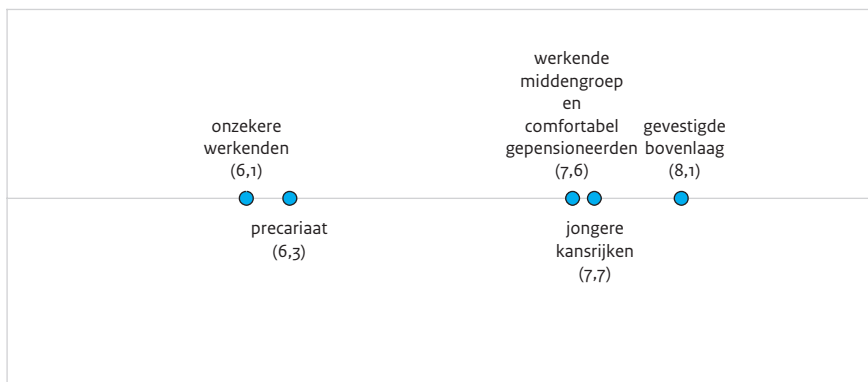
c Rechteras.

Bron: scp (ViN'14)

Tot slot kijken we naar een andere levensuitkomst: tevredenheid met het leven. Zijn mensen gelukkiger naarmate ze over meer kapitaal beschikken? De samenhang van geluk met de vier verschillende kapitaalkvormen is positief.¹⁹ Dit zien we ook terug in het gemiddelde geluk van de zes segmenten: mensen in de kapitaalkrachtige segmenten zijn gelukkiger dan mensen in minder kapitaalkrachtige segmenten (figuur 10.12). Opvallend is dat de cesuur precies zit bij de grens van bovengemiddeld versus benedengemiddeld kapitaal (vergelijk figuur 10.6). Dat het geluksniveau niet een continu dalend verloop kent met het afnemen van het kapitaal komt onder meer door het leeftijdseffect: ouderen zijn in het algemeen iets gelukkiger dan jongeren (Bijl et al. 2013: 292). Dat verklaart ook waarom de onzekere werkenden gelukkiger zijn dan het precariaat. De verschillen in geluk tussen de segmenten lijken niet erg groot, maar het verschil tussen de gevestigde bovenlaag en de onzekere werkenden bedraagt 2 volle punten. Dat dit een behoorlijk verschil is, kunnen we illustreren met de geringere verschillen in geluk die gemeld zijn in *De sociale staat van Nederland 2013* (Bijl et al. 2013): tussen hoog- en laagopgeleiden 0,3 punt, tussen het hoogste en laagste inkomenskwintiel 0,6 punt en tussen migranten en autochtonen 0,8 punt. In dat onderzoek lag het grootste verschil in geluk, 1,7 punt, tussen mensen die hun gezondheid als zeer goed en als zeer slecht ervaren.

Figuur 10.12

De zes groepen naar geluk,^a bevolking van 18 jaar en ouder, 2014 (in gemiddelde scores)

- a Gemeten met een vraag naar levenstevredenheid: 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met het leven dat u nu leidt?' Score van 1 (zeer ontevreden) tot 10 (zeer tevreden).

Bron: SCP (ViN'14)

10.9 Segmentatie of klassenindeling?

In dit hoofdstuk hebben we een aantal verschillen tussen bevolkingsgroepen in samenhang bekeken. Een belangrijke vraag is of het hier gaat om louter maatschappelijke

verschillen, of dat gesproken kan worden van segmenten of zelfs van sociale klassen. Het is verleidelijk dat te doen, omdat het overzichtelijk is, de discussie op scherp stelt of een bepaald belang behartigt. Gewild of ongewild kan een gemakkelijk geponeerde tweedeling er echter ook toe leiden dat maatschappelijke groepen onterecht tegenover elkaar komen te staan. Dat roept de vraag op naar de empirische basis van verschillen en naar de diepte of hevigheid ervan. Bovendien zijn duidelijke criteria nodig om hierover uitspraken te doen. Het uitgangspunt in dit rapport is dat er sprake is van maatschappelijke segmentatie als bevolkingsgroepen op basis van hun kapitaal herkenbaar van elkaar verschillen. Deze verschillen hoeven niet consistent te zijn: een segment kan op de ene kapitaalkvorm een andere (hogere of lagere) positie innemen dan op een andere. Wanneer bevolkingsgroepen consistente posities innemen op de kapitaalkvormen en er bovendien sprake is van bekrachtiging, kunnen we spreken van een sociale klasse. Bekrachtigende factoren zijn groepsidentificatie, groepshabitus, sociale en geografische segregatie, institutioneel onderscheid en organisatiegraad van de groep.

Op basis van de subdimensies van de kapitaalkvormen zijn met behulp van latente klas-senanalyse zes groepen te onderscheiden (zie tabel 10.1, figuur 10.6 en de *infographic* op de volgende pagina's). Twee daarvan hebben consistente posities op de kapitaalladders. Het zijn de uitersten, met aan de ene kant een groep die het meest kapitaalkrachtig is en die we de gevestigde bovenlaag noemen, en aan de andere kant een groep die het minst kapitaalkrachtig is en die we het precariaat noemen. Voor deze twee segmenten is er bovendien sprake van bekrachtiging. De gevestigde bovenlaag identificeert zich het meest met rijke en invloedrijke mensen; het precariaat het minst. Ook de groepshabitus, het tweede bekrachtigende element, is aanwezig. Bijvoorbeeld bij politieke onvrede (het kleinst onder de bovenlaag en het grootst bij het precariaat) of de toekomstverwachting over interetnische verschillen (hoe minder kapitaal, hoe negatiever de toekomstverwachting). De bekrachtiging is echter minder sterk bij de waardeoriëntaties, hoewel de prestatiegerichtheid bij de gevestigde bovenlaag groter is dan bij de andere segmenten. Ook zien we sociale segregatie: de gevestigde bovenlaag heeft het vaakst een partner met een hoge opleiding en een hoge functie, terwijl het precariaat hierbij de laagste aandelen heeft; het precariaat heeft weinig binding met de beroepswereld, de gevestigde bovenlaag en jongere kansrijken juist veel, al betreft dat voor een aanzienlijke minderheid vooral de hogere beroepen. Geografische segregatie doet zich ook voor, al is die beperkt: de gevestigde bovenlaag woont vaker in wijken met de hoogste sociaal-economische status en met hoge woz-waarden, en het precariaat het vaakst in de 'aandachtswijken'.

Over de organisatiegraad hebben we niets kunnen zeggen, maar wel over de mogelijkheid om de besluitvormende elite te beïnvloeden. Daarbij keken we naar de toegang tot de elite, en die wijst sterk op bekrachtiging. De gevestigde bovenlaag heeft beduidend meer toegang dan de andere segmenten en het precariaat beduidend minder.

Aan één bekrachtigende factor hebben we in dit hoofdstuk geen aandacht besteed, namelijk dat de zes groepen ook institutioneel worden onderscheiden (het gaat dan om 'groepsafhankelijke rechten en plichten'). Over bekrachtiging kunnen we dus geen uitspraken doen.

Aan de voorwaarden om van sociale klassen te spreken, namelijk consistente posities op de kapitaalladders die bovendien bekrachtigd worden, wordt voor de gevestigde bovenlaag en het precariaat voldaan. Daarnaast hebben we vier groepen onderscheiden die niet voldoen aan de voorwaarden om van klassen te spreken. Ze zijn wel herkenbaar in termen van kapitaal, al is hun positie soms wisselend; maar er is doorgaans geen sprake van bekrachtiging. Er is een groep die zich aan de onderkant van de arbeidsmarkt bevindt en weinig persoonskapitaal heeft. Deze 'onzekere werkenden' vormen samen met het precariaat de groep met wie het in Nederland het minst goed gaat. Ze staan duidelijk op afstand van de comfortabel gepensioneerden, de werkende middengroep en de jongere kansrijken. Die laatste drie vormen een grote groep met wie het goed gaat, en daar hoort de gevestigde bovenlaag ook bij. De vooruitzichten van deze groepen zijn echter niet gelijk. Voor de jongere kansrijken geldt dat zij alleen in economisch kapitaal onderdoen voor de gevestigde bovenlaag. Omdat ze veelal aan het begin van hun carrière staan, is de kans groot dat ze op termijn een betere positie krijgen, al zal niet iedere jongere kansrijke in de gevestigde bovenlaag belanden; een deel komt wellicht terecht in de werkende middengroep. Voor de comfortabel gepensioneerden daarentegen zal er niet veel opwaartse rek meer inzitten.

We vinden niet de theoretisch meest extreme tweedeling tussen precariaat en gevestigde bovenlaag: niet ieder lid van de gevestigde bovenlaag heeft een hoog inkomen en niet iedereen in het precariaat is ongezond. Bovendien is er weliswaar consistentie op de vier kapitaaltvormen en ook op de meeste subdimensies, maar de consistentie is niet volledig: de gevestigde bovenlaag heeft niet het meest fysiek en mentaal kapitaal (dat hebben de jongere kansrijken) en het precariaat heeft niet het minste mentaal kapitaal (dat hebben de onzekere werkenden).

Uit onze analyses blijkt dat de bevolking gesegmenteerd is, langs de lijnen van de vier typen kapitaal die we onderscheiden. Het postmodernistische idee van een klassenloze samenleving houdt dus geen stand. Het idee van Piketty dat vermogen bepalend is voor de levensuitkomsten hebben we in hoofdstuk 4 al niet kunnen bevestigen, en in dit hoofdstuk hebben we laten zien dat economisch kapitaal er zeker toe doet, maar dat andere vormen van kapitaal eveneens van belang zijn. We vinden ook geen klassenindeling die uitsluitend is gebaseerd op beroep of opleiding. Omdat sociaal en cultureel kapitaal eveneens van belang zijn, bevestigen onze resultaten eerder het idee van Bourdieu dan dat van de neoweberianen (zie hoofdstuk 2). Maar ook het persoonskapitaal, door Bourdieu niet als aparte dimensie opgenomen, doet er toe. De segmentatie die we vonden is gevarieerd en kan vanuit elk van de kapitaaltvormen worden geduid. Bijvoorbeeld op basis van persoonskapitaal (weinig aantrekkelijke mensen versus zeer aantrekkelijke), maar ook op basis van economisch kapitaal (lage versus hoge inkomens), cultureel kapitaal (een luxueuze versus een niet luxueuze leefstijl) en sociaal kapitaal (een groot versus een klein netwerk). De belangrijkste conclusie is echter dat elk van die kapitalen van belang is om de segmentatie van Nederland in kaart te brengen en dat de duiding dan ook aan de hand van samenhangende kapitaaltvormen dient te geschieden.

zes groepen, rangorde naar totaal kapitaal

gevestigde bovenlaag

15%
van de
bevolking

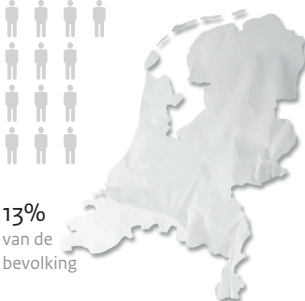

Meeste kapitaal. Hoogst opgeleid, hoogste inkomens en vermogens. Oververtegenwoordiging zelfstandigen en gepensioneerden. Hoogste aandeel koopwoningen, meeste overwaarde. Hoogste mentaal kapitaal. Meest luxueuze leefstijl. Uitgebreid sociaal en instrumenteel netwerk.

jongere kansrijken

13%
van de
bevolking

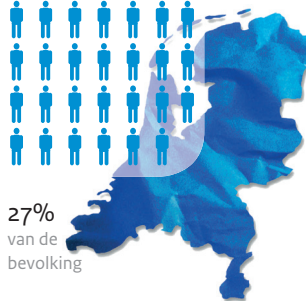

Een na hoogst opgeleid. Niet veel inkomen en vermogen. Veel huurwoningen, bij koop weinig overwaarde. Veel studenten. Relatief veel zelfstandigen. Fysiek het gezondst, esthetisch meest aantrekkelijk. Meeste digitale vaardigheden en beste beheersing Engels. Uitgebreid sociaal en redelijk instrumenteel netwerk.

werkende middengroep

27%
van de
bevolking

Bovengemiddeld economisch kapitaal. Hoogste arbeidsdeelname, vrijwel uitsluitend in loondienst. Vaak een koopwoning, met beperkte overwaarde. Op de andere drie kapitaalvormen gemiddeld of er net onder. Klein instrumenteel netwerk, redelijk sociaal netwerk.

Groot aandeel middelbare leeftijd (35-64), weinig jongeren (gemiddeld 52 jaar). Veel samenwonenden. Nageenough volledig autochtoon (enkele westerse migranten). Hoogste aandeel mannen. Weinig niet-stemmers, veel vvd of d66. Geluk: 8,1.

Veel jongeren, veel alleenstaanden (gemiddeld 36 jaar). Relatief veel niet-westerse migranten. Relatief veel mannen. Bezoeken het minst vaak een kerk, moskee of ander gebedshuis; wonen vaak in het westen. 1/3 gaat niet stemmen of weet het niet. Voorkeur d66. Geluk: 7,7.

Jonger dan 65 jaar, veel spreiding (gemiddeld 42 jaar). Veel gezinnen met kinderen. Weinig niet-stemmers, maar 20% weet niet welke partij. Indien wel bekend: vooral vvd en d66, gevolgd door sp. Geluk: 7,6.

economisch kapitaal van zes groepen (gemiddelde scores)

persoonlijk kapitaal van zes groepen (gemiddelde scores)

comfortabel gepensioneerd

17%
van de
bevolking

Gemiddeld laag opgeleid. Redelijk inkomen, behoorlijk vermogen, vaak een koophuis, veel overwaarde (zelden onderwaterhypotheek). Veel ouderdomspensioen, maar ook vut/renteniers. Hoog gepercipieerd mentaal en esthetisch kapitaal, fysiek minder. Weinig cultureel kapitaal (slechte beheersing van het Engels en achterblijvende digitale vaardigheden). Tamelijk luxueuze leefstijl.

Vooraf 50 jaar of ouder (gemiddeld 64 jaar). Bezoeken relatief vaak kerk, moskee of een ander gebedshuis. Gaan meestal wel stemmen, vooral cda, gevolgd door vvd en d66. Relatief veel spplus-kiezers. Geluk: 7,6.

onzekere werkenden

14%
van de
bevolking

Gemiddeld opleidingsniveau. Veel inkomens in het onderste deciel. Gericht op de arbeidsmarkt, maar vaak een onzekere positie (tijdelijke contracten, werkloosheid). Laagste vrije vermogen. Veel huur en bij koop vaak onder water. Minst mentale kapitaal. Redelijke beheersing Engels en digitale vaardigheden. Redelijk sociaal netwerk, maar kleiner instrumenteel netwerk.

Middelbare leeftijd (35-64 jaar) en iets daaronder (25-34 jaar), weinig 65+ (gemiddeld 41 jaar). Relatief veel migranten. Hoogste aandeel vrouwen. Relatief veel eenoudergezinnen. Grootste aandeel niet-stemmers. Verder veel sp, pvv en d66. Geluk: 6,1.

precariaat

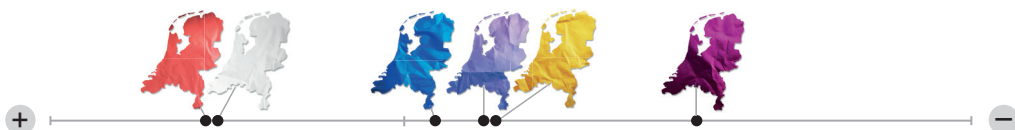
15%
van de
bevolking

Minste kapitaal. Laagst opgeleid, vaak uitkering of karig pensioen. Vaak huurwoning en nauwelijks vermogen. Redelijk aandeel gepensioneerd. Fysiek meest ongezond en te zwaar. Minst luxueuze leefstijl, geringste digitale vaardigheden en de slechtste beheersing van Engels. Nauwelijks instrumenteel en gering sociaal netwerk.

Gemiddeld 62 jaar, weinig jongeren, maar verder grote spreiding. Veel alleenstaande ouderen. Gaan het meest frequent naar kerk, moskee of ander gebedshuis. Relatief veel migranten en vrouwen. Veel niet-stemmers en mensen die het niet weten. Stemmers kiezen vaak sp, pvv of PvdA. Geluk: 6,3.

sociaal kapitaal van zes groepen (gemiddelde scores)

cultureel kapitaal van zes groepen (gemiddelde scores)

Er zijn dus twee sociale klassen en vier segmenten – daarmee hebben we geen harde tweedeling geconstateerd. Deze conclusie sluit aan bij een recente verkenning van het scp en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over sociaal-culturele tegenstellingen (Bovens et al. 2014), dat spreekt over ‘een ongemakkelijke tegenstelling’ (in dat geval tussen laag- en hoogopgeleiden). Tegelijk kan op basis van onze analyses wel een cesuur aangebracht worden in de zesdeling: met vier segmenten gaat het beter dan met de twee andere. Het precariaat en de onzekere werkenden zijn beduidend minder kapitaalkrchtig dan de comfortabel gepensioneerden, de werkende midden-groep, de jongere kansrijken en de gevestigde bovenlaag. Deze ‘zachte tweedeling’ zien we echter niet bij alle bekrachtigende factoren even sterk terug. Soms lijken de comfortabel gepensioneerden eerder aan te sluiten bij de onzekere werkenden en het precariaat (bijvoorbeeld bij politieke onvrede), en soms staan de jongere kansrijken en de gevestigde bovenlaag tegenover de andere segmenten (bij de toegang tot invloedrijke personen). Maar de afstand tussen beide kapitaalarme en de vier kapitaalkrchtiger segmenten is groot. Deze zachte tweedeling beperkt zich bovendien niet alleen tot het kapitaal. Zo wijken het precariaat en de onzekere werkenden af van de andere segmenten in stemintentie (vaker niet stemmen of ‘weet niet’) en partijvoorkeur (vaker aan de flanken), in het vertrouwen in andere mensen (geringer) en in de mate van geluk (minder). Het totaalbeeld is dan dat Nederland een zachte tweedeling binnen zes bevolkingsgroepen kent, met twee sociale klassen aan de uiteinden, en daartussenin vier herkenbare maatschappelijke segmenten.

Een belangrijke vraag is of de gevonden segmenten en sociale klassen door de tijd stabiel zijn. Het antwoord op deze vraag kunnen we met de beschikbare gegevens niet empirisch geven. Er zijn echter aanwijzingen dat stabiliteit niet vanzelf spreekt. In de eerste plaats omdat het beleid de samenstelling en positie van groepen kan beïnvloeden. In de tweede plaats spelen demografische ontwikkelingen een rol. Bij een toenemend aantal hogeropgeleiden zal het totaal aanwezige economisch kapitaal toenemen. Afhankelijk van hoe dat kapitaal wordt gebruikt, heeft dat effect op andere kapitaaltvormen en daarmee wellicht ook op de segmentatie. Bovendien is elk van de vier typen kapitaal belangrijk: verkleinen van het precariaat kan door vergroting van het economisch kapitaal, maar strikt noodzakelijk is dat niet. Dat kan ook door het vergroten van het persoonskapitaal.

Een samenleving met een zachte tweedeling en een gevarieerde segmentatie is voor het beleid wellicht minder eenvoudig dan een samenleving met een harde tweedeling, de mogelijkheid om via verschillende kapitaaltvormen de segmentatie te veranderen maakt tegelijk de handelingsopties uitgebreider.

Noten

- 1 In bijlage B10.1 staat de mate van gepercipieerde wrijving uitgedrukt als een gemiddelde. In dat geval percipieert de bovenlaag telkens het minst wrijving en de onderlaag het meest. Uitzondering is ook dan de hogere gepercipieerde wrijving tussen allochtonen en autochtonen bij de bovenlaag in vergelijking met de middengroep. Behalve naar het aandeel dat (veel) wrijving ziet tussen groepen, kunnen we ook kijken naar het aandeel dat juist *geen* wrijving ziet. Dat aandeel is meestal het grootst bij de bovenlaag, maar bij de wrijving tussen ouderen en jongeren is dat de onderlaag.
- 2 De indicatoren zijn samengevoegd met een niet-lineaire canonische correlatieanalyse. De eerste dimensie van deze Overals-analyse is goed te interpreteren in termen van persoonskapitaal. De componentladingen van de opgenomen indicatoren liggen allemaal boven de 0,30 en de categoriekwantificaties lopen volgens verwachting op of af (zodat bv. 'normaal gewicht' of een hoger cijfer bij 'anderen vinden mij er goed uitzien' positief is). De uiteindelijke canonische correlatiecoëfficiënt ligt met een waarde van 0,24 iets onder de soms gehanteerde vuistregel van 0,30. Bij deze analyse-techniek blijft de beoogde indeling in vier subdimensies behouden en kunnen die ook afzonderlijk geanalyseerd worden.
- 3 Deze indicatoren zijn via homogeniteitsanalyse tot één index voor economisch kapitaal samengevoegd. Doordat we niet altijd de beschikking hadden over de vermogensvariabelen is die niet in alle hoofdstukken meegenomen in de economische kapitaalsindex. In hoofdstuk 10 en hoofdstuk 4 over inkomen is vermogen uiteraard wel steeds meegenomen. De samenhang tussen beide metingen van economisch kapitaal is 0,78.
- 4 De leefstijlkenmerken zijn met homogeniteitsanalyse tot één schaal gereduceerd. Voor het totale cultureel kapitaal is wederom gebruik gemaakt van canonische correlatieanalyse, waarbij de afzonderlijke indicatoren zijn meegenomen (de ICT-vaardigheden in één set, de Engelse taal in een andere, en de leefstijlindicatoren in de derde set). De canonische correlatiecoëfficiënt bedraagt nu 0,40.
- 5 Binnen de drie subdimensies zijn de afzonderlijke vragen meegenomen in een canonische correlatieanalyse. De eerste dimensie van deze analyse is goed te interpreteren in termen van sociaal kapitaal. De canonische correlatiecoëfficiënt is nu 0,25.
- 6 Feitelijk is het totaal kapitaal een optelsom van elk van de afzonderlijke kapitaaltvormen. Dit geeft dezelfde resultaten als het berekenen van een totaal kapitaalscore via niet lineaire canonische correlatie analyse. Het voordeel van optellen is dat elk van de vier kapitaaltvormen ongeveer even zwaar mee telt.
- 7 In bijlage B10.3 is te vinden hoe de kapitaaltvormen verdeeld zijn over een aantal groepen in de bevolking.
- 8 De verdeling is minder scheef dan in hoofdstuk 4. Dat komt doordat nu ook opleiding is meegenomen, en inkomen en vermogen zijn opgenomen in klassen, en niet in absolute bedragen.
- 9 De latente klasse analyse (LCA: latent class analysis) is uitgevoerd met Mplus (Muthén en Muthén 1998-2010; Hagenaars en McCutcheon 2002). De groepen of latente klassen staan niet vast maar worden afgeleid uit de data. De werkwijze met LCA is dat begonnen wordt met een oplossing met twee latente klassen en vervolgens bekeken wordt of het onderscheiden van een extra klasse beter bij de data past. Dit proces wordt herhaald totdat een model met meer latente klassen niet meer beter past. Hierbij keken we naar het *Bayesian Information Criterion* (BIC). Bij de zesklassenoplossing is de BIC het laagst, hetgeen inhoudt dat dit de optimale indeling is (zie ook Savage et al. 2013). Daarnaast is het gebruikelijk naar de entropie te kijken. Entropie geeft aan hoe duidelijk de latente klassen van elkaar

kunnen worden onderscheiden op basis van de voorspelde klassenkansen van de respondenten. De entropie is 0,763. Elke respondent wordt ingedeeld in een bepaald segment. Het is daarbij goed om te bedenken dat het hier eigenlijk gaat om de kans dat iemand in een bepaalde klasse terecht komt. Die kans is voor elke klasse vrij groot (> 80%). Zie bijlage B10.4. Met dank aan Jurjen Iedema voor ondersteuning bij de analyses.

- 10 Nadere analyses laten zien dat van de vier typen kapitaal het sociaal kapitaal het meest bijdraagt aan de afstand tussen de klassen (gevolgd door persoonskapitaal, economisch kapitaal en cultureel kapitaal). De bijdrage van de kapitaaltvormen is bekeken door de kenmerken successievelijk gelijk te schakelen, waardoor de afstanden kleiner worden (zie ook noot 13). Datzelfde is gedaan voor de combinaties van indicatoren per type kapitaal. Binnen het sociaal kapitaal is het instrumentele netwerk het meest onderscheidend. Opleiding is de belangrijkste factor binnen het economisch kapitaal, maar voor de afstand tussen groepen is ook leefstijl (het belangrijkste kenmerk binnen het cultureel kapitaal) nog iets belangrijker.
- 11 Meestal worden dan ook inkomen en opleiding meegenomen, maar dat zou hier wat tautologisch zijn omdat deze kenmerken al gebruikt zijn om de zes groepen van elkaar onderscheiden.
- 12 Beroepsniveau wordt gemeten via de International Standard Classification of Occupations (ISCO). Idealiter zouden we informatie over de kwaliteit van beroepen in de latente klassen analyse hebben meegenomen, bv via de EGP of CASMIN typologie (zie hoofdstuk 2). Met de beschikbare data was het echter niet mogelijk een dergelijke indicator te construeren. Het opnemen van andere indicatoren (zoals de ISCO indeling) veroorzaakt problemen bij de groep die geen beroep heeft (zoals studenten en gepensioneerden). Wel hebben we de arbeidssituatie meegenomen.
- 13 Op basis van de gestandaardiseerde relatieve frequentieverdelingen van de kapitaalkenmerken in de latente klassenanalyse zijn voor alle latente klassen (en het gemiddeld kapitaal) paarsgewijze *Cohen's distances* berekend (Cohen 1988). De daaruit resulterende afstandenmatrix is geanalyseerd met nabijheidsanalyse via de procedure Proxscal in het statistisch pakket SPSS. Dit is een multidimensionale schalingstechniek die geschikt is voor metrische gegevens, zoals afstanden (zie Busing et al. 1997). De fit van de eendimensionale oplossing is zeer goed; de zogenoemde stress is laag, de verklaarde dispersie is 99,5%.
- 14 De samenhang is 0,27 (correlatiecoëfficiënt). Er speelt ook een generatie-effect: de comfortabel gepensioneerden zijn zelf goed af, maar hun vaders waren een stuk lager opgeleid dan de vaders van de minder kapitaalkrachtige onzekere werkenden.
- 15 25% van het precariaat heeft slechts één van de identificatievragen ingevuld – in de meeste gevallen die naar de identificatie met Nederlanders. Nog eens 3% vulde geen enkele vraag in. Ook de comfortabel gepensioneerden hebben deze vragen minder vaak beantwoord (resp. 9% en 2%). Bij de andere segmenten heeft tenminste 93% alle identificatievragen beantwoord.
- 16 Wellicht is de term 'wrijving' te abstract voor het relatief lage opleidingsniveau bij het precariaat. Bij andere segmenten levert deze vraag geen problemen op.
- 17 De samenhang tussen beide schalen en de segmentindeling is gering: 0,21 met de schaal voor toekomstige interetnische verhoudingen en 0,11 met de schaal of etnische verschillen problematisch zijn (Pearsons correlatiecoëfficiënten).
- 18 Deze waarden worden met de volgende vragen gemeten, waarbij de respondent aan een fictief persoon moet denken, en aangeven of deze persoon wel of niet op hem/haar lijkt (onderstaande vragen zijn uit de vragenlijst voor vrouwen, voor mannen is 'haar' vervangen door 'hem').

Universalisme: Het is belangrijk voor haar om naar mensen te luisteren die anders zijn dan zij. Zelfs als zij het niet met hen eens is, wil zij hen toch begrijpen. *Goedertierendheid*: Het is belangrijk voor haar om de mensen om haar heen te helpen. Zij wil zorgen voor hun welzijn. *Traditionalisme*: Tradities zijn belangrijk voor haar. Zij probeert zich te houden aan de gewoonten, die zij vanuit haar geloof of haar familie heeft meegekregen. *Conformisme*: Het is belangrijk voor haar om zich altijd correct te gedragen. Zij wil alle gedrag vermijden waarvan mensen zullen zeggen dat het fout is. *Macht*: Het is belangrijk voor haar dat mensen doen wat zij zegt. Zij wil van anderen respect krijgen. *Prestatiegerichtheid*: Het is belangrijk voor haar om zeer succesvol te zijn. Zij hoopt dat mensen haar prestaties erkennen. *Hedonisme*: Het is belangrijk voor haar om rijk te zijn. Zij wil graag veel geld en dure spullen hebben. *Hedonisme 2*: Het is belangrijk voor haar om zich te vermaken. Zij houdt ervan om zichzelf te 'verwennen'.

- 19 De samenhang tussen geluk en de vier kapitaalvormen is als volgt (correlatiecoëfficiënten): persoonskapitaal 0,51; economisch kapitaal 0,34; cultureel kapitaal 0,26; en sociaal kapitaal 0,21.

Literatuur

- Bijl, R., J. Boelhouwer, E. Pommer en N. Sonck (red.) (2013). *De Sociale Staat van Nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bovens, M., P. Dekker en W. Tiemeijer (red.) (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland: de stand van zaken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Busing, F.M.T.A., J.J.F. Commandeur en W.J. Heiser (1997). *PROXSCAL: A multidimensional scaling program for individual differences scaling with constraints*. Leiden: Leiden University.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Ganzeboom, H.B.G. en D.J. Treiman (2010). *Occupational status measures for the new international standard classification of occupations ISCO-08; with a discussion of the new classification*. Geraadpleegd in november 2014 via www.harryganzeboom.nl/isol/isol2010c2-ganzeboom.pdf.
- Hagenaars, J.A. en A.L. McCutcheon (red.) (2002). *Applied latent class analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knol, F. (2012). *Statusontwikkeling van wijken in Nederland 1998-2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Murray, Ch. (2012). *Coming Apart: The State of White America, 1960-2010*. New York: Crown Forum.
- Muthén, L.K. en Muthén, B.O. (1998-2010). *Mplus User's Guide. Sixth Edition*. Los Angeles, CA: Muthén & Muthén
- Savage, M., F. Devine, N. Cunningham, M. Taylor, Y. Li, J. Hjellbrekke, B. Le Roux, S. Friedman en A. Miles (2013). *A new model of social class? Findings from the BBC's great British class survey experiment*. In: *Sociology*, jg. 47, nr. 2, p. 219-250.
- Schwartz, S.H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. Online Readings in: *Psychology and Culture*, jg. 2, nr. 1. (<http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>).

Slotbeschouwing

11 Slotbeschouwing

Cok Vrooman, Mérove Gijsberts en Jeroen Boelhouwer

11.1 Verschil in Nederland: meer dan financiële ongelijkheid

Een veronderstelling bij de start van deze eenentwintigste editie van het Sociaal en Cultureel Rapport (SCR) was dat het maatschappelijk debat over ‘verschil in Nederland’ misschien te zeer is verengd tot een kwestie van inkomens- en vermogensongelijkheid. De klassieke financiële verdelingsvraagstukken trokken in de nasleep van de recessie veel aandacht, ook internationaal. Vaak werd een verband gelegd tussen groeiende financiële verschillen met structurele veranderingen in de economie (globalisering, technologische verandering) en institutioneel falen en perverse economische prikkels: de rol van banken tijdens de crisis, gebrekkig geachte regulering, gerichtheid op kortetermijnwinsten, de zeer hoge beloningen van topmanagers. De structurele trend die de Franse econoom Piketty (2014) meent te ontwaren, waarbij kapitaalaccumulatie optreedt bij een kleine, steeds machtiger wordende groep, leidde tot een verdere intensivering van dit debat.

In Nederland past een zekere fixatie op financiële verschillen bij een nationale traditie. In een studie die twee decennia geleden vooruitblikte verwachtten Ganzeboom en Ultee (1996: 6) onder andere dat de dalende trend in de inkomensongelijkheid zou voortzetten tot in de huidige periode. Desondanks voorspelden zij dat ‘koopkrachtplaatjes of versies hiervan [...] in 2015 op de derde dinsdag in september veel aandacht [zullen] krijgen’. Ze doelden op de paradox dat in landen met relatief weinig ongelijkheid het debat over sociale verschillen vaak het felst is. Dat observeerde de aristocraat De Tocqueville (2014 [1840]: 574) al in de negentiende eeuw: ‘Wanneer ongelijkheid gemeengoed is in een samenleving vallen de grootste ongelijkheden nauwelijks op; wanneer alles min of meer op hetzelfde niveau staat, kwetsen de geringste al. Daarom wordt het verlangen naar gelijkheid steeds minder verzadigbaar naarmate de gelijkheid groter is.’

Door zozeer de nadruk te leggen op inkomens- en vermogensongelijkheid als de laatste tijd in de Nederlandse beleidsdiscussie gebeurt, kan men echter gemakkelijk zaken over het hoofd zien die eveneens van belang zijn, en die teruggaan tot de lange en vruchtbare sociaalwetenschappelijke traditie van theorie over en onderzoek naar maatschappelijke verschillen (zie hoofdstuk 2). Het debat zal in de eerste plaats worden verbreed als men zich realiseert dat achter financiële verschillen mogelijk andere vormen van economische ongelijkheid schuilgaan. In een complexe samenleving waarin kwalificaties en diploma's centraal staan, gaan opleidingstegenstellingen en de doorwerking daarvan in arbeidsmarktkansen vaak vooraf aan inkomens- en vermogensverschillen. Om economische ongelijkheid te doorgronden moet men dan ook onderwijs- en arbeidsmarktaspecten in beschouwing nemen, als onderdeel van het

breder concept 'economisch kapitaal'. Bovendien, en wellicht belangrijker, beschikken mensen eveneens over niet-economische hulpbronnen die van invloed kunnen zijn op hun beroepsloopbaan en levensgang: hun sociale en professionele netwerken, hun levensstijl, en hun gezondheid en aantrekkelijkheid. We namen vooraf aan dat een breed kapitaalbegrip licht zou kunnen werpen op de belangrijkste elementen van 'verschil in Nederland' die, naast de financiële ongelijkheid, in beleid en maatschappij aandacht verdienen.

Sociale segmentatie: vier vormen van kapitaal, en bekrachtiging

In hoofdstuk 2 passeerden de voornaamste theoretische 'scholen' over sociale ongelijkheid de revue (zie het overzicht in tabel 2.2). We construeerden een kader om sociale segmentatie te begrijpen. Dat bouwt vooral voort op het werk van Weber en zijn navolgers, Bourdieu, Pareto, Lenski, Coleman, Lin en Putnam, en op de moderniseringstheorie. In het theoretisch model van dit SCR (zie figuur 2.4) onderkennen we op grond hiervan bij burgers vier typen kapitaal. Zij kunnen daarin investeren, ze tijdens hun leven inzetten als hulpbron en op die manier een bepaald rendement behalen (een betere baan, een luxere leefstijl).

Persoonskapitaal heeft betrekking op de 'lichaamseigene' kenmerken van mensen. We onderscheiden fysiek kapitaal (lichamelijke kracht en gezondheid), mentaal kapitaal (geestelijke kracht en gezondheid) en esthetisch kapitaal (kenmerken waardoor anderen de persoon in kwestie als meer of minder aantrekkelijk ervaren, zoals lichaamsproporties of 'uitstraling'). Deze drie vormen van persoonskapitaal zijn contextafhankelijk: fysieke, mentale en esthetische eigenschappen ontwikkelen zich in interactie met de omgeving en ze zijn meer waard naarmate ze beter aansluiten bij de normen die daar gangbaar zijn. Een uiterlijk dat in het uitgaansleven als aantrekkelijk wordt ervaren, is niet per se een voordeel wanneer men gaat solliciteren voor een kantoorbaan.

Economisch kapitaal betreft de materiële hulpmiddelen waarover mensen beschikken. Hiervan onderscheiden we vier vormen. Het onderwijs en de beroepsvaardigheden zijn theoretisch van belang voor het beroep waarin men belandt en de verdere loopbaan. Dat werkt weer door in het inkomen dat men verwerft en het financieel vermogen dat men gedurende het leven opbouwt en verliest. De inkomens- en vermogenspositie van burgers hangt theoretisch niet alleen samen met het gerealiseerde onderwijsniveau en het beroep, maar ook met de hulpbronnen die men aan een partner kan ontlelen, met overerving en met de mate van herverdeling via belastingen en sociale zekerheid.

Cultureel kapitaal is in het theoretisch model de derde hulpbron. Dit zijn culturele aspecten die sociale posities markeren. We maakten een onderscheid in drie typen cultureel kapitaal: taal en communicatie (iemand's accent of woordenschat, vreemde talen kunnen spreken, digitale vaardigheden); smaken, voorkeuren, culturele kennis en disposities (bv. geneigd zijn tot een opulente of ascetische leefstijl, liever naar een balletvoorstelling of een voetbalwedstrijd gaan); en symbolische waarderingen (reputaties en beroemdheid, titels en eretekenen).

Sociaal kapitaal ontleent men aan de relaties met andere mensen. Dit verwijst naar iemand's positie in sociale netwerken en naar de omvang en kwaliteit van die netwerken. Zowel de toegang tot anderen als het feitelijk gebruik van de connecties is voor het

sociaal kapitaal van belang. Het theoretisch model onderscheidt twee vormen. Netwerken voor sociale steun genereren sociaal kapitaal in de vorm van praktische en emotionele hulp door vrienden, vrijwilligers, burens of familie. Netwerken voor instrumentele steun bieden sociaal kapitaal waardoor men bepaalde doelen kan bereiken. Een voorbeeld is het bemachtigen van een baan doordat men via het netwerk bepaalde dingen eerder weet, uitkomsten kan beïnvloeden of connecties met belangrijke mensen heeft.

De vier kapitaaltvormen zijn theoretisch niet tot elkaar herleidbaar: het kan zijn dat mensen op het ene (sub)type hoog scoren en op een ander laag. Enige correspondentie is echter wel waarschijnlijk, onder andere omdat kapitaal tijdens de levensloop vaak accumuleert en de verschillende vormen tot op zekere hoogte inwisselbaar zijn. Dat doet zich bijvoorbeeld voor als men het financieel vermogen inzet voor cosmetische chirurgie en die verhoging van persoonskapitaal ervoor zorgt dat men een betere baan bemachtigt.

Op het samenlevingsniveau spreken we van sociale segmentatie indien bevolkingsgroepen duidelijk verschillen in de mate van geaggregeerd persoons-, economisch, cultureel en sociaal kapitaal. De kapitaalsegmentatie is sterker naarmate de *reikwijdte* groter is (groot kapitaalverschil tussen de top en de onderkant), er minder *fragmentatie* is (een tweedeling impliceert meer scheiding dan een zesdeling), de kapitaalverhoudingen *stabiel* zijn (weinig inter- en intragenerationele mobiliteit tussen de groepen) en er sprake is van *multiële correspondentie* (bevolkingsgroepen nemen op alle vier de 'kapitaalladders' herkenbare posities in). De scheiding tussen de groepen is theoretisch bovendien groter indien kapitaalverschillen door andere groepstegenstellingen worden bekrachtigd. Dit doet zich voor wanneer de leden:

- zich identificeren met de eigen groep;
- specifieke opvattingen, waarden, ideologieën en gedragspatronen delen ('groeps-habitus');
- per groep sociaal en ruimtelijk gescheiden leven (geen of vijandige onderlinge contacten, afzonderlijk wonen);
- per groep institutioneel gescheiden zijn (uiteenlopende rechten en plichten voor groepen: wettelijke 'apartheid' in het onderwijs of de zorg; directe of indirecte discriminatie door werkgevers, instellingen en burgers);
- zich als groep organiseren en deel uitmaken van de besluitvormende elite, of daar toegang toe hebben.

Op grond hiervan kan men een sociale klasse definiëren als een bevolkingsgroep die consistent hoger of lager scoort op de vier kapitaaltvormen, en waarbij bovendien sprake is van bekrachtiging. Bij een economische klasse doet zich hetzelfde voor, maar is het onderscheid naar onderwijs, beroep, inkomen en vermogen dominant. Sociale standen zijn vooral gebaseerd op verschillen in overgeërfd cultureel en sociaal kapitaal; dit wordt benut om verschillen in economisch kapitaal zeker te stellen. We spreken van een sociaal segment indien een bevolkingsgroep een afgebakende positie op de kapitaalladders inneemt. Dat kan op de verschillende (sub)typen van kapitaal ook een combinatie van hoog en laag zijn.

Zes verschillende bevolkingsgroepen

De gegevens uit de enquête Verschil in Nederland die we voor dit SCR afnamen (zie hoofdstuk 1) maken het mogelijk na te gaan in hoeverre volgens de bovenstaande criteria in ons land sprake is van sociale segmentatie. We hebben gebruikgemaakt van indicatoren voor elke subdimensie van de vier theoretisch onderscheiden kapitaalsoorten (zie figuur 2.4 en hoofdstuk 10.4). Op die indicatoren is een multivariate statistische techniek toegepast waarbij respondenten met een bepaalde mate van waarschijnlijkheid worden ingedeeld in een beperkt aantal 'latente klassen' (Hagenaars en McCutcheon 2002). Het optimale aantal latente klassen is bepaald via een statistisch criterium; de naamgeving van elk van de klassen weerspiegelt de 'grootste gemene deler' van de onderliggende indicatoren (zie verder hoofdstuk 10). Op deze wijze vonden we zes empirisch duidelijk gescheiden bevolkingsgroepen met verschillende vormen van kapitaalaccumulatie (zie tabel 10.1, figuur 10.6 en de *infographic* in § 10.9). Gerangschikt van hoog naar laag totaal kapitaal zijn dat:

- de gevestigde bovenlaag (15% van de bevolking);
- de jongere kansrijken (13%);
- de werkende middengroep (27%);
- de comfortabel gepensioneerden (17%);
- de onzekere werkenden (14%);
- het precariaat (15%).

De bevolkingsgroepen verschillen duidelijk in hun mate van kapitaal en ook in de samenstelling daarvan. De segmentatie is zeker niet maximaal: er is geen harde tweedeling in kapitaal. De eerste vier groepen zijn over het algemeen goed af, maar op uiteenlopende wijze. De *gevestigde bovenlaag* komt volgens de meeste kapitaalindicatoren het hoogst uit. Ze zijn gemiddeld het hoogst opgeleid, en hebben de hoogste inkomens en vrije vermogens; de 1% met de hoogste inkomens behoort vrijwel volledig tot de gevestigde bovenlaag. Ook is dit de groep met het meest uitgebreide sociale en instrumentele netwerk (aantal contacten met familie, vrienden en buurtgenoten; persoonlijk invloedrijke mensen kennen, zoals burgemeesters, Kamerleden, directeuren van grotere bedrijven, hoge ambtenaren en professionele kunstenaars). Verder rapporteert de gevestigde bovenlaag de meest luxueuze leefstijl, wat tot uiting komt in verre vakanties, regelmatig duur uit eten gaan en bezoek van 'hoge' kunsten (klassieke concerten, toneel en musea). Van de gevestigde bovenlaag is 70% van middelbare leeftijd (35-64 jaar), met een oververtegenwoordiging van mannen en zelfstandigen. Er is ook een groep welvarende gepensioneerden (65-74 jaar), maar jongeren komen er nauwelijks in voor. De gevestigde bovenlaag is vrijwel volledig autochtoon; voor zover er migranten toe behoren, zijn die van westerse komaf. Er wordt verhoudingsgewijs veel gestemd bij verkiezingen, waarbij ruim de helft voor de VVD of D66 zou kiezen. De rest is gefragmenteerd over PvdA, CDA, SP en GroenLinks; de aanhang van de PvdV en 50Plus is bij de gevestigde bovenlaag verwaarloosbaar. Gezien de omvang van de gevestigde bovenlaag (bijna een zesde van de bevolking) gaat het vermoedelijk wat ver om deze als 'elite' te bestempelen: de groep omvat bijvoorbeeld ook veel niet extreem hoge inkomens en de leden ervan behoren goeddeels niet tot de Nederlandse machtselite (die veel kleiner is,

zie hoofdstuk 7). Het is echter wel saillant dat een afzonderlijke analyse op de hoogste 10% van de inkomensverdeling geen aanwijzingen oplevert dat er binnen de gevestigde bovenlaag structurele verschillen op de hier onderscheiden kapitaalvormen zijn (anders dan de voor de hand liggende uitkomst dat de bovenste 1%-groep van de inkomensverdeling, die in onze steekproef met opzet oververtegenwoordigd was, ook over het meeste financiële vermogen beschikt). Dit kan echter verband houden met de geringe vertegenwoordiging van extreem hoge inkomens in de steekproef.

Anders dan de gevestigde bovenlaag beschikken de *jongere kansrijken* vanwege hun leeftijd (gemiddeld 36 jaar) nog niet over veel inkomen en vermogen. Ook wonen ze vaak in een huurhuis; als ze een koophuis hebben is de overwaarde gering of negatief. Ze zijn echter wel de op een na hoogst opgeleide groep, waardoor de jongere kansrijken op het totale economisch kapitaal vrij middelmatig scoren. Bij het persoonskapitaal zijn ze fysiek het gezondst en esthetisch het meest aantrekkelijk en hebben ze op basis van de *Body Mass Index* het vaakst een normaal gewicht. In mentaal opzicht scoren ze wat minder. De jongere kansrijken hebben bijna evenveel sociaal kapitaal als de gevestigde bovenlaag, maar het is anders samengesteld: meer sociale steun, minder instrumentele steun. Hun cultureel kapitaal is hoog, vooral door hun goede beheersing van het Engels en de digitale media. Onder hen zijn relatief veel alleenstaanden, studenten en succesvolle niet-westerse migranten. De jongere kansrijken wonen vaak in het westen van Nederland en gaan van alle groepen het minst vaak naar kerk, moskee of een ander gebedshuis. Een derde gaat niet stemmen of weet het niet; onder de stemmers is D66 favoriet.

De *werkende middengroep* kent de hoogste arbeidsdeelname van alle zes bevolkingsgroepen en bestaat vrijwel uitsluitend uit mensen in loondienst. Ze wonen vaak in een koophuis, maar de overwaarde is beperkt en soms negatief. Door hun redelijke opleidingsniveau, inkomen en vrije vermogen komen ze bovengemiddeld uit op economisch kapitaal. Op de deelaspecten van de andere drie kapitaalvormen scoren ze meestal rond het gemiddelde. Ze beschikken echter over een klein instrumenteel netwerk. Vaak zijn het mensen van middelbare leeftijd, die een gezin met kinderen hebben. Er zijn niet veel niet-stemmers onder de werkende middengroep, maar een vrij grote groep, een op de vijf, kan geen keus bepalen. Men stemt vooral vvd of D66, op enige afstand gevolgd door de sp.

Mensen die behoren tot de *comfortabel gepensioneerden* werken grotendeels niet meer en zijn 50 jaar of ouder (er behoren ook vroeggepensioneerden en renteniers toe). Ze hebben een redelijk inkomen, een behoorlijk vermogen en de gunstigste woonsituatie. Dat laatste komt doordat ze vaak een koophuis hebben, met een redelijke overwaarde en zelden een 'onderwaterhypotheek'. Ze zijn echter gemiddeld laag opgeleid (deels een cohorteffect), hetgeen hun totale economisch kapitaal drukt. Hun persoonskapitaal is vrij hoog, maar door hun gevorderde leeftijd blijft de fysieke gezondheid logischerwijs gemiddeld achter bij dat van de meeste andere groepen. Ze komen op cultureel kapitaal lager uit, vooral vanwege hun slechte beheersing van het Engels en achterblijvende digitale vaardigheden. De leefstijl is tamelijk luxueus (een derde plaats, na de gevestigde

bovenlaag en de jongere kansrijken), wat een verdere indicatie is van hun gerieflijke materiële positie. De comfortabel gepensioneerden gaan meestal wel stemmen en weten doorgaans ook waarop. Het CDA is hier de grootste partij, gevolgd door VVD en D66. Weinig verrassend is dat de aanhang van 50Plus hier het grootst is (maar nog wel kleiner dan die van PvdA en SP).

De twee groepen met weinig totaalkapitaal staan duidelijk op afstand van de vier groepen die bovengemiddeld of uitgesproken hoog scoren. Vanwege dit grote gat zou men kunnen spreken van een ‘zachte’ tweedeling naar totaalkapitaal in Nederland. Toch zijn er ook tussen de twee groepen aan de onderkant grote verschillen. Het *precariaat* beschikt volgens bijna alle indicatoren over het laagste kapitaal en is in die zin de meest kwetsbare groep. De term ‘precariaat’ is afkomstig uit de Britse sociologie, waar ze wordt gebruikt om een bevolkingsgroep aan te duiden die over de gehele linie achterblijft (vgl. Savage et al. 2013). De mensen die tot deze groep behoren zijn het laagst opgeleid en het vaakst afhankelijk van een uitkering of karig pensioen, hebben vaak een huurwoning en nauwelijks vrij vermogen. Fysiek is het precariaat het meest ongezond en het vaakst te zwaar, en zijn de netwerken voor sociale en instrumentele steun het kleinst. De leden van het precariaat beschikken over de gehele linie over het laagste culturele kapitaal van alle zes groepen: de minst luxueuze leefstijl, geringste digitale vaardigheden en de slechtste beheersing van de Engelse taal. Gemiddeld zijn ze 62 jaar, maar de leeftijds-spreiding is groot. Het precariaat telt veel alleenstaande ouderen en migranten (23% van niet-westerse herkomst, 12% van westerse), maar de meerderheid is autochtoon. Verhoudingsgewijs zijn er ook veel vrouwen. Het aandeel mensen dat kerk, moskee of een ander gebedshuis bezoekt is vergelijkbaar met dat van de comfortabel gepensioneerden, maar het intensievere bezoek (minstens eens per twee weken) is wat groter. Van deze groep gaat 38% niet stemmen of weet niet wat te kiezen. De PvdA, de SP en de PVV zijn de grootste partijen, maar het beeld is verbrokkeld, met ook enig aandeel voor CDA, D66 en 50Plus. De VVD-aanhang onder het precariaat is klein, en vrijwel niemand is van plan op GroenLinks te stemmen.

De *onzekere werkenden* beschikken in een aantal opzichten over meer kapitaal dan het precariaat: hun opleidingsniveau is wat hoger, ze beheersen het Engels beter en beschikken over meer digitale vaardigheden. Ook zijn ze veel meer op de arbeidsmarkt gericht, maar daar hebben ze vaak een onzekere positie, door tijdelijke contracten of werkloosheid. In sommige opzichten wijken de onzekere werkenden niet veel af van de werkende middengroep, die gemiddeld echter wel hoger opgeleid is. Hun instrumentele netwerk is iets minder beperkt en ze hebben meer contacten met familie, vrienden en bureaus dan de werkende middengroep. Ook de leeftijdsopbouw is vergelijkbaar met die van de ‘gunstige’ groep werkenden: een meerderheid is van middelbare leeftijd (35-64 jaar), en er zijn nauwelijks 65-plussers. Wel is de groep 25-34-jarigen bij de onzekere werkenden wat groter. Er zijn echter veel inkomens in het onderste deciel en de onzekerheid van deze categorie betreft niet alleen de arbeidsmarktpositie. Ze beschikken van alle zes groepen ook over het minste mentale kapitaal – vaker minstens twee weken depressief geweest in het afgelopen jaar, weinig zelfvertrouwen, een negatief zelfbeeld – en

hebben de meeste twijfel over hun aantrekkelijkheid. Bij de onzekere werkenden is het percentage vrouwen het hoogst van alle zes groepen (59%). Het aandeel migranten is vergelijkbaar met dat van het precariaat (23% niet-westers, 11% westers), maar ook hier is twee derde van autochtone komaf. De onzekere werkenden beschikken over het laagste vrije vermogen en bevinden zich op de woningmarkt in de meest ongunstige positie: ze hebben vaker schulden of een koopwoning met onderwaterhypotheek dan het precariaat, dat zoals gezegd doorgaans in huurwoningen verblijft. In politiek opzicht is de categorie niet-stemmers/niet-weters (42%) bij de onzekere werkenden het grootst en ook omvangrijker dan bij de andere vijf groepen. De politieke voorkeuren liggen vooral bij SP, Pvv en D66.

De zes groepen zijn gesegmenteerd, in die zin dat er een behoorlijke reikwijdte is (een groot verschil tussen de groepen met het meeste en het minste totaalkapitaal), en dat er sprake is van multiële correspondentie op de hier onderscheiden kapitaalkvormen. Wel is de fragmentatie groot: we vinden geen simpele tweedeling, maar zes groepen op afstand van elkaar (zie figuur 10.6). Over het vierde aspect van segmentatie, de stabiliteit van de indeling, kunnen we bij ontstentenis van longitudinale gegevens geen harde uitspraken doen. We weten immers niet of de hier gevonden indeling voor Nederland al langer geldt, in welke mate mensen tijdens hun leven van de ene naar de andere groep over gaan, en in hoeverre het lidmaatschap van elk van de zes groepen van generatie op generatie wordt overgedragen. Over het laatste viel uit de beschikbare gegevens echter wel iets af te leiden. Tijdens de jeugd van de respondenten, die nu tot de gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken behoren, oefenden hun vaders in ruim de helft van de gevallen een hoger of middelbaar beroep uit. Van de vaders van het huidige precariaat verrichte destijds 60% (semi)geschoolde of ongeschoolde handarbeid, of was werkloos.

Bekrachtiging van groepstegenstellingen

Met betrekking tot de 'bekrachtigende groepstegenstellingen' zien we vooral contrasten tussen de gevestigde bovenlaag en het precariaat. Bij de *identificatie* is het patroon in veel opzichten gradueel. De bovenste groep identificeert zich van alle groepen het sterkst met 'de Nederlanders', 'de hoogopgeleiden', 'de mensen met veel geld' en 'de invloedrijke mensen'. De respondenten die tot het precariaat behoren hebben vaak geen, of geen volledig, antwoord gegeven op deze enquêtevragen, hetgeen men op zich kan interpreteren als een algemeen gebrek aan identificatie (andere vragen werden door deze groep beter beantwoord). Voor zover zij wel antwoordden, identificeren zij zich veel minder dan alle andere groepen met 'de Nederlanders', en juist het meest met 'de gelovige mensen'. In termen van *groepshabitus* zien we een duidelijk verband met politieke onvrede. De weerzin tegen 'Europa', de nationale politiek en het behoud van de eigen cultuur van migranten loopt gestaag op naarmate het totaalkapitaal kleiner is: verwaarloosbaar bij de gevestigde bovenlaag, iets meer bij de jongere kansrijken en de werkende midden-groep, beduidend meer bij de comfortabel gepensioneerden en de onzekere werkenden, en veruit het hoogst onder het precariaat. Ten aanzien van de klassieke waardenoriëntaties van Schwartz (1994, 2012; zie hoofdstuk 10) vinden we echter geen heel duidelijke patronen. De jongere kansrijken en de gevestigde bovenlaag hebben wel een meer

universalistische waardenoriëntatie (willen luisteren naar mensen die anders zijn dan jezelf) dan de andere groepen; het precariaat is hier juist minder op betrokken. Op zeven andere waardenoriëntaties is het patroon echter niet eenduidig. Per saldo is op dit aspect sprake van beperkte bekrachtiging van de kapitaalverschillen.

Bij de *sociaal-ruimtelijke scheiding* zien we vooral contrasten tussen de hogere lagen en het precariaat. De gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken hebben vaak hoogopgeleide partners in hogere of middelbare beroepen. In het precariaat heeft de partner verhoudingsgewijs vaak uitsluitend de basisschool afgemaakt, en verricht deze ongeschoold werk of werkt niet. Homogamie doet zich zodoende met name voor aan de uiteinden van de kapitaalverdeling. Bij de sociale contacten blijkt een deel van het precariaat helemaal niemand te hebben om persoonlijke zaken mee te bespreken. Het precariaat is in meerderheid (58%) afgesloten van de beroepswereld; als ze een lijst met lage en hoge beroepen krijgen voorgelegd, geven zij aan zulke mensen niet persoonlijk te kennen. De gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken zijn meestal juist *connected* met allerlei beroepen, maar bij een aanzienlijke minderheid van deze groepen betreft dit uitsluitend 'hun soort mensen', werkzaam in hogere functies. Er is ook enige geografische scheiding: de gevestigde bovenlaag woont vaker in de 100 postcodegebieden met de hoogste woz-waarden en in de wijken met de hoogste scp-statusscores (zie Knol 2012). Het precariaat verblijft verhoudingsgewijs vaak in een van de 40 'aandachtswijken' van het beleid.

Onze gegevens bieden weinig informatie over de mate van *organisatie* van de zes groepen, maar er is wel iets bekend over hun *toegang tot de elite*. Volgens de hier gehanteerde maatstaf heeft 85% van het precariaat geen toegang tot de elite en kan slechts 3% de politiek-bestuurlijke elite bereiken via persoonlijke contacten met burgemeesters, Kamerleden en hoge ambtenaren. Van de gevestigde bovenlaag en de jongere kansrijken heeft slechts een minderheid (11% en 28%) geen toegang. Bij degenen die wel toegang hebben betreft dat eerder de culturele en economische elite dan de politiek-bestuurlijke elite; de laatste kan via persoonlijke contacten worden bereikt door 32% van de gevestigde bovenlaag en door 28% van de jongere kansrijken.

Over de *institutionalisering* van de verschillen tussen de zes bevolkingsgroepen valt op basis van onze gegevens weinig te zeggen. Omdat zij afgezien van hun kapitaalposities en de andere bekrachtigende kenmerken intern vaak vrij heterogeen zijn, is er vermoedelijk weinig sprake van groepsafhankelijke rechten en plichten (zie echter de hoofdstukken 8 en 9 voor geïnstitutionaliseerde verschillen tussen jong en oud en tussen autochtonen en migranten).

De clubsandwich

Deze uitkomsten weerspreken de stelling van de postmodernistische theoretici, die luidt dat klassieke sociale onderscheiden (herkomst, prestaties, klasse, status) er niet meer toe doen, omdat levenskansen tegenwoordig zouden afhangen van persoonlijke keuzes, waarbij mensen zelf identiteiten en leefstijlen construeren. Anderzijds vinden we ook geen marxistische tweedeling tussen bezitters en bezitlozen, en geen economische en morele teloorgang van de middenklasse, die Murray (2012) voor de Verenigde Staten suggereert, waardoor uitsluitend een *new white upper class* en een *new white under class*

zouden overblijven. Een neoweberiaanse indeling die vooral op de arbeidsmarktpositie is gebaseerd komt hier evenmin uit de verf (zie hoofdstuk 2 en 10). De segmentatie van Nederland doet in 2014 nog het meest denken aan een clubsandwich. De gevestigde bovenlaag en het precariaat vormen een duidelijke boven- en onderkant, die in termen van persoons-, economisch, cultureel en sociaal kapitaal consistent hoog en laag uitkomen. Die twee groepen kunnen, omdat er in veel opzichten ook sprake is van bekrachtiging op groepsniveau, als *sociale klassen* worden beschouwd. Tussen de boven- en onderkant van de sandwich bevinden zich herkenbare maar wat rommeliger, hiërarchisch geordende, ingrediënten: vier *segmenten* die wel duidelijk onderscheiden posities op de kapitaalladders innemen, maar waarbij hoog en laag op de verschillende dimensies niet altijd corresponderen en de scores op de bekrachtigende factoren minder duidelijk variëren (jongere kansrijken, werkende middengroep, comfortabel gepensioneerden en onzekere werkenden). Er is bovendien een ‘zachte’ scheidslijn tussen de twee groepen aan de onderkant van de kapitaalverdeling (onzekere werkenden en precariaat) en de vier groepen met een bovengemiddelde kapitaalscore. We zien deze zachte scheidslijn ook terug in de veel lagere geluksscores (tevredenheid met het leven) van de onzekere werkenden en het precariaat ten opzichte van de rest. Deze uitkomsten ondersteunen dat het – zoals beargumenteerd in hoofdstuk 2 – niet alleen theoretisch, maar ook empirisch van belang is bij de analyse van maatschappelijke verschillen uit te gaan van meerdimensionale kapitaalverschillen en groepstegenstellingen, en niet alleen van inkomen en vermogen.

11.2 Scherpe en minder urgente tegenstellingen

In deze studie is niet uitsluitend gekeken naar de segmentatie van bevolkingsgroepen, maar ook naar enkele specifieke vormen van verschil die voor het maatschappelijk debat van belang kunnen zijn. Sommige tegenstellingen blijken dan scherper dan andere. We bespreken ze hier globaal, naar aflopende urgentie – met de kanttekening dat elk van deze kwesties wel van enig belang is voor de discussie over ‘verschil in Nederland’. Meer details zijn te vinden in de afzonderlijke hoofdstukken van dit s.c.r.

Etnische segmentatie: gunstige, maar ook zorgelijke ontwikkelingen

Uit hoofdstuk 9 rees een gemengd beeld op van de interetnische verhoudingen in Nederland. In termen van economisch kapitaal valt op dat het opleidingsniveau van migranten en – vooral – hun nakomelingen langzaam stijgt en er bij de tweede generatie een middengroep is ontstaan, werkzaam in middelbare en hogere beroepen. Ook is de Nederlandse taalvaardigheid van mensen van Turkse en Marokkaanse komaf, een belangrijke vorm van cultureel kapitaal, de laatste vijftien jaar aanzienlijk verbeterd, al ligt het gemiddelde niveau nog lager dan bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. Aan de andere kant is bijna een derde van de niet-westerse jongeren werkloos (tegenover een op de acht autochtone jongeren) en kampen veel Antilliaanse, Turkse en Marokkaanse kinderen in het basisonderwijs met taalachterstand. Migrantenvrouwen zijn frequenter afhankelijk van een uitkering en werken vaker in lagere, meer onzekere banen. Dat komt niet alleen door hun lagere opleidingsniveau en geringere taalvaardigheid, maar ook

doordat zij minder beschikken over instrumenteel sociaal kapitaal, afwijkende culturele codes hanteren (korte cv's en sollicitatiebrieven, een weinig profilerende opstelling tijdens sollicitatiegesprekken) en discriminatie door werkgevers ervaren. Objectief gesproken zijn er bij alle vormen van kapitaal dus nog steeds aanzienlijke verschillen tussen autochtonen en migranten.

Bij de bekrachtigende factoren zien we dat de identificatie met de eigen groep en de sociale segregatie onder de Marokkaanse en Turkse Nederlanders groter zijn dan bij mensen van Surinaamse en Antilliaanse komaf. De eerste twee groepen onderhouden meer contacten binnen de eigen herkomstgroep en trouwen ook vaker in eigen kring (het aandeel huwelijksmigrantinnen liep de laatste jaren wel sterk terug, maar dit ging niet gepaard met meer gemengde huwelijken). Door het gestegen opleidingsniveau, de betere taalvaardigheid en het groeiend aandeel van de tweede generatie zou men verwachten dat de interetnische contacten toenemen, maar dat is bij de Turkse en Marokkaanse groepen geenszins het geval. De gegroeide ruimtelijke segregatie, de ongunstige wederzijdse beeldvorming en de sterke religieuze identiteit van praktiserende moslims lijken hier tegenin te werken. Wel hebben jongere Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie vaker 'dubbele bindingen': zij gaan relatief vaak met zowel autochtonen als met leden van de herkomstgroep om.

Ook de andere factoren uit het theoretisch model lijken de segmentatie tussen autochtonen en migranten in de hand te werken. De beeldvorming over sommige migrantengroepen wordt ongunstig door de hoge verdachtcijfers: met name jonge mannen van Marokkaanse komaf en Antillianen van de eerste generatie worden verhoudingsgewijs vaak van een delict verdacht. In andere Europese landen wordt dit bij de Marokkaanse groep overigens niet in die mate waargenomen. Diverse hoog oplopende interetnische kwesties (de Zwarte Piet-discussie, Gordons 'grappen' over Chinezen, het 'minder, minder, minder Marokkanen' van Wilders en de reactie van migranten daarop, negatieve opvattingen over joden onder moslims, tegengestelde opvattingen over het Israëlisch-Palestijnse conflict in Gaza) duiden op botsende waarden. Die behelzen meer dan een simpel verschil in de groepshabitus van autochtonen en migranten. Ze wortelen bij een deel van de autochtone groep in een bredere politiek-culturele onvrede, die niet alleen een negatieve opvatting over migranten inhoudt, maar ook een afkeer van Europese eenwording, een gering vertrouwen in de overheid en achterdocht jegens de machtselite (zie de hoofdstukken 6 en 7). Bij de migrantengroepen wordt de etnische tegenstelling gevoed door de ervaring van discriminatie en uitsluiting en door de gefnuikte verwachtingen bij jongeren en de hogeropgeleide tweede generatie. In Nederland geboren en getogen, en deels ook succesvol, leeft juist bij de meest geïntegreerde migrantengroepen sterk de opvatting dat het maatschappelijk klimaat voor hen ongunstig is. Deze 'integratieparadox' verklaart dat deze categorie de Nederlandse omgangsvormen en tradities in toenemende mate ter discussie stelt. De combinatie van ervaren kansenongelijkheid en een sterke identificatie met de eigen etnisch-religieuze groep is echter ook gekoppeld aan opkomend religieus activisme en geweld, waaronder jihadisme.

Persoonskapitaal: de onderschatte ongelijkheidsdimensie

In deze studie is voor het eerst via een representatieve enquête gekeken naar de verdeling van het persoonskapitaal over de bevolking. We hebben indicatoren (zie hoofdstuk 5) gebruikt voor het fysiek kapitaal (de gepercipieerde gezondheid en belemmeringen bij het trappenlopen), het mentaal kapitaal (zelfvertrouwen, zelfbeeld, depressiviteit) en het esthetisch kapitaal (hoe aantrekkelijk men zichzelf vindt en denkt dat anderen hen vinden). De bekende *Body Mass Index* (BMI) bleek met alle drie de aspecten samen te hangen; die werd daarom afzonderlijk geanalyseerd. De resultaten duiden erop dat persoonskapitaal een onderschat element van ongelijkheid is, vooral waar het de niet-fysieke aspecten betreft.

Er bestaan tussen bevolkingsgroepen aanzienlijke verschillen in persoonskapitaal, waarbij vooral de seksetegenstellingen in het oog springen. Mannen vinden zichzelf vaker gezond en ervaren minder fysieke belemmeringen dan vrouwen. Ook hebben ze gemiddeld meer zelfvertrouwen en een positiever zelfbeeld en lijden ze minder aan depressie. Hun esthetisch kapitaal is per saldo eveneens iets groter: weliswaar denken mannen minder vaak dat zij er goed uitzien, maar ze zijn wel tevredener over hun uiterlijk dan vrouwen. Bij het laatste moet echter wel een kanttekening worden geplaatst. Van de mannen die tevreden zijn met het eigen lichaam blijkt objectief gezien een derde (ernstig) overgewicht te hebben, terwijl van de vrouwen die zichzelf te dik achten bijna de helft volgens de BMI een normaal gewicht heeft. De verschillende vormen van persoonskapitaal hangen tevens samen met de levensfase. Het fysiek kapitaal neemt gestaag af als men ouder wordt; het mentaal kapitaal groeit juist met de jaren. Bij zelfgepercipieerd esthetisch kapitaal is het beeld wisselend, waarbij het opmerkelijk is dat bij mannen vanaf het vijftigste levensjaar de tevredenheid met het uiterlijk gestaag oploopt. Overgewicht komt naarmate men ouder wordt vaker voor, maar neemt bij gepensioneerden weer af. Ondergewicht is vrij zeldzaam en doet zich vooral voor bij jonge en oude vrouwen.

Uit de enquête Verschil in Nederland komt naar voren dat het persoonskapitaal samenhangt met levensuitkomsten. Als deze vorm van kapitaal groter is hebben mensen een hoger inkomen en meer sociale contacten en zijn ze ook tevredener met hun eigen leven. Een experimentele vignettenstudie voor dit SCR suggereert dat het persoonskapitaal een doorslaggevende rol kan spelen in de beroepsloopbaan, bij het maken van vrienden en bij het verkrijgen van informele hulp (voor deze drie uitkomsten moesten respondenten hypothetische situaties beoordelen). De esthetische aantrekkelijkheid, vastgesteld aan de hand van foto's, speelt bij alle drie deze aspecten een belangrijke rol. Als men een gebrek heeft aan mentaal en fysiek kapitaal werkt dit vooral door in slechtere arbeidsmarktkansen, maar minder bij het aangaan van vriendschappen en nauwelijks bij het verkrijgen van hulp. Het is opmerkelijk dat volgens de vignettenstudie de 'zuivere' effecten van persoonskapitaal – met name het esthetische aspect ervan – op werk, vriendschap en hulp vaak sterker zijn dan die van factoren als werkervaring, opleidingsniveau, etnische herkomst en geslacht.

Strijdpunten: geen brede polarisatietrend, maar grote verschillen in politieke onvrede

Hoofdstuk 6 borduurt voort op analyses in de recente publicatie van het scp en de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over politieke en culturele tegenstellingen binnen de bevolking (Bovens et al. 2014). Het accent ligt, in termen van het theoretisch model in figuur 2.4, op de voornaamste strijdpunten in de beleidsarena. Over een langere periode bezien is er geen duidelijke polarisatie in politieke en culturele opvattingen. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw is de verdeeldheid over sommige onderwerpen afgenomen. Dat geldt bijvoorbeeld voor de opvattingen over euthanasie (meer instemming) en ook voor de mate van anti-autoritarisme: alle opleidingsgroepen zijn op de lange termijn vaker tegen de doodstraf, sterke leiders en een traditionele rol voor de vrouw, en het toenemende aandeel hoogopgeleiden versterkt deze tendens. Bij andere kwesties is een grotere verdeeldheid. De kloof tussen hoger- en lageropgeleiden werd bij de steun voor het lidmaatschap van de Europese Unie (EU) de afgelopen veertig jaar wijder. Bij weer andere politieke strijdpunten is het beeld complex. Zo is de houding ten aanzien van inkomensnivellering gemiddeld niet sterk veranderd. Dat komt doordat het stijgende aandeel voorstanders van nivellering onder de slinkende groep laagopgeleiden wordt gecompenseerd door de groeiende nivelleringsaversie bij de groeiende groep hoogopgeleiden.

Een nieuwe samenvattende maatstaf voor politieke onvrede duidt voor 2014 echter wel op grote tegenstellingen. Deze indicator is gebaseerd op de houdingen tegenover de EU, de gewenste mate van aanpassing van migranten, en opvattingen over de nationale politiek. Politieke onvrede hangt vooral samen met het opleidingsniveau (verhoudingsgewijs veel politieke onvrede bij lageropgeleiden, weinig bij mensen met een hbo- of universitaire opleiding), maar ook met inkomen en beroep (hoe lager, hoe meer onvrede) en met een luxueuze leefstijl (hoe meer, hoe tevredener). De andere twee aspecten van cultureel kapitaal die werden onderzocht, de digitale vaardigheden en de beheersing van het Engels, doen echter niet ter zake. Voor persoonskapitaal en sociaal kapitaal worden slechts bescheiden effecten gevonden. De politieke tevredenheid is groter als men fysiek gezond is en geen overgewicht heeft, en naarmate het netwerk voor instrumentele steun (waaronder het kennen van burgemeesters of Kamerleden) groter is. Er lijkt aan de bovenkant sprake te zijn van een 'ons soort mensen'-effect: het oordeel over Europa en de politiek is positiever naarmate men zich meer identificeert met hoogopgeleide, rijke en invloedrijke mensen en hun leefstijl ambieert. De politieke onvrede hangt ook samen met de tegenstellingen die men in de maatschappij waarneemt. Ze is vooral hoog wanneer men veel wrijving ziet tussen autochtonen en niet-westerse migranten, en tussen de mensen die het in Nederland voor het zeggen hebben en 'de rest'.

De moeizame verhouding tussen elite en bevolking

Over de Nederlandse machtselite (hoofdstuk 7) is betrekkelijk weinig materiaal beschikbaar; we baseren ons dan ook op bestaande literatuur, enkele vragen uit de enquête Verschil in Nederland en interviews met een aantal 'kenners van de elite'.

De politiek-bestuurlijke en economische elite kent een oververtegenwoordiging van autochtone mannen van 50 jaar of ouder met een academische opleiding (vaak rechten of economie, en met een achtergrond in de studentencorpora), woonachtig in de Randstad (met name de vier grote gemeenten, Wassenaar, Aerdenhout en het Gooi). Voor benoeming in een hoge politiek-bestuurlijke functie is het lidmaatschap van een politieke partij die bestuursverantwoordelijkheid heeft gedragen in Nederland *de facto* welhaast onontbeerlijk. De aristocratie is vooral in de economische elite nog oververtegenwoordigd. Het traditionele old boys network lijkt daar echter te verzwakken: het aandeel bestuurders van buitenlandse herkomst in grote bedrijven stijgt door de internationalisering en er wordt vaker gezocht (onder andere via headhunters) naar kandidaten buiten de eigen kring. Ook groeit het aandeel vrouwen in de raden van commissarissen en raden van bestuur na de instelling van het 30%-streefgetal – al valt het op dat de helft van de nieuwe topvrouwen uit het buitenland komt, twee maal zoveel als bij de mannen.

De geïnterviewde kenners menen dat de elite de laatste jaren opener en meritocratischer is geworden. Afkomst en een goed netwerk geven bij de kennismaking misschien nog een streepje voor, maar daarna moet men het in elitefuncties toch zelf waarmaken. Langdurig disfunctioneren is voor de elite moeilijker dan vroeger, vanwege de toegenomen zichtbaarheid en communicatiemogelijkheden (waaronder sociale media). De invloed van de studentencorpora is volgens de kenners tanende, doordat die minder elitair zijn dan voorheen (mede door de toetreding van hbo'ers en vrouwen) en er in de nieuwe onderdelen van de economie, zoals internetbedrijven, nauwelijks toe doen. Toch zien de kenners ook grote problemen, die de machtselite deels over zichzelf heeft afgeroepen: 'We hebben de plank op allerlei fronten volledig misgeslagen' (Herman Wijffels, voormalig topman van de Rabobank en oud-voorzitter van de Sociaal-Economische Raad). Zij doelen op zelfverrijking in de private en publieke sector, schandalen bij banken en woningcorporaties, gebrek aan verantwoordelijkheid voor het algemeen belang en het breken van politieke beloften. De problemen hebben echter niet uitsluitend hun grond in het falen van de elite. De bevolking werd mondiger en veel-eisender, terwijl de slagkracht van de elite juist kleiner werd: de macht is verbrokkeld, de besluitvorming wordt gekwalificeerd als stroperig en behoudend en het gezag van de elite spreekt minder vanzelf dan voorheen. Er is misschien ook een kennisprobleem, doordat wetenschappelijke inzichten bij de machtselite maar een beperkte rol lijken te spelen: 'Vakelites in Nederland verdwijnen onder een bestuurslaag van generalisten. [...] Spinozawetenschappers worden nooit geraadpleegd in Den Haag' (Hans Clevers, president van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen). Het legitimiteitsprobleem wordt vergroot doordat de elite zelf onzeker lijkt over haar maatschappelijke sturende rol en verantwoordelijkheden, meer in onderlinge concurrentie lijkt te zijn verwickeld, en zich gedwongen voelt 'benaderbaar' te zijn en daarom informeler omgangsvormen hanteert.

Tegen deze achtergrond is het niet verwonderlijk dat onder de bevolking het vertrouwen in de Nederlandse machtselite gering is. Vooral de politiek-bestuurlijke elite is

een fixatiepunt van maatschappelijke onvrede geworden (zie ook hoofdstuk 6). Velen associëren het woord 'elite' met arrogantie, bekaktheid en verwaandheid. Sommigen gaan nog verder en beschouwen de elite als slecht en verdorven, met kwalificaties als 'extreem rijken die zelfzuchtig en meedogenloos zijn', 'graaiers en klaplopers' en 'schurken'. Uit de enquête kwam naar voren dat men bij de elite vooral denkt aan de economische, politiek-bestuurlijke en wetenschappelijke top, en aan adel. Topsporters en toonaangevende mensen in het culturele veld en de media worden er meestal niet toe gerekend. 54% van de bevolking is het eens met de stelling dat de elite vooral oog heeft voor haar eigen belangen en 42% meent dat het verschil tussen de elite en de bevolking de laatste jaren is gegroeid. Slechts 13% onderschrijft de gedachte dat de elite haar bijzondere positie zelf eerlijk heeft verdiend. Zulke opvattingen leven bij allerlei bevolkingsgroepen, al zijn ze doorgaans minder pregnant bij vrouwen, hoogopgeleiden en mensen met een hoger inkomen. Zoals gezegd doet de gepercipieerde wrijving tussen de elite en de bevolking niet veel onder voor die welke de respondenten tussen autochtonen en niet-westerse migranten ervaren. Van de ondervraagden die vinden dat het met Nederland in het algemeen de slechte kant op gaat – veel mensen hadden hier overigens geen uitgesproken oordeel over – is 85% van mening dat de elite daar verantwoordelijk voor is. Een lichtpuntje is dat de groep die optimistisch over Nederland is gestemd de vooruitgang ook vaak aan de elite toeschrijft.

Voor de kloof tussen de elite en de bevolking kan men uiteenlopende verklaringen aandragen. Te denken valt aan ontzuiling en individualisering – waardoor de disciplinerende werking van traditionele verbanden wegviel –, aan toenemende verschillen in waarden tussen elites en achterban of aan de opkomst van een 'diplomademocratie'. Anderen wijzen op de ontworteling van lokale en nationale elites door globalisering en transnationale netwerken, op het uithollend effect van schaalvergroting, bureaucratisering en de moderne managementcultuur en op de opkomst van nieuwe media. Onze gegevens bieden geen uitsluitsel over wat doorslaggevend is; het is zelfs onduidelijk in welke mate de kloof de laatste jaren daadwerkelijk breder werd, of vooral sterker is gearticuleerd. Zeker lijkt wel dat het probleem niet zal verdwijnen door het louter op het conto te schrijven van de opmars van het populisme in politiek en media – er is vermoedelijk toch meer aan de hand.

Nog steeds een meritocratie, maar wel polarisatie op de arbeidsmarkt

In een meritocratie worden sociale posities toegewezen op grond van persoonlijke verdiensten. De opleiding die men volgt en het beroep waarin men belandt, hangen niet af van iemands afkomst of de omstandigheden waarin men opgroeit, maar van de eigen talenten, vaardigheden en inzet. In een moderne samenleving is dat op collectief niveau rationeel, want op die manier wordt optimaal gebruik gemaakt van competenties in de bevolking, en daardoor groeien de arbeidsproductiviteit en de welvaart. Ook wordt meritocratisering vaak als rechtvaardig gezien: meisjes, migranten en mensen van lage komaf krijgen immers dezelfde kansen als jongens, autochtonen en kinderen uit gegoede milieus. Het meritocratische verheffingsideaal kan na verloop van tijd echter weer tot grotere ongelijkheid leiden: omdat talent deels erfelijk is en ouders vaak een

vergelijkbaar opleidingsniveau hebben, kunnen verschillen in onderwijskansen weer toenemen. Door te trouwen met een partner van het eigen opleidingsniveau 'poolen' mensen hun uiteenlopende vormen van kapitaal en kan er segmentatie naar opleidingsniveau ontstaan. Dat lijkt bovendien gerechtvaardigd, want als men in die situatie een lage opleiding volgde en daardoor logischerwijs aan de onderkant van de arbeidsmarkt belandt, ligt het niet aan een gebrek aan kansen maar aan een gebrek aan talent of inzet. De keerzijde is dat een lage opleiding zal worden opgevat als een persoonlijk tekort.

Hoofdstuk 3 bracht in kaart of de meritocratisering in het Nederlandse onderwijs en op de arbeidsmarkt aan het stagneren is. In het onderwijs hangen de prestaties aan het eind van de basisschool nog steeds vrij sterk samen met het opleidingsniveau van de ouders. Dit blijft bij autochtone kinderen in de loop der tijd vrij stabiel, maar leerlingen met een niet-westerse achtergrond hebben sinds de jaren negentig hun achterstand behoorlijk ingelopen, al is die nog steeds aanzienlijk. Bij de overgang naar het voortgezet onderwijs stemt het schooladvies meestal overeen met het prestatieniveau, behalve bij scholen die geen CITO-toets afnemen. De verschillen tussen herkomstmilieus in de doorstroom vanuit havo en vwo naar het hoger onderwijs verminderden in de jaren tachtig en negentig, maar bleven daarna intact. De lagere milieus kiezen vaker 'voorzichtiger' (hbo in plaats van universiteit) dan hogere. Dat geldt echter niet voor de groeiende groep migrantenkinderen, die juist vaak voor de hoogst mogelijke opleiding kiest. Per saldo is de meritocratisering in het Nederlands onderwijs nog niet gestagneerd: het behaalde opleidingsniveau hangt minder sterk af van het milieu van herkomst, al is het onzeker of dit ook in recente jaren heeft doorgezet. Wel zijn er nog steeds grote verschillen in de opleidingsniveaus die jongeren uit uiteenlopende herkomstmilieus bereiken. Die vinden hun oorsprong in objectieve prestatieverschillen aan het eind van de basisschool, die daarna groter worden: de ontwikkeling in het voortgezet en hoger onderwijs verloopt niet geheel meritocratisch.

Ook op de arbeidsmarkt is de meritocratiseringstendens nog niet tot staan gebracht. Door de verzwakking van de invloed van het milieu van herkomst op het bereikte onderwijsniveau werd ook de beroepsloopbaan minder afhankelijk van iemand afkomst. Naast dit indirecte effect op de arbeidspositie via de bereikte opleiding kan er een direct effect zijn van het ouderlijk milieu. Theoretisch kan dat voortkomen uit een verschil in toegang tot banen vanuit het ouderlijk netwerk (sociaal kapitaal), een milieuspecifieke overdracht van voorkeuren, gedrag en taalgebruik (cultureel kapitaal) en opvolging in het eigen bedrijf (economisch kapitaal). Om het directe effect van het ouderlijk milieu vast te stellen wordt gewoonlijk gekeken naar de rol die het speelt bij de beroepsstatus van mensen die hetzelfde opleidingsniveau hebben bereikt. Zo beschouwd duiden de meeste studies erop dat het directe effect van afkomst op beroep in Nederland gedurende de laatste decennia bleef afnemen. Deze voortgaande meritocratisering betrof vooral een verzwakking van het directe effect van het ouderlijk milieu op de eerste baan; op de latere loopbaan is iemands afkomst al langere tijd nauwelijks van invloed. Wel ligt het beroepsniveau van mensen uit een beter milieu nog steeds iets hoger dan dat van mensen van lagere komaf met hetzelfde opleidingsniveau. Dat verschil valt echter

in het niet bij het grote beroepsonderscheid van mensen met uiteenlopende opleidingsniveaus; het zelf behaalde diploma is vele malen belangrijker.

De voortgaande meritocratisering houdt echter niet in dat er geen problemen zijn. De verschillen in de opbrengsten van opleidingen op de arbeidsmarkt worden groter en er tekent zich een polarisatie af tussen hogeropgeleiden enerzijds en lager- en middelbaar opgeleiden anderzijds. Dit uit zich nog niet in groeiende contrasten naar beroepsniveau, maar volgens verschillende studies wel in een groter gat tussen hogeropgeleiden en de rest in termen van uurloon en doorgroeimogelijkheden. Ook verslechteren de werkloosheidskansen van middelbaar opgeleiden ten opzichte van die van hogeropgeleiden. Het aandeel tijdelijke en flexibele contracten groeide bij de hooggeschoolde groep minder sterk dan bij de mensen met een middelbare of lagere opleiding.

Buiten de arbeidsmarkt bestaan er ook aanzienlijke verschillen tussen opleidingsgroepen, waardoor gunstige en ongunstige levenskansen cumuleren. Hoogopgeleiden hebben een breder en gevarieerder netwerk, beschikken over meer persoonskapitaal en hebben een gunstiger levensverwachting. De totale opleidingshomogamie is niet veranderd, maar er zijn wel verschuivingen aan de uiteinden. Vooral aan de bovenkant is sprake van een cumulatie van hulpbronnen op huishoudensniveau: de groeiende groep academici heeft in toenemende mate een partner met hetzelfde opleidingsniveau (van 35% aan het begin van de jaren negentig tot 43% de laatste jaren). Gecorrigeerd voor het sterk toegenomen 'aanbod' van hooggeschoolden (met name bij vrouwen) raakten academici echter iets minder exclusief op de eigen groep gericht.

Het voorlopige ongelijk van Piketty

In hoofdstuk 4 hebben we geprobeerd enig licht te werpen op de 'hotspot' in de ongelijkheidsdiscussie: verschillen in inkomen en vermogen, en de maatschappelijke betekenis daarvan in Nederland. De 0,01% meestvermogenden beschikken over 10% van het totale vermogen. Binnen deze zeer rijke groep van 500 personen is het geschatte vermogen van de tien rijksten (in totaal 24,5 miljard euro) 450 keer zo groot als dat van de tien 'armste rijken', die gezamenlijk over slechts 56 miljoen euro beschikken. Om tot deze selecte bevolkingscategorie te behoren moet men gewoonlijk man zijn – de schaarse vrouwen in de Quote 500 hebben, op een enkele uitzondering na, het geld geërfd van hun familie of partner – en ondernemer, of afkomstig zijn uit een ondernemersgeslacht. Bij de allerrijksten zien we vaak een combinatie van geërfd vermogen en vermogen uit investeringen en zijn er ook die uitsluitend investeerder zijn ('kapitaal met kapitaal maken'). De welvaart van deze zeer rijken staat in een nogal schril contrast met de levensstandaard van de bijna 8% van de bevolking van wie het inkomen onder de armoedegrens van het SCP ligt (in 2013 12.700 euro per jaar voor een alleenstaande). De onderste groep kampt vaak met problematische schulden en heeft moeite om rond te komen, onder andere vanwege de woonlasten.

De inkomensverschillen zijn in Nederland veel kleiner dan de vermogensverschillen: de onderste 60% van de bevolking beschikt over 35% van het totale besteedbaar inkomen,

maar over slechts 1% van het vermogen. Dat komt doordat vrijwel ieder huishouden een inkomen uit loon, winst, uitkering of pensioen heeft, terwijl een groot deel van de bevolking geen of nauwelijks vermogen heeft. Negatieve vermogens (leningen bij commerciële kredietverstrekkers, huizen met een negatieve overwaarde) komen vooral bij de wat hogere inkomens voor. De laagste inkomens zijn weinig kredietwaardig en daardoor aangewezen op leningen bij familie en vrienden, die in de vermogensstatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek niet worden geregistreerd.

Een nieuwe analyse in hoofdstuk 4 laat zien dat de totale inkomensongelijkheid in Nederland sinds de eeuwwisseling niet veranderde. Bij verdere uitsplitsing zien we echter wel verschillen (zie figuur 4.3). Het mediane besteedbaar huishoudensinkomen steeg sinds het begin van het millennium van 28.100 naar 28.500 euro per jaar (+1%), en de bedragen aan de onderkant van de verdeling bleven vrij stabiel. Hogerin trad een sterkere toename op: het bedrag van het negentigste percentiel steeg van 55.000 naar 58.000 euro (+7%), dat van het negennegentigste percentiel van 101.000 naar 110.000 euro (+9%). De oorzaak van deze groeiende verschillen ligt vooral in de toename van het aantal zelfstandigen, in combinatie met de grotere inkomensverschillen binnen die groep. Toch bleef de totale inkomensongelijkheid stabiel: dat kwam doordat de allerhoogste en allerlaagste inkomens (de hoogste en laagste 0,1%) naar elkaar toegroeiden. Per saldo zijn de Gini- en Theilcoëfficiënten, twee gebruikelijke maatstaven voor de totale inkomensongelijkheid, niet veranderd. Berekenen we de coëfficiënten zonder het hoogste en laagste percentiel, dan zien we een lichte toename. Die komt echter dus niet doordat de allerhoogste inkomens de laatste jaren sterk zijn toegenomen (die namen door dalende vermogensinkomsten juist af), maar door grotere verschillen ‘pal onder de top’. Naar internationale maatstaven is de inkomensongelijkheid in Nederland overigens vrij bescheiden (OECD 2011; Kremer et al. 2014).

Een centrale veronderstelling in het werk van Piketty (2014) is dat groeiende vermogensverschillen in de eenentwintigste eeuw onvermijdelijk zijn en sterk bepalend zullen worden voor de levenskansen. Volgens de meeste bronnen is de totale vermogensongelijkheid in Nederland sinds de eeuwwisseling echter niet gestegen, al werd de verdeling van het vermogen in de eigen woning over een langere periode gezien wel schever. Op basis van de enquête Verschil in Nederland konden we nagaan in hoeverre het financieel vermogen momenteel sterker samenhangt met hulpbronnen en gerealiseerde levenskansen dan het inkomen. We vonden verbanden met de andere kapitaalvormen die we in dit SCR onderscheiden: mensen met een hoger inkomen, meer vrij vermogen en een koopwoning beschikken doorgaans over meer persoonskapitaal (fysieke en mentale gezondheid, aantrekkelijkheid) en hebben meer sociale contacten (een aspect van sociaal kapitaal) dan armere mensen en huurders. Ook scoren ze beter op cultureel kapitaal: ze beheersen het Engels beter, en houden er, weinig verrassend, een luxueuzere en cultureel ‘hogere’ levensstijl op na (verre vakanties, duur uit eten gaan, bezoek van klassieke concerten, toneel en musea). Inkomen en vermogen hangen ook positief samen met de tevredenheid met het leven. Een hoger inkomen gaat tevens gepaard met een sterkere gerichtheid op de waarden ‘macht’ en ‘prestaties leveren’.

Het vrije vermogen is geassocieerd met de waarden 'rijkdom' en 'hedonisme', maar in omgekeerde richting: mensen met een klein vermogen hechten meer aan geld, dure spullen en zich vermaken en verwennen dan degenen met veel vermogen.

Dit betreft echter alle bivariate verbanden. Wanneer we naar de 'zuivere' werking van inkomen en vermogen kijken – door rekening te houden met de onderlinge samenhang van de financiële aspecten en met de invloed van kenmerken als geslacht, leeftijd, etnische herkomst, opleidingsniveau en arbeidsmarktpositie – zijn de verbanden met het vrije vermogen niet langer statistisch significant. De relaties met het inkomen en de woonsituatie beklijven wel, al is bij het laatste met name het onderscheid tussen huurders en kopers van belang – de overwaarde van de koopwoning doet er minder toe. Dit duidt erop dat, anders dan Piketty veronderstelde, in Nederland het vrije vermogen op het niveau van de totale bevolking vooralsnog niet bepalend is voor het kunnen beschikken over andere hulpbronnen en voor de hier onderzochte levensuitkomsten.

Dat wil niet zeggen dat het geheel irrelevant is voor het maatschappelijk debat: in hoofdstuk 7 zagen we immers een grote weerstand tegen de elite, onder wie ook de economisch kapitaalkrachtigen. Uit de enquête komt een genuanceerder oordeel naar voren. De aversie tegen vermogensverschillen onder de bevolking is groot, maar wel wat kleiner dan die tegen inkomensverschillen. 75% meent dat de inkomensverschillen in Nederland kleiner moeten worden, tegenover 70% die vindt dat dit bij de vermogensverschillen het geval moet zijn; de laatste groep heeft ook minder vaak een extreme score ('zeer mee eens'). Mensen vinden ook niet alle vermogensverschillen onterecht. Voor de rechtvaardigheidsperceptie doet het er sterk toe op welke manier het vermogen verkregen is. Een ruime meerderheid vindt het rechtvaardig als mensen over een groot kapitaal beschikken doordat zij dat hebben geërfd of hebben verkregen door succesvol ondernemerschap. Men heeft er meer moeite mee indien het vermogen afkomstig is uit activiteiten met een onduidelijke maatschappelijke waarde: slechts een minderheid vindt grote rijkdom bij voetballers of soapacteurs te rechtvaardigen. Dit duidt erop dat er vooral bezwaren bestaan jegens sommige vormen van rijkdom (de *undeserving rich*). Ook is de bevolking wel bevreesd voor de ontwikkelingen die Piketty schetst: een groter vermogen mag volgens 76 tot 87% van de ondervraagden niet inhouden dat men in aanmerking komt voor betere zorg of onderwijs, of dat men er politieke invloed aan ontleent. Dat de rijken vaker op vakantie kunnen en beter kunnen wonen, vindt men echter veel minder vaak bezwaarlijk (26-30%).

Geen 'age war'

De maatschappelijke verschillen tussen ouderen en jongeren worden soms breed uitgemeten, maar de uitkomsten van hoofdstuk 8 duiden er niet op dat een *age war* gaande of aanstaande is. Het probleem lijkt minder urgent dan nogal eens wordt gesuggereerd. Er zijn wel objectieve belangentegenstellingen tussen mensen jonger dan 35 jaar en medioren (35-64 jaar) en senioren (65-plus), op de arbeids- en woningmarkt, in de zorg en bij de pensioenen. Jongeren zijn vaker werkloos en hebben meer tijdelijke en flexibele contracten, komen als starters moeilijker aan een huis en blijven langer bij de ouders wonen. Hun woningen zijn van een slechtere kwaliteit en bij de kopers overtreft de

hypotheeklast vaak de waarde van de woning: jongeren zijn het hardst getroffen door de recente daling van de huizenprijzen. Ouderen hebben een laag fysiek kapitaal en maken bij eenzelfde mate van gezondheidsbeperkingen vaker gebruik van professionele zorg dan jongere mensen. Omdat ze ook een beperkt netwerk hebben en vaak beducht zijn om een beroep te doen op burens of vrienden ('vraagverlegenheid'), zijn ouderen relatief kwetsbaar voor bezuinigingen in de zorg en de verschuiving naar meer eigen verantwoordelijkheid. Veel ouderen met een aanvullend pensioen hebben de laatste jaren te maken met niet-indexatie en pensioenkortingen, een inkomensverlies dat zij gewoonlijk niet kunnen goedmaken door meer te werken of te sparen. Op de lange termijn worden echter vooral jongeren getroffen door de lagere en meer onzekere pensioenen. Al deze objectieve belangentegenstellingen zijn echter niet generiek: er zijn jongeren en ouderen die er last van hebben, maar ook velen die er niet door getroffen worden.

Er is wel sociale afstand tussen jong en oud: buiten familieverband gaan de jongste en oudste groepen weinig met elkaar om, ze delen weinig activiteiten en gebruiken andere media. De ruimtelijke segregatie is echter beperkt; de leeftijdsgroepen wonen in Nederland redelijk gemengd. Anders dan in de jaren zestig en zeventig is er ook geen sterk waardenconflict tussen generaties. Ouderen hechten iets meer aan tradities en conformisme; jongeren herkennen zich wat meer in prestatiegerichtheid, rijkdom en hedonisme. Een zekere leeftijdsidentificatie is er wel: vooral jongeren voelen zich verbonden met de eigen leeftijdsgroep, maar de 'leeftijdsidentiteit' van jongeren en ouderen is in Nederland veel zwakker dan in de meeste andere landen. De bevolking ervaart de tegenstelling tussen jong en oud ook niet als de belangrijkste; de kloven tussen autochtonen en migranten, en tussen de elite en de rest, worden als veel breder beschouwd. In termen van organisatie valt op dat zowel ouderen als jongeren ondervertegenwoordigd zijn in de representatieve democratie (gemeenteraden, Tweede Kamer), maar dat vooral de oudste leeftijdsgroep dit problematisch vindt. Dit verschil blijft bestaan nadat rekening is gehouden met het gemiddeld lagere opleidingsniveau van ouderen. De lagere participatie van jongeren wordt niet gecompenseerd door een hogere mobilisatie via digitale media. Die werken deels innovatief, maar zijn soms ook vluchtiger ('*slacktivism*') en reproduceren vaak de bestaande verschillen: jongeren die offline al maatschappelijk actief waren, zijn dat eerder ook online, terwijl degenen die in het gewone leven niet actief zijn ook digitaal niet zonder meer participeren.

De leeftijdsgroepen gaan dus tot op zekere hoogte hun eigen gang, maar dat wijst zeker niet op een brede maatschappelijke kloof tussen jong en oud. De betrokkenen ervaren die ook niet en een *age war* is om verscheidene redenen niet aannemelijk. De jonge en oude groepen zijn intern heteroog: met sommige jongeren en ouderen gaat het redelijk tot zeer goed, met anderen beduidend minder. Bovendien is er onderlinge verbondenheid tussen de leeftijdsgroepen vanwege de natuurlijke banden tussen (groot)ouders, (klein)kinderen en andere familie, en leeftijdsdoorkruisende kenmerken – zoals opleiding, afkomst, etnische en regionale herkomst, religie en geslacht – wegen vaak zwaarder. Tenslotte heeft het verschil tussen jong en oud in vergelijking met andere maatschappelijke tegenstellingen de unieke eigenschap dat het

een barrière is waar iedereen mee te maken krijgt: wie oud is, was ooit jong, en wie jong is, zal ooit oud zijn. Dit werkt theoretisch de acceptatie van verschillen in de hand.

11.3 Percepties van verschil

De enquête Verskil in Nederland bevat ook veel informatie over hoe mensen tegen maatschappelijke verschillen aankijken. We bespraken hier al de ontwikkeling van strijdpunten, de politieke onvrede en de mening van de bevolking over de elite en over inkomens- en vermogensverschillen. In hoofdstuk 1 kwamen enkele algemene opvattingen over 'verschil in Nederland' aan de orde. Op een vraag naar zelfplaatsing op de maatschappelijke ladder kwam een vrij egalitair beeld naar voren: de meeste mensen rekenen zich tot de (hogere) middengroep (zie figuur 1.2). Slechts 4% rekent zichzelf tot de toplaag en slechts 9% plaatst zichzelf aan de onderkant van de maatschappij. Toch houdt dat niet in dat mensen de objectieve verschillen niet als zodanig ervaren: de ordening van de gemiddelde score op de zelfplaatsing correspondeert namelijk goed met die van de zes segmenten uit figuur 10.6. De mensen uit de gevestigde bovenlaag plaatsen zichzelf ook het hoogst op de maatschappelijke ladder (7,4), gevolgd door de jongere kansrijken, de werkende middengroep en de comfortabel gepensioneerden. Dan zit er een duidelijk gat met de onzekere werkenden (5,5) en het precariaat (5,2).

Op een vraag naar de aspecten die van belang zijn om in het leven vooruit te komen wijzen de Nederlandse burgers vaak op meritocratische zaken: zelf een goede opleiding hebben, hard werken, ambitie en talent. Uit een rijke familie komen, ouders met een goede opleiding en relaties in de politiek doen er volgens de respondenten minder toe; 'de juiste mensen kennen' wordt vaker genoemd (zie figuur 3.7). Een vergelijking door de tijd leert echter dat de vier meritocratische aspecten in 2013 door een beduidend kleinere groep noodzakelijk worden gevonden om in het leven vooruit te komen dan in de jaren tachtig en negentig. Omgekeerd is sinds die tijd het aandeel mensen dat meent dat 'de juiste mensen kennen' en 'relaties in de politiek' ertoe doen gegroeid. Hieruit spreekt een zekere beduchtheid voor ontmeritocratisering van de Nederlandse samenleving, al vonden we hier als gezegd weinig objectieve aanwijzingen voor met betrekking tot het onderwijs en de arbeidsmarkt.

In een aantal opzichten vinden burgers maatschappelijke verschillen problematisch. Van de respondenten ziet 61% (heel) veel wrijving tussen autochtonen en migranten en 57% tussen de elite en de rest van de bevolking. Vier op de tien ervaren wrijving tussen religieuze groepen, ruim een kwart tussen arm en rijk, werkgevers en werkgelovenden, en hoog- en laagopgeleiden. De relaties tussen zieken en gezonden en jonge en oude mensen worden als het minst conflictueus gezien (zie figuur 1.1). Wel gaat de ondervertegenwoordiging van ouderen in de politieke arena bij deze leeftijdsgroep samen met het gevoel dat hun belangen daar niet goed behartigd worden (tabel 8.3 en figuur 8.4).

In overeenstemming met de volgorde in paragraaf 11.2 ervaart men de interetnische verhoudingen als meest urgente kwestie. Een groot deel van de bevolking (49-69%) vindt

het problematisch als er verschillen zijn tussen autochtonen en migranten in termen van werkloosheid, normen en waarden, en religie, als er weinig interetnische contacten zijn en als de identificatie met Nederland onder migranten geringer is dan bij autochtonen. Ook is een behoorlijke groep pessimistisch gestemd over de toekomstige interetnische verhoudingen (tabellen 9.4 en 9.5). De autochtone groep ziet vaker interetnische problemen dan de migranten, en is ook negatiever gestemd over de toekomstige verhoudingen. Dat is des te sterker naarmate men lager opgeleid is. Onder niet-westerse migranten zijn juist de hoger opgeleiden het meest somber over de interetnische verhoudingen.

11.4 Wat te doen?

Al is het SCR geen formele beleidsevaluatie, toch hebben we bij ieder hoofdstuk geprobeerd aan te geven in hoeverre de geconstateerde problemen oplosbaar zijn. Bij de etnische tegenstellingen wezen we op verbetering van de sociaal-economische kansen van migranten (scholing bevorderen, schooluitval tegengaan, jeugdwerkloosheid bestrijden), gekoppeld aan bestrijding van discriminatie en bevordering van sociale inclusie. Het is echter de vraag of dit een afdoende oplossing is voor de eigenstandige dynamiek van botsende waarden, negatieve beeldvorming en radicalisering van bepaalde groepen.

Verschillen in persoonskapitaal zijn in sommige opzichten tot nu toe nogal verwaarloosd in het beleid. Op de arbeidsmarkt is weliswaar veel aandacht voor de invloed van fysieke belemmeringen op baankansen en re-integratie, maar omdat zelfvertrouwen en 'looks' ook belangrijk blijken, liggen hier mogelijk onbenutte kansen. Bepaalde aspecten van persoonskapitaal, zoals gezichtssymmetrie, zijn uiteraard moeilijk te veranderen, maar dit geldt niet voor kleding en uiterlijke verzorging (waaronder gebitsregulering). Wellicht is in het beleid om sociaaleconomische gezondheidsverschillen te verkleinen een breder gezondheidsbegrip wenselijk: niet alleen fysiek kapitaal (met name overgewicht) en de relatie met de fysieke omgeving, maar ook mentaal en esthetisch kapitaal en de 'fit' met de sociaal-culturele omgeving. Meer sociale acceptatie van beperkingen in mentaal en esthetisch opzicht kan ook helpen bij het realiseren van de huidige participatiedoelstellingen.

De politiek-culturele verschillen en de problematische verhouding tussen volk en elite laten zich moeilijk oplossen. Toch kan men ook bij dit discours de nodige kanttekeningen plaatsen. Het helpt niet als politici maatschappelijke strijdpunten (het belang van de EU, langer doorwerken, integratie) gaan uitleggen, zeker niet als de boodschapper bij voorbaat wordt gewantrouwd. Ook de 'doe-democratie' zal de onvrede over Europa, de globalisering en de 'Haagse politiek' niet wegnemen, omdat die zich vooral in een lokale context afspeelt en de positieve en negatieve effecten ervan hoofdzakelijk zullen neerslaan op decentraal niveau. Participatieve vormen van democratie tegenhouden kan de onvrede echter wel doen vergroten. Politici, beleidsmakers en andere hoogopgeleiden hebben de neiging het eigen wereldbeeld en de visie op de toekomst van de samenleving als redelijk te beschouwen, maar dat kan een vorm van subculturele bijziendheid zijn.

Relativering van de wrijving tussen bevolkingsgroepen kan door mensen in conflictueuzer omstandigheden echter gemakkelijk als een ontkenning van hun problemen worden opgevat, en zal de kloof tussen de bovenlaag en de onderlaag zeker niet kleiner maken. Dat geldt ook voor de neiging die kloof te herleiden tot het populisme in politiek en media – de onderliggende causaliteit is complexer dan dat.

De dreigende polarisatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt vraagt eveneens om beleidsmaatregelen. Het voornemen om de toets aan het eind van het basisonderwijs later af te nemen (om ‘verloren onderwijstijd’ in de periode na de toets te beperken) kan de objectiverende rol van de CITO-toets onder druk zetten en leiden tot een groter verschil tussen toetsuitkomst en schooladvies. Enig uitstel van selectie bij de overgang naar het voortgezet onderwijs lijkt gewenst, en een minder strikte scheiding tussen schooltypen in het voortgezet onderwijs valt te overwegen, bijvoorbeeld via combinatiebrugklassen voor vmbo-theoretische leerweg en havo. De versmalling van onderwijsdoelen tot louter cognitieve elementen houdt een risico in, vooral omdat dit voor sommige leerlingen niet haalbaar zal blijken. Nadruk op ‘vakmanschap’ in het mbo kan soelaas bieden, maar dan zal het curriculum ingesteld moeten zijn op vaardigheden en niet op algemene vorming. Op een polariserende arbeidsmarkt wordt bijscholing voor middelbaar en laagopgeleiden van groeiend belang. Dat is niet eenvoudig te realiseren, maar gezien de grote onvoorspelbaarheid van gewenste kwaliteiten op de langere termijn is een reactieve benadering (wat voor nieuwe competenties zijn nu nuttig) misschien eerder opportuun dan een proactieve benadering (welke competenties zijn over vijf of tien jaar nodig).

Vanuit de effecten op levenskansen en de licht groeiende inkomensongelijkheid pal onder de top lijkt inkomensbeleid meer voor de hand te liggen dan vermogensbeleid. De precieze vorm daarvan vergt een politieke afweging, waarbij ook overwegingen van rechtvaardigheid en toekomstverwachtingen een rol kunnen spelen. Omdat bij het woonvermogen het onderscheid tussen huurders en kopers verband bleek te houden met de levenskansen lijkt het wenselijk consistenter om te gaan met bevordering van eigenwoningbezit onder starters dan de laatste jaren is gebeurd. Eerst werd de financieringssteun voor lage inkomens afgebouwd; vervolgens konden ouders 100.000 euro belastingvrij schenken aan hun kinderen om een huis te kopen; toen bleek deze maatregel zo populair dat zij vanaf 2015 weer wordt afgeschaft. Voor de lopende beleidsdiscussie over meer eigen verantwoordelijkheid is het van belang dat maatregelen gericht op het inzetten van vermogen en overwaarde van de woning voor pensioen of zorg vanwege ontwijkingsgedrag moeilijk houdbaar kunnen blijken, en vermoedelijk op veel verzet onder de bevolking zullen stuiten.

Voor de jong-ouddiscussie is het wenselijk de tegenstelling niet aan te wakkeren via generieke uitspraken met weinig empirische basis (‘alle ouderen zijn kwetsbaar’, ‘jongeren hebben geen perspectief’). Om de solidariteit tussen jong en oud zeker te stellen, is het van belang concreet na te gaan hoe een herschikking van verantwoordelijkheden en andere beleidsmaatregelen uitpakken voor verschillende groepen jongeren en ouderen.

De grotere vraag is vanzelfsprekend hoe deelnemers aan het Nederlands beleidsdebat zich moeten verhouden tot de in dit SCR geconstateerde verschillen. Vooropgesteld: het beeld is niet over de gehele linie negatief of verontrustend. Nederland is nog steeds een meritocratische, open samenleving en er is geen *age war* op komst. De inkomensverschillen zijn vlak onder de top iets gestegen maar naar internationale maatstaven nog steeds niet groot. De wel aanzienlijke vermogensverschillen behoeven niet problematisch te zijn zolang er sprake is van *deserving rich* en zolang ze niet bepalend zijn voor de toegang tot essentiële voorzieningen (zorg, onderwijs, pensioen) of mensen worden gedwongen hun 'eigen geld' daarvoor in te zetten.

Niettemin zijn er structurele verschillen tussen bevolkingsgroepen, maar die behelzen meer dan een simpele tegenstelling in financiële hulpbronnen, al neemt de laatste jaren het armoedeprobleem toe (SCP/CBS 2014). We hebben empirisch vastgesteld dat de Nederlandse samenleving zes bevolkingsgroepen kent met uiteenlopend persoons-, economisch, sociaal en cultureel kapitaal. Twee daarvan, de gevestigde bovenlaag en het precariaat, kan men als sociale klassen aanduiden; de overige vier zijn sociale segmenten. De twee groepen aan de onderkant – de onzekere werkenden en het precariaat – zijn kwetsbaar, en het beeld van de 'clubsandwich' geeft aan dat Nederland een hiërarchische segmentatie kent, met een 'zachte' tweedeling tussen groepen met betere en slechtere levenskansen.

Verschillen in het bereikte onderwijsniveau spelen hierbij een belangrijke rol. Die gaan niet alleen samen met polariserende tendenzen op de arbeidsmarkt, maar geven ook op tal van andere terreinen de doorslag (gezondheid, sociale netwerken, partnerkeuze, opvattingen). In het economisch domein zijn onderwijs- en arbeidsmarktverschillen van groter belang dan de inkomens- en vermogensongelijkheid waar in het recente debat zo veel aandacht naar uitging. En naast het economisch terrein zijn andere kapitaaltvormen van belang, waarvan sommige – het sociaal kapitaal, en dan met name het instrumentele netwerk en de leefstijl – bepalender zijn voor de afstanden tussen de zes groepen dan het gerealiseerde opleidingsniveau.

Er zijn bovendien grote sociaal-culturele tegenstellingen. Onder de autochtone bevolking is veel onvrede over de politiek; en hoe minder hulpbronnen, des te meer onvrede. De eenzame elite wordt in eigen kring herkend, maar staat in een gespannen relatie tot de rest van de bevolking, met name tot de lager- en middelbaar opgeleide autochtonen die iets te verliezen hebben. De waarden van de autochtone bevolking botsen regelmatig met die van achtergestelde en geëmancipeerde migranten en gaan met etnisch-religieuze conflicten gepaard. Omdat deze sociaal-culturele tegenstellingen deels samengaan met de objectieve verschillen (verslechterende arbeidsmarktkansen van lager- en middelbaar opgeleiden, hoge jeugdwerkloosheid en discriminatie van migranten) is de heftigheid van het maatschappelijk debat wel te verklaren.

De intensiteit van de discussie over 'verschil in Nederland' is niet te herleiden tot de door De Tocqueville veronderstelde hypergevoeligheid voor sociaal onderscheid in een egalitaire samenleving. Ze komt voort uit reële maatschappelijke verschillen, al zijn die van een andere aard dan in het recente beleidsdebat vaak wordt gesuggereerd. Nederland heeft problematische economische tegenstellingen, maar die betreffen

vooral verschillen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt, en veel minder de inkomens- en vermogensongelijkheid; en er is een samenhang met niet-economische kapitaalverschillen. Die structurele ongelijkheid gaat samen met een cohesieprobleem, waarbij sommige groepen in de samenleving tegenover elkaar komen te staan en zich voor elkaar afsluiten. Er is geen eenvoudige oplossing voor deze combinatie van objectieve tegenstellingen en sociale afsluiting. Ze verdwijnt niet door inkomens en vermogens meer, minder of anders te belasten; door een beroep op wederzijds begrip; door de media van populisme te betichten; of door zich kwaad te maken op een eenzame en door velen als onmachtig beschouwde politiek-bestuurlijke elite. Een aanpak van de conjunctie van structurele ongelijkheid en een opkomend cohesieprobleem is echter wel de meest urgente opgave voor het beleid – temeer daar nog niet alle verschil in Nederland onoverbrugbaar lijkt.

Literatuur

- Bovens, M., P. Dekker en W. Tiemeijer (red.) (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Ganzeboom, H.B.G. en W.C. Ultee (red.) (1996). *De sociale segmentatie van Nederland in 2015*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid / Sdu Uitgevers.
- Hagenaars, J.A. en A.L. McCutcheon (red.) (2002). *Applied latent class analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knol, F. (2012). *Statusontwikkeling van wijken in Nederland 1998-2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kremer, M., M. Bovens, E. Schrijvers en R. Went (red.) (2014). *Hoe ongelijk is Nederland? Een verkenning van de ontwikkeling en gevolgen van economische ongelijkheid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Murray, Ch. (2012). *Coming Apart: The State of White America, 1960–2010*. New York: Crown Forum.
- Piketty, Th. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge / Londen: The Belknap Press of Harvard University Press.
- SCP/CBS (2014). *Armoedesignalement 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Savage, M., F. Devine, N. Cunningham, M. Taylor, Y. Li, J. Hjellbrekke, B. Le Roux, S. Friedman en A. Miles (2013). A new model of social class? Findings from the BBC's great British class survey experiment. In: *Sociology*, jg. 47 nr. 2, p. 219-250.
- Schwartz, S.H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values? In: *Journal of Social Issues*, jg. 50, nr. 4, p. 19-45.
- Schwartz, S.H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. In: *Online Readings in Psychology and Culture*, jg. 2, nr. 1, p. 1-20.
- OECD (2011). *Divided we stand; Why inequality keeps rising*. Parijs: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- De Tocqueville, A. (2014 [1840]). *Over de democratie in Amerika*. Rotterdam: Lemniscaat.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het scp. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociaal en Cultureel Rapporten

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008. ISBN 978 90 377 0368-9
Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8
Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012. Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.). ISBN 978 90 377 0623 9

SCP-publicaties 2013

- 2013-1 *Van pech en rampspoed. Nieuwjaarsuitgave 2013* (2013). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0611 6
- 2013-2 *Terecht in de jeugdzorg. Voorspellers van kind- en opvoedproblematiek en jeugdzorggebruik* (2013). Sander Bot (red.), Simone de Roos, Klarita Sadiraj, Saskia Keuzenkamp, Angela van den Broek, Ellen Kleijnen. ISBN 978 90 377 0629 1
- 2013-3 *Gezinnen onderweg. Dagelijkse mobiliteit van ouders van jonge kinderen in het combineren van werk en gezin* (2013). Marjolijn van der Klis (red.) ISBN 978 90 377 0568 3
- 2013-4 *Acceptatie van homoseksuelen, biseksuelen en transgenders in Nederland 2013* (2013). Saskia Keuzenkamp en Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0648 2
- 2013-5 *Towards Tolerance. Exploring changes and explaining differences in attitudes towards homosexuality across Europe* (2013). Lisette Kuiper, Jurjen Iedema, Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0650 5
- 2013-6 *Sprekend op schrift. Een selectie uit vijftien jaar lezingen en artikelen van Paul Schnabel, 1998-2013* (2013). ISBN 978 90 377 0647 5
- 2013-7 *Acceptance of lesbian, gay, bisexual and transgender individuals in the Netherlands 2013* (2013). Saskia Keuzenkamp en Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0649 9
- 2013-8 *Gemeentelijk Wmo-beleid 2010. Een beschrijving vanuit het perspectief van gemeenten* (2013). Frieke Vonk, Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Anna Maria Marangos. ISBN 978 90 377 0651 2
- 2013-9 *Aanbod van arbeid 2012* (2013). Jan Dirk Vlasblom, Edith Josten, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0654 3
- 2013-10 *De dorpenmonitor* (2013). Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners. Anja Steenbekkers en Lotte Vermeij (red.) ISBN 978 90 377 0634 5
- 2013-11 *Van Paars 2 naar Rutte II. Rede van Paul Schnabel bij zijn afscheid van het Sociaal en Cultureel Planbureau, 11 maart 2013.* ISBN 978 90 377 0660 4

- 2013-12 *Kunstminnend Nederland? Interesse en bezoek, drempels en ervaringen. Het culturele draagvlak, deel 12* (2013). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0652 9
- 2013-13 *Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit* (2013). Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0644 4
- 2013-14 *Nieuw in Nederland. Het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen* (2013). Mérove Gijsberts (SCP) en Marcel Lubbers (RU). ISBN 978 90 377 0655 0.
- 2013-15 *Werk aan de wijk. Een quasi-experimentele evaluatie van het krachtwijkenbeleid* (2013). Matthieu Permentier, Jeanet Kullberg, Lonneke van Noije. ISBN 978 90 377 0663 5
- 2013-16 *Lasten onder de loep. De kostengroei van de zorg voor verstandelijk gehandicapten ontrafeld* (2013). Michiel Ras, Debbie Verbeek-Oudijk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0662 8.
- 2013-17 *De studie waard. Een verkenning van mogelijke gedragsreacties bij de invoering van een sociaal leenstelsel in het hoger onderwijs* (2013). Monique Turkenburg, Lex Herweijer, Jaco Dagevos, m.m.v. Iris Andriessen, Lenie van den Bulk (CED-groep). ISBN 978 90 377 0664 2
- 2013-18 *Het persoonsgebonden budget in de AWBZ. Monitor 2012* (2013). Ab van der Torre, Ingrid Ooms, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0657 4
- 2013-19 *Informeel zorg in Nederland. Een literatuurstudie naar mantelzorg en vrijwilligerswerk in de zorg* (2013). Alice de Boer en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0679 6
- 2013-20 *De ondersteuning van Wmo-aanvragers en hun mantelzorgers in 2012* (2013). Peteke Feijten, Anna Maria Marangos, Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Frieke Vonk. ISBN 978 90 377 0667 3
- 2013-21 *Met zorg ouder worden. Zorgtrajecten van ouderen in tien jaar* (2013). Cretien van Campen, Marjolein Broese van Groenou, Dorly Deeg, Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0626 0
- 2013-22 *Using smartphones in survey research: a multifunctional tool*. Nathalie Sonck en Henk Fernee. ISBN 978 90 377 0680 2
- 2013-23 *Seksuele oriëntatie en werk. Ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele werknemers* (2013). Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0668 0
- 2013-24 *Ontwikkelingen in ondersteuning van mensen met lichamelijke beperkingen en de effecten van ondersteuning op participatie* (2013). Jolien Hofstede, Mieke Cardol, Mieke Rijken. ISBN 978 90 377 0676 5
- 2013-25 *Samen scholen. Ouders en scholen over samenwerking in basisonderwijs, voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs* (2013). Lex Herweijer en Ria Vogels. ISBN 978 90 377 0671 0
- 2013-26 *Met het oog op de tijd. Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders* (2013). Mariëlle Cloin (red.). ISBN 978 90 377 0670 3
- 2013-27 *Vrijwillige inzet en ondersteuningsinitiatieven. Een verkenning van Wmo-beleid en -praktijk in vijf gemeenten* (2013). Wouter Mensink, Anita Boele, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0659 8
- 2013-28 *Een onzekere perspectief: vooruitzichten van tijdelijke werknemers* (2013). Jan Dirk Vlasblom, Edith Josten. ISBN 978 90 377 0682 6 (elektronische publicatie)
- 2013-29 *Maatschappelijke effecten van het wetsvoorstel Hervorming kindregelingen voor gezinnen met kinderen* (2013). Stella Hoff, Arjan Soede. ISBN 978 90 377 0684 0 (elektronische publicatie)
- 2013-30 *De sociale staat van Nederland 2013* (2013). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Nathalie Sonck (red.). ISBN 978 90 377 0685 7

- 2013-31 *De weg naar maatschappelijke ondersteuning. Een onderzoek naar de kanteling in tien gemeenten* (2013). Maaïke den Draak (SCP), Wouter Mensink (SCP), Mary van den Wijngaart (Lokaal Centraal BV), Mariska Kromhout (SCP). ISBN 978 90 377 0686 4
- 2013-32 *Maten voor gemeenten 2013* (2013). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0688 8
- 2013-33 *Biedt het concept integratie nog perspectief?* (2013). Jaco Dagevos, Malin Grundel. ISBN 978 90 377 0687 1 (elektronische publicatie)
- 2013-34 *Groeit de jeugdzorg door? Het beroep op de voorzieningen: realisatie 2001-2011 en raming 2011-2017* (2013). Klarita Sadiraj, Michiel Ras, Lisa Putman, Jedid-Jah Jonker. ISBN 978 90 377 0677 2
- 2013-35 *Burgers over de kwaliteit van publieke diensten. Een terugblik op 2002-2010* (2013). Evelien Eggink, Debbie Verbeek-Oudijk, Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0678 9 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2014

- 2014-1 *Kansen voor vakmanschap in het mbo. Een verkenning* (2014). Monique Turkenburg m.m.v. Lenie van den Bulk (CED-groep) en Ria Vogels (SCP). ISBN 978 90 377 0637 6
- 2014-2 *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt* (2014). Willem Huijnk, Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0697 0
- 2014-3 *Ervaren discriminatie in Nederland* (2013). Iris Andriessen, Henk Fernée en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0672 7 (elektronische publicatie)
- 2014-4 *Samenvatting en conclusies van Sterke steden, gemengde wijken* (2014). Jeanet Kullberg, Matthieu Permentier, m.m.v. Emily Miltenburg. ISBN 978 90 377 0696 3 (elektronische publicatie)
- 2014-5 *Perceived discrimination in the Netherlands* (2014). Iris Andriessen, Henk Fernée en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0699 4
- 2014-6 *De Wmo-uitgaven van gemeenten in 2010* (2014). Barbara Wapstra, Lieke Salomé en Nelleke Koppelman. ISBN 978 90 377 0698 7 (elektronische publicatie)
- 2014-7 *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie* (2014). Pepijn van Houwelingen, Anita Boele, Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0635 2
- 2014-8 *Uitstappers en doorzetters. De persoonlijke en sociale context van sportdeelname en tijdsbesteding aan sport* (2014). Annet Tiessen-Raaphorst (red.), Remko van den Dool en Ria Vogels. ISBN 978 90 377 0700 7
- 2014-10 *Geloven binnen en buiten verband. Godsdienstige ontwikkelingen in Nederland* (2014). Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0636 9
- 2014-11 *Replicatie van het meetinstrument voor sociale uitsluiting* (2014). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0674 1 (elektronische publicatie)
- 2014-12 *Vraag naar arbeid 2013* (2014). Patricia van Echtelt, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0707 6
- 2014-13 *De Wmo in beweging; Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012* (2014). Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaïke den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0706 9
- 2014-14 *Anders in de klas. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHB-jongeren op school* (2014). Freek Bucx en Femke van der Sman. ISBN 978 90 377 0703 8
- 2014-15 *Leven met intersekse/DSD. Een verkennend onderzoek naar de leefsituatie van personen met intersekse/DSD* (2014). Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0705 2

- 2014-16 *Leergeld. Veranderingen in de financiële positie van het voortgezet onderwijs en verschillen tussen besturen* (2014). Lex Herweijer, Evelien Eggink, Evert Pommer, Jedid-Jah Jonker, m.m.v. Ingrid Ooms en Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0708 3
- 2014-17 *Verdelen op niveau. Een multiniveaumodel voor de verdeling van het inkomensdeel van de Participatiewet over gemeenten* (2014). Arjan Soede en Maroesjka Versantvoort ISBN 978 90 377 0711 3
- 2014-18 *De Wmo in beweging. Beknopte samenvatting. Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012* (2014). Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaïke den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0712 0
- 2014-19 *Anders in de klas. Journalistieke samenvatting. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHB+-jongeren op school* (2014). Karolien Bais, Freek Bucx, Femke van der Sman, m.m.v. Charlotte Jalvingh. ISBN 978 90 377 0713 7
- 2014-20 *Rijk geschakeerd. Op weg naar de participatiesamenleving* (2014). Kim Putters. ISBN 978 90 377 0715 1
- 2014-21 *Ouderenmishandeling. Advies over onderzoek naar aard en omvang van misbruik en geweld tegen ouderen in afhankelijkheidsrelaties* (2014). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0716 8
- 2014-22 *Huwelijksmigratie in Nederland. Achtergronden en leefsituatie van huwelijksmigranten* (2014). Leen Sterckx, Jaco Dagevos, Willem Huijnk, Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0702 1
- 2014-23 *Living with intersex/DSD. An exploratory study of the social situation of persons with intersex/DSD* (2014). Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0717 5.
- 2014-24 *Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland. Een verkenning van hun leefsituatie* (2014). Ria Vogels, Mérove Gijsberts en Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0719 9
- 2014-25 *Krimp in de kinderopvang* (2014). Wil Portegijs, Mariëlle Cloin en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0718 2.
- 2014-26 *Op zoek naar bewijs II. Evaluatieontwerpen onderwijs- en cultuurmaatregelen* (2014). Monique Turkenburg, Lex Herweijer, Andries van den Broek, Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0720 5
- 2014-27 *Hulp geboden. Een verkenning van de mogelijkheden en grenzen van (meer) informele hulp* (2014). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Sjoerd Kooiker, Inger Plaisier, Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0721 2
- 2014-28 *Dichtbij huis.* (2014). Lotte Vermeij, m.m.v. Anja Steenbekkers. ISBN 978 90 377 0722 9 (elektronische publicatie)
- 2014-29 *Burn-out : verbanden tussen emotionele uitputting, arbeidsmarktpositie en Het Nieuwe Werken* (2014). Patricia van Echteld (red.). ISBN 978 90 377 0723 6
- 2014-30 *Bevrijd of beklemd?* (2014). Edith Josten, Jan Dirk Vlasblom, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0710 6
- 2014-31 *Natuur en Cultuur. Een vergelijkende verkenning van betrokkenheid en beleid* (2014). Anja Steenbekkers en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0726 7 (elektronische publicatie)
- 2014-32 *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland* (2014). Willem Huijnk. ISBN 978 90 377 0704 5
- 2014-33 *Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (2014). Cok Vrooman, Mérove Gijsberts, Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0724 3
- 2014-34 *Verenigd in verandering* (2014). Hanneke Posthumus, Josje den Ridder en Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0725 0

- 2014-35 *Jongeren en seksuele oriëntatie* (2014). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0727 4
- 2014-36 *Zorg beter begrepen* (2014). Isolde Woittiez, Lisa Putman, Evelien Eggink en Michiel Ras. ISBN 978 90 377 0729 8
- 2014-37 *Emancipatiemonitor 2014* (2014). Ans Merens (SCP), Marion van den Brakel (CBS) (red.). ISBN 978 90 377 0728 1
- 2014-38 *Aan het werk vanuit een bijstands- of werkloosheidsuitkering* (2014). Karin Wittebrood en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0733 5 (elektronische publicatie)
- 2014-40 *Gemeentelijk verklaringsmodel jeugdzorg* (2014). Michiel Ras, Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0554 6 (elektronische publicatie)

Overige publicaties

- Burgerperspectieven 2013* | 1 (2013). Paul Dekker en Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0656 7
- Burgerperspectieven 2013* | 2 (2013). Josje den Ridder, Hanneke Posthumus en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0658 1
- Burgerperspectieven 2013* | 3 (2013). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0675 8
- Burgerperspectieven 2013* | 4 (2013). Paul Dekker, Josje den Ridder, Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts. ISBN 978 90 377 0690 1
- Burgerperspectieven 2014* | 1 (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0701 4
- Burgerperspectieven 2014* | 2 (2014). Lonneke van Noije, Josje den Ridder, Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0714 4
- Burgerperspectieven 2014* | 3 (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder, m.m.v. René Gude. ISBN 978 90 377 0653 6
- Gescheiden werelden?* (2014). Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.). ISBN 978 90 377 0734 2. Gezamenlijke uitgave van het SCP en de WRR.

